EUGÈNE LE ROY

JACQUOU

EDITURA ALBATROS

EUGÈNE LE ROY

JACQUOU

în românește de
VICTORIA URSU

EDITURĂ ALBATROS
1973

Coperta de KALAB FRANCISC

EUGÈNE LE ROY

JACQUOU LE CROQUANT

1

Cea mai veche amintire o am din 1815, anul în care au venit la Paris străinii şi cînd Napoleon, numit de către domnii de la castelul Herm „Căpcăunul din Corsica", a fost trimis peste mări şi ţări în insula Sfînta Elena. Pe vremea aceea ai mei erau dijmaşi la Combenègre, domeniul sterp al marchizului de Nasac, la marginea Pădurii Barade, în Perigordul de Sus. Era în seara de Crăciun ; aşezat pe un scăunel într-un colţ al vetrei, aşteptam cuprins de nerăbdare să vină mai repede clipa cînd urma să mergem la slujba de miezul nopţii în capela castelului. În vreme ce îşi torcea fuiorul de cînepă în faţa focului, mama îmi domolea neastîmpărul, spunîndu-mi poveşti. Se ridică în cele din urmă, merse pînă în pragul uşii, privi stelele de pe cer şi se întoarse îndată :

— E timpul, spuse ea, hai, copile ! Lasă-mă să pregătesc focul pentru cînd ne vom întoarce.

Se duse degrabă să aducă dintr-o cămăruţă o buturugă de nuc păstrată anume, o puse pe pirostrie şi o rîndui cu surcele şi tăciuni.

După ce isprăvi treaba, mă înfăşură într-un şal prăpădit de lînă, mi-l înnodă la spate, îmi trase căciuliţa împletită peste urechi şi-mi încălzi saboţii cu jăratec. În sfîrşit, îşi puse şi ea gluga de dimie, aprinse felinarul cu geamuri înnegrite de fumul uleiului, suflă în lampă atîrnată de vatră şi, după ieşirea noastră, închise uşa cu zăvorul pe dinăuntru, folosind o cheie cu vîrful întors pe care o ascunse după aceea într-o gaură din zid :

— Taică-tău o va găsi acolo, de s-o întoarce.

Vremea era mohorîtă, ca atunci cînd stă să ningă, frigul cumplit, pămîntul îngheţat. Mergeam alături de mama care mă ţinea de mînă şi-mi chinuiam bietele picioruşe de

şapte ani, zorindu-mă s-o ajung din urmă, deşi sărmana femeie îşi potrivea pasul după al meu. Auzisem atît de des pe vecina noastră Mion din Puymaigre vorbind despre ieslea pe care o făceau în fiecare an în capela de la Herm domnişoarele de Nansac, încît eram nerăbdător să văd tot ce povestise ea. Saboţii noştri răsunau puternic pe drumul înţelenit, ce aproape nu se mai cunoştea pe întinderea cenuşie luminată foarte slab de felinarul pe care-l ducea mama. După un sfert de oră de umblet, intrarăm pe un drum mare, pietros, numit *lou cami ferrat*, adică drum pietruit, care şerpuia pe la poalele marilor coline pleşuve de pe Grillières. În depărtare, pe culmea dealurilor şi pe drumuri, se vedeau cum vin, asemeni unor licurici, felinarele oamenilor care mergeau la slujba de miezul nopţii, sau luminările purtate de tinerii ce străbăteau cîmpia cîntînd un vechi cîntec al străbunilor noştri gali, care s-ar putea transpune din dialect astfel :

Am venit pe jos,
Am venit pe jos
Pîn-la poarta boierească.
Doamnă, dă-ne vîscul norocos !
Dacă ai o fată nenuntită,
Dă-ne grabnic vîscul norocos.
Dacă vrea să-şi ia un soţ frumos,
Doamnă, dă-ne vîscul norocos.
Chiar de sîntem douăzeci-treizeci,
Dă-ne grabnic vîscul norocos ;
Două, treizeci buni de-nsurat,
Doamnă, dă-ne vîscul norocos !

Cînd am ajuns la Puymaigre, ferma altor dijmaşi ai castelului, mama îşi duse mîna la gură şi strigă din răsputeri :

— Hei, Mion !

Mion apăru în prag :

— Iacă vin, aşteaptă-mă, Françou !

O clipă mai tîrziu, coborînd încet pe o scurtătură, ni se alătură.

— L-ai luat şi pe Jacquou !... spuse ea, văzîndu-mă.

— Ce să mai vorbim ! Ţine morţiş să meargă, curios nevoie mare ! Şi, afară de asta, Martissou al nostru nu-i acasă. Nu puteam să-l las singur.

Ceva mai departe am părăsit drumul care, venind dinspre pădure, dă în vechea şosea ce duce de la Limoges la Bergerac şi am urmat această cale timp de un sfert de oră, pînă la marea alee a castelului Herm.

Lată de şaizeci de paşi, această alee din care astăzi n-a mai rămas nici urmă, era străjuită de două şiruri de ulmi bătrîni. Un strat de pietre mari o acopereau, în timp ce pe aleile lăturalnice pe unde era plăcut de mers vara, creştea o iarbă măruntă. Aleea urca pieptiş spre castelul aşezat în vîrful dealului şi înzestrat cu acoperişuri ascuţite, frontoane şi hornuri înalte ce se profilau negre pe cerul cenuşiu.

Pe cînd urcam dealul împreună cu alţi oameni întîlniţi pe drum, a început să ningă atît de tare, încît eram albi din creştet pînă-n tălpi cînd am ajuns sus : fulgii mari de zăpadă ce cădeau le făcea pe femei să spună : „Iată că bătrînul Crăciun îşi jumulleşte gîştele". Poarta exterioară întărită cu piroane ascuţite la vîrf pentru a rezista odinioară loviturilor de topor, era larg deschisă în seara aceea şi lăsa liberă intrarea în incinta mărginită de un şanţ adînc, în mijlocul căreia se afla castelul. Poarta aceasta era tăiată într-o construcţie cu metereze străjuite de creneluri, astăzi dărîmată pînă la temelie, iar sub bolta care ducea spre curtea interioară se legăna un felinar, luminînd intrarea şi podul aruncat peste şanţ.

Ziduri înalte şi groase împrejmuiau castelul, iar la dreapta lui se vedeau strălucind vitraliile luminate ale unei capele care acum a dispărut ; mama stinse felinarul şi intrarăm.

Cîte lumînări ! În mijlocul capelei, altarul vechi de piatră în formă de mormînt era împodobit cu ele şi toemai terminaseră luminatul ieslei făcută din ramuri şi flori într-un pervaz larg de fereastră. După ce îşi făceau cruce cu apă sfinţită, oamenii mergeau să îngenuncheze în faţa ei şi să se roage copilului Isus culcat pe nişte paie strălucitoare ca aurul, între un bou trist şi un măgar păros, care-şi ridica capul pentru a smulge fîn dintr-un grătar de iesle.

Ce frumoasă era! Părea o mică grotă, împodobită cu mușchi, cu merișor și ramuri de brad înmiresmate. În lumina molcomită de verdeața întunecată, Sfînta Fecioară, în veșmînt albastru, era așezată alături de noul-născut, iar lîngă ea Sfîntul Iosif în picioare, cu mantie verde, părea că-i privește cu mare duioșie. Ceva mai departe, însoțiți de ciinii lor, păstorii îngenuncheați, în mînă cu un toiag încovoiat la capăt, se închinau pruncului, în timp ce, în fund de tot, cei trei magi, călăuziți de steaua ce strălucea atîrnată în bolta de ramuri, soseau cu bărbile lor lungi, aducînd daruri...

Priveam cu nesaț toate aceste frumusețI, împreună cu ceilalți care se aflau acolo, boldind ochii. Curînd a trebuit însă să părăsim locul hărăzit domnilor, deoarece sunase de slujbă.

Intrară cu toții, ca într-o procesiune. Mai întîi bătrînul marchiz, îmbrăcat după moda de dinainte de revoluție: pantaloni scurți, ciorapi de mătase albi, pantofi cu catarame de aur, haina de catifea brună croită după moda franceză, cu nasturi de metal frumos lucrați, jiletcă cu flori de fir care îi ajungea pînă la pîntec și perucă pudrată, terminată printr-o scurtă coadă înnodată cu o panglică neagră, care-i cădea pe gulerul hainei. Ducea la braț pe nora sa, contesa de Nansac, o doamnă trupeșă, cu un fel de șal înfășurat în jurul capului și strînsă într-o rochie de mătase de culoare castanie, al cărei cordon urca aproape sub braț.

Venea apoi contele, în frac croit după moda engleză, cu pantaloni cenușii strînși pe picior, la braț cu fiica sa cea mai mare, cu părul-i scurt și ondulat ca o puștancă, deși avea vîrsta la care ar fi putut să fie măritată. În urmă veneau un băiețandru de vreo doisprezece ani, patru domnișoare între șase și șaptesprezece ani și o guvernantă care o ducea de mînă pe cea mai mică.

Toată lumea aceasta trecu în șir, privită de pe margini de țăranii sfioși și se duse să se așeze pe scaunele de rugăciune, rînduite în mijlocul capelei.

Și începu slujba, rostită de vechiul călugăr de la Saint-Amand-de-Coly, care se aciuase la castel, găsind aici un sălaș bun: era ajutat de tînărul domn, blond, încălțat cu pantofi de bal și îmbrăcat cu pantalon cenușiu des-

chis : haina de catifea neagră cu guleraș brodat îi strîngea trupul subțire.

La împărtășanie, femeile de la țară își puseră vălul și așteptară. Domnii nu se mișcară : așa cum se cuvine, capelanul veni să le aducă lor mai întîi pe bunul Dumnezeu. Toți cei care postiseră s-au împărtășit, lipsea numai bătrînul marchiz, care, spuneau oamenii de la castel, nu putea niciodată să țină tot postul, din pricina unei vătămături la stomac. Dar bătrînii din partea locului rîdeau de asta, amintindu-și foarte bine că și înainte de Revoluție el nu credea nici în Dumnezeu, nici în Diavol, nici în Duhul necurat, acea ființă tainică mai puternică și mai înspăimîntătoare decît dracul.

După domni, veni rîndul slujitorilor, îngenunchеați în fața micii balustrade ce îngrădea altarul, în frunte cu domnul Laborie, vechilul, cu chipul său aspru și totodată viclean. Urmară apoi femeile bătrîne cu vălul pe cap, țărănci, dijmași ai castelului, zilierii și ceilalți țărănoi de teapa noastră. Toți cei care erau la cheremul domnilor trebuiau să se împărtășească la sărbătorile mari, așa era obiceiul ; totuși, mama nu se duse de astă dată ; s-au priceput însă s-o dojenească pentru asta mai tîrziu.

După ce se sfîrși slujba, dom Enjalbert își așeză potcapul aurit pe un colț al altarului, grila balustradei se deschise și ne lăsară să intrăm cu toții în pronaos, pentru a ne ruga în fața ieslei. S-a cîntat mai întîi un colind vechi, capelanul dînd tonul, apoi fiecare și-a făcut rugăciunea aparte. Toată lumea aceasta îngenunchеată, murmurîndu-și rugăciunea, privea cu evlavie pe micul Isus trandafiriu, cu părul de culoarea inului, cînd, deodată, pruncul își deschise brațele, mișcă ochii, întoarse capul și scoase un scîncet de nou-născut...

Atunci, din mulțimea de țărani superstițioși se ridică de-abia auzit un „oh !“ de uimire și încîntare. Acești oameni naivi credeau, de bună seamă, cei mai mulți, că se săvîrșise vreo minune și rămaseseră nemișcați, cu ochii mari, cu gura căscată, în nădejdea că minunea avea să se repete.

Dar asta a fost tot. Cînd ieșirăm buluc, toată lumea șușotea schimbînd impresiile. Unii susțineau că a fost

o minune, alții se îndoiau, dar nu se afla nici unul care să nu creadă de loc. Mama se duse să aprindă felinarul nostru la bucătărie, a cărei ușă deschisă lumina capătul de jos al scării turnului. Ce bucătărie ! Pe pirostriile de fier ardea un foc mare de stinjeni în fața căruia se frigea un curcan cu pîntecul umflat, plin de trufe ce miroseau plăcut. Deasupra vetrei un grătar anume făcut susținea vreo șase vergele cu frigările lor, rînduite după mărime. Agățate în scînduri prinse de perete, luceau în razele focului cratițe de toate mărimile, iar dedesubtul lor căldări mari și lighene de culoarea aurului. Pe măsuțe, erau așezate vase de aramă cositorite și niște unelte mici de forme atît de ciudate, că nu mă dumireau la ce pot folosi. Pe masa lungă și groasă erau rînduite pe un șervet cuțite de diferite mărimi și cutii de metal cu despărțituri pentru mirodenii. Mai erau acolo și două grătare încărcate, unul cu caltaboși, celălalt cu pulpe de porc, gata să fie puse pe jăratecul pe care o fată de la bucătărie îl trăgea cu vătraiul de pe margini. Și tot pe această masă se aflau bucăți de friptură rece și plăcinte rumenite de-ți era mai mare dragul să le privești.

Aprinzîndu-și felinarul, mama mulțumi și spuse tuturor bună seara. Dar numai cele două femei îi răspunseră. Cît privește bucătarul șef, care se plimba și le dădea porunci, îngîmfat ca un curcan, cu vesta sa albă și tichia de bumbac, n-a catadicsit s-o ia în seamă.

Dincolo de prima poartă, după ce am trecut podul, ne așteptau bătrîna Mion din Puymaigre și alții: și-au aprins felinarele de la felinarul nostru și am pornit cu toții la drum.

Ningea într-una „ca și cum cineva arunca pene de gîscă cu mîinile-amîndouă", cum ar spune bătrînele noastre, iar zăpada în care saboții noștri se cufundau ajunsese de trei palme. Pe măsură ce oamenii își nimereau drumul, ne părăseau spunînd „Dumnezeu să vă aibă în pază". La Puymaigre, după ce ne-am despărțit și de bătrîna Mion, ne-am urmat drumul singuri. Zăpada mă obosea tare și spre deosebire de drumul de la ducere, acum mă lăsam tras de mînă.

— Ești obosit, spuse mama : urcă-te în circă.

Şi, cînd s-a lăsat jos, m-am cățărat pe spinarea ei, cuprinzîndu-i gîtul cu brațele mele mici, în timp ce cu ale ei îmi trăgea picioarele înainte. Pe drum îi puneam întrebări despre tot ceea ce văzusem, îndeosebi despre micul Isus :

— Spune-mi, e viu ?...

Mama, o sărmană țărancă fără învățătură, ca una dintre cele care nici nu înțeleg măcar limba franceză, dar altfel o femeie cu bun simț, m-a făcut să pricep că se mișcase datorită vreunui mecanism.

Şi mergea mereu, încet, înfundîndu-se în zăpada moale săltîndu-mă printr-o mișcare a șoldului de cîte ori alunecam puțin şi oprindu-se din cînd în cînd pentru a-şi scutura lovindu-i de vreo piatră, sabotii încărcați de zăpadă.

Se pornise un vînt aspru, învolburînd zăpada care nu contenea să cadă din belșug. Cîmpul pustiu era cu totul şi cu totul alb ; colinele păreau acoperite de un mare şi trist giulgiu, asemănător acelora ce se așază pe sicriele morților săraci. Crengile strîmbe ale castanilor cu forme ciudate nu mai erau decît o dungă albă. Zăpada îndoise ferigile la pămînt, în timp ce pe mărăcini, pe iarba neagră şi pe drobițe, care erau mai vînjoase, se îngrămădea pe alocuri. O liniște de moarte se așternuse pe pămîntul pustiit şi nu se auzea nici măcar zgomotul pașilor mamei, înăbușit de zăpada groasă. Totuşi, pe cînd intram pe cîmpul de la Grand-Castang, țipătul ascuțit al unei păsări răsunînd în noapte, mă înfioră.

Mama se trudea din greu să țină drumul, pierdut acum sub zăpadă. Uneori se îndepărta puțin şi, cînd băga de seamă, se întorcea pe dată, călăuzindu-se după un copac, o tufă mare sau o băltoacă de apă, acum înghețată. Mișcarea legănată mă făcea, în pofida frigului, să adorm uneori în spinarea ei şi brațele mele amorțite se desfăceau fără voia mea.

— Țin-te-bine ! îmi spuse ea : în curînd vom fi acasă.

Dar mi-era greu să rămîn treaz, cînd, deodată, la o sută de pași în fața noastră, izbucnește un urlet prelung, care-mi face părul măciucă : „Hu ! uu...uu...uu..." şi văd un animal mare, ca un cîine zdravăn, cu urechile ascuțite, care urla așa ridicîndu-şi botul către cer.

— Nu-ţi fie teamă, îmi spuse mama.

După ce îmi dădu felinarul, îşi ridică saboţii, luă cîte unul în fiecare mînă şi, îndreptîndu-se spre fiară, îi izbi unul de altul, făcînd zarvă mare. Ce n-aş fi dat atunci să fiu culcat lîngă ea în patul cald. Cînd am ajuns la cincizeci de paşi, lupul se îndepărtă cu cîteva sărituri şi am trecut, privind mereu într-acolo, dar nu l-am mai văzut. Puţin mai tîrziu, acelaşi urlet înspăimîntător se auzi din spate : „Hu, hu, hu", şi m-a cuprins o groază şi mai mare, căci mi se părea că lupul era la cîţiva paşi de noi. Din cînd în cînd mama se întorcea, făcînd zgomot cu saboţii ca să sperie fiara ; dar dacă asta îl împiedica pe lup să se apropie prea mult, nu-l opri să ne urmărească la vreo treizeci de paşi, pînă la gardul curţii noastre. Luînd cheia din ascunzătoare, căci tata nu se întorsese încă, mama trase zăvorul şi închise repede uşa în urma noastră.

Ne aşteptam să găsim focul arzînd, dar buturuga zăcea pe pirostrii, stinsă, înnegrită.

— Ah ! strigă mama, e semn rău ! o să ni se întîmple vreo nenorocire !

Scormonind cenuşa cu un gătej, găsi puţin jăratic, aruncă peste el cîteva surcele ce se aprinseră îndată stîrnite de mama care sufla în ele printr-un tub de fier.

După ce ne-am mai încălzit, nemaifiindu-mi frică de lup, spusei :

— Mamă, mi-e foame !

— Sărman copil ! nu avem nimic bun... zise ea, gîndindu-se la ospăţul de la castel. Descoperind apoi o oală, adăugă :

— Iacă, poftim o turtă !

În timp ce mîncam acest bulgăre de făină de porumb frămîntată în apă, copt în foi de varză, fără un dram de grăsime înăuntru, rece de tot, mă gîndeam la toate bunătăţile văzute în bucătăria castelului şi, nu ascund, ele mă făceau să găsesc că turta nu-i de loc bună, cum de fapt şi era ; dar, de obicei nu ţineam seamă de asta. Ah ! nu eram prea lacom, nu jinduiam la curcanul cu trufe, nici la plăcintele rumenite, ci doar la unul din acei caltaboşi frumoşi de un negru strălucitor...

De ce, acolo sus, atîtea bucate bune, mai mult decît trebuia, iar la noi turte proaste, reci, din ajun? În capul meu de copil întrebarea nu era destul de limpede; totuşi, mi se părea că pe lume ceva nu e bine rînduit.

— Trebuie să te culci, spuse mama.

Mă luă pe genunchi şi mă dezbrăcă într-o clipă. Cum m-am culcat, am şi adormit fără să mă mai gîndesc la nimic.

Cînd m-am trezit, a doua zi, mama aţiţa focul sub oala cu fiertură, iar tata alegea pe masă păsările prinse cu laţul în cursul nopţii. Îndată m-am sculat şi am venit lîngă el să văd ce meşterea. Erau vreo treizeci, mari sau mici: sturzi, mierle, cintezoi, scatii, sticleţi, piţigoi şi chiar o gaiţă urîtă. Tata le înşira, ca să le vîndă mai bine, cîte cinci sau şase, pe un fir trecut prin pliscul lor. Terminînd, aşeză toate aceste sărmane păsări în raniţa sa şi o atîrnă într-un cui, de teama pisicii. În timpul acesta, mama tăie piinea bucăţele, puse oala la fiert şi „turnă fiertura în castron. Era cam devreme, aproape de opt, dar tata voia să plece la Montignac să vîndă păsările. Punînd castronul pe masă, mama ne servi, mai întîi pe tata, apoi pe mine; în sfîrşit îi veni şi ei rîndul şi am început să mîncăm cu poftă, fiindu-ne foame la toţi trei, îndeosebi tatii care petrecuse toată noaptea afară. Cînd termină de mîncat cele două blide mari de fiertură şi bău, amestecat cu un rest de fiertură, un vin prost şi acrit, mama ridică blidele de pămînt ars, luă oala burduhănoasă atîrnată pe vergeaua de fier şi răsturnă pe faţa de masă din pînză groasă, cenuşie, castanele fumegînde. Castanele-s bune cînd sînt proaspete; cînd au trecut prin uscător, nu mai au acelaşi gust. Dar ce vrei, trebuie să le mănînci uscate pentru că n-ai cum să le păstrezi verzi mereu. Le-am mîncat totuşi, precum şi nişte napi cam arşi ce se aflau în fundul oalei, alegîndu-i pe cei stricaţi pentru găini. Cînd n-au mai fost castane, tata bău un pahar întreg de vin, se şterse la gură cu dosul palmei şi se ridică.

— O să trebuiască să-mi aduci o pereche de saboţi, îi spuse mama; mi i-am făcut praf încercînd să înspăimînt lighioana ceia de lup.

— Am să-ți aduc, dar să-mi vînd întîi păsările, răspunse tata, căci altfel n-am nici un ban.

Luînd apoi o nuieluşă din mătura de grozamă, o vîri în sabotul vechi al mamei şi o tăie după lungime. Isprăvind şi treaba asta, înşfăcă rania, băgă măsura în ea, luă din cuiul de lîngă vatră puşca şi plecă, lăsînd acasă ciinele care ar fi vrut totuşi să-l urmeze :

— Te-ai pierde acolo, la Montignac.

Am rămas să mă încălzesc într-un colț al vetrei, dar curînd, nemaiputînd sta locului, cum se întîmplă de obicei puştilor, am ieşit în pragul uşii. Ninsese toată noaptea ; în curtea noastră zăpada era de un cot şi a trebuit să ne croim drum cu lopata pînă la hambar ca să dăm animalelor de mîncare. Înspre pădure, departe, cîmpul nu mai era decît o mare întindere albă, presărată ici şi colo cu tufe de dobriță al cărui frunziş verde închis se zărea spre rădăcină. Pe dealuri, casele cenuşii, sub țiglele lor acoperite cu un strat gros de zăpadă, fumegau domol. Departe, spre dreapta, zăream castelul Herm, cu turnurile sale negre purtînd perucă albă, ca bătrînul marchiz de Nansac. În fața mea, la o leghe pe cîmp, dealurile de la Tourtel, cu arborii lor despuiați şi încărcați de promoroacă, ascundeau turnul bisericii din Rouffignac, în care clopotele începeau să sune, chemînd oamenii la slujbă. Puțin mai la dreapta, pe coasta dealului, la o jumătate de oră de drum, casa dijmaşilor de la Puymaigre, cu uşile închise, părea pustie, iar sus, sus de tot, în cerul de culoarea plumbului, corbii cu aripile lor grele străbăteau văzduhul croncănind.

Aproape de mine, de-a lungul zidului curții noastre, într-o grămadă de crengi pentru foc, un prigor sălta, căutînd un mugure uscat, iar în crăpăturile zidului, cîteva gize zăceau amorțite de frig ; sub căruță, cele patru găini ale noastre stăteau liniştite la adăpost. Vremea era tot aspră ; un vînt rece de iarnă spulbera zăpada pe cîmpul îngropat şi îți biciuia fața ; m-am întors repede şi m-am aşezat în colțul meu de lîngă vatră.

— Mergem la slujbă, mamă ? o întrebai.

— Nu, maică, e vreme rea şi apoi am fost astă-noapte.

Era plictisitor să nu fac nimic şi să nu pot ieşi pe afară, căci casa, joasă şi dărăpănată, nu era de loc plă-

cută. Nu avea decît o cameră, şi aceea nu prea mare, care slujea de bucătărie şi de dormitor, ca în aproape toate vechile locuinţe de dijmaşi din ţara noastră. Înăuntru nu vedeai mai nimic pentru că nu era decît o singură ferestruică cu oblon în loc de geamuri şi cînd era vremea urită şi oblonul tras, lumina nu venea decît pe deasupra uşii şi prin vatra mare şi joasă. Pe lîngă asta, pereţii nezugrăviţi erau murdari, iar tavanul cu totul înnegrit de fum, ceea ce de bună seamă nu te ajuta să vezi ceva în jurul tău.

Într-un colţ, aproape de vatră, se găsea patul mare şi butucănos, în care ne culcam tustrei ; iar la picioarele patului, atîrnau cîteva hanţe prăpădite în nişte cuie prinse în perete. În partea opusă se afla un dulap vechi mîncat de carii, căruia îi lipsea un sertar iar un picior îi putrezise, fiind înlocuit cu o piatră lată. În fund, lădiţa pentru pîine ; sub lădiţă — o tavă pentru turte, iar alături, un sac cu făină de grîu amestecată cu secară, plin doar pe jumătate, aşezat pe o bucată de scîndură pentru a-l feri de umezeala pămîntului. La intrare, aproape de uşă, era aşezată o scară care urca spre chepengul podului, iar sub ea o grămăjoară de lemne, pentru zilele de Crăciun. Într-un colţ se găsea spălătorul şi prin gaura lui de scurgere venea frigul ori de cîte ori geruia ca acum, iar în mijlocul odăii era o masă stricată, cu două bănci. De grinzi atîrnau coceni de porumb, cîteva gheme de aţă şi asta era tot. Casa fusese pardosită odinioară cu pietre mici, dar, cum jumătate din ele nu mai existau, apăruseră în locul lor nişte găuri în care călcai pe pămîntul bătătorit.

În vremea de care vă vorbesc nu mă sinchiseam de loc de asta, deoarece mă născusem şi crescusem într-o astfel de bojdeucă ; dar mai tîrziu m-am gîndit că era curată mîrşăvie ca aşa-zişii creştini să locuiască la fel ca animalele. Situaţia se înrăutăţeşte însă cînd familia este numeroasă şi toţi, tatăl, mama, băieţii şi fetele, mici şi mari, vieţuiesc în aceeaşi cameră îngrămădiţi în două sau trei paturi, cîte trei-patru, bolnavi sau sănătoşi : nu-i nici sănătos, nici cuviincios. Nu este bine de asemenea ca tatăl şi mama să se despoaie în faţa copiilor lor, suro-

rile în fața fraților. Iar cînd copiii cresc, nu e cu putință să nu bage de seamă lucruri pe care n-ar trebui să le vadă și să nu descopere unele taine pe care n-ar trebui să le afle.

Dar să ne întoarcem la ale noastre : mama, văzîndu-mă pus pe joacă și neștiind ce să facă, tăie cu cosorul mici surcele drepte și mi le dădu :

— Ia-le, fă niște popice mici și joacă-te cu ele.

Am meșterit popicele cît am putut mai bine, cu cuțitul ei, și după ce le-am terminat, le-am așezat și am început să trag în ele cu un cartof rotund, ca o minge.

Între timp, această tristă zi de Crăciun se apropia de sfîrșit. Pe la orele patru, tata se întoarse de la Montignac ; intrînd plin de omăt pentru că ninsoarea nu încetase, se scutură, își puse arma în colțul vetrei, lepădă ranița, scoase din ea o pereche de saboți galbeni din lemn de anin legați cu un fir de răchită și-i puse jos.

Mama își vîrî piciorul în sabot.

— O să-mi vină foarte bine. Și cît te-au costat ?

— Șaizeci de bani... și șase parale ţintele pentru talpă, asta face șaizeci și cinci de bani. Am vîndut păsările cu un franc și treizeci de centime, am cumpărat o turtă pentru Jacquou, asta înseamnă că mi-au rămas cincizeci și cinci de centime și doi bani : ia-i pe toți.

Mama luă banii și se duse să-i pună în sertarul dulapului.

Atunci tata scoase din buzunarul de dinăuntru al surtucului o turtă dulce și mi-o dădu. L-am sărutat și am început să mănînc prăjitura asta țărănească după ce i-am dat și mamei o bucată, dar ea n-a vrut-o.

— Nu, dragul meu, mănînc-o tu.

Ah, ce turtă dulce ! De-atunci am mîncat turtă cu prune și chiar o dată, marțipan, dar nu mi-a fost dat să întîlnesc ceva mai bun ca prima mea turtă dulce !

Tata mă privea cum mănînc și era fericit sărmanul de el că-mi place. Apoi se ridică, merse să caute în sertarul dulapului un ciocan vechi, ruginit și, întorcîndu-se lîngă foc, se apucă să ţintuiască saboții noi-nouți. Scoase cureaua celor vechi și o puse la cei noi, după ce o potrivi pe măsura piciorului. Cum isprăvi treaba, mama încălță

de îndată saboţii, căci n-avea altceva ce să-şi pună în picioare.

Luă apoi de pe vergeaua sobei oala cea burduhănoasă în care fierbeau cartofii pentru porc, îi răsturnă în hîrdău, îi fărămiţă cu lopăţica de la vatră, amestecîndu-i cu cîţiva pumni de tărîţă. Dădu voie ciinelui să mănînce şi el, apoi duse acest terci porcului nostru care, ştiind ora, guiţa tare şi îşi scotea ritul pe sub uşa cocinei.

O dată cu venirea nopţii fu aprinsă lampa, iar mama, scăpată de grija porcului, descoperi tava de plăcintă în care fierbea o tocană de cartofi pentru cină. Gustă din ea, îi adăugă puţină sare şi aşeză trei blide pe masă şi trei linguri de fier puţin ruginite. Pahare nu puse decît două, pe bunul temei că nu aveam mai multe : eu beam din paharul ei. Merse apoi să aducă băutura din mica pivniţă de lîngă casă şi, întorcîndu-se, puse tava cu tocană pe masă. În timpul acesta tata, care fusese la grajd să vadă de boi, scoase din covată o turtă mare din aluat de grîu, secară, orz şi cartofi daţi prin răzătoare şi, după ce făcu o cruce pe ea cu vîrful cuţitului, începu s-o taie. Nu era însă treabă uşoară : era ultima pîine din coptura veche de aproape o lună, astfel încît era a naibii de tare, puţin îngheţată poate, şi scîrţîia sub cuţitul cu care tata se străduia s-o taie. Pînă la urmă, după mare caznă, îi veni de hac ! dar, despărţind bucăţile, văzu că miezul era pe alocuri mucegăit rău.

— Asta-i prea de tot ! oftă el.

Se spune : „Grîul de-un an, făina de-o lună, pîinea de-o zi", dar zicala asta nu ni se potrivea nouă. Noi aşteptam totdeauna secerişul cu nerăbdare, fericiţi cînd puteam să ajungem pînă la el, fără să împrumutăm cîteva măsuri de secară sau orz de iarnă ; iar în ce priveşte pîinea, n-o mîncam niciodată proaspătă : am fi mîncat prea mult.

De aceea îşi făcea tata atîta sînge rău pentru un dram de pîine pierdută. Odinioară săracii erau foarte cruţători. Pîinea, oricît de neagră şi de tare, era o hrană de preţ pentru cei care trăiau în bună parte cu castane, cartofi şi fiertură de mălai. Apoi oamenii îşi aminteau de secetele multe de odinioară şi auzeam vorbind pe bătrînii

lor de timpurile de foamete cînd țăranii mîncau iarba de pe drumuri, ca vitele, și erau foarte fericiți cînd nu le lipsea această hrană izbăvitoare. De asemenea, pentru țăran pîinea aceasta, dobîndită cu atîta sudoare și trudă, avea ceva sfînt : ca atare îi sfătuiau neîncetat pe copii să nu o risipească.

Tata rămase o clipă dus pe gînduri, privind lung pîinea stricată ; dar ce să-i faci ?...

Tăie deci trei felii zdravene, îndepărtînd cu părere de rău partea mucegăită și aruncînd-o cățelei, apoi ne așezarăm la cină. Nu era prea mare deosebire între tocana noastră și terciul porcului : tot cartofi fierți în apă ; numai că în mîncarea noastră mai era și un dram de grăsime rîncedă, cît o nucă și sare.

Cu o asemenea cină nu zăbovești prea mult la masă, totuși am rămas vreme îndelungată, căci trebuie să ai dinți buni ca să mesteci pîinea asta tare ca piatra. Cînd am terminat, mama m-a dus afară, apoi m-a pus în pat.

Vremea rea cu ninsoare a ținut vreo zece zile, care mi-au părut nespus de lungi, pentru că nu era de loc plăcut să fii închis toată ziulica într-o casă ca a noastră, întunecoasă și rece. Cînd e timp frumos, treacă-meargă ; toată ziua ești pe afară la soare, intri în casă numai seara ca să mănînci și să te culci, așa că n-ai timp să te plictisești. Dar pe o vreme urîtă ca asta, dacă scoteam nasul pe ușă, nu vedeam pînă departe decît zăpadă și numai zăpadă. Nimeni pe cîmp, oamenii șed la gura sobei iar vitele pe culcușul lor de paie în grajdul călduț. Singurătatea asta tristă, cîmpul mort, fără nici un zgomot, fără nici o mișcare, mă înfiora aidoma frigului : mi se părea că eram despărțiți de lume ; și de fapt, în acest loc pierdut, cu o zăpadă de șase palme așternută pretutindeni și uneori cu o ceață deasă ce venea pînă la ușa noastră, așa și era. Cu toate astea, dimineața, după ce dădea de mîncare boilor și oilor, tata își lua pușca și pleca cu cîinele să caute urme de iepure. Fiind vînător dibaci și cîinele bun, împușcă zilele acelea cinci sau șase iepuri. Am avut noroc : nu mai aveam în casă decît șaizeci de bani și jumătate aduși în ziua de Crăciun. Dar vînatul trebuia să-l vîndă pe ascuns și să meargă foarte

departe, la Thenon, la Bugue, la Montignac cu raniţa sub surtuc, din cauza domnilor noştri de Nansac care erau foarte haini în ce priveşte vînătoarea. Cei cîţiva iepuri au adus deci ceva bani în sertarul dulapului, cu toate că nu erau vînduţi scump, pentru că pe piaţă nici gînd să-i poţi vinde şi erai nevoit să-i oferi hangiilor, care profitau de ocazie şi îţi plăteau cam un franc şi douăzeci şi cinci de bani pe un iepure de şase-şapte livre. În cursul zilei, cînd stătea acasă, tata făcea coşuri de răchită, rondele pentru înhămat boii, făurite din curmeie, colivii de lemn şi alte lucruşoare de felul ăsta, ca să mai cîştige un ban. Îmi plăcea să mă uit cum lucrează ca să-nvăţ şi eu să împletesc un coş.

Deşi pîinea noastră era foarte neagră, foarte uscată, am terminat-o totuşi înainte de a se topi zăpezile. Morarul de la Bramefont neputînd veni să ne aducă măcinişul, nu aveam din ce coace pîinea, aşa că am fost siliţi să împrumutăm o turtă de la Mion din Puymaigre, care ne-o dădu bucuros, căci era o femeie bună, cu toate că uneori îşi mustrăluia cam prea aspru copiii cînd făceau vreo poznă.

În treacăt fie spus, turta aceasta n-a fost înapoiată niciodată darnicei Mion. Datina cerea ca cel care împrumută pîine să n-o dea înapoi pînă cînd cel de la care a împrumutat nu vine s-o ceară, prefăcîndu-se că ar avea nevoie la rîndul său de ea. Dar ţăranca Mion, văzîndu-ne mai apoi în mare lipsă şi nenorocire, n-a venit niciodată să ne-o ceară înapoi.

— —

În sfîrşit, a venit dezgheţul şi-au apărut din nou cîmpurile cenuşii, reavăne, cu grîul verde încolţit de-a lungul brazdelor. Cînd pămîntul se mai zbici, mama scoase oile, la păscut, căci frunza pe care o adunasem noi pentru iarnă se mîntuise iar grămada de otavă era şi ea aproape pe sfîrşite. Mă luă cu ea, îndemnînd animalele spre coastele pietroase de pe Grillières, unde răsărea o iarbă mică care le plăcea foarte mult. Era după-amiază : un soare de iarnă fără vlagă lumina trist pămîntul golaş şi din cînd în cînd sufla un vînt uşor, rece ca zăpezile de pe munţii din Auvergne, peste care trecuse. Dar, faţă de ultimele

zece zile, vremea era chiar frumoasă. Ne adăpostisem dinspre miazănoapte, lîngă una din acele mari grămezi de pietre pe care le numim *cheyrou* ; mama torcea din caier, iar eu mă jucam clădind căsuțe în timp ce oile noastre păşteau liniştite. Pe la orele trei, pe cînd muşcam cu nădejde dintr-o bucată de pîine adusă de mama, iată că oile speriate de un cîine, se îndreaptă spre noi în goană şi trec mai departe cu mare zarvă. Ridicîndu-se ca să le-aducă înapoi, mama văzu atunci pe paznicul din Herm, numit Mascret, care îi strigă să se oprească. Cînd ajunse la noi, fără să-i dea nici bună ziua, îi spuse să meargă de îndată la castel că o cheamă vechilul să-i vorbească.

— Dar ce vrea de la mine şi de ce atîta grabă ?

— Asta n-o ştiu, dar o să ţi-o spună el.

Şi paznicul plecă.

Ne-am dus spre oile ce se opriseră la două sute de paşi privind într-una cîinele care le speriase, apoi, mînîndu-le înaintea noastră şi coborînd coasta, am ajuns din nou la Combenègre, de unde mama, după ce închise animalele în staul, plecă spre Herm.

Cînd se întoarse, noaptea, tatăl meu o întrebă :

— Şi ce voia de la tine ticălosul acela ?...

— Ah, iată... Mai întîi m-a mustrat că nu m-am împărtăşit în seara de Crăciun, ca toţi ceilalţi, şi că tu nici măcar nu te-ai dus la slujba de la capelă, lucru pentru care cucoanele n-au fost de loc mulţumite şi l-au însărcinat să mi-o spună. După asta mi-a spus că tu vînezi pe ascuns tot timpul, încît domnul conte nu mai găseşte de loc iepuri înspre Combenègre şi îţi trimite vorbă să încetezi şi să te descotoroseşti de căţeaua noastră. În sfîrşit, a adăugat că va trebui să ne schimbăm purtarea că, de nu, domnii te vor da afară.

— N-o să ne fie de loc greu să găsim pămînt atît de prost de lucrat în dijmă ! zise tata. Şi altceva nu ţi-a mai spus ?

— O, da, vechiul său cîntec : că el n-are nici o vină în toate astea ; că el nu face altceva decît să repete ce a zis stăpînul. Că, dimpotrivă, el ne poartă de grijă şi, dacă aş vrea să-l ascult, ar rîndui el totul : ne-ar

trece în lotul de la Fages, care e foarte bun şi pe deasupra te-ar lăsa să tai lemne în pădure, în fiecare iarnă, treabă prin care ai ciştiga parale...

— Asta e ! şi, în timp ce eu aş fi în pădure, el ar veni pe la Fages să vadă dacă vitele s-au mai îngrăşat !... Şi ce i-ai răspuns ?...

— I-am răspuns mai întîi că, în ce priveşte împărtăşania, noi n-avem timp să mergem prea des să ne spovedim, fiindcă stăm atît de departe ; că ea e bună pentru oamenii care n-au ce face, dar că, pentru noi ceilalţi, e prea de-ajuns dacă ne împărtăşim o dată pe an. Apoi, de altfel, am adăugat, dacă v-aş da ascultare, n-aş putea nici măcar să mă spovedesc la Paşte, căci preotul n-ar voi să-mi dea iertarea.

„Da proastă mai eşti — mi-a zis el atunci — e nevoie să-i spui asta ?"

— Ah, nemernicul ! strigă tata. Dacă-l găsesc vreodată în mijlocul pădurii, între La Granval şi Cros-de-Mortiers, va fi vai şi amar de el !

— Stai liniştit, ne-am alege cu necazuri, spuse mama ; tu ştii prea bine că în privinţa asta nu-i nici o primejdie.

Tata nu răspunse nimic şi începu să se uite la foc.

Pe-atunci eu nu înţelegeam mare lucru din vorbele lor şi întreaga mînie a tatălui meu o puneam pe seama faptului că nu mai avea voie să vîneze. Ştiam prea bine asta, fiindcă-l auzisem acasă cum spusese deseori unor dijmaşi ai castelului că domnul Laborie este un om aspru, greu de împăcat, nedrept, care îi înşală pe oamenii săraci cît poate mai mult, trăgînd un ludovic de aur sau un scud din socoteala unui dijmaş, ciupind măcar douăzeci şi cinci de bani unui zilier nenorocit, dacă nu poate mai mult ; apoi, cum adăuga totdeauna că e un mare „mujeratic", cuvîntul, pe care nu-l înţelegeam pe atunci, socoteam eu că înseamnă adică un ticălos fără pereche ; dar numai atît. Astăzi, cînd mă gîndesc la acest nemernic, care o îmbrobodise cu totul pe contesa de Nansac, făcînd pe cucernicul, prefăcutul, fiind pe deasupra şi hoţ, rău şi „mujeratic", cum spuneau oamenii, nu mă pot opri să cred că merita soarta pe care a avut-o.

Cam la cincisprezece zile după această convorbire, în timp ce mama alegea fasolea s-o pună în fiertură, iată că apare domnul Laborie la Combenègre. Intră în casă și spuse : „Bună ziua, bună ziua !“ dîndu-mă la o parte și întrebînd unde e tata.

— E dus să taie iarbă.

— Sau să vîneze fără voie, nu-i așa !? Și boii ceia cum merg ?

Și spunînd asta, se duse la grajd. Mama mă luă de mînă și îl urmă. Cînd văzu boii, Laborie dădu drumul oilor din staul și, privindu-le, mormăi printre dinți, convins că eu nu-l înțeleg :

— Și așa ! Nu vrei deci să fii înțelegătoare ?... Haide ! Îți voi aduce o basma frumoasă de la Périgueux. Ce zici ?...

Mama tăcu mîlc. După ce se suci și învîrti, domnul Laborie plecă spunînd într-una :

— Ai să te căiești ! Ai să te căiești !

A treia zi, în timp ce mîncam fiertura, înainte de a bate ora nouă, cățeaua schelălăi sub masă și în pragul ușii se ivi paznicul Mascret.

— Domnul Laborie vă trimite vorbă, din porunca domnului conte, să vă descotorosiți de cățea, chiar de mîine ; dacă o mai găsește aici, o să pună pe cineva s-o omoare.

— Bunul Dumnezeu să-l ferească pe domnul conte, și pe cel care vă trimite, să poruncească așa ceva — spuse tata strîngînd pumnii și privindu-l pe Mascret cu ochii plini de mînie. Iar dumneata să nu te-atingi de ea, altminteri o să se întîmple o nenorocire.

— Totuși, dacă mi se va porunci, va trebui neapărat să mă supun, spuse paznicul ; în locul dumitale, eu aș vinde cățeaua. Domnul conte susține că, potrivit vechilor legi, un țăran nu poate avea un cîine de vînătoare cu vîna de la picior netăiată.

— Bine, făcu tata, spune-le numai ceea ce ți-am zis.

După plecarea lui Mascret urmă o tăcere apăsătoare.

— Sărmanul meu Martissou, cel mai bine e să vinzi cățeaua, cum spune paznicul ; notarul din Ladouze ți-a cerut-o de cîteva ori, du-i-o ! îți va da pe ea patru sau

cinci scuzi poate, pentru că e bună la vînătoarea de iepuri.

— Nu vreau s-o vînd !

— Atunci, du-o la vărul tău de la Cendrieux : el ţi-o va păstra pînă cînd vom pleca, căci nu mai putem rămîne aici ; ne paşte o nenorocire.

— Femeie, ai dreptate, de astă dată — spuse cu glas stins tata : duminica viitoare am s-o duc acolo.

Simbătă, pe cînd tata înjuga boii ca să meargă s-aducă iarbă, veni la Combenègre un ins călare, destul de uricios la chip, intră în curte şi vorbi înţepat :

— Dumneata eşti Martissou le Croquant, dijmaşul domnului de Nansac ?

— Eu sînt.

— Atunci ia-ţi actul pentru părăsirea lotului.

Şi întinse tatii o hîrtie.

El o luă, o rupse şi aruncă bucăţelele în faţă portărelului.

— Toate astea se vor plăti ! spuse omul scrişnind.

Şi plecă în grabă, pentru că tata apucase biciul ,puţin cam smucit, încît părea că vrea mai degrabă să-i tragă una portărelului decît să-şi mîne boii.

De cînd primisem acel act şi după ce căţeaua fu dusă la Cendrieux, mama se mai linişti. Mai erau doar cîteva luni şi de Sfîntul Ion urma să părăsim acest lot rău, unde crăpam de foame ; mai cu seamă, n-aveam să mai suferim ticăloşiile acelui nemernic de Laborie. Dar nenorocirea nu vine niciodată singură : într-o noapte am auzit uşoare zgîrieturi în uşă şi nişte schelălăituri.

— E căţeaua, grăi tata, mergînd să deschidă. Îi spusesem totuşi lămurit vărului meu s-o închidă şi s-o lege timp de cîteva zile.

Căţeaua intră, trăgînd după ea bucata de funie pe care o rupsese cu dinţii şi sări asupra tatii, lătrînd veselă.

Mama nu mai dormi restul nopţii, frămîntată de treaba asta şi parcă simţind că se apropie de noi nenorocirea. Dimineaţa, spre orele nouă, tocmai terminam de mîncat fiertura, cînd, dintr-o dată, căţeaua ieşi lătrînd şi, o clipă mai tîrziu, auzirăm o detunătură de armă şi cîteva alice

ricoşară în uşa deschisă, pînă în casă ; una dintre ele o răni uşor la frunte pe mama, făcînd-o să scoată un ţipăt. Tata se repezi atunci şi îşi luă puşca, o îndepărtă pe mama care încerca să-l oprească şi alergă afară. În faţa lui căţeaua zăcea moartă, sîngele îi mai curgea pe gură şi la intrarea în curte, Laborie înapoia puşca descărcată paznicului.

— Oh, nemernicule ! n-ai să mai faci nici un rău nimănui !

Şi, înainte ca celălalt să se fi gîndit s-o ia din loc, puse puşca la ochi şi-l culcă la pămînt.

În timp ce Mascret, galben la faţă şi mai mult mort decît viu, nu mai ştia pe ce lume e, apăru mama ţipînd.

— Ah ! Martissou, ce-ai făcut !

— Şi-a căutat singur moartea, grăi tata ; aşa trebuia să se întîmple, oricum !

În timp ce, ajutată de paznic, mama îl aşază pe Laborie pe o grămadă de iarbă, pentru a-i da un ajutor, acum cu totul zadarnic, tata intră în casă, îşi luă ghetele, căciula mare de lînă, îşi puse raniţa, băgă în ea o bucată de pîine, cornul cu praf de puşcă, sacul cu alice, mă îmbrăţişă, ieşi cu puşca în mînă şi o întinse către pădure.

Am ieşit şi eu, nevrînd să rămîn singur şi m-am dus lîngă mama care privea abătută trupul întins. Zăcea acolo, cu ochii încremeniţi, cu gura întredeschisă ca pentru a striga, cu braţele căzute de-a lungul trupului : se vedea că-şi dăduse seama că moare. Paznicul îi desfăcu jiletca şi îi descheie cămaşa : în mijlocul pieptului păros, glonţul făcuse o gaură, iar rana groaznică sîngera într-una.

În acest timp, Mascret alergă spre Herm şi în drumul său răspîndi ştirea, aşa încît curînd oamenii începură să sosească. Primul care a venit a fost bărbatul Mionei din Puymaigre ; el se uită în linişte la mort şi zise :

— Pe Martissou şi pe voi, ceilalţi, vă plîng pentru urmări ; dar cît priveşte pe ticălosul ăsta, nu-l plîng de loc ; nu are decît ceea ce i se cuvenea din plin !

Şi toţi cei care veniseră, ţărani de pe acolo, spuseră acelaşi lucru : „Ce-a căutat a găsit“ ! şi „Un nemernic

mai puțin !“ sau alte cuvinte de felul ăsta. Dar puțin după aceea apăru, în goana calului, contele de Nansac, cu hăitașul și cu părintele Enjalbert care, nefiind prea bun călăreț, se agăța de șa : atunci toată lumea amuți. Contele privi cadavrul o clipă, apoi o întrebă pe mama cum s-a întîmplat. După ce spuse că tata trăsese asupra lui Laborie, nebun de mînie fiindcă o rănise o alice și că îi fusese ucisă cățeaua, domnul de Nansac privi bietul animal întins în mijlocul curții și, mutîndu-și privirile asupra defunctului său vechil, nu mai spuse nimic. Fără îndoială, înțelegea bine că porunca sa aspră de a ucide cățeaua noastră adusese moarte de om și că răspunderea acestei morți îi revenea lui ; dar chipul său nu lăsă să se vadă nimic. Privea cadavrul lui Laborie, cu sînge rece, ca și cum ar fi privit un lup adus de cîinii săi. După cîteva clipe sosiră oamenii lui ; le porunci să pună mortul pe targa care fusese adusă anume și toată lumea plecă.

A doua zi jandarmii veniră să întrebe pe mama cum s-au petrecut lucrurile. Jandarmii ăștia mă înspăimîntau cu sabia lor atîrnată de un centiron galben și muscheta legată de șa. Era prima dată că-i vedeam și totul, de la cizmele lor grele pînă la pălăria mare cu boruri, îi făcea să-mi pară atît de înfricoșători. Drept care, în timp ce erau acolo, unul călare pe bancă, iscodind-o pe mama, celălalt în picioare, sprijinit de sabie, eu mă ghemuisem într-un colț. După ce ea le povesti totul, cel mai în vîrstă îi zise :

— Toate astea sînt bune, dar acum spune-ne unde-i omul dumitale ?

— Nu știu, răspunse mama, dar chiar dacă aș ști, vă dați seama că nu l-aș trăda.

— S-ar putea să-ți pară rău ! Bagă de seamă. Ia spune, astă-noapte a mai fost pe aici ?

— Nu.

— Știm din auzite că a dormit totuși acasă.

— Cei care v-au spus asta, v-au mințit !

În sfîrșit, după ce au hărțuit-o mult pe mama și au copleșit-o cu tot felul de întrebări, nădăjduind că se va

încurca, şi după ce au încercat zadarnic s-o înspăimînte, jandarmii au plecat, spre marea mea mulţumire.

Seara, pe la orele zece, un cărbunar pe care-l cunoşteam pentru că uneori se ospătase la noi, veni să bată la uşă. Mama se îmbrăcă repede şi, după ce îl recunoscu, îi deschise şi atunci el ne spuse că tata l-a trimis pentru a afla ce-a fost cu venirea jandarmilor. Adăugă că nu trebuie să ne neliniştim de loc din pricina lui : stă într-o colibă părăsită, acolo unde e pădurea mai deasă, mai plină de mărăcini şi de drobiţe, între Foucaudie şi Lac-Viel, şi unde nici dracul nu s-ar duce să-l caute. Are însă nevoie de o sarieă cu care să se-nvelească noaptea.

Dîndu-i vechea sarică şi jumătate dintr-o turtă, mama mai trimise prin cărbunar multe vorbe bune pentru omul ei, după care acesta plecă.

În după-amiaza zilei următoare, veniră oamenii legii cu contele de Nansac şi slujitorii de la castel. Îl aşezară pe Mascret în locul unde fusese Laborie, pe un altul în locul de unde trăsese tata, au numărat paşii şi s-au foit mult prin curte. Apoi, un bătrîn care avea chip de om rău, o puse pe mama să-i povestească cum s-au petrecut lucrurile. Ea repetă ceea ce spusese în ajun jandarmilor care se aflau şi ei acolo împreună cu acest domn, că tata îl împuşcase pe Laborie sub imboldul mîniei, văzînd-o pe ea rănită şi căţeaua moartă.

În timp ce mama vorbea, bătrînul căuta s-o tragă de limbă, dar ea se apăra bine. Cînd termină, el încercă s-o facă să mărturisească că tata plănuia de multă vreme fapta asta, dar ea se-mpotrivi şi rămase la ceea ce spusese. Atunci bătrînul vulpoi care o cerceta, văzîndu-mă într-un colţ, făcu semn unui jandarm :

— Aduceţi-l pe copil la mine !

Cînd am ajuns acolo, în faţa lui, şi el începu să mă descoase cu o înfăţişare eruntă, ridicînd glasul, mi-am dat seama, deşi eram încă copil, că poate, fără să vreau, mi-ar scăpa ceva care ar putea dăuna tatălui meu şi, pentru a mă feri de acest lucru, am început să scîncesc. Zadarnic a încercat să mă întrebe în franceză, pe care n-o înţelegeam, în dialectul pe care el îl vorbea ca cei de la Sarlat, să mă ameninţe cu închisoarea, să-mi arate

o monedă de șaptezeci și cinci de bani, nimic n-a ajutat; nu i-am răspuns decît prin plînsete. Văzînd că nu scoate nimic de la mine, se ridică nemulțumit și spuse:

— Copilul ăsta e timpit!

Și, trecînd pragul casei, au plecat cu toții.

Cîteva zile după asta, am aflat că jandarmii cutreierau pădurea cu paznicii de la castel, cu hăitașul și cu țărani recrutați în ajun. Dar tocmai unul dintre aceștia l-a căutat pe Jean cărbunarul și prin el i-a dat de știre tatii, care în toiul nopții s-a dus să se culce în podul cu fîn al acestui om, sigur că nu vor veni să-l caute acolo. Și, de fapt, jandarmii și toată ceata au plecat pe-nnoptate, fără să fi întîlnit decît iepuri, o vulpe și doi lupi care au fugit speriați văzînd atîția oameni dintr-o dată.

A treia zi, cam pe la miezul nopții, mama auzi ușoare bătăi în ușă și se sculă să deschidă. Eu dormeam și nu m-am trezit decît dimineața, cînd tata, înainte de a pleca, m-a sărutat pe frunte. Mama, cu ochii scăldați în lacrimi ieși, făcu ocolul casei și se întoarse, spunînd:

— Nu e nimeni.

— Atunci, rămîi cu bine nevastă!

Și, luîndu-și pușca, plecă.

A trăit în pădure cîteva săptămîni, dormind cînd aici, cînd acolo, niciodată două nopți în același loc, în aceeași colibă. Oamenii din casele îndepărtate ale satelor din jurul pădurii îl cunoșteau și știau foarte bine că nu era un netrebnic; și apoi Laborie era atît de urît în întregul ținut, încît toată lumea își dădea seama că, scos din fire, tata săvîrșise omorul și nimeni nu-l socotea vinovat. De asemenea, deși mulți oameni îl întîlneau în zori de zi ducîndu-se să taie cîte un braț de lemne în crîng, sau noaptea mergînd la pîndă pe clar de lună, nimeni nu sufla nimic. Dimpotrivă, dacă avea nevoie să vîndă un iepure sau să i se aducă de la Thenon sau Rouffignac, niscaiva praf de pușcă pentru vînat, alice sau ceva vin în ploscă, îl ajutau cu dragă inimă; uneori mai era cîte unul care îl îmbia:

— Martissou, vino de ia cina cu noi; ai să te culci pe urmă într-un pat și ai să te odihnești și tu că e atîta vreme de cînd n-ai mai dormit ca lumea.

Și tata se ducea, știind că are de-a face cu oameni cumsecade.

Venea și la noi, dar nu prea des, căci se temea, deoarece prin părțile noastre supravegherea era mai severă. Și într-adevăr, într-o dimineață, cu două ore înainte de ivirea zorilor, au venit patru jandarmi și au înconjurat casa, crezînd că-l vor prinde, dar s-au ales doar cu o plimbare călare, în toiul nopții. Nu trecea nici o zi fără ca Mascret și celălalt paznic să nu vină să dea tîrcoale pe la noi; dar ca să pîndească în jurul casei după apusul soarelui, nu îndrăzneau, știind că n-ar fi bine să-l întîlnească pe tata. Cred că ar fi fost mai bucuroși să roiască prin alte părți, dar erau siliți de conte care turba, știindu-l pe tata în libertate.

Cît privește mama, abia-și trăgea zilele sărmana femeie: tot timpul frămîntată de teama să nu fie prins Martissou al ei, nu mînca mai nimic și nu dormea aproape de loc. Își spunea că odată și odată inevitabilul se va întîmpla, deoarece nu putea nădăjdui că o pățanie nefericită, o boală sau poate vreun ticălos nu vor înlesni capturarea lui de către jandarmi. Și atunci, noaptea, în mintea ei înfierbîntată, vedea curtea cu jurați și ghilotina și gemea îndelung; dacă adormea de oboseală, visa din nou urît și plîngea fără încetare.

Trecuse o lună aproape de cînd tata trăia în pădure, cînd, contele de Nansac puse pe paznicii săi să dea sfoară prin satele din jurul pădurii că va da doi ludovici de aur celui care va ajuta să fie prins criminalul. Cum nu se îndoia că Jean cărbunarul îl vedea adesea „pe acel ticălos de Martissou" și că-l ajuta să trăiască, trimise pe cineva să-l îmbie cu cinci ludovici.

— Ascultă, Mascret! — răspunse Jean pazniculuî însărcinat să-l pună la încercare — eu nu știu unde este Martissou, dar chiar dacă aș ști, nu l-aș vinde nu pentru cinci ludovici, dar nici pentru douăzeci, nici pentru o sută. Spune asta stăpînului dumitale și nu mai veni la mine cu astfel de propuneri josnice.

Din nenorocire, nu toată lumea avea cinstea de neclintit a lui Jean și nu e de mirare că, printre atîția oameni de omenie din ținut, s-a găsit și un ticălos.

Cînd spun asta nu înseamnă că nu s-ar fi aflat pe acolo nişte nemernici care, nu numai că erau în stare de o faptă urîtă, ba chiar o şi făcuseră ; ar însemna să dezmint proverbul care spune că Pădurea Barade n-a fost scutită vreodată de lupi şi de hoţi. Dar chiar şi aceia care ar fi furat la drumul mare, erau oameni cinstiţi în felul lor : să jefuieşti un om, treacă-meargă, dar să-l vinzi, e prea de tot !

Pînă la urmă, trădătorul s-a găsit. Se afla la Maurezies un om sărac numit Jansou, care tot anul lucra ca zilier la castelul Herm. Acest Jansou avea cinci copii mici, cel mai mare fiind în vîrstă de nouă ani, şi toţi locuiau cu mama lor într-o cocioabă dărăpănată, închiriată cu şase livre pe an, în timp ce el tot timpul săptămînii dormea în grajdul unde lucra. Nu venea de obicei la Maurezies decît simbătă seara şi se întorcea din nou la lucru luni dimineaţa. După cum bine ne putem da seama, cu cele douăsprezece parale pe zi cît cîştigau muncitorii agricoli în vremea aceea, îi venea foarte greu să asigure pîinea copiilor, căci secara era atunci scumpă, ca şi porumbul şi celelalte cereale. Ca să nu mai vorbim de grîu : aşa ceva se mînca numai în casele bogate. De fapt, copiii lui Jansou trăiau din pomeni, îmbrăcaţi cu hanţe vechi, petiţite peste tot, pantaloni zdrenţăroşi, găuriţi de se vedea pielea, şi prinşi de umăr cu o bucată de sfoară. Pe lîngă asta, cu picioarele goale tot timpul anului şi culcîndu-se într-un colţ al cocioabei pe un mîndir ponosit umplut cu ferigi. Pe-acest Jansou l-a ademenit din porunca stăpînului şeful valeţilor, care îl înlocuia deocamdată pe Laborie. Sărmanul de el se codi la început, spunînd că habar n-are unde se găseşte Martissou, dar, cînd celălalt îl ameninţă că nu-i va mai da de lucru şi cînd îi vorbi de doi ludovici de aur pe care putea să-i cîştige uşor, punîndu-l pe copilul cel mai mare să-l pîndească pe tata, el se învoi.

Acest copil, care avea doar nouă ani, aşa cum am mai spus, era sprinten ca o nevăstuică, şiret ca o vulpe şi rău ca o maimuţă. În afară de asta cunoştea pădurea ca unul care o cutreiera tot anul, luînd păsările din cuiburi, căutînd cozi de bici în desişuri de mahonie şi fă-

cînd comisioane pentru tăietorii de lemne şi pentru cărbunari. De mai multe ori îl întîlnise pe tata şi-l pîndise iscodindu-l aşa, din răutate, dar fără să poată descoperi unde se află sălaşul lui obişnuit, ceea ce de altfel era greu, deoarece îl schimba des, aşa cum am spus.

Tocmai se apropia carnavalul şi, deşi de obicei oamenii se bucurau, mama îl întîmpina cu teamă, ştiind bine că Martissou al ei va voi să-l petreacă în tovărăşia noastră şi temîndu-se că vor folosi acest prilej pentru a pune mîna pe el. De aceea îi trimise vorbă prin Jean să nu vină în seara aceea ; era mai bine să aştepte pînă a doua zi, dat fiind că a treia zi după Lăsata secului n-ar mai da de bănuit.

Copilul lui Jansou, căruia tatăl său îi spusese de porunca boierului, gîndind şi el că Martissou o să vrea să sărbătorească Carnavalul la el acasă, marţi seara după Lăsata secului se aşezase la pîndă în desişurile de lîngă răscrucea de drumuri de la Homme-Mort. Pe la căderea nopţii îl auzi venind din fundul pădurii şi fu foarte mirat cînd văzu că apucă pe drumul spre La Granval, în locul aceluia care l-ar fi dus la Cambenègre. Urmărindu-l pe departe, desculţ, fără a face zgomot, îl văzu intrînd în casa unde fusese poftit.

Era la nişte oameni de ispravă, cu oarecare stare, străvechi fermieri pe moşia familiei parohului din Fanlac. În ajun femeia, chinuită de gîndul că bietul Martissou n-ar îndrăzni să meargă la el acasă şi că ar petrece Carnavalul în inima pădurii cu cîteva bucăţi de pîine, îl poftise stăruitor prin bărbatul ei.

De îndată ce se închise uşa, puştiul o luă la fugă să-şi anunţe tatăl care, la rîndul său, alergă la castel să ducă ştirea că Martissou era în casa lui Rey din La Granval. Îndată, un om călare plecă în goană să-i anunţe pe jandarmi, care îşi întrerupseră cina şi veniră în mare grabă.

La o sută de paşi de La Granval, ei îşi lăsară caii în paza lui Jansou care-i aştepta, şi, făcînd cît mai puţin zgomot, ajutaţi de paznicii de la Herm, înconjurară casa. Era pe la orele unsprezece seara, toţi care erau acolo

petrecuseră bine şi cîntau ciocnind paharele cu vin fiert, cînd doi jandarmi împinseră deodată uşa şi intrară.

Luaţi pe negîndite, cum e uşor de închipuit, în timp ce fiecare striga, tata alergă să-şi ia puşca pe care o pusese într-un colţ ; întîmplător, ea fusese luată de acolo şi pusă pe un pat din pricina unui copilaş care voia să se joace cu ea. Atunci el se avîntă spre fereastră, sări peste ea cu toată împotrivirea celor doi jandarmi care vroiau să-l oprească, şi căzu în mîna celorlalţi doi care o păzeau. Într-o clipită a fost legat cu mîinile la spate, în timp ce femeia lui Rey plîngea şi se văicărea, spunînd cu jale în glas :

— Oh ! Bietul meu Martissou ! Eu sînt de vină ; iartă-mă, credeam că-ţi fac un bine !

— Nu, Catissou, dumneata eşti o femeie bună, iar ai dumitale sînt oameni cumsecade, dar am fost vîndut de vreun netrebnic. Bun rămas tuturor şi vă mulţumesc ! strigă în timp ce-l duceau.

Sosind la locul unde erau caii, tata îl văzu pe Jansou, care îi ţinea de căpăstru.

— Ah, tu m-ai vîndut, ticălosule !... Dacă se va întîmpla să scap vreodată, ştii ce te aşteaptă !

Jandarmii îi legară de gît o funie pe care unul dintre ei o ţinea în mînă ; apoi, încălecînd din nou, au pus prizonierul între ei şi l-au dus.

Această ticăloşie nu i-a purtat noroc lui Jansou. De îndată ce-şi primi cei doi ludovici, el care nu văzuse niciodată aşa ceva, se crezu bogat. Nu s-a bucurat multă vreme ; noul vechil al castelului a dat în dijmă domeniile ţinute în rezervă, încît nu s-a mai găsit de lucru pentru el. În ţinut nimeni nu-l lua în seamă din pricina faptei sale ticăloase, astfel că în curînd, terminînd repede cei doi ludovici, el şi cu ai săi îşi luară desaga şi dispărură. Şi astăzi încă prin părţile acelea, cînd se vorbeşte despre un om în care nu trebuie să te încrezi, se spune : „Trădător ca Jansou".

Pentru mine el rămîne fără îndoială un nemernic ; dar pe aceea care cu bani şi ameninţări l-au împins să săptuiască această mîrşăvie îi socotesc de o sută de ori mai ticăloşi decît el.

2

Ceea ce trebuia să se întîmple, se întîmplă. Aflînd de arestarea bărbatului ei, mama oftă din adîncul sufletului, ca şi cum ar fi fost pe moarte :

— O, sărmanul meu Martissou !

Eu am început să plîng şi toată ziua am rămas amîndoi trişti şi îndureraţi. Şedea pe un scăunaş cu mîinile împreunate pe genunchi, privind ţintă în faţa ei fără să spună nimic. Uneori, un gînd mai dureros o făcea să scape cîte un oftat :

— Bietul meu om, ce se va întîmpla cu tine !

Seara, cum nu se gîndise să gătească de cină, biata femeie îmi tăie o bucată de pîine pe care am mîncat-o pe îndelete, după care ne-am culcat amîndoi.

Dar nu ajunsesem încă la capătul necazurilor noastre. A doua zi, vechilul castelului veni să-i spună mamei că acum ea singură nu mai putea asigura munca în dijmă, aşadar trebuia să plecăm fără zăbavă, ca să lăsăm casa celui care ne va înlocui, dat fiind că munca rămăsese în urmă cu aproape două luni.

Ce să facem ? Unde să mergem ? Nu ştiam ! Gîndindu-se bine, mama îşi aminti de un om de la Saint-Geyrac care avea în pădure o cărămidărie, părăsită de multă vreme, unde, cu îngăduinţa lui, am fi putut locui. A doua zi, dis-de-dimineaţă, mama luă fîn din pod, îl dădu boilor, mai lăsînd o parte ca să le-o pună-n iesle la prînz. Apoi aruncînd un braţ de otavă oilor, intră în casă, îmi tăie o bucată de pîine pentru acea zi, mă îmbrăţişă şi plecă la omul cu cărămidăria, sfătuindu-mă stăruitor să nu mă îndepărtez de casă.

Nu era nici o primejdie : unde să mă fi dus ?

Am ieşit însă din casă şi m-am aşezat pe o piatră în faţa porţii. Am rămas acolo ore în şir, gîndindu-mă la sărmanul meu tată, aflat la închisoare şi, din cînd în cînd, îmi venea să plîng. Ce tristă zi am petrecut atunci, avînd în faţă coamele pleşuve de pe Grillières, unde nu creşte nici un copac şi, în jurul căsuţelor, pămînturile dijmaşilor pierdute în nesfîrşitele cîmpuri cenuşii, dincolo de care, spre nord şi spre apus, se întindeau codri deşi. Uneori, obosit să tot stau locului şi să privesc zările înceţoşate şi sumbre ca viitorul pe care-l întrevedeam nedesluşit în gîndurile mele de copil, mă ridicam şi dădeam tîrcoale casei sau mă duceam să văd boii care rumegau liniştit pe culcuşul lor de paie şi se ridicau cînd intram. Le dădeam cîteva furci de fîn şi mă întorceam, pîndind drumurile îndepărtate ca să văd dacă vine mama. În staulul lor, oile behăiau, fiindu-le foame şi, din cînd în cînd, le aruncam şi lor un braţ de otavă pentru a le potoli.

Şi mă aşezam din nou, privind ţintă locul unde căzuse Laborie, pe care mi se părea că-l văd aievea cu gura lui deschisă, cu ochii înspăimîntaţi şi rana din piept sîngerînd mereu.

Pe la orele cinci, cele patru găini ale noastre se-ntoarseră de pe cîmp, unde fuseseră la ciugulit şi, după ce se despăduchează puţin, se hotărîră să urce una cîte una pe mica lor scară în coteţ. Ziua apunea şi începeam să mă neliniştesc nevăzînd-o pe mama, cînd, totuşi urechea mea, pe care viaţa în aer liber o învăţase să audă zgomote îndepărtate, recunoscu pasul ei grăbit venind dinspre apus. În sfîrşit, iat-o acasă. Moartă de oboseală, gîfîind, căci se grăbise tare din pricina mea. Am alergat în întîmpinarea ei şi ea mă îmbrăţişă cu foc ca şi cum ar fi crezut că m-a pierdut ; apoi intrarăm amîndoi în casa întunecoasă.

Scotocind cenuşa din vatră, mama găsi un tăciune şi tot suflînd în el izbuti să aprindă opaiţul. Apoi, după ce făcu focul, curăţi o ceapă, o tăie mărunt şi puse tigaia pe foc cu o jumătate de lingură de grăsime : era tot ce mai rămăsese în casă. După ce se prăji ceapa, umplu tigaia cu apă, şi, cînd apa începu să fiarbă, o turnă în cas-

tron peste pîinea tăiată bucățele. De obicei, oamenii săraci din regiunea noastră, puneau un pic de piper în fiertură pentru a-i da puțin gust, dar noi nu mai aveam așa ceva. Nu se poate spune că această zeamă chioară cu pîine neagră era o mîncare de soi ; dar era caldă și totuși mai bună decît pîinea goală sau un cartof rece ; după ce am mîncat fiertura, ne-am culcat.

Omul de la Saint-Geyrac îi spusese mamei că poate merge să locuiască în cărămidărie, că nu-i cere nimic pentru asta, însă casa era în stare foarte proastă. Înainte de a pleca, a trebuit să tocmim un om ca să facă socoteala șeptelului cu noul vechil de la Herm. Mama se gîndea că ar trebui să ne rămînă cam zece scuzi ; dar la încheierea socotelii, totul ieși pe dos : noi datoram în jur de patruzeci de franci, după cum îi spusese celălalt. Laborie ne încărcase socoteala cu o jumătate de sac de grîu despre care mama nu știa nimic. Nu trecuse în scripte prețul unui porc pe care îl vîndusem la Thenon și nici nu înregistrase prețul a trei oi pe care i le dăduse în primire tata. A trebuit să părăsim Combenègre îndatorați chipurile față de domnii de acolo.

A fost o grea lovitură pentru biata mea mamă. Nu aveam decît un franc și treizeci de bani în casă, o pîine de șase-șapte livre, cîțiva cartofi și pe un fund de sac făină de porumb, care cîntărea cel mult cincisprezece livre : astea nu ne puteau ajunge prea mult timp.

Bărbatul Mionei veni a doua zi cu carul lui să ne ducă tot calabalîcul. Nu era o povară prea grea pentru boi : patul nostru prăpădit, dulapul dărăpănat, masa, scăunașele, covata, butoiul cu vinul oțetit, o ulcică, o oală mai mare, o formă pentru turte, tigaia, un ciubăr și alte cîteva lucruri mărunte ca felinarul și solnița de lemn. Toate aceste hîrburi nu acopereau suma de patruzeci de franci pe care o datoram domnilor de Nansac, ca urmare a ticăloșiilor lui Laborie, care ne cășuna rău pînă și după moarte.

Carul se îndreptă mai întîi pe un drum prost care ducea spre Lac-Viel, drum pietros care zdruncina încărcătura. Bărbatul Mionei adusese fîn pentru hrănit boii, mama mă așeză pe el, în spate, iar ea venea în urma ca-

rului. În timp ce treceam pe la Bessèdes, două femei care-şi ţineau de mînă copiii şi un bătrîn aşezat pe o buturugă m-au privit lung şi în ochii celor mai în vîrstă se citea mila de a mă vedea plecînd aşa, singur de-acum înainte, fără tata.

Toate aceste ţinuturi sînt astăzi pline de căi şi şosele. S-a croit un drum de la Thenon la Rouffignac, care trece de-a lungul pădurii şi străbate jumătate din lungimea ei ; un altul care o taie pieziş, venind de la Fossemagne şi se ramifică spre cel de la Thenon, aproape de Cabane, apoi un al treilea, mai spre apus, care vine dinspre Millac-d'Auberoche şi se uneşte cu drumul de la Thenon la Rouffignac, între Balou şi Meyirignac : pădurea poate fi străbătută azi uşor. În ultimii optzeci de ani oamenii au tot defrişat, iar în vremea de care vă vorbesc, ea era mult mai întinsă decît astăzi ; pe-atunci nu erau decît două drumuri mari, desfundate, de-a lungul hotarului pădurii pe care apa le surpa iarna şi le îneca, sau nişte poteci în pădure bătute de cărbunari şi braconieri. Curînd după ce trecurăm de Bessèdes, bărbatul Mionei părăsi drumul urmat pînă aici şi o apucă pe un altul. De fapt, nu era un drum adevărat, ci unul croit de urmele lăsate de roţile carelor care duc lemnele tăiate. Iarna, cînd locurile ajungeau şi mai de neumblat, o luai spre dreapta sau spre stînga şi astfel se formau noi poteci în toate direcţiile, piste îndoielnice care se încrucişau pe cîmp şi în pădure. În gropi găseam uneori bălţi de apă gălbuie care trebuiau ocolite şi dădeam peste făgaşuri adînci de-o parte şi cu ridicături de cealaltă parte care aplecau tare carul, hurducîndu-l zdravăn cînd drumul redevenea deodată neted.

Mergeam încet aşa cum se poate merge cu boii pe astfel de drumuri. Vremea era posomorîtă şi ne împresura o ceaţă groasă în care părea că ne afundăm. Bărbatul Mionei mergea înainte, chemîndu-şi boii, îndemnîndu-i cu vorba şi uneori îmboldindu-i cu strămurarul. Se vedea cît de bine cunoştea pădurea : rareori şovăia să aleagă o cărare punîndu-se în curmezişul celei pe care mergeam, sau, o altă cale care, cotind mai întîi pe nesimţite, sfîrşea prin a se îndepărta de tot. Totuşi, în locurile unde se

încrucișau aceste cărări șterse, se oprea uneori o clipă, privea în jurul lui, să se dumirească și apuca fără să se înșele pe drumul cel bun. După cum ne spuse, nu mai fusese la cărămidărie de aproape zece ani. Dar noi ăștia, țăranii, obișnuiți să călătorim ziua și noaptea pe meleaguri fără drumuri, recunoaștem ușor locurile pe unde am trecut cîndva.

Poate unii sînt curioși să știe de ce spun totdeauna „bărbatul Mionei". Iată de ce : fiindcă la noi acasă n-am auzit niciodată spunîndu-i-se altfel. Cred că nevastă-sa îl numea Pierre, dar cum la ei în casă „cînta găina", toată lumea spunea „bărbatul Mionei".

Pe la orele două, după ce străbăturăm un cring, carul ieși într-o întinsă poiană străjuită de copaci. În mijloc se afla cărămidăria, sau ceea ce mai rămăsese din ea. De departe se vedeau acoperișurile pe jumătate năruite, înnegrite de vreme, dar de aproape, era o grămadă de ruine. Șoproanele prăbușite mai păstrau încă unii stîlpi pe jumătate putreziți, susținînd o parte din lemnăria acoperișului de țiglă, surpat din pricina șipcilor frînte și din care numai pe alocuri se mai vedeau rămășițe. Cuptorul unde se ardea cărămida și țigla se năruise și pe ruinele lui creșteau viguroși lăstari de arțar. Casa nu era într-o stare chiar atît de jalnică, dar nici mult nu-i mai lipsea. Era clădită din lemn, cărămizi și vălătuci și tencuită cu lut. Datorită scurgerii timpului și a iernilor, zidurile erau măcinate, coșcovite și încovoiate ca acei sărmani bătrîni pe care îi întîlnești pe la noi, gheboși, vlăguiți de sărăcie, de muncă și de ani.

Semințe aduse de vînt încolțiseră ici și colo, în găuri și crăpături : portulacă sălbatică, anghinare, limba cerbului și un soi de urzici care cresc pe ziduri. Acoperită cu mușchi, peste care răsăriseră fire de iarbă subțiri ca acele și pe alocuri cîteva tufe de rubarbă, țigla mai ținea încă, afară de un capăt, unde se prăbușise. Prin această gaură mare cît un ștergar, se vedeau, susținuți de o pană, căpriorii pe care mai erau încă șipci bătute în cuie. În jurul casei și a cărămidăriei, peste tot, numai resturi de țiglă, de cărămidă și grămezi de moloz năpădite de acele ierburi țărănești care cotropesc lacome locurile părăsite și mar-

ginea vechilor drumuri pe unde nu mai trece nimeni. Se înghesuiau aici, vîrtoase şi pline de viaţă, izma cu mirosul tare, morcovii sălbatici, varza măgarului, umbra nopţii, nalbele, ciulinii cu cap rotund şi alte douăzeci de soiuri. Mai departe, în poiană, prin gropile de unde se scotea lut pentru cărămizi adăsta apa înverzită printre mormane de pămînt ca nişte mari morminte pe care crescuseră ici şi colo drobiţe, rare în pămînturi sterpe. Totul avea o înfăţişare de ruină, de pustietate tristă şi apăsătoare care îţi strîngea inima. Părea un vechi cîmp de bătălie părăsit după grabnica înhumare a morţilor.

Îmbrăţişînd cu privirea toate acele locuri triste, mama avu o tresărire, o tremurătură, cum spuneam noi, şi ochii ei s-au întors către mine. Dar cum era o femeie curajoasă, intră hotărîtă în casa unde am urmat-o şi eu, în timp ce bărbatul Mionei deznoda funia care ţinea calabalîcul.

Ah, ce casă ! Cea de la Combenègre era dărăpănată, întunecoasă, cît se poate de tristă, dar faţă de asta era o casă de burghezi. Cînd am împins uşa, care nu se mai ţinea decît într-o balama, se vădi întreaga ei ruină. Prin crăpăturile pereţilor pătrundea pe-alocuri lumina sau vreo plantă dinafară. Vatra era aidoma celor din colibele de pămînt. Pod nu avea ; sus, într-un colţ pe grinzi, scînduri nerăzuite, puse acolo la uscat şi uitate, alcătuiau un fel de pardoseală prost îmbinată tocmai cît să adăpostească un pat. Pretutindeni se vedea acoperişul şi, în colţul descoperit, cerul. Prin această gaură ploile iernii făcuseră o mică mocirlă în pămîntul bătătorit.

Privind îndelung fără să zică nimic, mama ieşi să ajute omului la descărcatul lucrurilor. Pentru ca treaba să meargă mai repede, el se strecură între boi şi ridică oiştea, în timp ce mama scotea pana de fier care trecea prin juguri şi potolea boii. Omul puse uşor oiştea pe pămînt şi pe oiştea înclinată, ajutat de mama, făcu să alunece încetişor stinghiile patului, dulapul şi celelalte calabalîcuri. În timpul ăsta eu am pus un braţ de fîn înaintea boilor. Cînd toate au fost aşezate în casă, mama scoase dintr-un coş o bucată de pîine înfăşurată într-un ştergar, o puse pe masă împreună cu solniţa şi o ceapă pe care o

luă din sertar. Vru să umple apoi ulciorul cu cidru, dar puținul care mai rămăsese în poloboc, de atita hurducătură, se făcuse ca mîlul : ieși deci să caute apă. Între timp, bărbatul Mionei, așezat pe bancă, mînca tacticos tăind pîinea în felii și rontăind ceapa muiată în sare.

După ce isprăvi de mîncat, își închise briceagul, bău jumătate din cana cu apă și se ridică de pe bancă. Mama îl ajută să-și înjuge boii ; își luă strămurarul, răspunse la mulțumirile mamei printr-un : „pentru nimic", ne dădu bună-seara și, pornind din nou la drum, străbătu agale poiana și se afundă în pădure.

Cînd am rămas singuri, mama mă cuprinse în brațe și mă sărută îndelung, strîngîndu-mă de mai multe ori la pieptul ei. Cînd trecu și acest moment greu, mama se apucă să facă patul și să rînduiască cît mai bine sărăcăcioasele noastre lucruri. Isprăvind și treaba asta, am plecat să căutăm lemne și, cum prin preajmă se găseau destule, am adunat îndată o grămadă mare. Resturile lemnăriei care se afla în șopron ne-au fost și ele de folos. Dar, ca să aprinzi focul nu era o treabă ușoară. In vremea aceea, chibriturile nu erau cunoscute, cel puțin pe meleagurile noastre, și de obicei păstram focul sub spuză. Cînd se întîmpla uneori să se stingă focul, mergeam pe la vecini să cerem și-l aduceam într-un sabot vechi ; ei ni-l dădeau bucuroș, pentru ca și noi să le dăm cîțiva tăciuni cînd vor avea la rîndul lor nevoie. Numai hangiii din orășele nu voiau să facă așa ceva în zilele de sărbătoare sau de tîrg, pentru că erau superstițioși. Uneori trebuia să mergi foarte departe, cum mergeam noi, ăștilalți, pînă la Mion de la Puymaigre ; dar aici nu cunoșteam nici împrejurimile, nici vecinii. Din fericire, se aflau în sertar bucăți de cremene culese de tata și tăiate pentru a fi întrebuințate la nevoie. Mama luă una și, bătînd-o de lama briceagului, reuși în cele din urmă să dea foc unei cîrpe vechi, bine scărmănate. Bucățica asta aprinsă, pusă într-un pumn de mușchi adunat de pe copaci uscați, dădu flacără și, curînd, ațițat cu frunze uscate, ierburi și găteje, focul începu să strălucească în vatră.

Focul era acum aprins, trebuia să aducem apă. Căutînd bine prin împrejurimi, găsirăm vechea fîntînă de care se slujeau cărămidarii. De fapt, era o fîntînă prăpădită, care iarna se golea, în timp ce vara păstra doar apa de ploaie. Nu se deosebea cu nimic de groapa din care luase mama apă, să-i dea de băut bărbatului Mionei, secată pe jumătate şi plină de trestii ce ieşeau din tulbureala ei. De scos apă cu doniţa nu era chip : a trebuit s-o umplem cu urciorul. Întorcîndu-ne la colibă, mama puse la foc oala burduhănoasă cu cartofi pentru cină.

Seara, după ce am mîncat doi sau trei cartofi înăbuşiţi cu un pic de sare, cînd sosi vremea să ne culcăm, mama băgă de seamă că uşa nu avusese niciodată o încuietoare sau un zăvor. Se închidea pe dinăuntru după bătrînescul meşteşug, cu un drug care intra în două găuri de fiecare parte a zidului. Văzînd una ca asta, mama tăie cu cosorul o bucată de lemn de lungime potrivită, o înţepeni, închizînd astfel bine uşa, apoi ne culcarăm.

Cred că nu a dormit de loc toată noaptea, chinuită de gîndul că pe sărmanul meu tată închis la Perigueux, îl aşteptau ocna sau ghilotina. Pentru mine, care nu vedeam toate urmările celor ce făcuse, după ce am privit puţin stelele care se zăreau din pat prin gaura din acoperiş, am adormit adînc.

În afară de amărăciunea ei cu privire la tata, mama se frămînta gîndindu-se la mine şi la ce se va întîmpla cu noi. Bogaţii, cînd au necazuri, pot să se gîndească la ele în voie şi să se lase pradă durerii lor, dar săracii n-au parte de nici un răgaz. Trebuie să trudească zi de zi pentru trai, pentru pîinea copiilor lor. La nenorocirea ce-i loveşte se adaugă aceea a sărăciei care nu-i lasă nici măcar să plîngă în voie ; noi, ăştilalţi, ţăranii, nu facem risipă de lacrimi. Nu ne-a văzut nimeni vreodată rîzînd prea tare, neavînd decît arareori temei de bucurie ; noi rîdem ca sfîntul Médard, din vîrful buzelor, căci ne amintim de zicala : „Prea mult rîs, aduce plîns".

Chiar de a doua zi, mama se străduí să găsească de lucru. După ce mîncarăm puţin, plecarăm spre Jarripigier, unde bărbatul Mionei îi spusese că s-ar găsi de lucru cu

ziua la unul numit Maly, care voia să-şi muncească pămînturile şi folosea adesea zilieri. După ce am mers mult timp, iată-ne la acest Maly, care nu era acasă. Dar nevasta lui ne spuse că deocamdată nu avea nevoie de nimeni şi a trebuit să ne întoarcem.

Trecînd prin satele de la marginea pădurii, mama întreba pe fiecare unde ar putea găsi de lucru. La Lucaux, un bătrîn care se încălzea la soare lîngă un zid, ne îndrumă spre Puypautier, la un ţăran bogat numit Géral, unde, zicea el, ar fi ceva de lucru la vie sau la plivitul grîului. Sosiţi în sat, un copil ne arătă o casă mare, veche. Géral tocmai era acasă. Cînd, răspunzîndu-i la întrebare, mama îi spuse că este nevasta lui Martissou din Combenègre, slujnica care era de faţă strigă speriată : „Oh, Sfîntă Fecioară !" şi ne privi cu ochi nu prea binevoitori. Dar Géral, poruncindu-i să tacă, îi spuse mamei că îi va da patruzeci de bani pe zi şi că putea să vină la lucru chiar de a doua zi.

Mama îi mulţumi şi îl rugă să îngăduie să vin şi eu, că nu mă poate lăsa singur la cărămidărie în mijlocul pădurii, iar pentru mîncarea mea, să i se scadă din simbrie.

— Ei bine ! adu-ţi copilul — zise bătrînul Géral care, după înfăţişare nu părea om rău — şi în loc de patruzeci de bani o să-ţi dau douăzeci şi cinci.

A doua zi deci am sosit devreme la Puypautier şi, în timp ce mama culegea curpenii din vie cu o altă femeie, eu mă jucam cu fetiţa slujnicii lui Géral, care păzea capra şi găştele şi se numea Lina.

Pe la orele nouă, mama Linei ne chemă pe toţi la cină. Pe masă într-un castron mare aburea o fiertură bună cu cartofi şi cu fasole din belşug. De multă vreme nu mai mîncasem o supă atît de bună şi, fără îndoială, şi ceilalţi o găsiră pe gustul lor, pentru că Géral, argatul său, cealaltă femeie şi slujnica, toată lumea, se servi din nou, afară de mama care, amărîtă cum era, n-avea poftă de mîncare. Slujnica aceasta „tăia şi spînzura", cum s-ar spune, în casa lui Géral, care era un flăcău bătrîn şi, deşi ştiu prea bine că numai datorită ei n-a mai fost primită mama la lucru, trebuie să recunosc că fiertura pregătită

de ea era tare bună : e adevărat că în casă se găsea tot ce trebuia pentru așa ceva.

Urmînd a mînca, Géral o îmbărbăta pe mama și-i spunea că, Laborie fiind cunoscut de toată lumea ca un om rău sau mai degrabă un ticălos, poate că tata va fi achitat. Dar ea scutură din cap abătută :

— Vezi, Géral, avem împotriva noastră niște oameni prea bogați și care au trecere : domnii de Nansac vor face tot ce le va sta în putință ca să fie osîndit.

— Așa e ! spuseră ceilalți.

— Oricum, sărmana de tine, reluă Géral, trebuie să mănînci ca să prinzi putere. Altfel ai să te-mbolnăvești și atunci ce-o să se aleagă de copilul tău ? !...

— Ai dreptate, răspunse mama, străduindu-se să mănînce în silă.

Ce înseamnă să fii copil ! Îl iubeam mult pe tata, fără îndoială, dar la vîrsta pe care o aveam, ușor îți sînt abătute gîndurile. Cît era ziua de lungă eram cu Lina, pe drumurile mărginite de mărăcini de mure, tufăriș de soc și de porumbar spre care se îndrepta uneori capra ca să pască. Mă uitam iscoditor cum ciuguleau giștele iarbă scurtă de pe marginea drumului. Cînd erau ghiftuite, se așezau pe burtă și din cînd în cînd gîgîiau între ele, ca și cum și-ar fi spus părerea. De fapt, cînd vezi orătăniile astea și încă atîtea altele care au un strigăt aparte, glasuri deosebite și un fel al lor de a pălăvrăgi, de fiecare dată îți vine să crezi că se înțeleg între ele. Astfel, cînd gînsacul mare al Linei, liniștit, cu labele îndoite sub el, cu capul sus, cu ochi strălucitori, gîgîia domol giștelor ce se odihneau în jurul lui : „Ga, ga, ga", mi se părea că le spune : „E bine aici, cu gușa plină". Iar cînd o giscă răspundea pe același ton : „Ga, ga, ga", mă gîndeam că vrea să spună : „Da, e bine aici". Apoi cînd venea pe drum un cîine străin sau cineva care nu era din sat, bărbățușul le vestea de departe printr-un gîgîit ascuțit ca un sunet de goarnă, ridicîndu-se pe labele lui ; îndată toate giștele se ridicau și ele gîgîind, ca pentru a spune : „Am înțeles !" Și-atunci le spunea parcă : „Trebuie s-o ștergem de-aici" ; la care ele răspundeau pe scurt : „Da", și o porneau spre ograda păsărilor, el în chip de ariergardă, cu ochiul și

auzul atente, plin de el ca un măgar care vrea să bea din ciutură cu zăbala sub nas.

Îi spuneam asta uneori Linei, dar ea își bătea joc de mine rîzînd, că sînt la fel de naiv ca și gîștele, ca să pot crede așa ceva ; dar nu o spunea din răutate și nu mă oprea s-o îndrăgesc și s-o sărut adeseori.

Se scurseseră vreo douăsprezece zile de cînd mă jucam astfel cu Lina cînd, într-o seară, după cină, Géral îi dădu mamei banii pentru zilele lucrate, spunîndu-i că deocamdată nu mai avea nevoie de ea. Se ruşină puțin, ca unul care minte pentru că, de fapt, mai era încă mult de lucru, dar, după cîte ne spuse cealaltă femeie care muncea cu mama, slujnica îi făcea atîtea zile fripte din cauza ei, încît ca să aibă liniște, n-o mai ținea. Căpătînd două monede de cîte un franc și cincizeci, mama le înnodă în colțul basmalei, îi mulțumi lui Géral și plecarăm triști, ea neliniștită pentru ziua de mîine, eu amărît că o părăseam pe Lina.

A trebuit iară să cutreierăm satele din jurul pădurii pentru a găsi de lucru cu ziua. Dar seara, cînd ne-am întors la cărămidărie fără să fi aflat nimic, atît de obosit eram, încît mama se frămînta neștiind ce să facă, să mă lase singur acasă, sau să mă tîrască toată ziua după ea. Dimineața, văzînd cît o chinuiește gîndul ăsta, i-am spus că sînt odihnit și am să pot umbla. Iată-ne porniți din nou la drum ; mergeam agale, ne opream din cînd în cînd, ea ducîndu-mă uneori în cîrcă, deși nu voiam de loc. Și așa s-au scurs trei sau patru zile, timp în care nu cîștigasem nimic, istovindu-ne zadarnic să găsim de lucru și nemaĭavînd hrana bună de la Géral, cînd, într-o seară, trecînd pe la Grimaudie, un om ne spuse că primarul din Bars ne înștiința să mergem neapărat la el a doua zi.

Am pornit la drum dis-de-dimineață și am ajuns acolo pe la orele nouă. O femeie care-și despăduchea copilul în fața ușii strivind păduchii pe un burduf, ne arătă casa. După ce bătu mai întîi în ușă, mama o deschise și o voce groasă ne strigă să intrăm.

Un ogar subțire ca o săgeată, tolănit la gura vetrei, se repezi la noi lătrînd.

— Marş de aici ! Marş ! îi strigă cu o voce aspră stăpînul, dar el nu se domolea deloc.

Într-un colţ al vetrei, pe un jilţ de paie, o făptură nespus de bătrînă, care putea să aibă o sută de ani, cu coatele pe genunchi, cu capul tremurător, ne privea cu ochii stinşi. Primarul era şi el acolo, în bucătăria lui, cu piciorul pe o bancă, îşi prindea un pinten la gheată, căci era marţi şi se pregătea să plece la tîrgul din Thenon. După ce şi-a legat pintenul, i-a tras un picior cîinelui care lătra într-una şi l-a silit să se vîre sub masă. Mama îl lămuri atunci că venise aici din porunca lui.

— Aşadar, tu eşti nevasta lui Martissou ! grăi el deodată.

— Da, domnule.

— Aşa fiind, va trebui să te duci la Périgueux de astăzi în cincisprezece zile neapărat : va fi judecat bărbatul tău. Iată citaţia, adăugă el scoţînd o hîrtie din sertar.

— Dumnezeul meu, cum o să facem ! spuse mama, pe drum, la întoarcere.

Şi de fapt, din cei trei franci daţi de Géral, a trebuit să cumpere o turtă de pîine, astfel încît nu ne mai rămînea aproape nimic. Văzînd-o cît se zbuciumă din cauza lipsei de bani, îmi făceam sînge rău că nu o pot ajuta, cînd, într-o dimineaţă, cutreierînd pădurea, am găsit pe o potecă un iepure împuşcat în spinare în ajun, căci rana era încă proaspătă. L-am ridicat şi-am alergat acasă, fericit că pot să-l duc mamii. Cum n-aveam habar cine îl omorîse, ea îl vîndu marţea următoare la Thenon împreună cu cele două găini, partea noastră de la Combenègre, ca să avem niscaiva bani pentru drum.

În ziua plecării, aveam într-un ciorap legat cu o bucată de sfoară ceva mai mult de trei franci în bani şi centime. Mama vîrî restul de pîine în raniţa tatei, pe care Rey ne-o adusese împreună cu cuţitul, o puse pe umăr de-a curmezişul pieptului, luă un băţ din mărăcini şi, după ce prinse uşa într-un cui gros cu o funie ca s-o ţină închisă, pornirăm la drum.

Nu eram prea bine îmbrăcaţi pentru a ne arăta în oraş. Mama avea o fustă ponosită, un pieptar dintr-o ţesătură de lînă cafenie, numai petice, pe cap o basma de bumbac în pătrate galbene şi roşii, ciorapi de lînă castanii şi saboţi. Eu eram încălţat tot cu saboţi, aveam apoi o căciulă şi ciorapi împletiţi, un pantalon scurt la fel cu fusta mamei, ros în multe locuri, şi o haină făcută dintr-un vechi *sans-culotte* al tatii.

De bună seamă că unii se vor întreba ce este aceea un „sans-culotte".

Ei bine, nu este altceva decît carmagnola [1] din timpul Revoluţiei, un fel de haină destul de scurtă şi cu un guler mic, drept, ca uniforma militară. În regiunea noastră, această haină a bunilor patrioţi a primit, nu ştiu de ce, numele celor care o purtau.

Dar să ne întoarcem la ale noastre.

Drumul nostru către Lac-Gendre străbătea pădurea şi mai întîi ne-am descălţat ca să mergem mai uşor pe potecile ei. De la Lac-Gendre, am trecut prin Triderie, apoi prin Bonneval şi, în sfîrşit, prin Fossemagne, unde am dat de şoseaua Lyon-Bordeaux terminată de curînd.

La ieşirea din Fossemagne, mama mă îndemnă să mă odihnesc puţin pe marginea şanţului. După o jumătate de oră, iată-ne plecaţi din nou, mergînd agale pe cărarea lăturalnică a şoselei, pe care picioarele noastre o găseau mai puţin aspră decît mijlocul drumului. Sărmana femeie se gîndea cu groază la ce îl aştepta pe tata, fără să rostească o vorbă, îmi spunea uneori cîteva cuvinte de încurajare sau alteori mă lua de mînă, ca să m-ajute puţin. Nu întîlnirăm aproape pe nimeni pe drum. Rareori cîte un om care mergea pe jos, purtînd pe umăr un toiag cu o boccea învelită într-o broboadă ; sau cîte un călător pe un cal voinic, cu mantaua prinsă în coburii şeii, lăsînd să se vadă paturile pistoalelor ; iar în spate, legat de oblincul dindărăt, un cufăraş de piele, ocrotit de un lanţ şi un lacăt. Trăsuri nu se vedeau ca astăzi pe şosele : numai oamenii foarte bogaţi aveau trăsuri. Cam la o jumă-

[1] Carmagnole — haină scurtă din timpul Revoluţiei franceze din 1789.

tate de leghe de Saint-Crépin, am făcut popas într-o pădurice de stejar. Mama îmi dădu o bucată de pîine pe care am mîncat-o cu poftă, așa uscată și neagră cum era ; după care, întinzîndu-mă pe iarbă, am adormit adînc.

Cînd am deschis ochii, soarele era către asfințit iar mama așezată pe iarbă lîngă mine. Văzîndu-mă treaz, se ridică, îmi întinse mîna și, după ce m-am dezmorțit puțin, m-am ridicat și am pornit din nou la drum.

La Saint-Crépin, aproape de hanul poștei am băut apă de la o cișmea care curgea într-un bazin de piatră și, după ce m-am răcorit bine, am pornit din nou la drum, căznindu-mă să arăt mamei că nu sînt prea obosit. Și, într-adevăr, nu eram prea obosit ; numai picioarele mă cam usturau, căci nu e același lucru să mergi desculț pe o șosea încinsă de soare sau pe pămîntul reavăn al potecilor de sub copaci.

Soarele apunea cînd am ajuns la Saint-Pierre, căci eu dormisem multă vreme în pădure. Mi-am pus iarăși ciorapii și saboții și, după ce am străbătut orășelul care pe atunci nu era mai mare decît acum, mama găsi o casă veche și săracă după înfățișare, unde într-o gaură de zid fusese înfiptă în chip de firmă o ramură de brad, iar ușa era deschisă. Mama intră.

O bătrînă cumsecade, cu o bonetă cu franjuri, un șal în pătrățele încrucișat pe piept și un șorț din bumbac roșu, stătea pe un scaun lîngă masă, torcîndu-și caierul de lînă. La salutul mamei, ea răspunse cum se cuvine :

— Bună seara, bună seara, oameni buni !

Întrebată dacă ne poate da puțină fiertură și dacă ne îngăduie să înnoptăm acolo, răspunse că da, dar că, neavînd decît un singur pat, celălalt fiind luat pentru neplata chiriei, va trebui să ne culcăm în podul cu fîn.

— O, zise mama, vom dormi foarte bine în fîn.

— Ei bine, atunci apropiați-vă de foc, ne îmbie bătrîna.

Și după ce ne-am așezat, cum lumea e îndeobște curioasă în micile localități, mai cu seamă femeile, bătrîna începu s-o descoase pe mama, luînd-o pe departe, ca să afle unde mergem și ce vînt ne poartă. Părea atît de cumsecade, încît mama îi povesti, de-a fir-a-păr, toate cîte le-am îndurat, ticăloșiile lui Laborie și cum tatăl meu

trăsese asupra acestui vechil al domnilor de Nansac, pentru că l-au scos din fire cînd au ajuns pînă într-acolo încît i-au împuşcat ciinele chiar în ograda lui.

— Ah, ticăloşii ! strigă bătrîna. Sînt destui pe aici care ar face la fel ! adăugă ea, punînd de-o parte caierul. Înainte de Revoluţie am răbdat toate ticăloşiile din lume la care s-au dedat ei şi, de cînd s-au întors, iarăşi, o iau de la capăt, îndeosebi în ultima vreme !

Se ridică, se duse să închidă uşa şi aprinse lampa.

— Vezi dumneata, sărmană femeie, spuse ea, nobilii aceştia sînt totdeauna la fel : fac pe stăpînii, sînt îngîmfaţi ca nişte curcani şi aprigi cu oamenii săraci. Dar cînd se va întoarce celălalt, îşi va aduce aminte că ei l-au trădat şi îi va da afară...

— Celălalt ? zise mama.

— Ei, da... Poléon, pe care l-au trimis la cinci mii de leghe dincolo de mări, pe o insulă pustie.

Mama auzise şi ea uneori vorbindu-se, duminica, în faţa bisericii, de un anume Napoleon, care era împărat şi care s-a bătut atît de mult încît o seamă de recruţi din Périgord au rămas pe acolo, în ţări necunoscute ; dar prin părţile Pădurii Barade, oamenii nu prea ştiau ei mare lucru şi răspunse simplu :

— Atunci, dacă-i un prieten al oamenilor săraci, e tare de dorit să se întoarcă curînd, căci prea nenorociţi sîntem !

Dar, tot ascultînd vorbele lor, aşezat pe putina de sare, într-un colţ lîngă foc, priveam această casă atît de sărăcăcioasă. Patul bătrînei aşezat într-un colţ, era apărat de praful podului printr-un fel de baldachin cu perdele din aceeaşi pînză, care fusese cîndva albastră şi cu desene pe ea, dar acum era decolorată de tot. La picioarele patului sprijinit pe scaune, unele cu paiele scoase, erau îngrămădite catrafuse vechi. În colţul celălalt era locul gol al patului pe care fusese silită să-l vîndă. La mijloc masa cu o bancă. Lîngă perete, în faţa uşii, se afla o covată stricată în care femeia îşi ţinea pîinea şi alte lucruri de cînd îşi vînduse dulapul. Un ceaun şi o oală se găseau sub covată, un castron de supă cu farfurii deasupra şi o

doniță în spălătorul de vase ; cam asta era tot ce avea ; se vedea că oamenii regelui trecuseră pe aici.

Cum ora cinei se apropia, bătrîna se duse să caute găteje pe sala ce comunica cu bucătăria, înteți focul deasupra căruia fierbea fasole și agăță de cîrligul drugului[1] de deasupra vetrei cealaltă oală în care se găsea fiertura. Descotorosi apoi capacul lădiței de pîine, de tot ce se găsea pe el, blestemînd pe acei afurisiți de perceptori care o siliseră să-și vîndă dulapul de vase de care avea atîta nevoie, scoase o turtă începută și se apucă să taie din ea bucățele pentru fiertură cu o lamă lată, unealtă mai ușor de mînuit decît cosorul nostru de acasă.

— Vom cina, spuse ea, dar să sosească întîi Duclaud.

— Așteptați pe cineva ? întrebă mama.

— Da, este un băiat de ispravă care vinde ață, ace, panglici, nasturi, croșete, poze colorate ca cele de colo — adăugă ea arătînd niște gravuri scălimbe date cu culoare — și alte multe lucruri... Poți să te duci să le vezi, îmi spuse bătrîna, o să-ți treacă timpul în așteptarea cinei... Aproape în fiecare lună se abate pe aici, în drum spre Thenon, adăugă ea ; cred că va veni în seara asta ; e ziua lui obișnuită.

Am început să privesc pozele bătute pe perete în cuie. Între ele, era sărmanul *Evreu rătăcitor* cu bastonul și picioarele lui lungi, simbol al poporului sărac și dezmoștenit care n-are nici vatră, nici adăpost ; apoi *Jeannot și Colin*, poveste plină de învățăminte, mai cu seamă în vremea noastră cînd atîția oameni merg la oraș să se piardă. Apoi faimosul *Credit*, întins pe jos, ucis de către neplatnicii care fug și, alături, o gîscă ținînd în cioc o pungă cu inscripția pe care eu, pe-atunci, n-o puteam citi : *Banul face orice* — jalnică și amară cugetare pentru oamenii săraci.

În timp ce priveam stăruitor aceste imagini, cineva bătu de trei ori cu bastonul în ușă.

— E Duclaud, spuse bătrîna și se grăbi să deschidă.

Văzîndu-ne, el păru că șovăie ; dar bătrîna îl pofti înăuntru :

---

[1] *Cremaillère* — drug de metal prevăzut cu un cîrlig și crestături de care se atîrnă la foc o cratiță, o oală etc.

— Poți să intri... E o femeie de treabă și copilul ei.

Atunci el intră. Era un flăcău voinic, cu obrazul oacheș și cu părul creț ; purta o caschetă din piele de dihor, fiind îmbrăcat cu o haină de bumbac vărgată, și încălțat cu bocanci mari, țintuiți. Se încovoia sub greutatea unui balot pe care-l purta în spate prins într-o curea lată de piele.

— Bună ziua tuturor ! spuse el, rezemîndu-și bastonul său gros de ușă.

Se descotorosi apoi de balot, punîndu-l pe două scaune pe care bătrîna le așezase acolo anume.

— Ești obosit, bietul meu Duclaud, îi spuse ea ; stai puțin lîngă foc ; într-o clipă vom cina.

— N-o spun numai de formă, Minette, dar voi cina cu plăcere ; îți dai seama că de la Razac s-a dus de mult mîncarea...

După ce turnă fiertura peste bucățelele de pîine, ne-am așezat la masă și bătrîna ne servi pe fiecare cu cîte o strachină plină de fiertură bună cu varză și fasole. Am rămas uimit cînd l-am văzut pe Duclaud mîncînd fiertura cu lingura și în același timp cu furculița. La noi nu se cunoștea acest obicei pe bunul temei că noi nu aveam furculițe. Cînd mîncam o tocană de cartofi sau de fasole, o mîncam cu lingurile. În ce privește carnea, foloseam cuțitul sau degetele ; dar așa ceva nu se întîmpla decît o dată pe an, la carnaval.

Terminîndu-și fiertura, Duclaud luă cana și turnă fiecăruia vin în strachină. Și-o umplu și pe a lui pînă într-atît încît și o rățușcă s-ar fi înecat în ea : se vedea că este ca acasă la el și nu se sfia de loc. Era un vin de regiune, nu de calitatea celui din dealul Jaurès de la Saint-Léon-sur-Vézère, dar cum noi, ăștia, nu beam decît cidru prost, de multe ori borșit, timp de trei sau patru luni, iar în restul anului numai apă, mi s-a părut tare bun. După ce am băut, purtătorul balotului ne oferi din nou fiertură și, deoarece tustrei am spus nu, și-a turnat singur încă o strachină plină, după care și-a făcut un copios *chabrol*, cum numim noi acest amestec de vin cu un dram de fiertură, băut din strachină.

Între timp, Minette pregăti fasolea într-un castron şi o puse pe masă. Mama se ridică atunci spunînd că nu-i mai este foame ; dar inimoasa bătrînă, convinsă că ea spune aşa de teamă că o pune să cheltuiască prea mult, o hotărî să se aşeze din nou :

— Trebuie să mănînci, totuşi, ca să prinzi puteri ; mănîncă, sărmană femeie, altfel n-ai să mai ajungi la Périgueux.

În timp ce noi mîncam, Minette îi povesti lui Duclaud păţania tatălui meu şi-l întrebă ce părere are.

— Ce să vă spun ? zise el. Dacă judecătorii şi juraţii ar fi oameni ca mine şi ar înţelege că omul n-a mai putut îndura persecuţia acelui ticălos de vechil şi a boierilor lui, atunci ar putea să scape cu un an sau şase luni de închisoare. Dar, vedeţi dumneavoastră, cei din juriu sînt nişte burghezi, oameni avuţi care, chiar dacă sînt cinstiţi, ţin mai degrabă cu cei de teapa lor. Totuşi, oameni drepţi se află pretutindeni şi ar fi de-ajuns să fie unul sau doi ca să-i atragă şi pe ceilalţi de partea lor. Se mai întîmplă uneori şi aşa, nu trebuie să deznădăjduiţi... Ah ! — adăugă el — ar merita să fie pedepsiţi cei care poruncesc nedreptăţi şi ticăloşii fără să le pese de nenorocirile care se abat asupra altora !

Seara, după cină, Duclaud scoase din fundul balotului nişte pacheţele şi diferite lucruri pe care le puse într-un buzunar mare de sub haină şi ieşi. Mai tîrziu m-am gîndit că poate făcea ceva contrabandă cu tutun şi praf de puşcă.

Sosi vremea să ne culcăm ; bătrîna Minette spuse că, judecînd bine, Duclaud trebuind să se culce în podul cu fîn, mama şi cu mine ne-am putea culca în pat, unde încăpeam foarte bine tustrei, mai cu seamă că eu nu eram prea voinic ; aşa şi făcurăm. Fără îndoială, vînzătorul ambulant s-a întors pe uşa din dos, care dădea de-a dreptul afară.

A doua zi, dis-de-dimineaţă, Minette încălzi fiertura şi ne dădu să mîncăm. Cînd veni vorba de socoteală, ea îi spuse mamei că va avea nevoie de banii ei la Périgueux, unde totul era scump ; va plăti la întoarcere, dacă îi va mai rămîne ceva. Mama îi mulţumi, dar îi spuse că i-ar părea rău să plece aşa, fără să plătească, mai ales că nu

ştia ce se va întîmpla şi dacă ne vom întoarce pe la Saint-Pierre.

— Atunci, zise bătrîna, dacă-i aşa, îmi datorezi cincizeci de bani.

Mama îşi dădu seama că-i socotise mult mai puţin, îi lăsă banii ceruţi asigurînd-o că îşi va aminti totdeauna de ea şi de bunătatea ei faţă de noi.

Minette îşi desfăcu braţele :

— Măcar săracii să se ajute între ei !

Apoi s-au îmbrăţişat tare, mama şi cu ea, şi plecarăm copleşiţi de multe urări de noroc care, ca atîtea altele, n-au ajutat cu nimic.

Dis-de-dimineaţă am pornit din nou la drum pe şoseaua mare şi pustie. Era plăcut s-o străbaţi : soarele se ridica, risipind uşoara ceaţă care urca în văzduh şi pierea. În urma noastră, cocoşii de la Saint-Pierre cîntau tare şi, împreună cu ceaţa ce se ridica, prevesteau ploaia. Păsărelele zburătăceau, urmărindu-se în desişul tufelor înflorite, la umbra cărora răsăreau în iarbă mici albăstrele şi flori de martie, numite şi violete. Roua se usca pe pajiştile reînverzite şi, pe înaltul costişelor cultivate pînă la jumătate, crîngurile începeau să se înveşmînteze în verdele fraged al primăverii. Eram odihnit, înviorat şi, dacă n-ar fi fost nenorocirea care ne frămînta, ar fi fost o plăcere să călătorim.

La puţină vreme după ce am trecut de Sainte-Marie, am întîlnit doi flăcăi voioşi care se clătinau în mers şi cîntau cît îi ţinea gura. Erau îmbrăcaţi în catifea neagră, cu centură roşie şi aveau în spinare ranite militare. Pe cap purtau şepci de catifea date pe spate, în urechi le atîrnau inele de aur şi ţineau în mînă nişte bîte mari împodobite cu panglici pe care le mînuiau cu îndemînare, rotindu-le într-un chip minunat. Ne-au salutat veseli trecînd şi noi ne întrebam cine puteau fi ; dar mai tîrziu am înţeles că erau calfe care străbăteau Franţa ca să devină meşteri [1].

Eram aproape de Saint-Laurent cînd ne-a prins ploaia, o ploaie măruntă şi pătrunzătoare ce se aşternea ca

[1] Compagnons du tour de France.

bruma pe pajiștea pe care șerpuia leneș riul Manoir. În locurile mai joase, rîul făcea pe alocuri bălți, în care se cuibăreau păsărelele de apă, sau se pierdea în mlaștini pentru a ieși din nou ceva mai departe, la fel de lin, ca și cînd îi părea rău că se pierde în Ille.

Trecusem de castelul de la Lieu-Dieu cînd iată că în urma noastră se auzi un clinchet puternic de zurgălăi. Ne-am întors atunci și am zărit un rădvan mare, frumos, tras de patru cai minați de doi surugii cu cizme înalte, pantaloni galbeni, jiletcă roșie, haină albastră, cu insigna pe braț și pălăria de piele lucioasă. M-am oprit din curiozitate să văd cum trece această trăsură, iar mama făcu la fel pentru a mă aștepta. Cînd ajunse în dreptul nostru, am văzut prin geamurile pătrate pe contele de Nansac, pe contesă și pe fiica lor mai mare; pe scaunul din față stătea paznicul Mascret, iar în spate un slujitor și o cameristă. Mama își ațintì privirea asupra domnului, încleștă fălcile, încruntă din sprîncene, iar eu mi-am simțit sufletul năpădit de-o ură năprasnică. Cînd ne-au văzut atît de prost îmbrăcați, udați pînă la piele și cu tălpile goale împotmolite în mocirlă, și-au întors ochii, aruncînd o privire rece, disprețuitoare, iar trăsura trecu repede și ne împroșcă cu cîțiva stropi de noroi.

Cînd am ajuns la Lesparrat, am cuprins cu privirea frumoasa cîmpie a Ille-ului și rîul cu apă verde, străjuit de plopi, ce curgea la poalele castelului Petit-Change. Părăsind valea strîmtă a Manoir-ului, zăgăzuită de colinele sterpe cu pămînt cenușiu, cu arbori piperniciți, mi se părea că mă aflu într-o altă țară. Dar cînd, după ce am urcat coasta lină a dealului Pigeonnier și am zărit în depărtare orașul Périgueux cu casele lui cocoțate pe culmea Saint-Front și, sus de tot, urcînd spre cer, vechiul turn înroșit de soarele a zece secole, a fost cu totul altceva. Nu mai văzusem pînă atunci decît micul orășel Rouffignac și nu-mi puteam închipui o așa mare îngrămădire de case, deși nu deslușeam decît o parte din ele. Graba de a ajunge îmi învioră picioarele și din clipa aceea n-am mai simțit oboseala.

După ce am mers de-a lungul grădinii Monplaisir, am străbătut cartierul Tournepiche sau, altfel spus, Barris.

Trecînd pe lîngă fosta mănăstire Récollets, care acum este o şcoală normală, am ajuns pe Puntea Veche cu arcuri ogivale, apărată odinioară de un turn cu opt contraforturi, ale căror fundaţii se mai văd şi azi.

Proverbul spune că ploaia de primăvară nu înseamnă niciodată vreme rea ; totuşi burniţa asta ne udase pînă la piele ; acum însă încetase şi nu mă mai gîndeam la ea, ispitit de tot ce vedeam în jurul meu. De-a lungul rîului, la dreapta şi la stînga, case vechi, care păreau că scoboară de pe culmea Saint-Front, se oglindeau în apă. În susul apei, dincolo de pod, în colţul străzii Port-de-Graule, cu faţa către rîul Ille, era o casă mare, veche, din piatră cioplită, împunătoare prin meterezele-i crenelate, prin ferestre largi şi înaltele ei acoperişuri ascuţite. Apoi frumoasa casă Lambert cu întreitele-i caturi cu pridvoare dînd spre rîu, susţinute de stîlpi meşteşugit cioplţi ; iar mai departe se ridica mîndru, stăpînind tot malul, turnul Barbecane, cu platformă crenelată, cu metereze pentru bombarde şi archebuze : frumoasă relievă a vechilor ziduri de apărare ale oraşului pe care nişte măceluri le-au dărîmat între timp pînă la temelie. Ceva mai departe se înălţau falnic stîncile cu piscuri ascuţite ale muntelui Arsault.

Pe firul apei, mai jos de pod, era vechea moară întărită de la Saint-Front, întunecată, ciudată la vedere, cu zidurile ei groase, cu ferestrele înguste, cu polatrele jumătate din lemn, jumătate din piatră, susţinute de stîlpi sau lipite de zidurile ei ca nişte cuiburi de rîndunele. Sub arcadele ei întunecoase, apa stăvilarului despărţită prin pinteni de piatră se rostogolea domol. Mai departe era o casă ciudată cu un cerdac în formă de dunetă, înfipt într-o masivă zidărie care înainta în apă într-un unghi ascuţit ca un pinten de gaferă ; ai fi zis că e o navă din evul mediu cu partea dinainte ancorată în rîu. În fund de tot, copacii mari şi stufoşi din grădina Prefecturii se răsfrîngeau în ape.

Iar în partea de sus, la fel ca în cea de jos, între aceste puncte principale, o mulţime de case coborau spre rîu de-a valma ca o turmă de oi şi îşi scăldau în apă temeliile : case vechi cu frontoane ciudate, cu cuiburi de păsă-

rele în balcoanele de lemn cu înfloriturí, cu caturile ieşite în afară susţinute de urşi mari de piatră, cu ferestrele înguste sau cu cercevele, cu busuioc în vechi oale hîrbuite sau cu rezede în crătiţi găurite ; case cu înfăţişări neobişnuite care păreau că stau de pîndă la rîu. Unele, făcute din scînduri lipite cu chirpici, colibe informe, crăpate, scorojite, cocoşate şi hîite de vreme, ca nişte sărmane femei bătrîne, se aplecau spre rîu părînd gata-gata să se prăbuşească. Alături, descumpănite, ca nişte femei bete, altele se sprijineau de casa vecină sau se propteau pe nişte cîrje uriaşe, formînd contraforturi. În sfîrşit cîteva din piatră cioplită, trainic înălţate chiar pe ruinele vechilor fortificaţii, îşi oglindeau în apele limpezi zidurile înroşite de soare, ferestrele lor cu forme neregulate, verandele cu geamlîc, ascuţitele acoperişuri de ardezie, lucarnele triunghiulare, coşurile mari fumegînd sub o căciulă ascuţită. Toate aceste case neasemănătoare, arătoase sau pe cale de a se prăbuşi, felurite ca înfăţişare, fiecare avînd arhitectura, materialele şi ornamentele ei aparte se îngrămădeau pe malul rîului Ille, curioase să se oglindească în el. Unele înaintau în apă, afundindu-şi în ea stîlpii de piatră ; altele se retrăgeau ca şi cum s-ar fi temut că-şi udă temelia şi îşi întindeau pînă la rîu terasele masive cu balustrade grele ; altele în sfîrşit, se înălţau cu un cat deasupra acoperişurilor vecine parcă să vadă curgînd rîul şi să privească pe celălalt mal pajiştea străjuită de plopi unde se uscau rufele spălătoreselor cu maiuri zgomotoase. Din loc în loc, pe o terasă, o grădiniţă cît palma ; lîngă un zid, o salcie plîngătoare, atîrnînd în apă, iar la porţile ce dădeau spre rîu ambarcaţiuni ancorate, bărci de pescari sau de boiangii. Ansamblul de clădiri ciudate, neregulate, îngrămădite în neorînduială, toate acele ziduri, galerii, scări exterioare, polatre, streşini cu ardezie înclinate peste ferestre largi sau strîmte, stîlpi, grinzi încrucişate, urşi de piatră, contraforturi, caturi ieşite în afară, balcoane de lemn, lucarne, acoperişuri ascuţite sau drepte, albastre sau roşii, hornuri ciudate, morişti de vînt ruginite — toate astea se lăfăiau la soare într-un învălmăşag în care umbrele jucau pe culorile albăstrii, verzi, roşietice, brune,

cenuşii sau printre rufele întinse apărea ca un mac cîte o fustă roşie, pusă la uscat în vreo fereastră : ce să mai vorbim, era mai frumos decît astăzi.

După ce le-am privit cîteva clipe, oprit la intrarea pe pod, ameţit de zgomotul apelor ce căzeau din stăvilare, mama mă trase de mînă şi iată-ne urcînd strada care ducea spre piaţa Grefei ; o stradă povîrnită, acoperită cu pietre de rîu, mari şi roşii, pe care ploaia de dimineaţă le făcea să strălucească în razele soarelui. De fiecare parte erau prăvălii fără vitrine, cu un întrînd, întunecoase, cu uşi în chei de boltă rotunde sau frînte, sau în formă de toartă de coş ; tarabe de mărunţişuri unde atîrnau candele de răşină, dughene modeste unde se vindeau vase de pămînt ars sau saboţi, sau vin cu cana şi cu măsura ; mici ateliere unde lucrau fierari, tîmplari al căror strung hîrîia, cîrpaci trăgînd firul muiat în smoală, fabricanţi de felinare care băteau tinicheaua cu un ciocan de lemn. Toţi aceşti meseriaşi ridicară capul, auzind saboţii noştri pe caldarîm şi păreau că spun în sinea lor : „De unde dracu mai sînt şi ăştia !“ Apoi sus, în piaţă, lipite de zidurile mari, negre ale catedralei Saint-Front, se aflau mici barăci de scînduri, dughene din chirpici, tarabe cu fructe uscate, legume, porumbei şi hălci de carne.

Ajungînd în faţa portalului Grefei, ne-am oprit şi-am admirat îndelung vechiul monument şi turnul cu coloane mici, luminat de soare, în jurul căruia zburdau lăstuni cu strigăte ascuţite. Coborînd privirea, mama zări în faţa portalului o vînzătoare de lumînări şi se gîndi să aprindă una pentru tata ; o cumpără cu şase parale şi intră în catedrală, unde am urmat-o şi eu.

Cîtă splendoare şi măreţie ! Cît de mic mă simţeam sub cupolele suspendate ! În capela de la Herm nu încercasem decît un simţămînt de curiozitate ; în biserica de la Rouffignac de asemenea mă simţeam în largul meu ; dar în această veche catedrală Saint-Front, cu uriaşii ei stîlpi înnegriţi de timp, cu zidurile înverzite de umezeală peste care trecuseră, fără s-o plece, zece veacuri pline de întîmplări, era cu totul altceva. Eu, un copil neştiutor şi slab, mă simţeam pierdut în imensitatea monumentului strivit de măreţia lui, şi în clipa aceea am simţit

un fel de spaimă de divinitate care sporea pe măsură ce înaintam în biserica goală pe dalele mari ce răsfrîngeau spre boltă bocănitul saboților noștri. Într-un colț mama zări pe un piedestal o statuie a Fecioarei și se îndreptă spre ea. După cîte îmi amintesc era o statuie foarte veche, din piatră, cioplită destul de stîngaci ; totuși, sculptorul izbutise să dea chipului mamei lui Isus o expresie de duioșie, de milă, de nesfîrșită bunătate. În fața Fecioarei era un soi de sfeșnic în formă de pom prevăzut cu vîrfuri de fier în care tocmai se stingea o luminare de oameni săraci, cum era și a noastră. Aprinzînd-o pe a ei, mama o împlîntă acolo, îngenunche și începu să se roage în dialect, deoarece nu știa să vorbească în franceză, rugînd-o din suflet pe Fecioara Maria ca și cum ar fi fost de față. Și rugăciunea ar putea fi redată cam așa :

„Mă închin Ție, Maică plină de îndurare, bunul Dumnezeu este cu tine, binecuvîntată ești tu între femei, și binecuvîntat este Isus, rodul pîntecului tău.

Sfîntă Fecioară, eu sînt o femeie sărmană care nici măcar nu se pricepe să-ți vorbească cum trebuie. Dar tu, care știi totul, înțelegi totuși ce vreau să-ți spun. Fie-ți milă de mine, Sfîntă Fecioară ! Deși uneori am uitat să mă rog, tu știi însă că oamenii sărmani nu au totdeauna timp pentru rugă. Îndură-te de noi, Sfîntă Fecioară și scapă-l pe sărmanul meu Martissou ! El nu e om rău, nici ticălos, e numai cam iute la mînie. Dacă a făcut fapta asta rea, ei l-au împins, Sfîntă Fecioară ! Acel Laborie era un nemernic fără pereche, tu o știi prea bine, Sfîntă Fecioară ! Ceea ce l-a făcut pe bietul meu om să-și piardă răbdarea, e că știa de multă vreme că acest ticălos îmi dădea tîrcoale : l-a auzit într-o zi, cînd era în podul cu fîn.

Ah, Sfîntă și bună Fecioară ! Te rog, îndură-te și scapă-l pe bietul meu Martissou ! Te voi binecuvînta în toate zilele vieții mele, Sfîntă Fecioară ! și înainte de a mă întoarce, îți voi aprinde o luminare de zece ori mai mare decît asta. Scapă-l, Sfîntă Fecioară, ajută-l !“

În timp ce mama se ruga în șoaptă, cu jalnic glas, eu îmi ștergeam ochii. Terminînd, își făcu o cruce mare, își luă toiagul de pe dale și ieși împreună cu mine.

Sub arcada intrării, mama o întrebă pe femeia care ne vinduse luminarea unde este închisoarea.

— Este pe-aici, pe aproape, zise femeia ; mergeți numai drept înainte pe strada Clarté ; la capătul ei o luați la dreapta ; cînd ajungeți la Coderc, aveți închisoarea chiar în față.

Sosind în piață, mărginită pe vremea aceea de case vechi, în felul celeia din colțul străzii Limogeane, am văzut în fund, acolo unde astăzi se află halele, vechea Primărie, care ajunsese după Revoluție închisoare. Se zice în batjocură : „Plăcută ca o poartă de închisoare", și e bine zis. Poarta din fața noastră nu dezmințea proverbul : bine ferecată și întărită cu piroane, cu o ferestruică cu zăbrele dese, avea o înfățișare de groază, ca și cum ar fi păstrat amintirea tuturor osîndiților care i-au trecut pragul pentru a se duce la ocnă sau la eșafod.

Mama ridică ciocanul greu de fier care recăzu cu un zgomot înăbușit. Se auzi un pas însoțit de zornăitul cheilor și ferestruica se deschise.

— Ce doriți ? spuse o voce aspră.

— Să-mi văd bărbatul, răspunse mama.

— Cine este bărbatul dumitale ?

— E Martissou din Combenègre.

— Ah ! Asasinul lui Laborie... Ei bine, nu-l puteți vedea fără permisie, dar avocatul lui e acum aici. Așteptați-l pînă cînd va ieși.

Și ferestruica se închise din nou.

Mama se așeză pe grămada de pietre de lîngă poartă, iar eu, curios, m-am îndepărtat cîțiva pași pentru a privi această veche primărie peste care trecuseră atîtea generații. Era o adunătură de clădiri neregulate, inegale, solid construite pentru a rezista la un atac. De o parte, corpul principal al clădirii, mare și masiv, cu trei caturi și cu ferestre zăbrelite, terminat într-o terasă crenelată. De cealaltă parte, un fel de pavilion pătrat, mai scund, cu acoperiș ascuțit. Între cele două clădiri, într-o construcție mai puțin înaltă, în vîrful căreia se găsea un meterez, se afla poarta pomenită mai înainte, care ducea pe sub o boltă într-o mică curte interioară. În jurul curții, și lipite de restul edificiului, erau alte clădiri, unele adăugate mai

tîrziu. Deasupra tuturor se înălța turnul pătrat al clopotniței, cu creneluri, cu jgheaburi de piatră și chipuri de himeră la colțuri și cu un acoperiș foarte ascuțit pe care se afla o morișcă de vînt.

În timp ce priveam toate astea, poarta se deschise și un domn tînăr îi spuse mamei :

— Dumneata ești soția lui Martin Ferral ?

— Da, domnul meu, la dispoziția dumneavoastră, dacă vă pot fi de folos, spuse mama ridicîndu-se.

— Nu poți să-ți vezi bărbatul acum, sărmană femeie ; dar mîine, cînd va merge la judecată îl vei vedea. Eu sînt avocatul lui, vino puțin pe la mine, am de vorbit cu dumneata.

Și ne conduse în camera lui de la etajul al doilea al unei case de pe strada Sagesse, la numărul unsprezece, acolo unde mai dăinuie o veche poartă frumoasă cu stîlpi și ornamente sculptate. Urcînd scara cotită dintr-un turn cu opt fețe, domnul ne introduse în camera lui și, după ce ne pofti să ședem, începu s-o întrebe pe mama o sumedenie de lucruri și, pe măsură ce răspundea, el scria. O întrebă printre altele dacă propunerile pe care i le făcea Laborie au fost auzite de cineva, iar ea îi răspunse că nu, nimeni nu le-a auzit, în afară de tata, cu totul întîmplător, deoarece acest om era șiret și prefăcut ; dar știa toată lumea că el se lega de femeile tinere care erau sub ordinele sale, de pildă nevestele dijmașilor sau cele care mergeau la castel să lucreze cu ziua. Asta se știa, pentru că la brutărie sau la rîu, la spălatul rufelor, femeile flecăreau și își povesteau una alteia, cel puțin cele care nu i-au dat ascultare, ca Mion din Puymaigre.

— Bine, zise avocatul, eu am citat-o ca martoră împreună cu alții.

Cînd termină cu întrebările, el îi explică mamei ce trebuia să spună în fața Curții și cum. Ea avea să povestească cu de-amănuntul stăruințele necinstite ale lui Laborie și să arate unul cîte unul toate necazurile ce i le făcuse el sau alții puși de el ca urmare a faptului că n-a vrut să-i dea ascultare. O sfătui stăruitor să spună adevărul curat : că tata era înnebunit de mînie și că n-a tras în Laborie decît cînd l-a văzut că dă înapoi paznicu-

lui arma cu care o rănise pe ea la frunte și totodată îi ucisese căţeaua.

Cînd să plecăm, avocatul o întrebă pe mama unde am tras, și după ce ea îi răspunse că nu știe încă unde o să ne culcăm, deoarece abia sosisem, el își luă pălăria și ne duse într-un mic han, în strada Misericorde, ne recomandă patroanei și îi aminti mamii să nu uite ca a doua zi la orele zece să fie la tribunal ; apoi, întrebîndu-l dacă mai poate trage nădejde, el ridică din umeri :

— Tot ce depinde de oameni, este nesigur ; dar e mai bine să nu-ți pierzi speranța niciodată.

3

A doua zi, la ora hotărîtă, ne aflam în fața clădirii vechiului Presidial [1], care încă mai era numit astfel și se afla în piața Coderc, chiar în fața închisorii, în locul unde astăzi e casa cu numărul opt. De la poarta de intrare se trecea pe sub o boltă care ducea la o mică curte interioară împrejmuită de ziduri înalte. În timp ce așteptam în această curte, stînd de vorbă cu oamenii de la noi citați ca martori, se aud deodată sub boltă pași grei și zornăit de pinteni și apare tatăl meu, cu mîinile legate, păzit de trei jandarmi. Mama scoase un țipăt deznădăjduit și degeaba încercară jandarmii s-o împiedice : se aruncă asupra omului ei, îl cuprinse cu brațele, sărutîndu-l printre strigăte și hohote de plîns, în timp ce eu îl apucasem plîngînd de un picior.

— Hai, hai, spuseră jandarmii, ajunge, ajunge, ai să-l vezi după aceea.

— Dă-mi băiatul, zise tata.

Atunci mama, luîndu-mă cu amîndouă mîinile, mă ridică pînă la gîtul lui, pe care îl strînsei cu toată puterea brațelor mele mici.

— Sărmanul meu Jacquou, sărmanul meu Jacquou ! spunea tata sărutîndu-mă.

În sfîrșit, mai de voie, mai de nevoie a trebuit să ne depărtăm, trași îndărăt de jandarmii care își duseră prizonierul.

După multe ceasuri de așteptare, un aprod o chemă pe mama și intrarăm într-o sală înaltă, lungă, cu bolta tavanului împodobită cu nervuri și slab luminată de două ferestre ogivale ce dădeau spre o curte. În fund, pe es-

[1] Tribunal în secolele XVI—XVII.

trada izolată printr-o balustradă de lemn, trei judecători şedeau în faţa unei mese mari acoperită cu un postav verde şi încărcată cu hîrtii. Cel din mijloc purta o robă roşie, care îţi isca gînduri de groază ; robele celorlalţi doi erau negre şi toţi trei aveau ochelari. De fiecare parte a estradei şedeau, în faţa unor mese mai mici, procurorul şi grefierul. Pe zid, în fund, deasupra judecătorilor, un tablou mare îl înfăţişa pe Isus Hristos răstignit, cu sîngele curgîndu-i şiroaie din răni.

Apoi juraţii, avocaţii, jandarmii, acuzatul, publicul : de atunci nu s-a schimbat mare lucru ; numai că astăzi judecătorii, juraţii, avocaţii, toată această lume poartă barbă şi mustăţi, pe cînd atunci toţi erau raşi, afară de jandarmi.

În timp ce mama îşi făcea depoziţia, un domn repeta în franceză ceea ce spunea ea în dialect. Eu nu eram prea atent : mă uitam la tata, care se uita şi el la mine ; dar la un moment dat, în patima cu care vorbea, mama ridică glasul şi, întorcîndu-mă, am văzut cum toate privirile erau aţintite la femeia înaltă, bine făcută sub veşmintele ei sărăcăcioase, frumoasă la chip, cu părul negru şi ochi strălucitori ce-şi apăra cu dîrzenie bărbatul.

Cînd termină, se ridică procurorul regelui şi îşi făcu rechizitoriul cu gesturi largi şi cu puternice inflexiuni ale glasului care răsuna sub boltă. Eu nu înţelegeam tot ce spunea ; totuşi, mi se părea că încearcă să-i facă pe cei doisprezece domni din juriu să înţeleagă că tata plănuia de multă vreme să-l omoare pe Laborie. Dovada, după spusele sale, erau cuvintele aruncate lui Mascret cu cîtva timp mai înainte, că se va întîmpla o nenorocire dacă-i va fi ucisă căţeaua şi, lucrurile stînd astfel, el trebuia osîndit la moarte.

Oricine îşi poate închipui în ce stare sufletească eram, mama şi cu mine, cînd îl auzeam pe procurorul acesta vorbind de moarte. Cît priveşte pe tata, el nu părea să-l asculte, iar privirea sa aţintită asupra noastră parcă spunea : „Ce se va alege de nevasta şi sărmanul meu copil dacă voi fi osîndit !...“

Procurorul terminînd, se ridică avocatul nostru şi pledă în favoarea tatei. El arătă, citind mărturiile depuse, ce

ticălos era Laborie ; zugrăvi toate necazurile ce ni le făcuse, stărui îndeosebi asupra propunerilor necinstite cu care o urmărea fără încetare pe mama şi, în sfîrşit, arătă limpede că tata ucisese pe acest om rău în urma unei izbucniri de mînie, nu cu premeditare. Pe scurt, el spuse tot ce era cu putinţă pentru a-l scoate din această situaţie, dar nu reuşi să-i salveze decît capul : tata fu condamnat la douăzeci de ani de muncă silnică.

Cînd preşedintele pronunţă sentinţa, un murmur străbătu mulţimea, iar noi, mama şi cu mine, am început să gemem şi să plîngem întinzînd braţele spre bietul om pe care jandarmii îl scoteau afară din sală. Şi în această mulţime care se scurgea, l-am auzit pe contele de Nansac spunînd lui Maseret :

— Iată-ne scăpaţi de el ! Va crăpa în ocnă !

A treia zi avocatul, care obţinu o autorizaţie specială, ne duse să-l vedem pe tata. Ce triste clipe am trăit în acea celulă ! Trec peste asta dar, deşi s-au scurs atîţia ani, durerea mă încearcă şi azi. Ieşind, cu moartea în suflet, mama îl întrebă pe avocat dacă n-ar mai fi vreo cale să i se mai reducă din osîndă sau să i se anuleze sentinţa.

— Nu, sărmană femeie — spuse el : printr-o bună purtare, dînsul va putea obţine acolo reducerea pedepsei, dar, avînd împotriva lui pe contele de Nansac, nu trebuie să nutriţi mari speranţe. Cît despre casarea sentinţei, nu văd nici un fel de temei şi, de altfel, chiar dacă ar exista vreunul, nu l-aş sfătui pe bărbatul dumitale să se folosească de el, pentru că ar putea să piardă ; n-a lipsit mult ca să fie condamnat pe viaţă !

Mai rămîneţi încă aici — adăugă el, părăsindu-ne — voi încerca să obţin permisiunea să-l mai vizitaţi o dată.

După condamnarea tatii, mama pierzînd orice nădejde, nu mînca şi nu dormea. O uşoară febră făcea să-i strălucească ochii şi-i îmbujora obrajii şi febra crescu atît de mult, încît a treia zi căzu la pat, iar între timp, eu priveam prin geam acoperişurile înnegrite ale caselor din faţă, unde uneori trecea agale o pisică care dispărea curînd într-o lucarnă. Totuşi, a doua zi mama s-a sculat şi am umblat pe străzi, plimbîndu-ne fără grabă ; ea mă

ţinea de mină şi revenea mereu spre închisoare, ca şi cînd ne-ar mai fi uşurat vederea zidurilor în dosul cărora era închis tata. În alte împrejurări aş fi fost dornic să văd oraşul, dar atunci, în durerea mea, nici nu-mi trecea prin gînd să aflu atîtea lucruri noi pentru mine. Oamenii, pe stradă, în pragul porţilor sau în dughene, ne priveau cu uimire văzînd bine după înfăţişarea şi îmbrăcămintea noastră că sîntem veniţi de prin părţile cele mai sălbatice ale Périgordului : din Double sau din Landele de la Nontronnais, sau din pădurea Barade, cum şi era de fapt.

În după-amiaza zilei a cincea, străbăteam strada Taillefer şi ne îndreptam spre Saint-Front, privind în treacăt prăvăliile farmaciştilor, ale vînzătorilor de băuturi, băcanilor, măcelarilor, pălărierilor, ale negustorilor de umbrele care erau multe pe vremea aceea ; cînd am ajuns în piaţa Clautre, am văzut o mare adunătură de oameni.

În mijlocul pieţii, în locul unde se ridica ghilotina, se afla un mic eşafod înalt de patru-cinci picioare, din mijlocul căruia ieşea un stîlp gros care susţinea o mică bancă. Pe această bancă era aşezat un om cu mîinile în lanţuri, legat de stîlp printr-un arcan de fier care-i strîngea gîtul ; iar omul acela era tatăl meu. În picioare, pe eşafod, călăul aştepta şi de jur împrejur patru jandarmi cu sabia scoasă făceau de gardă şi ţineau mulţimea la distanţă. Văzîndu-l pe Martissou al ei în această situaţie, mama scoase un geamăt dureros şi începu să plîngă în şorţul ei, în timp ce eu, cuprins de groază, mă ţineam de fusta ei plîngînd în tăcere. În faţa noastră un ins citea cu voce tare inscripţia aşezată deasupra capului nenorocitului expus la stîlpul infamiei :

„Martin Ferral, zis Croquant, din Combenègre, comuna Rouffignac, condamnat la douăzeci de ani muncă silnică pentru asasinat".

Rămaserăm acolo multă vreme, ascunşi în spatele curioşilor şi plîngînd în tăcere. Uneori, cînd oamenii se mişcau, zăream călăul care părea că se plictiseşte să stea acolo, şi se uita la un ceas mare de argint cu un lanţ scurt şi încîlcit, pe care-l tot scotea din buzunarul pantalonilor. Întîlnindu-l pe stradă fără să-l cunoşti, n-ai

fi zis niciodată că acesta era cel care ghilotina, atît de blîndă îi era fața. Mai era și bine îmbrăcat și, după cum spune zicala : „Cumsecade ca un călău care sărbătorește Paștele", cu lunga-i redingotă albastră căzînd peste cizmele răsfrînte, cu cravata de muselină și mica lui pălărie cilindrică. În sfîrșit, am așteptat pînă cînd clopotul de la Saint-Front bătu ora patru. Atunci călăul scoase o cheie din buzunar, descuie lacătul arcanului de fier care-l ținea pe tatăl meu prins de gît, și, luîndu-l de braț, îl duse pînă în dosul scării eșafodului și îl dădu în primire jandarmilor, care-l luară. Noi ceilalți îl urmam la mică distanță, privindu-l cum merge cu capul sus, stăpîn pe sine, între cei patru jandarmi. Deși în pragul porților și ale prăvăliilor oamenii îl priveau cu multă curiozitate, sînt sigur că el nici nu clipea măcar din ochi. Cu noi era altceva, aveam o înfățișare tristă, chipul îndurerat, ochii scăldați în lacrimi pe care-i ștergeam cu dosul mîinii și, cei care ne vedeau trecînd, își șopteau unii altora :

— Trebuie să fie nevasta și copilul lui.

În noaptea aceea n-am dormit bine. Chinuit de visuri rele, mă trezeam uneori tresărind și mă strîngeam lîngă mama care, sărmana femeie, nu închisese ochii și, pentru a mă liniști, mă lua și mă îmbrățișa îndelung. Cînd se făcu ziuă, se sculă dar mă lăsă să moțăi și se duse la fereastră, privind fără să vadă nimic, pierdută în mîhnirea ei. Am văzut-o stînd pe scaun cînd am deschis ochii pe la orele șapte, cu brațele întinse, cu mîinile împreunate, cu capul aplecat, cu privirea pironită în dușumea. Din stradă veneau strigătele negustorilor de turte și castane, care pînă la urmă m-au trezit de-a binelea. Mama m-a îmbrăcat și am ieșit din casă, gîndindu-mă că-l voi vedea pe tata în ziua aceea, așa cum ne făcuse avocatul să nădăjduim. Ne-am dus deci de-a dreptul la închisoare, unde ne spusese el să-l așteptăm. Pe drum, mama cumpără de două parale castane uscate care nu erau de loc bune, pentru că le trecuse timpul, și ne-am dus să ne așezăm lîngă acea groaznică poartă ferecată. Pe cînd stăteam acolo, eu luînd una cîte una castanele din buzunarul de la șorțul mamei, ea cu gîndurile ei, se opri în fața închisorii o trăsură mare cu o ladă neagră, lungă, ca un

furgon acoperit, avînd numai pe părți ferestre mici cît palma și zăbrelite. Cobori din ea un bărbat în uniformă cenușie cu tesacul atîrnat de un centiron alb și se duse să bată în ușa închisorii, care se deschise și se închise în urma lui.

De îndată sosiră niște copii, cîțiva curioși, oameni fără nici o ocupație și alcătuiră o ceată zgomotoasă în jurul dubei, spunîndu-și unii altora :

— Asta-i duba ocnașilor care-o să-i ducă pe cei osîndiți de curînd.

Mama și cu mine ne-am ridicat înfrigurați la auzul vorbelor acestea și chiar atunci poarta se deschise din nou și ieși omul cu tesacul, mergînd în fața unui jandarm, după care veneau trei oameni în lanțuri : ultimul era tatăl meu ; un alt jandarm mergea în urma lor. Omul în cenușiu deschise în spatele dubei o mică ușă groasă și ferecată și îi urcă pe osîndiți. Cînd l-am văzut pe tatăl meu care pleca astfel, fără să-și fi luat rămas bun de la noi, l-am chemat plîngînd tare ; dar el, deși împins de jandarmi, se întoarse și strigă mamei :

— Curaj, nevastă, gîndește-te la copil !

Un jandarm se urcă în urma lui, ușa fu încuiată cu cheia pe dinăuntru, celălalt jandarm se urcă în față împreună cu omul cu haine cenușii și surugiul puse în mișcare caii care porniră în trap.

O clipă am rămas acolo, năuciți, ca niște proști, tînguindu-ne, fără să ținem seamă de acei gură-cască adunați în jurul nostru. Totuși, am auzit pe un om cu șorț de piele spunînd :

— Eu am fost de față cînd l-au judecat și, pe legea mea, e de o sută de ori mai bun decît cel pe care l-a ucis... Cît despre cei care l-au scos din sărite, sînt mult mai vinovați decît el ! Ei, cu vreo douăzeci de ani în urmă, ar fi fost puși cu botul pe labe !

Cînd ne-am dus la avocat, acesta a rămas uluit cînd a auzit că tata fusese luat, căci îl asiguraseră că duba pentru ocnă nu urma să vină decît a doua zi. Dar fie că dinadins l-au înșelat sau că ea a sosit cu o zi înainte, nu mai era nimic de făcut : trebuia să ne resemnăm, cum ne spuse el. După ce ne-a îmbărbătat cu vorbe bune și ne-a mîngîiat puțin, făgăduindu-ne să ne dea vești des-

pre tata, mama îi mulțumi foarte mult pentru strădania lui de a-l scăpa pe bietul ei bărbat și pentru toate cîte le-a făcut pentru noi. Și cînd ea adăugă că, neavînd nimic, nu putea să-l răsplătească pentru binefacerile lui, el îi răspunse :

— Eu nu iau nimic de la oamenii săraci, așa că nu te frămînta pentru asta.

Mama îl rugă atunci să ne spună numele, asigurîndu-l că unul sau celălalt dintre noi îi vom fi recunoscători pînă la moarte.

— Numele meu este Vidal-Fongrave ; sînt mulțumit că n-am îndatorat oameni nerecunoscători ; dar nu trebuie să întreceți măsura : nu mi-am făcut decît datoria de om și de avocat.

Părăsindu-l pe domnul Fongrave, mama hotărî să plecăm de îndată, dat fiind că nu mai avea nici un rost să rămînem la Périgueux și că era încă devreme. Mai înainte ne-am dus la han și o întrebă pe hangiță ce-i datorăm, tremurînd că nu va avea destui bani ; dar cealaltă îi răspunse :

— Nu-mi datorezi nimic, biată femeie ; domnul Fongrave a plătit totul dinainte și chiar poftim, m-a însărcinat să-ți dau asta și îi întinse un taler de o sută de bani, înfășurat în hîrtie.

— Doamne Sfinte ! făcu mama, cu lacrimile în ochi. Mai sînt încă oameni cumsecade pe lumea asta !... Vă rog din suflet, spuneți-i domnului Fongrave, că nu i-am mulțumit destul mai înainte, dar că în toate zilele vieții mele, amintindu-mi de nenorocirea bietului meu bărbat, mă voi gîndi la bunătatea lui !

— Ah, spuse femeia, este un domn foarte cumsecade ! Și fără să fiu nedreaptă față de ceilalți avocați, cred că nu mai este nici unul ca el !

Ieșind din han și ajungînd în piața Grefei, am coborît spre cartierul Barris și puțin mai tîrziu ne aflam în cîmp, pe drumul mare.

Mama mă ținea de mînă ca să m-ajute, mergînd cu pași mărunți. Uneori suspina tare, ca și cum ar fi primit o lovitură grea, gîndindu-se la viața cumplită pe care avea s-o ducă tata în ocnă : unde ? nu știam. Totuși, dacă era tristă de moarte, era mai puțin îngrijorată decît la

venire, deoarece groaznicul spectacol al ghilotinei dispăruse din închipuirea ei ; mai rămînea gîndul cumplit că bietul ei Martissou este despărțit de ea pentru totdeauna și va „crăpa" la ocnă, cum spusese contele de Nansac, de amărăciune și chin, sub loviturile de cnut ale paznicilor.

La Saint-Laurent-du-Manoir, aproape de o fundătură, se oprise o căruță mare trasă de patru cai puternici. Depășisem locul cu vreo două sau trei sute de pași, cînd în urma noastră se auzi clinchetul clopoțeilor atîrnați la gîtul cailor. Îi mîna un flăcău voinic cu haină de cărăuș și cu pipa în gură, care pocnea din bici rotind brațul, în timp ce pe coviltir un șpiț alb alerga de la un capăt la celălalt și lătra. De îndată ce căruța ne ajunse, omul intră de-a dreptul în vorbă și-o întrebă pe mama încotro mergeam ; auzind răspunsul ei, ne spuse :

— Deseară o să cinez la Thenon ; vă duc pînă acolo, păreți tare osteniți, sărmanii de voi !

Și fără să aștepte consimțămîntul mamei, opri caii și mă cuibări pe mine într-un coș atîrnat sub căruță, în care ținea nu numai paie, ci și sarica lui. M-am culcat acolo și curînd, legănat de mișcare, am adormit.

Cînd m-am trezit, soarele cobora spre asfințit, lungind pe șosea umbrele căruței și cea a cărăușului care mergea pe lîngă calul din față. Căutînd-o din ochi pe mama, i-am văzut saboții grei legănîndu-se sub capră, pe locul unde se așeza vizitiul cînd era obosit, și unde acum ședea ea. Ne apropiam de Fossemagne și, cînd mama vru să coboare, cărăușul îi spuse că nu prea era timpul potrivit să se avînte în pădure, acum cînd se lasă noaptea ; că ar fi mai bine să mergem pînă la Thenon : acolo s-ar îngriji el să ne găsească un loc unde să mîncăm și să dormim. Dar mama îi mulțumi mult și îi răspunse că mai era o oră și jumătate pînă la coborîrea întunericului, așa că avem tot timpul să ajungem la noi acasă.

— Cum vreți, grăi el atunci, oprind caii.

Mama mulțumi încă o dată pentru bunăvoința și ajutorul dat.

— Pentru puțin ! răspunse el, apoi ne dădu bună seara și pocni din bici strigînd :

— Dii, dii !...

Şi caii porniră, urnind anevoie căruţa încărcată.

Ne-am întors pe acelaşi drum pe care îl străbătusem cu cîteva zile înainte pentru a merge la Périgueux ; odihniţi datorită acelui căruş cumsecade, mergeam destul de repede, cu paşii măsuraţi totuşi după picioarele mele mici. Mama purta pe umărul ei, agăţată de un băţ, o turtă de cinci livre pe care o cumpărase la Périgueux înainte de plecare. La Lac-Gendre, dijmaşii care ne văzuseră la ducere, ne întrebară cum s-au petrecut lucrurile şi, auzind răspunsul mamei, o femeie strigă uimită :

— Sfîntă Fecioară ! Cum e cu putinţă ?

Apoi ne-a poftit să intrăm şi să luăm cina cu ei, dar, ca să spun adevărul, cred că nu ne poftise din toată inima, căci n-a stăruit de loc cînd mama n-a primit să rămînem spunînd că n-am mai avea timp s-ajungem acasă înainte de a se înnopta. După obişnuitele bineţe : „Domnul să vă aibă în paza lui !“ i-am părăsit şi am intrat în inima pădurii.

Soarele mai lumina încă vîrfurile copacilor înalţi, dar umbra se făcea tot mai deasă sub crengi, iar departe, în adîncul pădurii, plutea o ceaţă uşoară. Răcoarea serii începea să se lase ; din toate părţile zburau spre pădure coţofenele, venind de pe cîmpuri de la ciugulit şi, în semincerii pe care se cocoţau acum, ciriiau nebuneşte înainte de a se culca, după cum le este obiceiul.

Cînd ajunserăm în valea apei ce vine de la Grand-Bonnet, trece pe sub Granval şi coboară spre Saint-Geyrac, soarele se ascunse cu totul dincolo de zarea copacilor şi peste pădure se aşternu amurgul, umbrind coastele împădurite şi, în jurul nostru, trunchiurile castanilor. În acelaşi timp, destul de departe în faţa noastră, sună clopotul de vecernie din turnul de la Bras şi ceva mai spre dreapta, mai slab, cel de la Rouffignac. Mama mă luă atunci din nou de mînă şi grăbi pasul ; cu toate astea, era întuneric beznă cînd am ajuns la ţiglărie.

Uşa era tot închisă cu bucata de funie pe care o pusesem acolo înainte de plecare : o desfăcurăm şi intrarăm. În colibă fiecare lucru era la locul lui, dar, revenind de la Périgueux, unde văzusem atîtea case frumoase şi mîndreţe de prăvălii, ea ne păru acum mai jalnică decît îna-

înte, cu atît mai mult cu cît gîndul la tata ne-ar fi făcut să găsim tristă chiar şi cea mai frumoasă locuinţă. Am spus că în casă toate erau precum le lăsasem ; totuşi, cînd mama aprinse o luminare de răşină cu ajutorul unor bucăţi de cremene, văzu pe pămîntul bătătorit urmele unor bocanci potcoviţi : cine să fi venit ? şi de ce ? nişte hoţi ? şi ce să fure ? În sfîrşit, neştiind cum să lămurim misterul, mama puse drugul la uşă, după care, mîncînd o bucată de pîine, ne-am culcat.

Chiar de-a doua zi, cu toată durerea ei, biata femeie umblă să găsească de lucru. Nu putea fi vorba să se întoarcă la Géral, din cauza slujnicei care „tăia şi spînzura" în casa lui, cum se spune despre acelea care fac pe stăpînele ; mie îmi părea tare rău din cauza Linei. În ţinut erau mai mulţi dijmaşi şi mici proprietari, decît gospodari înstăriţi care să folosească zilieri. La celălalt capăt al pădurii, spre Saint-Geyrac, era domeniul Herm, unde nu aveam ce căuta. Înspre Rouffignac, mai încoace era Tourtel, care aparţinea domnului de Baronnat, un fost judecător al parlamentului [1] din Grenoble, după cîte aflasem între timp. Mai încolo era castelul Cheylard, unde încă ar fi putut găsi de lucru cîteva zile, acum cînd începeau muncile cîmpului ; dar locurile astea erau prea depărtate de ţiglărie. Căutînd într-una, mama găsi de lucru la un om din Marancé, al cărui băiat mai mare se înrolase în armată, deoarece acum, după căderea lui Napoleon, nu se mai trăgeau soldaţii la sorţi. Avînd nevoie de ajutor, pe care nu-l putea avea de la nevasta lui, mereu cu cîte un prunc la piept şi alţi cinci sau şase atîrnaţi de fustele ei, acest om o luă pe mama, plătindu-i treizeci de bani pe zi, şi hrana. Dar cînd ceru să mă aducă şi pe mine, ca la Géral, el îi spuse aspru că în casa lui erau destui copii care să-l scoată din sărite, aşa că nu-i mai trebuia încă unul.

Mama fiind tare necăjită din pricina asta, i-am spus să nu-şi facă sînge rău în privinţa mea ; voi sta foarte bine singur la ţiglărie, fără să-mi fie teamă. Totuşi, nu era ea prea mulţumită, dar, aşa cum se spune de obicei : „Ne-

[1] *Parlement* — Curte superioară de justiţie — pînă la 1791.

voia te învață să alergi și la bătrînețe“ [1], oamenii săraci rareori pot să facă ceea ce poftesc și trebui să se împace cu gîndul acesta.

În fiecare dimineață în zori de zi, făcea cam trei sferturi de oră pînă la Marancé. Eu rămîneam singur. În prima zi nu m-am mișcat de lîngă casă, dar m-am săturat repede să fiu atît de potolit și m-am încumetat s-o iau spre pădure. De lupi nu mi-era teamă : știam prea bine că în anotimpul acesta ei găsesc de mîncare ciini, oi, găște, orătănii, nefiind o primejdie pentru oameni și dorm duși în culcușurile lor cînd sînt ghiftuiți sau dacă nu, dau tîrcoale turmelor. De altfel, aveam în buzunar cuțitul tatii legat de o bucată de sfoară și un toiag scurtat pe măsura mea, care îmi dădeau curaj. Cît despre hoți, se tot spunea că ei stau ascunși în pădure ; dar la ei nu mă gîndeam : este o grijă de care săracii sînt scutiți ; din nenorocire, au destule altele.

În vremurile vechi, după cîte se pare, pădurea era mult mai mare și mai însemnată decît azi, căci cuprindea parohiile Fossemagne, Milhac, Saint-Geyrac, Cendrieux, Ladouze, Mortemart, Rouffignac, Bars și ajungea pînă la porțile tîrgului Thenon. Chiar și în vremea cînd eram copil, deși mai puțin mare decît odinioară, era totuși mult mai întinsă decît astăzi, căci de atunci a fost mult tăiată. Ca și astăzi, era împărțită în mai multe cantoane, avînd nume deosebite : pădurea Herm, pădurea Lac-Gendre, pădurea La Granval ; dar cînd se vorbea de toate aceste păduri, se spunea, ca și acum : „Pădurea Barade“, adică „Pădurea închisă“, deoarece ea depindea de seniorii din Thenon, din Mothe și din Herm care nu îngăduiau turmelor să fie mînate aici.

Pe vremea cînd locuiam la țiglărie, pădurile nu erau peste tot în stare bună. Fuseseră incendiate demult în cîteva locuri, iar nobilul de odinioară care stăpînise aproape toate aceste păduri în timpul Revoluției, ruinîndu-se, se spunea că tăiase codrul, tăierea copacilor extinzîndu-se, și pînă la urmă vînduse cea mai mare parte a pădurii pentru o bucată de pîine. Cu toate astea, se mai

[1] In original : „Besoin fait vieille trotter“.

găseau şi cîţiva ani mai tîrziu, crînguri dese şi copaci frumoşi în ascunzişurile unde se pătrundea greu, iar în locuri mai îndepărtate, în văi pierdute, desişuri stufoase de drobiţe, de grozame, de iarbă-neagră, de mărăcini, îngemănate cu mure sălbatice şi ferigi aidoma unor pomişori. În aceste desişuri de nepătruns, mistreţii, numiţi în dialect *porcs-singlars*, aveau băltoaca lor de unde ieşeau noaptea ca să scormonească lanurile de sfeclă sau de cartofi din preajma satelor. Nu erau văzuţi în timpul zilei decît atunci cînd erau alungaţi de haitele de ciini ale contelui, sau uneori cîte o scroafă străbătea luminişurile, departe, urmată de purceluşii ei.

Două drumuri tăiau pădurea : marele drum regesc de la Bordeaux la Brives sau, altfel zis, de la Limoges la Bergerac, care trecea pe la Herm, pe la Croix-de-Ruchard, unde se unea cu un drum dinspre Rouffignac şi mergea apoi tot prin pădure, pînă la Jarripigier, pentru ca de acolo să ajungă la Thenon. Celălalt era drumul mai scurt, de la Angoulême la Sarlat, care, venind de la Milhac-d'Auberoche, trecea prin apropiere de Lac-Nègre, de Lac-Gendre şi, la un sfert de milă la Las Motras, se încrucişa cu drumul de la Bordeaux la Brives şi se îndrepta spre Auriac, trecînd mai la stînga de Bars.

Aceste drumuri nu erau întreţinute ca şoselele de astăzi. Erau — cel puţin primele două — drumuri late de patruzeci-patruzeci şi opt de picioare, aşa cum se vede încă după unele borne rămase acolo unde proprietarii riverani n-au încălcat hotarul. Ele urcau lent pe suişuri, coborau pe povîrnişuri cu iarba crescută în unele locuri, în alte părţi roase de apa ce curgea alături şi mergeau de-a dreptul unde trebuiau s-ajungă, fără cotituri, triste şi măreţe între imensele păduri întunecate care le mărgineau. Uneori, văzînd pe o distanţă de o jumătate de milă, drumurile acestea prelungindu-se în linie dreaptă pînă pe culmea coastei, fără nici un călător, fără un trecător, pietruite, sterpe sau înverzite, desfundate, năpădite pe alocuri de ierburi sălbatice sau de mărăcini mărunţi, ţi se părea că pe această cale pustie, ruinată, aveau să apară escortaţi de jandarmi călări şi autorităţi, ca-

tirii fiscului purtînd talerii *birului*[1] și ai *sărăritului*[2] în lăzile regelui. În altă parte, o sălbatică văiugă străbătută de un drum, jalnică la vedere, umedă vara, mlăștinoasă iarna, departe de orice locuință, în plină pădure, înconjurată de lăstărișuri dese : cînd se lăsa noaptea, te uitai în jur ca și cum te-ai fi așteptat să apară din crîngul întunecos hoții de drumul mare. În afară de aceste drumuri mari mai erau și urmele lăsate de carele care ridicau lemnele tăiate, dîre care se ștergeau după terminarea exploatării, și unele cărări ale braconierilor, care se afundau în desișurile pădurii, șerpuiau peste crînguri, treceau de-a lungul vîlcelelor, înconjurau dealurile sau se încrucișau în vîrful lor pe un anume loc de unde vînătorii pîndeau iepurii.

Nu te întîlneai niciodată cu cineva în pădure. Uneori, seara, mai zăreai cîte un țăran cu scufia de bumbac albastru, cu fîn în saboți iarna, cu picioarele goale vara, ascunzîndu-și arma sub haina-i zdrențuită, intrînd în desișuri și mergînd sub clar de lună să se așeze pe marginea vreunui luminiș pentru a pîndi iepurele cînd iese din vizuină și aleargă spre islaz ; sau, la o încrucișare de drumuri bîntuită de lupi, să aștepte, ascuns în dosul unei tufe de grozamă, fiara cu urechile ascuțite care, pe la miezul nopții, vine să urle înfiorător, ridicîndu-și botul spre lună. În timpul zilei, la distanțe mari, întîlneai pe aceste drumeaguri un paznic-pădurar, cu insigna lui pe braț, venit să dea la tăiat mărăcini sau lemne ; și, mult mai rar, un șir de cinci-șase catîri cărînd cărbune pentru fierăriile de la Eyzies.

Precum toți copiii de pe la noi, mă cățăram și eu ca o veveriță. Uneori, cînd găseam un copac mare pe coama unui deal, mă urcam pînă în vîrf și priveam desișul pădurii care se întindea cît vedeai cu ochii pe culmi, pe coaste și pe văile prăpăstioase. Ici-colo, într-un luminiș, cîte o casă singuratică la marginea pădurii, un turn de clopotniță ascuțit deasupra întinderii întunecate a copacilor, sau fumul unei cărbunării plutind greu ca o ceață groasă în vîlcele și în adîncul văilor. Pretutindeni dealu-

[1] *Taille* — bir aplicat oamenilor de rînd.

[2] *Gabelle* — impozit pe sare — sărărit.

rile, colinele și văile se întrețeseau și se suprapuneau pentru a ajunge la podișurile Périgordului de sus, iar la miazăzi în depărtare, dincolo de Vézère, dealurile mari ale Périgordului negru[1] îngrădeau zările albastre. În jurul meu, nici un zgomot : numai uneori bătaia aripilor unei păsări speriate sau trecerea, prin desiș, a unei vulpi ce alerga tîrîndu-și coada. Departe se auzea lătratul limpede al unui ciine ciobănesc în urmărirea iepurelui sau cornul vreunui vînător chemîndu-și ogarii sau cîte o vacă ce mugea tînguitor după vițelul ei, vîndut măcelarului de la Thenon.

Apoi, cînd venea amiaza, clopotul vestind slujba și chemînd credincioșii la rugăciune suna din toate clopotnițele din împrejurimi : Fossemagne, Thenon, Bars, Rouffignac, Saint-Geyrac, Milhac-d'Auberoche și dangătul lui se răspîndea peste pădurea tăcută. Rămîneam acolo, cățărat în pomul meu, visînd la acele lucruri nedeslușite care trec prin mintea copiilor, aspirînd mirosurile ierburilor sălbatice, încălzite de soare care urcau din pădure, ascultînd cucul care cînta în adîncul codrului și mai departe un altul care îi răspundea ca un slab ecou. Altădată pe timpul cireșelor, o gaiță miorlăitoare care se învățase să miaune ca pisicile, în jurul caselor, își lua zborul zărindu-mă.

Mi-era dragă această singurătate și adînca tăcere, care molcomeau, fără să-mi dau seama, cumplitele amintiri legate de sărmanul meu tată și, în fiecare zi, cînd mama lucra la Marancé, eu alergam prin pădure mîncînd o turtă de mălai sau o bucată de pîine adusă în buzunar, îndopîndu-mă cu fructe sălbatice, bînd apă din bălțile unde se aduna, căci în pădure nu se găseau izvoare și mă culcam pe iarbă cînd eram obosit. Nu departe de Las Motras, este într-o surpătură, un lac mic numit Gour ; se spune că nu i s-a dat niciodată de fund, dar poate că nu s-a încercat niciodată temeinic acest lucru. Pe atunci Gour era străjuit de desișuri întunecoase și apa dormea acolo liniștită și limpede, umbrită de arborii mari pe care-i oglindea : frasini, fagi, arțari și stejari falnici. Se afla de

[1] Périgordul negru sau de jos.

asemeni, aplecat spre micul lac, chiar și un plop argintiu pripășit acolo din întîmplare, ale cărui frunze fremătau cu un ușor foșnet ce părea stîrnit de aripile unei gîze. Mă culcam uneori sub ferigile înalte, iar cînd soarele începea să coboare, în timp ce un turturel de prin apropiere gungurea îndrăgostit, urmăream păsările însetate de căldura zilei, care veneau să bea apă din lac. Erau acolo tot soiul de păsări : gaițe, granguri, mierle, sturzi, pițigoi, cinepari, pitulici, cintezoi, prigori. Veneau zburătăcind, se așezau pe o ramură, întorceau capul spre dreapta, spre stînga și, cînd vedeau că nu este nici o primejdie, se abăteau pe marginea lacului Gour și pigulcau cîte o înghițitură ridicînd ciocul în aer ca să le alunece apa pe gîtlej. Cînd și cînd, unele se scăldau bătînd din aripi, așa cum plescăiesc apa copiii cînd se scaldă, apoi se scuturau ca să se usuce și se jumuleau.

Mi se părea, mie, pe care încă mă apăsa, deși din ce în ce mai puțin, nenorocirea tatălui meu, mi se părea, spun, că aceste mici vietăți care trăiau libere în pădure erau fericite, neavînd nici o grijă, sculîndu-se cu soarele și culcîndu-se odată cu el și, cu gușa plină, dormind liniștite cu capul sub aripă. Totuși, gîndeam în sinea mea, iarna nu era ușor pentru ele, pe vreme geroasă cu zăpadă mare multe dintre ele fiind nevoite să postească. Mierlele, sturzii, gaițele găsesc totdeauna cîteva boabe de ienupăr, cîteva porumbe din tufiș, boabe de soc sau vreun fruct rămas pe vîrful unui sorb. Dar celelalte, sărmanele păsărele nu mai găsesc de ciugulit nici semințe, nici gîze, iar dacă zăpada ține mai mult, dacă frigul este aspru, slăbite de nemîncare, într-o noapte cînd crapă pietrele de ger, cad moarte de pe ramuri și rămîn acolo cu pliscul deschis, cu penele zbîrlite și labele înțepenite. Alteori, o pisică sălbatică urcă pe copaci cînd e întuneric și le înhață, sau un vînător vine cu felinarul său în timp ce păsăretul doarme și cu o lovitură de lopată le răpune pe cele neprevăzătoare care stau cățărate prea jos : ah, nici o ființă de pe pămînt nu este scutită de nenorociri!

Duminica, mama rămînea la țiglărie, mulțumită că stă cu mine și se îndeletnicea cu cîrpitul sărmanelor noastre haințe care aveau mare nevoie de așa ceva, îndeosebi ale

mele, căci vă dați seama, cu viața pe care o duceam în pădure, vîrîndu-mă prin mărăcinișuri, cățărîndu-mă pe copaci, cite pătimeau pantalonii și cămașa mea. În ziua aceea ea pregătea fiertura cu ceea ce i se dăduse, sau cu fasole pe care noi o numim în dialect *mongette* și, cum în timpul săptămînii eram despărțiți, găseam că e tare bine să luăm masa împreună. Nevoia învață de timpuriu pe copiii de om sărac. Cînd eram deci singur, dacă rămînea puțină fiertură, o încălzeam uneori și sfărîmam în ea pîine într-un mic castron ; dar de obicei îmi plăcea mai mult să hoinăresc.

Mîncam atunci cățel de usturoi, cruțînd sarea așa cum se cuvenea, căci era scumpă, sau cartofi înăbușiți, turtă de mălai și pe urmă fructele crescute în pomii sălbatici, semănate de către păsări în pădure : cireșe, scorușe sau mere sau piersici albe, rele la gust, găsite în cîte o vie pierdută la marginea pădurii. Uneori mama îmi aducea în buzunarul șorțului o bucată de pîine de grîu de care se lipsise, biata femeie, dar trebuia să se ascundă, pentru că omul de la Marancé, căruia îi părea rău de pîinea ce se mînca, s-ar fi supărat dacă ar fi băgat de seamă. Totuși, eu creșteam ca un arbore sădit într-un pămînt rodnic, mă făcusem mai voinic, pentru că, deși nu aveam decît opt ani, păream de zece. Dobîndisem o seamă de cunoștințe ; vorbeam cu mama despre lucruri pe care copiii nu le cunosc de obicei și pricepeam anumite treburi care depășeau puterea de înțelegere a celor de vîrsta mea : cred că sărăcia și nenorocirea mi-au ascuțit mintea.

Sînt unii care vor spune :

— Atunci trăiați ca hughenoții ! Nu mergeați la slujba de duminică, nici la vecernii ?

Ei bine, nu, nu mergeam. Mama, sărmana, credea desigur în paradis și iad ; ea știa prea bine că în felul acesta se hărăzea singură iadului ; nu putea să nu țină seama de asta, căci parohul, care o întîlnise într-o seară cînd se întorcea acasă, obosită peste măsură după o zi de lucru, o dojenise zicîndu-i că a nu merge la slujba religioasă, a nu se spovedi de loc și a nu sărbători Paștele, înseamnă să trăiești ca animalele. Nu, ea nu mergea la

biserică şi nu mă ducea nici pe mine, neavînd timp, după spusele ei, dar mai era ceva. Dacă trebuie să spunem adevărul, se supărase pe bunul Dumnezeu : era înciudată pe el şi îndeosebi pe Sfînta Fecioară, pentru faptul că tata fusese osîndit. Ea înţelegea că trebuia să fie pedepsit, dar nu prin moarte, deoarece adevăraţii vinovaţi, cei care l-au împins să facă această faptă erau contele, care dăduse poruncă nedreaptă şi plină de răutate să ni se împuşte căţeaua, şi cu acel nemernic de Laborie, care o urmărea pe mama cu propunerile lui necinstite. Spun : osîndit la moarte, căci pe vremea aceea nu era ca astăzi, cînd cei condamnaţi la muncă silnică sînt mai bine îngrijiţi şi mai fericiţi acolo, pe insule, decît oamenii săraci de pe la noi. Cei care rămîneau în viaţă după zece ani de muncă silnică, aveau spinarea zdravănă ; dar cei mai mulţi mureau înainte, mai cu seamă cei care erau trimişi la Rochefort, în mlaştinile de la Charente. Şi aşa cum ne vestise domnul Fongrave, tocmai acolo îl duseseră pe tata, la cererea contelui de Nansac.

La început, cum ni se spusese că Rochefort era mai aproape de ţiglărie decît Brest sau Toulon, eram mulţumiţi ca şi cînd a fi despărţiţi prin cincizeci, o sută sau două sute de leghe n-ar fi fost acelaşi lucru pentru noi. Dar mai tîrziu am aflat printr-un marinar de la Saint-Léon, că acolo erau trimişi cei de care voia să scape stăpînirea.

Şi pentru bietul meu tată chinul n-a ţinut mult. Muncind zi de zi în mîlul rîului, hrănit cu bob stricat, iar noaptea înlănţuit pe patul de scînduri, se îmbolnăvi de friguri, acea îngrozitoare boală care bîntuie în temniţe. Pierderea libertăţii şi durerea îl rodeau mai cumplit decît boala : astfel încît după cîteva luni sărmanul de el muri deznădăjduit.

În ajunul Sfinţilor Mucenici, primarul o chemă pe mama şi îi spuse aspru, în faţa parohului, care se afla cu el în piaţa din preajma bisericii :

— Bărbatul tău a murit acolo, ieri s-au împlinit cincisprezece zile ; poţi să-i faci parastasul !

— Oamenii sărmani n-au nevoie de el, răspunse mama ; pentru ei chinurile iadului sînt pe lumea asta.

Şi plecă. Era beznă deplină cînd sosi la ţiglărie, unde o aşteptam la gura sobei, punînd castane sub cenuşă, ca să le coc pentru cina mea. Fără să-mi spună nimic, îşi desfăcu broboada de pe cap, apoi şi-o puse din nou, ascunzîndu-i dedesubt capătul care era adus în faţă.

Trebuie spus că odinioară basmaua era pusă pe cap într-un anumit fel : fetele lăsau să le atîrne înapoi pe gît un capăt lung, ca pentru a pescui un bărbat ; femeile, mîndre că au un bărbat, aduceau acest capăt în faţă, sub ureche, în timp ce sărmanele văduve îl ascundeau sub broboadă, îndurerate de văduvia lor. După explicaţia asta se înţelege că acest capăt de năframă potrivit într-un anumit fel era semnul cununiei pe care fetele o doreau, femeile o aveau şi văduvele o deplîngeau : asta o făceau din naivitate, fără a se gîndi la vreun lucru rău.

Pe vremea aceea, nu cunoşteam înţelesul acestui obicei şi am privit-o pe mama uimit. Cînd termină, ea luă un cuţit, un fel de cosor zdravăn cu mîner lung şi, ţinîndu-mă de mînă, mă duse prin pădure.

Mergea cu pas grăbit, silindu-mă astfel să alerg aproape, mută, aprigă, strîngîndu-mi mîna în a sa cu o apăsare egală şi puternică. Ea nu cunoştea pădurea atît de bine ca bărbatul Mionei ; şi, de altfel, gîndul care o mîna înainte o împiedica să se călăuzească bine în noapte, astfel încît, dornică să meargă la Herm, ea o luă mult la stînga, spre Lac-Nègre ; şi văzînd că a greşit drumul se întoarse spre sud. Mergeam aşa fără să scoatem o vorbă, eu presimţind ceva rău în această lungă tăcere şi tulburat dinainte la gîndul că mi se va dezvălui o cumplită taină. În pădure, frunzele fremătau în boarea umedă şi cădeau lîngă trunchiul copacilor sau, uneori, spulberate de o pală de vînt, se învîrtejeau în noapte trecînd pe deasupra capetelor noastre ca un cîrd nenumărat de graure purtat de vijelie. Pe cărările semănate cu frunze moarte, apăreau bălţi asemeni unor oglinzi întunecate în care nu se oglindea nimic, dar care clipoceau sub saboţii noştri. Şi ne urmam drumul, cu paşi mari, mama cu cuţitul cu mîner pe umăr, eu tîrît de ea, pe amîndoi învăluindu-ne întunecimea de iad a pădurii. În sfîrşit, pe la orele unsprezece văzurăm la marginea pădurii, ridicîndu-se spre cerul negru, acoperişurile

ascuțite ale castelului Herm și mama grăbi pasul, înconjurînd dealul ca să ocolească satul. Ieșind din pădure, cerul apăru cenușiu, dungat de straturi negre de nori mari care goneau spre răsărit, împinși de vînt. Întîlnind șanțurile zidurilor de apărare, mama merse de-a lungul lor și, oprindu-se în fața porții dinafară, cu capul sus, ochii strălucitori și fusta biciuită de vînt, grăi :

— Copilul meu, tatăl tău a murit acolo, în ocnă, ucis de domnul de Nansac. Jură-mi că-l vei răzbuna ! Fă ca mine !

Și, urmînd străvechiul ritual al jurămintelor solemne, folosit în popor de țăranii din Périgord de mii de ani, scuipă în palma sa dreaptă, făcu o cruce în scuipat cu primul deget de la mîna stîngă și întinse mîna deschisă spre castel.

— Ne vom răzbuna pe Nansaci ! zise ea de trei ori cu glas tare.

Iar eu, eu făcui ca ea și repetai de trei ori :

— Ne vom răzbuna pe Nansaci !

După ce am făcut jurămîntul, în timp ce ciinii mari de la castel urlau în lanț, am pornit de-a lungul caselor din satul adormit și am luat-o pe vechiul drum mare care trece pe lîngă Herm și străbate pădurea, îndreptîndu-se spre Thenon. După trei sferturi de ceas eram la Croix-de-Ruchard, care se află acum la hotarul pădurii și, lăsînd la dreapta La Salvetat, intrarăm din nou în pădurea La Granval, urmînd cărările ce duceau la țiglărie, unde am ajuns pe la orele două dimineața.

La vîrsta pe care o aveam atunci, somnul era ceva aproape tot atît de trebuincios ca și mîncarea și apa. Cînd m-am trezit, era ziuă-n amiaza mare, iar eu singur-singurel, căci mama plecase dis-de-dimineață la muncă. Am rămas o clipă în pat, privind la celălalt capăt al cocioabei noastre, unde ploaia mărunță care cădea prin tavanul năruit făcuse o băltoacă pe jos și atunci m-am gîndit la toate nenorocirile care au căzut pe capul nostru. Moartea tatălui meu, deși mă îndurera mult, nu mă surprinsese, căci mama și eu mine ne așteptam la ea. De multe ori, vorbind amîndoi ce iad trebuie să fie în ocnă, ne închipuiam lucruri atît de groaznice și totuși atît de

adevărate, încît moartea putea fi socotită ca o izbăvire. Oh, s-ajungi să dorești moartea celor pe care-i iubești, ce dureros ! Iată de ce în mine clocotea o ură sălbatică față de acești domni de Nansac, ca în preajma unor mănunchiuri de vipere împreunate pe care le întîlneam uneori în pădure.

După aceste gînduri triste, mă alinam simțind în inima mea o mare recunoștință pentru domnul Fongrave, care fusese atît de bun cu noi. Mi se părea că pînă ce nu-i vom arăta în vreun fel recunoștința noastră avocatului tatălui meu, nu mă voi simți împăcat. Tot gîndindu-mă ce puteam să facem, mi-a trecut prin minte că ar fi nimerit să-i trimitem un iepure. Mi-am amintit atunci că în sertarul dulapului se aflau niște lațuri de alamă de care se folosea tata și, sărind de îndată din pat, mi-am pus pantalonii care, în lipsa bretelelor erau susținuți de o bucată de sfoară, înjghebată de mine din cînepă, și m-am îndreptat spre sertar. Mulțumit să văd că în el se afla o duzină de lațuri, fără să mai zăbovesc, am luat o bucată de mălai și, mușcînd din ea, am plecat în căutarea locurilor pe unde trec iepurii, ca să pot pune lațul. După ce m-am sucit și învîrtit în toate părțile, am dibuit trei cărărui destul de umblate și, seara, călind în foc trei din aceste lațuri, le-am ascuns într-o tufă de ferigi și la apusul soarelui m-am dus să le așez. Pe primul l-am pus pe un făgaș la doi pași de potecă, legat de un vînjos vlăstar de stejar. Am pus altul la marginea pădurii, într-un loc pe unde știam că trec adesea iepuri ca să-și petreacă noaptea pe cîmpul din preajma satelor ; și, în sfîrșit, pe cel de-al treilea — la încrucișarea a două cărări, care părea să fie un loc de pîndă pentru vînătoarea cu cîini.

A doua zi dimineața, în zori, m-am dus să-mi văd lațurile : nimic. A treia zi, iarăși nimic ! În ziua următoare am constatat că lipsea unul, luat de bună seamă de vreun paznic ; la celelalte două, tot nimic ! Am înțeles atunci că nu eram bun de braconier, dar tot n-am deznădăjduit. Și am avut dreptate, deoarece a patra zi, apropiindu-mă de al treilea laț, am zărit ceva cenușiu și am alergat într-acolo : era un frumos iepure, mort, cu părul încă umed de roua nopții ; l-am ridicat și am

alergat acasă. Cînd mama se întoarse seara, i-am arătat iepurele, spunîndu-i că era pentru domnul Fongrave şi că eu îl prinsesem. Ea îmi zise :

— E foarte bine. Nu trebuie să-i uiţi niciodată pe cei care ne-au făcut bine şi nici pe cei care ne-au făcut rău.

N-am încetat nici o clipă să-i uit pe aceştia din urmă, dar ce puteam să fac eu, un copil de numai opt ani ? Cum să mă răzbun pe aceşti domni de Nansac pentru moartea tatălui meu ? Ei erau bogaţi, puternici, pămînturile le aparţineau ; aveau un castel în care nu puteai pătrunde fără voia lor, slujitori, paznici înarmaţi, iar eu, eu eram sărac şi plăpînd. Nu-mi ieşea din minte acest gînd, însă nu plănuiam nimic, ceea ce dovedea că înclinarea spre rău nu era în firea mea, cînd, marţea următoare, mergînd la Thenon cu mama pentru a încerca să-i trimitem iepurele domnului Fongrave, am întîlnit un om care purta o puşcă pe umăr şi ducea de sfoară un ciine urît cu pielea gîtului jupuită. Pe drum, omul intră în vorbă cu noi şi între altele ajunse să ne spună că javra sa se prinsese într-un laţ dar cum, din fericire, el se afla pe aproape, la cositul ierbii, îl auzise schelălăind şi-l trăsese din laţ pe jumătate sugrumat. Auzind una ca asta, m-am bucurat la gîndul că domul de Nansac vîna adesea în pădure şi i-aş putea ucide cîţiva ciini cu laţurile mele.

La Thenon mama găsi un negustor care se statornicise la Périgueux în piaţa Clautre şi venea adesea marţea la tîrg cu doi catîri cu samare care-i purtau marfa. Omul ne spuse că îl cunoştea pe domnul Fongrave, care îi pledase un proces şi făgădui să-i ducă iepurele a doua zi, negreşit. Căpătînd această asigurare, ne-am întors la ţiglărie.

Nu mergeam prea des în pădurea de la Herm, proprietatea domnilor de Nansac, pentru a nu-i întîlni pe ei sau pe paznicii lor atunci cînd vînau : dar, într-o seară, cercetînd locurile, am pus două zdravene laţuri dublate şi bine legate de vlăstare de stejar şi m-am întors tot într-o fugă acasă.

A doua zi începu o nouă vînătoare şi auzeam de departe din cînd în cînd cornul hăitaşului şi lătrăturile ciinilor. N-am ştiut ce se întîmplase în ziua aceea şi clocoteam de mînie cînd, a treia zi, aflîndu-mă în pă-

durea La Granval, între Maurezies și Lac-Viel, am dat de hăitașul de la Herm care își chema ciinii sunînd din corn. Mă întrebă dacă nu văzusem un ciine tărcat și însemnat cu fierul pe labe și deasupra ochilor. Îi răspunsei că nu, după care, dînd pinteni calului, el plecă. În satele din jurul pădurii hăitașul răspîndi știrea că Taiaut, ciinele cel mai de seamă, se pierduse. Eu tăceam, dar bănuiam că s-ar putea să zacă sugrumat în lațul de la rădăcina micului stejar, jos, în Vîlceaua Lupului. Doream nespus de mult să mă încredințez cu ochii mei, dar teama de a fi văzut și de a atrage bănuiala asupra mea, mă ținea în loc. Pierzîndu-mi în cele din urmă răbdarea, duminică în timpul liturghiei, convins că toți, stăpîni și slujitori, se aflau la slujbă, am mers la Vîlceaua Lupului. Ha ! capul lui Taiaut zăcea pe pămînt, în laț, dar trupul îi pierise mîncat de lupi : el plătea pentru biata noastră cățea. Am dezlegat repede lațul și m-am întors mîndru și mulțumit de acest început de răzbunare.

La castel nimeni nu bănuia nimic și, cînd, cîteva zile mai tîrziu, Mascret găsi capul ciinelui pe jumătate mîncat de furnici, au crezut că Taiaut, neîntorcîndu-se împreună cu ceilalți ciini, fusese atacat noaptea de lupi.

Cum v-am spus, eu eram mulțumit ; totuși, ceva mă supăra : contele nu știa că eu eram făptașul. Într-o bună zi, gîndeam în sinea mea, am să i-o spun ; dar deocamdată era prea primejdios. Moartea tatălui meu nu-l săturase de altfel și acum căuta să ne facă și nouă rău. Ca să ne silească să părăsim ținutul și să ne ia pîinea de la gură, vru mai întîi să cumpere țiglăria unde locuiam ; dar proprietarul ei care nu-l avea de loc la inimă, ca de altfel toată lumea din împrejurimi, nu se învoi să i-o vîndă. Fiindcă nu obținu nimic pe această cale, plănui să-l aducă înapoi pe fiul lui Tâpy, omul la care lucra mama ; tînărul se săturase să tragă pe dracu de coadă la regiment, deși se înrolase voluntar. Contele unelti astfel încît flăcăul fu lăsat la vatră, pe nu știu ce temei ; dar pe vremea aceea nobilii de teapa lui făceau tot ce vroiau.

Iată dară pe mama din nou fără lucru și întrebîndu-se unde ar putea să-și cîștige pîinea. Chiar în acel moment, ca un răspuns la răutatea contelui, un alt ciine al său

se prinse în laţ, care de astă dată a fost găsit şi Mascret spuse :

— Dacă Martissou n-ar fi murit în ocnă, aş fi jurat că el este cel care a făcut şi pus acest laţ !

Lucrurile n-au mers mai departe : s-a crezut că javra se prinsese într-un laţ pus pentru iepuri, aşa cum se întîmplă uneori.

Dar, după vreo cincisprezece zile, Mascret, care avea şi el părerile lui, mă întîlni în pădure, scoase laţul din traistă şi mă întrebă :

— Cunoşti asta ?

Mînia pentru toate ticăloşiile contelui mi se urcă dintr-o dată la cap :

— Da, desigur ! eu l-am pus !

— Aşa ! puşlamaua naibii, te învăţ eu minte !

Dar aruncîndu-mă înapoi, am deschis în acelaşi timp cuţitul, gata să-l vîr în pîntecul paznicului :

— Vino, dacă nu eşti un fricos !

Cînd Mascret mă văzu astfel, cu sprîncenele încruntate, ochii înflăcăraţi, gura scrîşnind, arătîndu-mi dinţii de lup tînăr gata să muşte, i se făcu frică şi plecă ameninţîndu-mă.

Între timp, sosi iarna ; cintezoii se adunau în cîrduri, piţigoii părăseau pădurea cuibărindu-se în grădini, sturzii coborau în cîmpuri, iar prigorii se adăposteau în jurul caselor. Este vremea cînd se mătură frunzele în dumbrăvile de castani, se curăţă şanţurile cîmpurilor, se adună ghinde şi alte fleacuri de soiul ăsta, treburi pe care oamenii le fac în joacă : zilerii nu găsesc de lucru în acest răstimp. Văzînd deci că astfel nu-i chip de trăit mama, care era o bună torcătoare, căută ici şi colo cinepă de tors şi găsi cîte ceva. Îşi punea o castană crudă în gură, pentru a saliva, şi torcea astfel de dimineaţa pînă seara, cîştigînd cam cincisprezece bani pe zi : nu ne ajungea nici pentru pîinea de care aveam nevoie. Din fericire, omul căruia îi aparţinea ţiglăria ne dăduse voie să culegem jumătate din castane, aşa încît aveam pe frunzele de ferigă din fundul bojdeucei preţ de doi saci, adică atît cît să nu murim de foame în iarna aceea. Cît despre lemne, ele nu ne lipseau : strînsesem o gră-

madă mare pentru iarnă sub un capăt de șopron care încă se mai ținea întreg. Ne-au prins bine cînd a venit zăpada și a trebuit să stăm zile în șir la gura sobei. Ca să-mi trec vremea, în timp ce mama torcea într-una, încercam să fac colivii din răchită, slujindu-mă de cuțitul meu și de o vergea de fier pe care o roșeam în foc ca să fac găuri în bare.

Se spune că iarna este anotimpul cel mai plăcut pentru cei bogați ; dar pentru cei săraci lucrurile nu stau chiar așa. De altfel, pentru ei nici un anotimp nu e bun. Cei care sînt nevoiți să-și agonisească traiul sînt și mai nenorociți cînd nu se muncește la cîmp : cum sînt la țară bieții zilieri ; n-au de lucru dacă plouă sau ninge și trebuie să postească destul de des. Afară de asta, în timpul iernii ar fi plăcut dacă ai fi bine îmbrăcat, cu haine căptușite sau din aba groasă, care să te apere de frig ; dar oamenii săraci sînt nevoiți să treacă lunile geroase tot cu veșmintele lor de vară. În bojdeuca noastră, unde apa și zăpada străbăteau prin găurile acoperișului, unde vîntul de asemenea năvălea cu putere, stingînd uneori opaițul atîrnat deasupra vetrei, vă închipuiți că nu ne era prea ușor, mai cu seamă că veșmintele noastre, mereu aceleași, roase, găurite, nu ne țineau de cald. Așa încît cînd a venit primăvara și au înflorit alunii sălbatici și merișorul a început să înmugurească, ni s-a părut că revenim la viață odată cu soarele. Dar asta nu ne era de ajuns, trebuia să mîncăm, iar pentru mîncare trebuiau bani.

Uneori se întîmplă ca nefericirea unora să fie spre binele altora. Pe la mijlocul postului, nevasta lui Tâpy căzu bolnavă, așa că bărbatul ei o chemă pe mama să vină s-o îngrijească, să vadă de copii și să țină casa. Biata femeie zăcu în pat o lună și jumătate, dar de îndată ce putu să se ridice, deși încă foarte slăbită, fu silită să-și reia lucrul, căci pe Tâpy, zgîrcit și chiar avar din fire, îl scotea din sărite faptul că trebuie să plătească oricît de puțin o femeie pentru a face treaba în casă cînd el avea nevastă ; mergea pînă acolo încît era supărat pe nevastă-sa că este bolnavă, ca și cînd ar fi fost vinovată, sărmana de ea !

Iat-o deci pe mama din nou fără lucru, aşa că după o lună şi jumătate cei cîţiva bani pe care îi adunase se cheltuiră. Veni o zi cînd n-am mai avut în casă nici pîine, nici cartofi. Castanele se isprăviseră de mult; nu mai era nici grăsime: făceam fiertura cu un pic de ulei rînced, cît a mai fost şi acela; pe un fund de sac mai rămăsese puţin mălai. Mama îl frămîntă şi făcu nişte turte:

— Cînd se vor termina şi astea, va trebui să luăm desaga şi să ne cerşim pîinea.

Auzind vorbele ei l-am blestemat pe contele de Nansac pentru că din pricina lui murise tata în ocnă şi acum voia să ne facă şi pe noi să murim de foame. Repetam în sinea mea ceea ce o auzisem adesea pe mama spunînd:

— Cum poate Dumnezeu îngădui atîta nedreptate!

Dacă aş fi avut puşca tatii pe care o păstrau la Grefă, cred că m-aş fi pus la pîndă în pădure şi l-aş fi ucis, ca pe un lup pe acest nobil hain, cînd ar fi trecut călare cu ciinii săi, cu înfăţişarea aspră şi dispreţuitoare, strigînd cînd întîlnea cîte un sătean în calea lui:

— Păzea, ţărănoiule!

Rumegînd toate aceste gînduri dureroase, înnebunit de sărăcie, mi-am amintit că sîntem în ajunul zilei de Sfîntul Ion. Prin ţinuturile noastre se obişnuia ca în acea zi să se aprindă un foc la răscruce de drumuri, în preajma satelor şi a caselor răzleţe. În tîrguri se înjgheabă un rug frumos, acoperit cu verdeaţă şi frunze, în vîrf cu un mănunchi de crini, trandafiri şi iarba Sfîntului Ion, pe care în urmă şi le smulg unul altuia oamenii. Precum druidul[1] de odinioară, care celebra solstiţiul la căderea nopţii, preotul vine să binecuvînteze focul; aşa făcea cel de la care am învăţat toate astea. Cînd focul e pe cale să se stingă, cei care n-au apucat să ia un mănunchi de flori, duc cu ei cărbuni pentru a păzi casa de trăsnete, dar mai întîi sar peste foc ca să nu se prindă de ei bubele rele.

Pe vremea cînd locuiam la Combenègre, de unde se vedeau în depărtare înălţîndu-se dealurile şi piscurile

[1] Druid — nume dat vechilor preoţi celţi.

munților, îmi plăcea să privesc în seara aceea miile de focuri care străluceau în întuneric pînă departe către zarea unde licărirea nesigură a flăcării de-abia se mai zărea, ca o stea pierdută în adîncurile cerului. Pe coame, focurile pe cale de a se stinge se întunecau uneori pentru o clipă și, întețite de vînt, mai aruncau cîteva pîlpîiri pentru ca apoi să se stingă cu totul, în timp ce altele, în avîntul primei vîlvătăi urcau spre cer ca niște limbi de foc.

De la țiglăria noastră din mijlocul pădurii, nu se zăreau focurile și nu-mi păsa de ele, dar în clipa cînd m-am gîndit la asta, mi-a trecut ca un glonț prin cap următorul plan ; să dau foc pădurii de la Herm ! De atunci nu m-am mai gîndit la nimic altceva ; și noaptea nu visam decît asta. Nu era hotărîrea mîrșavă a unui copil de timpuriu înclinat spre rău, pornit să facă o faptă rea numai din plăcerea de a o face ; nu. Necruțătorului război dezlănțuit de conte împotriva noastră îi răspundeam printr-un război asemănător ; neputîndu-l ucide — ceea ce aș fi făcut atunci fără remușcări — îi pricinuiam o mare pagubă. Îmi țineam jurămîntul, îl răzbunam pe tata. Ei bine, gîndul ăsta mă ușura. Toate acestea nu erau atunci atît de limpezi în capul meu precum le spun acum, dar le simțeam totuși.

Greul era cum să-mi duc gîndul la îndeplinire. Chibzuiam în fiecare zi căutînd mijloacele, cumpănindu-le, judecîndu-le, în sfîrșit oprindu-mă la cele mai bune, adică la cele care ar isca un foc cît mai întins.

Mai întîi de toate trebuia să aștept o zi cînd va sufla un vînt puternic ; al doilea, ca vîntul să vină din răsărit, dinspre Bars, pentru ca să nu se aprindă pădurea La Granval, nici cea de la Lac-Gendre, ceea ce n-aș fi vrut pentru nimic în lume, ci numai cea de la Herm. A treia condiție : trebuia să pun focul într-un loc de unde să se poată răspîndi ușor în întreaga pădure a contelui de Nansac, deoarece, dacă aș fi pregătit mai multe focare, ar fi însemnat să trezesc bănuieli ; pornit dintr-un singur loc, ar trece drept o întîmplare. În sfîrșit, cel de-al patrulea punct : focul trebuia pus în timpul nopții, pentru ca ajutoarele să nu poată stăvili pîrjolul chiar de la început.

Pentru un băiat de vîrsta mea toate astea nu erau prost ticluite ; nenorocirea era că ele aveau drept scop o faptă rea ; dar fiind împins să pricinuiesc un rău, nu eram eu singurul vinovat.

În timp ce rumegam aceste lucruri în mintea mea, mama, aflînd că se căutau cosaşi pentru iarbă la Cheylard, merse acolo a doua zi, lăsîndu-mă singur pe tot timpul cositului, pentru că lucra prea departe ca să vină acasă în fiecare seară. Văzînd-o necăjită, o linişteam asigurînd-o că nu-mi era teamă să rămîn singur. Dacă ar fi fost să-i spun adevărul, i-aş fi mărturisit că sînt chiar mulţumit. În prima zi am însoţit-o pînă la Cheylard unde, cerînd un mic avans din banii pentru zilele ei de lucru, cumpără de la brutarul din Rouffignac o roată de pîine pe care am adus-o acasă.

Planul meu era bine întocmit. Nu trebuia decît să caut un loc bun şi să aştept clipa potrivită. Între tăierea pădurii din Herm şi a celei din La Granval, care se învecinau, era o diferenţă de trei-patru ani. Prima devenea bună de tăiat în iarna viitoare, aşa încît hotarul dintre ele era uşor de găsit şi de urmat mai cu seamă datorită bornelor mari ce se întîlneau din loc în loc. Chibzuind bine lucrurile, m-am hotărît pentru un loc unde pădurea Herm intra în unghi cu celelalte. Chiar acolo se afla un şanţ vechi pe jumătate acoperit : am săpat un mic „cuptor" în taluz, la fel cu cele pe care le fac copiii pentru a se juca, am adunat cîteva braţe de vreascuri în şanţ şi m-am întors fără să mă fi văzut cineva.

Trecură mai multe zile de aşteptare. Era un soare fierbinte care usca iarba şi rămurelele de sub copaci, ceea ce mă bucura, făcîndu-mă să prevăd o vîlvătaie frumoasă. Dar nu era nici o adiere. Totuşi, într-o dimineaţă, odată cu luna, s-a schimbat şi vremea şi a început să sufle un vînt puternic dinspre răsărit, spre marea mea mulţumire. Toată ziua m-am vînzolit, nerăbdător ; de cum se înnoptă, umplui un sabot vechi cu jăratec şi cenuşă şi, ascunzîndu-l sub haină, alergai spre pădure.

Cerul, străbătut de nori cenuşii, prevestea vijelia, vîntul cald sufla în crîng, îndoind ferigile şi iarba pădurii şi legănînd cu vuiet mare vîrfurile semincerilor şi ale

copacilor bătrîni. Dar, în timp ce alergam nebuneşte, îmi spuneam :

„Numai de n-ar ploua la noapte !“

Cînd am ajuns la locul ales, gîfîiam şi eram lac de apă. Putea să fie ora zece : regăsii micul meu „cuptor“ pe pipăite şi numaidecît, golind sabotul în el, l-am umplut cu ierburi uscate şi am început să suflu în jăratec. Iarba se aprinse repede : am mai pus cîteva rămurele şi pe măsură ce focul creştea, mai aruncam bucăţele de vreascuri. După ce totul a început să ardă, am mai trîntit deasupra un braţ de mărăcini uscaţi pe care îi adunasem şi flacăra s-a ridicat numaidecît, cuprinzînd copacii. În curînd, datorită vîntului, crîngul era în flăcări iar eu am şters-o repede pe unde venisem prin desişuri, ducînd cu mine sabotul care m-ar fi trădat.

Sosind la ţiglărie cu mîinile însîngerate, picioarele zgîriate de mărăcini, m-am culcat îmbrăcat, frămîntat şi neliniştit, nefiindu-mi teamă decît de un singur lucru, că focul s-ar putea stinge de la sine sau din pricina furtunii care bubuia în depărtare. Cam la o oră după miezul nopţii, auzii larma şi, sculîndu-mă, am ieşit afară. Grăbit şi jalnic bătea toaca în clopotniţele din jur. O uriaşă lumină roşie însîngera norii care se îndepărtau grabnic purtaţi de vînt şi luminau dealurile. Din satele vecine cu pădurea, venea zarvă mare : de la Herm, Prisse, Les Foucaudies, La Lande ; şi în mijlocul pădurii se auzeau strigătele oamenilor din Maureizes şi Cabane, de la Lac-Viel şi din La Granval, care alergau în ajutor.

Atunci fui cuprins de o mare dorinţă de a-mi privi opera. Lăsîndu-i pe aceşti oameni să treacă, alergai pe unde pădurea era tăiată spre locul cel mai ridicat, cu un fag înalt în care mă urcasem de mai multe ori şi începui de îndată să mă caţăr în el.

Pe măsură ce urcam descopeream focul şi, ajuns în vîrf, pîrjolul îmi apăru în toată întinderea sa. Pădurea Herm, pe o jumătate de leghe în lărgime, era asemeni unui întins lac de foc. Crîngurile, uscate de căldură, ardeau ca şi cînd ar fi fost nişte nuiele ; marii copaci răzleţi în inima focului ţineau piept timp mai îndelungat dar, învăluiţi de flăcări, atacaţi de jos, se prăbuşeau în cele

din urmă cu vuiet mare în imensul rug de jăratec în care dispăreau, ridicînd nori de scîntei. Fumul mînat de vînt descoperea acest val care înainta repede, mistuind totul în calea lui. Păsările, trezite pe neașteptate, se ridicau în văzduh și, neștiind pe unde s-o ia în întuneric, zburau înspăimîntate deasupra acestei vetre uriașe. Din vuietul înăbușit al pîrjolului se ridicau în noapte scînteierile arborilor verzi, răsucindu-se în flăcări, trosnetele copacilor căzuți în îngrămădirea de cărbuni aprinși și glasurile oamenilor înnebuniți, care se străduiau să-și apere lanurile de grîu copt. În poiene, limbile de foc se prelungeau ca niște șerpi uriași și se opreau în cele din urmă la marginea pădurii. În pragul caselor din jur, scăldate într-o lumină orbitoare, copiii în cămăși priveau liniștiți cum arde pădurea contelui de Nansac. Văpăile uriașei întinderi de jăratic se răsfrîngeau departe pe dealuri, luminînd satele și înroșind cerul incendiat. Mai aproape, deasupra caselor scunde din sat, turnurile și acoperișurile castelului Herm se ridicau ca o pată întunecată și numai în geamuri strălucea vîlvoarea focului.

Am rămas acolo, călare pe o cracă mare, pînă în zorii zilei, urmărind cum se întinde focul care, în afară de cîteva locuri, apărate de o bucată de drum, nu se opri decît după ce mistui toată pădurea, lăsînd în urmă-i o nesfîrșită întindere neagră de unde se ridicau nori de fum. Atunci, mulțumit că mă răzbunasem, am coborît din copac și m-am întors la țiglărie, însuflețit de o bucurie sălbatică.

Datorită micului meu „cuptor", s-a crezut că focul a fost pus de copiii care se jucau ; fuseseră întrebați toți cei de pe acolo, pe rînd, dar în zadar : contele de Nansac se alese cu șase-șapte sute de stînjeni de lemn ars.

Din acel moment mi se părea că am devenit bărbat. Mîndria de a fi făptuit acel rău mă amețea ; îmi măsuram puterea prin urmările faptei mele și mă bucuram la gîndul că mi-am mai ostoit ura. N-aveam nici umbră de remușcări, așa cum nu are mistrețul care se întoarce împotriva vînătorului, cum nu are vipera care mușcă piciorul țăranului ce-o calcă. Dimpotrivă, reușita planului meu mă ispitea să nutresc și alte gînduri de răzbunare.

Duminică, cînd se întoarse mama de la lucru, mă întrebă dacă nu mi-a fost teamă în noaptea pîrjolului și i-am răspuns că nu, ba chiar dimpotrivă, mă bucurasem văzînd cum arde pădurea contelui. După felul cum îi spusesem, mama mă privi cuprinsă de o bănuială, apoi înțelegînd dintr-o dată, se repezi la mine, mă ridică la pieptul ei și mă îmbrățișă pătimaș.

— Ah, spuse ea, lăsîndu-mă jos din brațe, contele nu va fi niciodată îndeajuns de pedepsit !

Trei sau patru zile mai tîrziu, terminîndu-se cositul, biata femeie se întoarse tîrziu, frîntă de oboseală, sfîrșită de truda unei zile de muncă de cincisprezece ore sub soarele dogoritor. Mersese foarte repede pentru a ajunge înainte de furtuna care venea din urmă, dar se grăbise în zadar, căci la scurtă vreme după ce trecuse de La Salvetat, norii se descărcară bubuind puternic, și o ploaie rece amestecată cu grindină se dezlănțui timp de trei sferturi de oră peste trupul ei istovit, nădușit, încît, cînd ajunse acasă, era udă pînă la piele, tremura, mai bine zis dîrdîia de frig și era sfîrșită. Neavînd alte veșminte pentru a se schimba, se culcă, iar eu făcui la fel. Toată noaptea am simțit-o alături cum ardea și se frămînta chinuită în somnolența ei de vise rele care o făceau să aiureze. Dimineața, fiind o femeie harnică vru să se ridice, dar, punînd oala pe foc ca să fiarbă cartofii, începu să tremure, să clănțăne din dinți și să se plîngă de o durere mare în dreptul coastelor și fu nevoită să se culce din nou.

Văzînd-o în starea asta, am acoperit-o cu tot ce-am putut găsi, cu fusta ei uscată și în sfîrșit cu haina mea, totuși mama tremura înainte. M-am gîndit atunci să alerg după ajutor, dar cînd i-am spus ce am de gînd, mi-a zis cu glas stins :

— Nu mă părăsi, scumpul meu Jacquou !...

Vă închipuiți cît eram de neliniștit. Neștiind ce să fac pentru a-i potoli setea care o chinuia, am tăiat în sferturi fructe de anason pe care sărmana femeie le adusese pentru mine în buzunarul șorțului și, fierbîndu-le, am făcut un fel de ceai pe care i-l dădeam cînd îmi cerea

de băut, ceea ce se întîmpla des. Uneori îmi spuneam că, dacă ar adormi, aș da o fugă pînă la Granges să cer ajutor ; dar, cum mă mișcam cît de puțin, ea își deschidea ochii :

— Ești aici, Jacquou ? Nu mă lăsa singură !

Și îi răspundeam, luînd-o de mînă :

— Nu-ți fie teamă, mamă, nu te voi părăsi !

Atunci își închidea din nou pleoapele, istovită de febră și respirînd des și greu, chinuitor.

Cînd aținea puțin, mă duceam la ușă și pîndeam dacă nu trece cineva. Dar pe meleagurile noastre sălbatice, unde nimeni nu avea vreo treabă și nici un drum nu trecea prin apropiere, nu zăreai nici țipenie de om, doar cînd și cînd cîte un prăpădit mergînd de-a lungul hotarului pădurii, cu cosorul sub haină sau ducîndu-se să adune vreascuri din crîng. Și cum nu apărea nimeni, intram din nou în casă, necăjit tare, iar cînd mama se trezea, încercam s-o fac să înțeleagă că ar trebui să aibă răbdare să rămînă singură două ore, cît m-aș duce să caut pe cineva, dar orice-aș fi spus, nu răspundea decît unul și același lucru :

— Nu mă părăsi, scumpul meu Jacquou !

Sau, nemaiavînd puterea de a vorbi, clătina din cap ca pentru a spune nu.

În noaptea următoare începu să aiureze vorbind de ghilotină, de ocnă, chemîndu-l pe bietul ei bărbat, mort acolo, pe o scîndură goală, cu lanțurile la picioare ; îi reveneau în minte toate nenorocirile noastre și o înnebuneau. Îl striga pe contele de Nansac și se lepăda de Fecioara Maria, care nu-i izbăvise bărbatul. În febra ei, lovea cu brațele velința pentru a alunga călăul pe care chipurile îl vedea la capătul patului, sau încerca să se scoale pentru a-l întîlni pe Martissou, care o aștepta. Cu mare greutate puteam s-o liniștesc puțin ; trebuia să mă urc în pat, s-o iau de gît și să-i vorbesc ca unui copil mic, îmbrățișînd-o. Spre dimineață, răpusă de oboseală, aținea puțin iar eu, văzînd-o astfel, am crezut că se face mai bine ; dar cînd s-a trezit deodată cu un geamăt prelung, mi-am dat seama că nu era așa. Respira din ce în ce mai greu, mai des, iar febra era atît de mare, încît mîna ei o ardea pe a mea. Ziua se scurse astfel, iar cînd

se făcu din nou noapte, nu mai putea vorbi, dar suferea şi se zvîrcolea cumplit. Of, ce noapte ! Închipuiţi-vă un copil de nouă ani singur într-o cocioabă pierdută în mijlocul pădurii, pe cînd mama lui e pe moarte ! Timp de mai multe ore, sărmana făptură a luptat împotriva morţii, mişcîndu-şi braţele fără noimă, încercînd să smulgă velinţa, ridicîndu-se într-un acces de febră, cu ochii rătăciţi, gîfiind şi căzînd din nou pe pat, cu răsuflarea tăiată pentru o clipă, pentru a lua totul de la început cu mare caznă. Către miezul nopţii sau către ora unu, febra încetă şi un sunet răguşit îi ieşi din piept — horcăitul morţii ! Şi asta ţinu o jumătate de oră ; eram pe scaun lîngă pat şi, pe jumătate culcat, ţineam mîna bietei mele mame strînsă la pieptul meu. Înainte de sfîrşit îşi veni din nou în fire ; îşi întoarse spre mine ochii plini de o deznădejde sfîşietoare şi două lacrimi mari îi picurară pe obrajii slăbiţi şi arşi de soare ; apoi buzele i se mişcară, horcăitul se opri : murise.

Iar eu, plin de durere şi spaimă, o strigam :

— Mamă ! Mamă !

Şi am început să plîng deasupra mîinii pe care o ţineam încă în mîinile mele.

Timp îndelungat am rămas aşa nemişcat, sfîrşit. Cînd am ridicat capul, la lumina opaiţului care tremura din cauza vîntului ce pătrundea prin crăpătura acoperişului, am văzut chipul mamei căpătînd o culoare de ceară gălbuie. Ochii ei rămăseseră deschişi şi gura de asemenea, lăsînd să i se vadă dinţii. Oh ! ce cumplită jale mă cuprinse, văzînd-o astfel ! N-am putut-o privi mai mult de o clipă şi, ascunzîndu-mi faţa în aşternut, plin de deznădejde şi spaimă, am lăsat să treacă astfel toată noaptea aceea îngrozitoare.

*

Dis-de-dimineaţă m-am sculat din pat mai liniştit şi am privit-o pe sărmana mea mamă. Acum era rece, împietrită de moarte ; cînd îi atingeam mîna, simţeam că o îngheaţă pe a mea ; părul ei negru, despletit în zvîrcolirile acceselor de febră se răsfira pe pat în şuviţe groase ca nişte şerpi ; faţa ei albă se făcuse pămîntie, ochii îi erau sticloşi şi întunecaţi, iar gura larg deschisă părea că-şi strigă deznădejdea de a-şi lăsa copilul singur pe

lume. Am rămas o clipă pe loc, privind-o îndelung, apoi i-am acoperit chipul cu giulgiu așa cum auzisem că se face în astfel de împrejurări și, închizînd ușa, am plecat s-aduc pe cineva. La Petit-Lac, o femeie care torcea rezemată de un zid, văzîndu-mă atît de abătut, mă întrebă ce am. Spunîndu-i despre ce este vorba, își ridică brațele :

— Sfîntă Fecioară !

Îmi puse apoi o mulțime de întrebări și la urmă grăi :

— Ah ! deci tu ești copilul răposatului Martissou !

Și asta a fost tot. Fiindcă ea nu s-a grăbit să-mi dea o mînă de ajutor, am părăsit-o și m-am dus de-a dreptul la Bars, la primar, care mă recunoscu de îndată.

— Ce mai vrei tu de la mine ? grăi el aspru, precum avea obiceiul.

După ce i-am vorbit de moartea mamei mele, a făcut un gest de plictiseală și a mormăit cîteva cuvinte printre dinți :

— Poți să te întorci acasă, se vor face cele trebuincioase.

M-am reîntors la țiglărie și am așteptat, așezat în fața ușii, toată ziua. Pe la orele cinci veniră patru bărbați purtînd o targă cu scînduri pe margini, un fel de ladă lungă cu mînere, folosită pentru a duce la groapă pe săracii care n-aveau cu ce să-și facă rost de un coșciug, ceea ce pe atunci era ceva obișnuit. După ce intrară, unul dintre ei descoperi fața mamei :

— Sărmana femeie ! Era încă tînără, putea să mai trăiască !

Văzînd că nu era îndoită, nici înfășurată în lințoliu, o lăsară în velință și o acoperiră cu ea, apoi, punînd-o în pătura veche, plină de petice de tot felul, legară giulgiul deasupra capului și picioarelor. După ce terminară, luară acest biet trup înțepenit și-l puseră pe targă, apoi fiecare apucă unul din cele patru mînere și, ieșind din casă, își croiră drum prin pădure.

Ziua fusese călduroasă ; soarele care scăpăta își furișa prin desișuri razele lui asemeni unor paie de aur. Păsările se pregăteau pentru noapte și zburdau printre crengi. Te înăbușeai în această pădure lipsită de aer, iar drumurile erau atît de proaste, încît oamenii obosiți se opreau

adesea și își ștergeau fruntea cu mîneca. Apoi, întrucîtva odihniți, scuipau în palme, apucau targa de mînere și o porneau din nou la drum.

Eu îi urmam fără să-mi dau seama, oprindu-mă cînd se opreau și ei, pornind din nou odată cu ei, pierdut în durere, fără a mă gîndi la nimic, cu ochii pironiți pe trupul mamei care, înfășurat în pătură, se hurduca în hîrtoapele drumului, în timp ce uriașe muște negre îi bîzîiau împrejur.

La ieșirea din pădure, drumurile fiind fără ocolișuri și într-o stare mai bună, oamenii putură să ducă tot timpul targa pe umăr și grăbiră pasul. Trecînd prin preajma unui sat, o biată bătrînă care își cerșea pîinea, cum o dovedea desaga pe jumătate plină de pe spinarea ei îndoită, își făcu cruce spunînd cu jumătate de glas :

— Mai mare mila să vezi o sărmană ființă dusă astfel la groapă !

Și, scoțîndu-și mătăniile din buzunar, porni și ea alături de mine.

Suna de vecernie cînd sosirăm în tîrgul Bars. Oamenii lăsară targa lîngă poarta bisericii și unul se duse după preot. Acesta veni după o clipă, aruncă o privire rece asupra moartei și zise :

— Femeia asta nu venea la biserică și nu s-a împărtășit la Paști. S-a lepădat de Dumnezeu și de Sfînta Fecioară — este o hughenotă : rugăciunile nu-i slujesc la nimic... Puteți s-o duceți în colțul din cimitir unde i s-a săpat groapa.

Oamenii rămaseră o clipă uimiți, apoi luîndu-și din nou povara pe umeri, intrară în cimitir, în timp ce bătrîna îmi spunea :

— Dacă ai fi avut cu ce să-l plătești, ar fi făcut totuși slujba de înmormîntare... Isuse Cristoase !

Într-un colț al cimitirului, plin de pietre, cu buruieni și urzici, groapa era pregătită, iar cel care o săpase aștepta. Oamenii au așezat trupul pe scîndura înclinată și l-au făcut să lunece cît se poate de încet. Apoi traseră puțin cîte puțin scîndura și biata mea mamă se culcă în fundul gropii negre, unde nici nu fusese bine întinsă, și groparul se și grăbi să arunce pămînt și pietre, care căzdeau pe ea cu un zgomot înfundat. Între timp se întune-

case şi eu, cufundat în durerea mea, stăteam în picioare privind ca prostit groapa ce se umplea. Alături, bătrîna în genunchi spunea rugăciuni, depănînd şiragul ei de mătănii. După ce omul termină, ea se ridică, făcu semnul crucii şi-mi atinse braţul :

— Vino, micuţul meu, s-a terminat !

O urmai pînă în sat, unde i se dăduse adăpost într-un pod cu fîn şi cînd, îndemnat de ea, m-am urcat şi eu, zdrobit de durere şi de oboseală, am căzut pe fîn şi m-am cufundat într-un somn adînc.

4

Cînd m-am trezit dimineața, nu mă dumiream cum de mă aflu într-un pod cu fîn ; dar curînd mi-am amintit totul. Privii în jurul meu : bătrîna plecase, dar, bănuind că-mi va fi foame, îmi lăsase o bucată mare de pîine. Eram într-adevăr flămînd, căci nu mîncasem de două zile nimic. Totuși, deși pîinea era din grîu bun, și părea curată, mi-era tare silă să pun mîna pe ea. Pe la noi, oamenilor, oricît de săraci ar fi, le e scîrbă de pîinea căpătată de pomană. Se spune, de obicei, că o traistă de cerșetor bine plimbată își hrănește stăpînul, dar cu toate astea cel mai umil țăran, aflat în cea mai neagră sărăcie, se socotește încă fericit dacă n-a ajuns să cerșească și privește cu o milă oarecum plină de dispreț pe cei care caută să-și țină zilele cerșind.

Gîndindu-mă la dorința de a face un bine pe care-o avusese bătrîna, socoteam c-aș fi nerecunoscător dacă nu aș primi bucata de pîine ; apoi eram flămînd, ceea ce e un lucru groaznic. Am luat dară pîinea și am coborît din pod. În curte n-am văzut pe nimeni iar ușa casei era închisă ; așa că am plecat mîncînd.

Cînd am ajuns la țiglărie și am văzut cocioaba noastră pustie și patul acela de lemn pe care nu mai rămăseseră decît mindirul și o zdrențăă, m-am așezat pe bancă și am început să plîng, gîndindu-mă la mama, care zăcea strivită sub doi metri de pămînt și văzîndu-mă singur de tot pe lume. După ce am plîns în voie pentru ultima oară, m-am hotărît să plec. Dar mai întîi, nevoind să las împrăștiate hanțele zdrențuite ale scumpei mele moarte, am ars totul în vatră. Cînd am terminat, mi-am pus ranița pe umăr, am luat toiagul de măceș al tatii și, aruncînd o ultimă privire pe patul unde mi se părea că

văd încă bietul trup înţepenit, am ieşit din colibă, lăsînd la voia întîmplării lucrurile noastre prăpădite.

Chibzuisem să mă tocmesc ca păzitor de curci şi m-am gîndit mai întîi la Mion din Puymaigre, nu pentru ca să stau la ei, căci pentru nimic în lume n-aş fi voit să rămîn pe pămînturile contelui de Nansac, ci pentru a afla unde aş găsi un loc bun pentru mine.

Ajuns la Puymaigre, spre uimirea mea am găsit o nouă dijmăşiţă care-mi spuse că Mion şi bărbatul ei plecaseră spre Tursac, apoi, luîndu-şi vorba înapoi, adăugă : „Sau spre Cendrieux" ; mai mult nu ştia. Îmi dădui seama de îndată că sărmana femeie nu era prea isteaţă, căci Tursac este situat pe Vézère, spre miazăzi, într-un loc unde rîul face un cot mare, după cum o dovedeşte numele lui, în timp ce Cendrieux este spre apus. Părăsind-o deci, am intrat din nou în pădure, şi pe drum m-am gîndit la Jean cărbunarul care îl ajutase pe tata să se ascundă. Auzisem că el era de fel din Vergt, unde se tocmise să facă cărbune de lemn dar, pentru a fi mai sigur, m-am dus la Maurezies, unde el avea o căsuţă. Cînd am ajuns acolo, mi se spuse că Jean terminase treaba la Vergt şi că acum era în pădurea de la Bessède, dincolo de Belvès. La auzul acestor veşti, le-am mulţumit oamenilor şi am plecat la întîmplare, căutînd casele mai înstărite, căci nu la săraci se puteau găsi cîrduri de curci.

Întrebam pe toţi cei întîlniţi de mine în satele înşirate pe drum, unde m-aş putea tocmi cu simbrie, dar cei dintîi cu care am intrat în vorbă nu ştiau Cînd erau femei, curioase din fire, aşa cum sînt de altfel şi unii bărbaţi, mă tot întrebau de unde vin şi cine eram, iar după ce le spuneam adevărul gol-goluţ, îmi dădeam seama că nu mai vădeau aceeaşi bunăvoinţă faţă de mine. Fiul lui Martissou Răzvrătitul care-l ucisese pe Laborie şi murise în ocnă nu le prea inspira încredere, deşi ştiau prea bine că el nu fusese un ticălos, dar fără îndoială că unele îşi spuneau în sinea lor vechiul proverb : „Ce naşte din pisică, şoareci mănîncă". Văzînd cum stau lucrurile, îmi trecu prin minte să spun un alt nume ; de aceea, cînd am ajuns la Foucaudies, la întrebarea : „de pe unde eşti ?" am răspuns hotărît :

— De la Garrigal, din Jugie.
— Și pe unde vine Jugie ?
— În parohia Lachapelle d'Albarel.

Și cum nu se afla prin ținuturile lor sau prin apropiere, oamenii nu cunoșteau cam pe unde vine localitatea Jugie ; și ar fi fost greu, de altfel, s-o cunoască, dat fiind că nici nu exista o comună Lachapelle, după cum am aflat două sau trei zile mai tirziu.

S-ar putea crede că tăinuirea numelui avea să-mi aducă noroc, căci o femeie îmi spuse :

— Ai putea să te duci la Auzelie, apoi la Taleyrandie.

Am întrebat de drumul spre Auzelie dar, o dată ajuns acolo, mi s-a spus că puii de curcă fuseseră trăsniți în timpul unei furtuni.

De acolo am plecat la Taleyrandie și m-am înfățișat bucătăresei, o femeie voinică, bună la suflet :

— Sărmanul meu copil, spuse ea, vii prea tirziu. A fost tocmit un altul.

I-am mulțumit și am plecat, dar îmi spuse să aștept și, o clipă mai tirziu, îmi aduse o bucată mare de pîine pe care strivise niște fasole.

Nu eram încă de-ajuns de înfrînt de nenoroc, de aceea am roșit și i-am spus că eu nu ceream de pomană.

— Nu-ți dau pomană, spuse ea, dar o fac pentru că am un copil de vîrsta ta... Hai, poți s-o primești, ia-o ! adăugă ea, văzîndu-mă că șovăi.

Luai bucata de pîine și, mulțumindu-i bucătăresei, am mers tot înainte fără să știu unde mă duc.

Spre seară, am început să mă gîndesc unde aș putea înnopta. În fața mea, pe dealul vecin, era un sat ale cărui geamuri străluceau în razele de foc ale apusului de soare. Dar a merge să ceri acolo adăpost era totuna cu a cere de mîncare, ceea ce nu-mi plăcea de loc. Dormisem totuși noaptea trecută într-un pod cu fîn ca un cerșetor, dar mă lăsasem dus de bătrînă, neștiind ce-i cu mine. Era timp frumos și cald, așa încît nu m-am sinchisit de nimic și mi-am urmat drumul. Noaptea mă surprinse în apropierea satului Ponsonnie și, văzînd într-o vie pierdută una din acele colibe rotunde cu acoperișul din piatră ascuțită, mă dusei de-a dreptul într-acolo. În

colibă am găsit iarbă neagră și ferigi uscate, ceea ce dovedea că aici se stătea la pîndă ; m-am întins pe acest culcuș și am adormit.

Dis-de-dimineață am pornit din nou la drum și ore întregi am mers la întîmplare, încercînd să mă tocmesc la casele mari dar zadarnic. În ziua aceea n-am mîncat nimic, fiindu-mi încă rușine să cerșesc și, cînd a venit noaptea, m-am culcat la rădăcina unui castan, pe un maldăr de iarbă cosită. Nu m-a prins somnul îndată, căci începusem să fiu neliniștit că nu găsesc de lucru și mă întrebam ce se va întîmpla cu mine dacă îmi va merge tot așa. În sfîrșit, în pofida acestei îngrijorări și cu stomacul care mă durea de foame, în cele din urmă am adormit.

Mă trezi soarele și pornii din nou la drum ; dar îmi era atît de foame că, trecînd printr-un sat numit la Suzardie și văzînd în poartă o femeie care avea o față bună, mi-am învins rușinea și am cerut de pomană, spunînd după obicei : „Dumnezeu să vă ajute", și lăsînd ochii în jos. Femeia merse și îmi aduse o bucată de pîine — cea mai neagră și mai tare din cîte văzusem ; cu toate acestea, înfometat cum eram, începui să mănînc numaidecît. Atunci începu să mă descoase, cum era firesc și, auzind răspunsurile mele, femeia îmi arătă drumul spre castelul Auberoche, destul de aproape de Fanlac, unde poate mă vor tocmi argat. Dar, ajungînd la Auberoche, slujitorul îmi spuse fără alte explicații, că n-aveau nevoie de mine acolo.

Începeam să cred că vreo vrăjitoare îmi făcuse de urît ; dar cum să fac să mă dezleg de farmece ? Am pornit dară din nou la drum și, cățărîndu-mă pe dealul pleșuv și greu de urcat pe care era castelul, m-am îndreptat spre Fanlac.

Urcînd drumul tare și pietros, mărginit de ziduri, mă gîndeam cu tristețe la soarta mea. De trei zile de cînd străbăteam țara, văzusem copii de vîrsta mea în case înstărite și pe la țărani și gîndeam că aceia erau fericiți, că aveau în jurul lor părinți, o locuință unde să se adăpostească și să ducă o viață plăcută sau cel puțin îndes-

tulată. Nu că m-ar fi ros o josnică invidie, dar, asemuind soarta mea cu a lor, simțeam mult mai dureros singurătatea și lipsurile în care mă zbăteam. Cu toate astea, încercam să-mi fac curaj înaintînd pe acest drum anevoios, îmboldit de nădejde. Soarele strălucea și cădea de-a dreptul pe fața mea înnegrită ; era o căldură de crăpau șopirlele, cum se spune, iar pietrele drumului îmi frigeau picioarele desculțe. Așa încît, atunci cînd am ajuns pe coama dealului înalt și stîncos, unde s-a împlîntat tîrgușorul Fanlac, eram sfîrșit și m-am așezat să mă odihnesc la umbra bisericii vechi.

Ajungînd pe această înălțime, de unde stăpînești cu privirea întregul ținut, mi se păru că necazurile mele se domolesc. Pentru că pe măsură ce urci, sufletul se înalță și el ; cuprinzi mai bine toate lucrurile de pe lumea asta în care atîtea nenorociri sînt aidoma alor noastre și te resemnezi. Apoi răsufli mai ușor pe coamele înalte, iar în clipa aceea, o dată cu aerul proaspăt, umbra și odihna mă alinau și mă moleșeau. Tîrgul era aproape pustiu, cei mai mulți dintre oameni fiind la seceratul grîului. Din toate părțile, greierii nebuni își scîrțîiau cîntecul amețitor, mereu același, iar în jurul clopotniței, pe cerul albastru, rîndunelele se încrucișau în zbor, ciripind ascuțit. Un ecou slab al cîntecului secerătorilor urca de la șes și se amesteca cu ciripitul păsărelelor. În piața mică din fața bisericii, în preajma crucii vechi, un cocoș scurma țărîna și își chema găinile pentru a le face părtașe la viermele pe care-l descoperise. Priveam toate acestea fără să-mi dau seama cu ochii închiși pe jumătate, legănat de zgomotele care mă învăluiau și slăbit de lipsa hranei. Pe cînd ședeam acolo, gîndindu-mă nelămurit la soarta ce m-așteaptă, clopotul vesti amiaza, trimițînd departe pe cîmpul ars de soare un sunet limpede și făcînd să vibreze zidul de piatră de care mă rezemasem. Dar clopotul tăcu și preotul ieși din biserică, unde se dusese fără îndoială să-l înlocuiască pe crîsnicul său, plecat la seceriș. Văzîndu-mă, se opri și-mi spuse cu glas puternic, dar totuși blînd :

— Ce faci tu aici, micuțule ?

M-am ridicat, şi în timp ce-i depănam povestea mea, în mare, el mă privea cu compătimire. Aveam o înfăţişare demnă de milă, căci de cînd tot hoinăream, hainele mi se făcuseră ferfeniţă. Pantalonul găurit lăsa să mi se vadă pielea şi, destrămat cum era, nu-mi ajungea decît deasupra genunchiului, ţinut de bine de rău de o pană de lemn în chip de nasture. Haina mea era la fel, ruptă peste tot, iar cămaşa, murdară, roasă şi toată numai găuri. Picioarele mele goale şi pline de praf erau zgîriate de mărăcini, iar pulpele la fel. Eram cu capul descoperit, dar încă de pe vremea aceea aveam o chică deasă care mă apăra de soare şi de ploaie. Pe măsură ce preotul mă cerceta cu privirea, vedeam în ochii lui de culoarea tutunului izvorînd o mare milă. Era un om înalt, voinic, cu părul negru încărunţit, cu fruntea lată, obrajii înnegriţi de o barbă aspră, nerasă de două zile. Nasul său mare, drept, cărnos îi împărţea faţa slabă în două, iar bărbia ieşită, cu o gropiţă la mijloc, îi dădea o înfăţişare severă, care mă cam înfricoşa ; dar ochii, care erau oglinda inimii lui miloase, mă liniştiră.

Cînd terminai de vorbit, preotul îmi spuse :

— Vino cu mine !

Casa parohială era alături, foarte aproape de biserică cu poarta dînd spre o piaţă mică, nu departe de o veche fîntînă cu marginea roasă de funia cu care se scotea apă. Păşind în urma preotului, slujnica lui care tocmai pregătea supa, strigă :

— Hei ! pe cine îmi aduceţi acolo ?

— Vezi doar, un copil sărman, prost îmbrăcat şi care nu mai are nici tată, nici mamă.

— Dar trebuie să aibă păduchi !

Eu am dat din cap, ceea ce aduse pe buzele preotului un slab început de surîs, în timp ce răspundea slujnicii :

— Dacă-i are, biata mea Fantille, îl vom scăpa de ei ; mai urgent este să-i dăm de mîncare, căci cred că de cîtăva vreme n-a dus-o prea bine.

Şi mergînd la dulapul cu vase, luă de acolo o farfurie de porţelan cu flori, o lingură de cositor şi apoi umplu farfuria cu o supă de varză.

— Poftim, mănîncă !

În timp ce mîncam cu lăcomie, stînd în picioare la capătul mesei, preotul mă privea cu plăcere. După ce am terminat, luă un ulcior pe care Fantille se dusese să-l umple cu cidru și îmi turnă o dușcă.

— Mai vrei încă o farfurie plină, nu-i așa ? îmi spuse el arătîndu-mi supa, cînd terminai de sorbit.

Nu îndrăzneam să spun da, mă sfiam, dar el își dădu seama și-mi umplu din nou farfuria, după care trecu într-o altă cameră, unde slujnica îi duse și lui un castron plin.

Un sfert de oră mai tîrziu, după terminarea mesei, părintele mă chemă la el.

— Deci tu ești de la Jugie, din comuna Lachapelle-Aubareil ? îmi spuse, desfășurînd o hartă.

— Da, părinte.

După cîteva clipe de căutare, îmi spuse cu o voce gravă :

— Tu minți, băiatule !

Mă roșii tot și lăsai capul în jos.

— Hai, spune-mi adevărul, al cui ești ? de unde vii ?

Atunci, cucerit de bunătatea lui, i-am povestit toate nenorocirile mele, moartea tatălui meu la ocnă și a mamei la țiglărie, cu patru zile în urmă. În timp ce vorbeam, explicîndu-i ceea ce se întîmplase, ura față de contele de Nansac străbătea în cuvintele mele, așa încît îmi spuse :

— Atunci, dacă ai putea să te răzbuni, ai face-o !

— Oh, da ! răspunsei eu cu ochii scînteind.

Îi veni deodată o idee :

— Poate că ai și făcut-o ? spuse el, privindu-mă țintă.

— Da, părinte...

Și, numaidecît, stăpînit de nevoia de a mă spovedi lui, i-am destăinuit tot ce făcusem : sugrumarea cîinilor și incendierea pădurii :

— Cum, nenorocitule ! Tu ești acela care ai dat foc pădurii de la Herm ?

După ce i-am repetat povestea, rămase un moment fără glas, cu ochii pe hartă. Apoi, ridicînd capul, îmi spuse cu o voce care mă mișcă pînă în adîncuri :

— Ține bine minte : să nu mai minți niciodată. Și ține minte de-asemeni că trebuie să-i ierți pe dușmanii tăi.

Să-l iert pe contele de Nansac ! era un gînd care nu-mi surîdea de loc : mi se părea că dădeam dovadă de lașitate și de trădare față de răposații mei părinți ; dar n-am zis nimic și părintele se ridică, spunîndu-mi să-l aștept.

În timp ce el trecu într-o cameră alăturată, unde dormea, eu o cercetam pe cea în care mă aflam.

Era o odaie mare, ca în casele de odinioară, în care nu stăteai închis precum astăzi ca într-o cutie. Pereții goi, îmbinați cu stîngăcie, erau văruiți ; pe tavan, grinzi de culoare cenușie ; sub picioare, o dușumea dată la rindea și prost îmbinată. În mijloc se afla o masă mare la care mînca părintele ; în fund, un dulap vechi de nuc ; la peretele cel lung, o urîțenie de bufet de același soi, fără vitrină, stătea față în față cu căminul din lemn de cireș deasupra căruia atîrna un crucifix din ipsos, dintre cele pe care le vînd negustorii ambulanți. De jur împrejurul încăperii, de-a lungul peretelui, erau rînduite scaune vechi șlefuite la strung, obișnuite, iar la capăt o fereastră cu pervaz adînc, fără perdele, lăsa să se vadă dealurile din depărtare și lumina destul de slab camera.

Toate acestea vădeau simplitatea țărănească, nepăsarea față de lucrurile din casă, care asigură confortul, și față de cele lumești.

În acest timp părintele se întoarse cu un pachet de rufe sub braț și mă luă cu el. Cînd am trecut prin bucătărie, Fantille, văzînd pachetul, clătină din cap :

— Știți că în curînd nu veți mai avea cu ce să vă schimbați !

— Ei, și ! — făcu părintele, fără să se tulbure, mai avem cinepiște în comună, apoi torcătoare... fără să mai ținem seama că Seguin, țesătorul, abia așteaptă să aibă de lucru.

Și ieșirăm, în timp ce Fantille rostea :

— Da, da, rideți, și-atunci cînd nu veți mai avea de loc cămăși...

N-am mai auzit sfîrșitul.

Pe la mijlocul unei ulicioare ce trecea printre grădini și sfîrșea în niște vii împrejmuite cu ziduri joase, din

care ieşeau vlăstari de smochini, părintele deschise o portiţă şi ne aflarăm într-o curte, împrejmuită de un grajd, de cotețe de păsări, de un şopron cu cuptor şi de ziduri mari. În fund, o casă veche, terminată într-o parte cu o aripă cu un cat, avînd acoperişul foarte înalt.

În curte, o slujnică dădea grăunţe păsărilor şi porumbeilor.

— Domnişoara dumitale este acasă, Toinette? spuse părintele.

— Desigur, părinte, este în sufragerie.

— Atunci, am să trec prin grădină.

Şi, împingînd o portiţă, părintele merse de-a lungul zidului acoperit de iasomie, tufe de trandafiri cățărători, rodii înflorite şi se opri în faţa unei terase cu trei trepte. Uşa cu geam era deschisă şi, la intrare, o domnişoară bătrînă, cu părul alb, aşezată într-un jilţ mare, lucra şi în faţa ei era un scaun plin cu rufărie.

Auzind salutul părintelui, îşi scoase ochelarii :

— Ah ! dumneata eşti, părinte. Pun rămăşag că mi-aduci de lucru !

— Chiar aşa... şi încă degrabă !

— Aţi mai găsit pe cineva căruia să-i veniţi în ajutor ?

— Păi da !

Şi întorcîndu-se, mă arătă bătrînei domnişoare.

— Oh, Isuse ! strigă ea. Şi de unde mai vine şi ăsta ?

— Din pădurea Barade.

— Ei, atunci nu mă mir că este atît de zdrenţăros... Vino încoace, micuţule !

Şi după ce, urcînd cele trei trepte, am ajuns în faţa ei, adăugă :

— Are mare nevoie de îmbrăcăminte, fără îndoială.

— Pentru început, spuse părintele, iată ceva din care să-i faceţi două cămăşi.

Bătrîna domnişoară despachetă cele două cămăşi :

— Hm, nu sînt prea bune, părinte ! În sfîrşit, vom încerca să facem ceva din ele.

Şi, zicînd asta, îmi luă măsura cu o cămaşă — lungimea trupului, cea a mînecilor — şi puse pretutindeni semne cu ajutorul acelor.

— Am să m-apuc de lucru numaidecît, Toinette o să m-ajute, iar mîine va fi gata una... E drăguț copilul, știi, părinte ? adăugă ea întorcîndu-și ochii spre mine, și pare vioi ca o oală plină cu șoricei.

— Ah ! femeile ! Tare le mai plac chipurile mîndre ! glumi părintele.

— Dacă ar fi așa, răspunse bătrîna domnișoară rîzînd, n-am fi atît de buni prieteni.

— Ați nimerit-o ! zise părintele rîzînd la rîndul său. Și unde este domnul cavaler ?

— A plecat pînă-n La Grandie, să vadă dacă morarul a adunat destul grîu.

— Mi-e teamă că nu. Cu seceta asta, care ține de mai bine de o lună, lacul trebuie să fi secat... Să mergem, la revedere domnișoară și mulțumesc.

Ieșind de acolo, merserăm la țesător. Într-un fel de subsol ca o pivniță, unde nu se vedea de loc, omul era așezat pe o bară punînd în mișcare războiul cu picioarele și cu mîinile, ca un păianjen care își țese pînza.

— Seguin, spuse preotul, aș avea nevoie de o țesătură de lînă, bună și trainică, pentru a-i face pantaloni și o haină acestui copil.

— Deși nu e cine știe ce... părinte, vă voi da asta. Și, hotărînd prețul, omul măsură cu un cot dimia pe care părintele o și luă cu el. Pe drum intră într-o căsuță.

— Bărbatul tău e acasă, Jeannille ?

— Ba nu, părinte, lucrează la Valmassingeas ; dar mîine termină.

— Atunci, să vină mîine, negreșit ; să nu uiți să-i amintești ; trebuie să-i facă niște haine acestui copil : vezi doar că are mare nevoie.

— Da, sărmanul !

— Acum, îmi spuse părintele plecînd, voi trimite să-ți cumpere o pereche de saboți de la Montignac și o șapcă : așa vei fi îmbrăcat din cap pînă-n picioare.

— Iartă-mă, părinte, dar eu n-am nevoie de saboți înainte de venirea iernii, sînt obișnuit să merg cu picioarele goale pe pietre și prin spini, iar în ce privește șapca, nu pot să sufăr nimic pe cap.

— Este adevărat că ai o chică mare, dar toate acestea îți vor fi de folos cindva.

Cînd ne-am întors acasă, Fantille îl întrebă pe părinte unde socotea că ar trebui să mă culc.

— În cămăruța din dosul camerei tale unde se pun vechiturile ; îi vei pregăti acolo patul de campanie.

Și plecă în grădină, să-și citească rugăciunea.

Seara, domnul Cavaler de Galibert veni după cină și, văzîndu-mă, spuse :

— Ah ! ah ! iată pe micul sălbatic din pădurea Barade... Ce ochi negri și ce păr ! are în el o picătură de sînge arab... Și ce făceai tu acolo, băiete ?

După ce i-am spus povestea mea, fără a vorbi de sugrumarea ciinilor și de incendierea pădurii, Cavalerul își scoase tabachera de argint din buzunarul mare al jiletcii, luă o priză bună și rosti următoarea cugetare :

Nobleţea nu se-mpacă cu-njosirea ;
Prin fapte rele îi ştirbeşti mărirea. [1]

Apoi se duse după părinte în grădină, mormăind printre dinți :

— Fără îndoială, acest Nansac e un om de nimic !

Două zile mai tîrziu eram îmbrăcat în haine noi și aveam o cămașă albă. Pantalonii și haina de dimie mi se păreau minunate în comparație cu zdrențele mele ; dar mergeam tot cu capul descoperit și picioarele goale.

— Cum vrei — îmi spuse părintele. Totuși, duminica, pentru a veni la liturghie, va trebui să îmbraci ciorapii pe care ți-i împletește Fantille și saboții.

Ce schimbare în viața mea ! În loc să fiu pe drumuri, cerșindu-mi pîinea, fără să știu unde voi dormi noaptea, aveam hrană și adăpost și toată munca mea era să scot apă din fîntînă, să sparg lemne pentru bucătărie ; s-o ajut pe Fantille în treburile gospodăriei și pe părinte la grădină. N-aveam decît o singură teamă : că asta ar putea să nu țină mult.

Într-o seară, în timp ce stropea în grădină, părintele îmi vorbi astfel :

---

[1] *Cît va zice : „Noblesse oblige",*
Qui, malfaisant, ses pairs afflige.

— Acum, cînd te-ai mai obișnuit cu noua viață, voi începe să te învăț să vorbești franțuzește, apoi să citești și să scrii ; pe urmă vom mai vedea.

Cuvintele lui m-au bucurat mult, înțelegînd atunci că părintele avea grijă de mine și voia să mă țină lîngă el. Începînd din ziua aceea, în fiecare dimineață, după slujbă, el mă învăța timp de două ore, după care îmi dădea să rezolv probleme în timpul zilei, iar seara mai făceam cu el două ore de lecții înainte de cină. Eram atît de fericit să învăț și țineam atît de mult să fac plăcere părintelui, încît lucram cu înverșunare în așa fel că bunul părinte îmi spunea citeodată :

— Trebuie să fii cumpătat în toate : du-te acum și întreab-o pe domnișoara Hermine, sau pe domnul Cavaler dacă n-au nevoie de tine.

Atunci îmi lăsam caietele și cărțile și alergam la domnișoara Hermine, foarte fericit cînd mă însărcina să-i aduc cîte ceva. Mergeam la dijmașii ei să caut ouă sau o pereche de pui, sau în La Grandie, să aduc făină pentru turte. Apoi, cînd am deprins drumul spre Montignac și domnișoara mă trimitea să cumpăr ață, nasturi, iar domnul Cavaler tutun, ah ! cît eram de încîntat ! Vă dați seama că nu mă jucam de loc pe drum. Începînd de la Fanlac, drumul era rău, pietros și se lăsa în vale într-o pantă nespus de abruptă. Coboram iute, alergînd și sărind printre pietre ca un ied, apoi, după ce străbăteam pajiștile și riulețul care se vărsa în Vézère, la Thonac, urcam din nou, tot în goană, coasta dealului Sablou. Mi se părea că, dîndu-mi toată osteneala, îmi arătam recunoștința față de buna domnișoară care îmi făcuse prima cămașă, fără să mai vorbesc de altele, care au urmat : dacă mi-ar fi spus să mă arunc în foc, desigur că aș fi fost fericit că mi-o cere. Pe urmă înfățișarea ei o arăta așa cum era : bună ca pîinea caldă, încît îmi era de ajuns să-i privesc chipul blînd și părul ei alb sub boneta de dantele după moda veche, ca să simt cum îmi picură miere în suflet.

Domnul Cavaler de Galibert era de-asemeni un om foarte bun, dar era bărbat și n-avea totdeauna gînduri

pline de gingăşie ca sora lui. Era şi el un om milos, dar n-ar fi ştiut să întrevadă nevoile săracilor şi nu avea felul prietenos al domnişoarei de a face binele, fapt care îi sporeşte preţul. Cu toate astea era vesel din fire, îi plăcea să rîdă şi să glumească şi ştia o sumedenie de zicale vechi sau de maxime cu care îşi împăna cuvîntările.

Unui nenorocit îi spunea :

Dracul nu bate zilnic la uşa săracului ! [1]

Celui care se plîngea de nevastă :

Femeile sau calul sur
Au totdeauna un cusur. [2]

Unuia care pierduse un proces :

Te-alegi dintr-un proces cu multă judecată. [3]

Unui om care a pierdut un tîrg, îi spunea :

Bou-ajunge vacă la măcelărie ;
Orice vacă — bou e la tăbăcărie. [4]

Celor care se plîngeau de ploaie, el le predica răbdare :

S-aştepţi să vină ploaia, cum fac cei din Paris. [5]

Dacă era secetă spunea :

Iarna-i umed tot pămîntul,
Vara plouă cînd vrea sfîntul. [6]

---

[1] *Le diable n'est pas toujours à la porte d'un pauvre homme.*
[2] *Des femmes et des chevaux,*
Il n'en est point sans defauts.
[3] *On est sage au retour des plaids.*
[4] *A la boucherie, toutes vache sont boeufs :*
A la tannerie, tous boeufs sont vaches.
[5] *Il faut faire comme à Paris, laisser pleuvoir.*
[6] *En hiver partout il pleut :*
En été, c'est où Dieu veut.

Cînd oamenii găseau că treburile comunei merg prost, el îi mîngîia în felul următor :

Măgarul obștei stă cu ieslea goală.[1]

Și așa mai departe ; la toate găsea ceva de spus.

Îți făcea plăcere să-i vezi pe amîndoi, fratele și sora, mergînd la biserică, duminica, îmbrăcați după moda veche. El, în haină croită după tipicul francez, din stofă albastră ca cerul, cu o jiletcă mare țesută cu fir, cu pantaloni de abă, cu ciorapi pestriți vara și ghetre de postav iarna cu pantofi cu catarame de oțel și un tricorn negru pe părul său cărunt strîns la spate, era desăvîrșita întruchipare a nobilului de la țară în anii de dinaintea revoluției. Ea, cu boneta-i de dantelă, cu șalul de batist legat pe talie, la spate, cu fusta din mătase chinezească, în dungi, care lăsa să se vadă glezna delicată și pantoful mic, cu șorțul de mătase de culoarea pieptului de porumbel și tricotatele-i mănuși fără degete, subțirică la mijloc, cu pasul ușor, ar fi părut o tînără domnișoară de odinioară, dacă n-ar fi avut părul alb.

La ieșirea din biserică, îl lua de braț pe fratele ei, ținînd în mîna cealaltă cartea de rugăciuni și, în mica piață, toată lumea venea să-i salute și să le vorbească, fiindcă nu era om care să nu-i iubească. Acolo ea avea prilejul să-i vadă pe toți, se interesa de săraci, de bolnavi, îi poftea pe oameni la ea, le împărțea unora haine sau o sticlă de vin vechi, zahăr sau miere altora. În ziua aceea dăruia lucrurile la care lucrase în timpul săptămînii : pieptărașe sau scutece pentru sugaci, fuste și cămăși pentru femeile sărmane. Ea și preotul știau pe de rost pe toți enoriașii și își spuneau unul altuia nevoile oamenilor. Își împărțeau munca cum nu se poate mai bine ; și aceste două inimi de aur, acești prieteni miloși ai celor nenorociți nu se opreau la marginile parohiei ; fără sfială încălcau drepturile altora, din fericire, căci

[1] *L'âne du commun est toujours le plus mal bâté.*

prin împrejurimi, pînă la o depărtare de mai multe leghe de jur împrejur, nu se aflau preoți și nobili ca aceștia.

La început eram uimit de tot ce vedeam. Înaintea preotului din Fanlac, nu cunoscusem de fapt decît pe dom Enjalbert, capelanul din Herm care, fără a mai pomeni de pîntecul lui mare, avea înfățișarea unui vulpoi viclean și necinstit, apoi pe preotul din Bars, un avar morocănos, cu inima de piatră. Nobili nu cunoscusem mai înainte decît pe contele de Nansac, țanțoș și rău, pricina tuturor nenorocirilor mele. Așa încît în capul meu de copil stăruia gîndul că toți preoții și nobilii erau oameni răi. La vîrsta mea, acest fel de a judeca putea fi iertat, cu atît mai mult cu cît nu ieșisem niciodată din pădurile noastre ; și sînt destui oameni, mai în vîrstă și mai învățați decît mine, care judecă tot așa. Dar văzînd în ce măsură mă înșelasem, doream din tot sufletul să fiu de folos celor care se purtau cu mine atît de bine și mă străduiam să le arăt toată recunoștința mea. Domnișoarei Hermine îi plăceau mult ciupercile ; astfel, cînd era timpul lor, mă sculam în zori de zi ca s-ajung primul în pădure unde se găseau ele. Și cît eram de mulțumit cînd, aducîndu-i un coș încărcat, striga bucuroasă :

— Ah, ce frumoase ciuperci !

De cînd sosisem eu acolo, iapa albă a Cavalerului era țesălată, periată și hrănită, cum nu fusese niciodată, căci înainte vreme, Cariol, slujitorul, avea grijă în primul rînd de boii lui, iar iapa avea parte mai mult de lovituri de furcă, decît de îngrijire, după cum se spune în popor. Acum arăta bine și părul îi strălucea, încît într-o bună zi, cînd am adus-o bună de încălecat cu șaua ei de catifea roșie și cu cataramele frîului lucioase ca aurul, Cavalerul însuși îmi spuse veșel :

— E bine, băiete...

Dacă ți-e drag stăpînul tău, ți-e drag și cîinele său.[1]

Cît despre părinte, el era un om cum nu se mai află pe lume ; nu era simțitor la ceea ce prețuiesc oamenii

[1] *Qui aime Bertrand, aime sos chien.*

atît de mult. Bani avea totdeauna destui pentru ca să-i ajute pe cei săraci ; cît despre mîncare şi băutură, nu-i păsa şi spunea că fasolea sau pulul la frigare sînt totuna. Şi în această privinţă se războia uneori cu Cavalerul, care se cam dădea în vînt după mîncarea bună şi pentru a înşira cîteva lucruri de soi, folosea zicala :

Aripă de potîrniche, pulpă de sitar, sturzul întreg.[1]

Dar îl înţepa în glumă, ştiind foarte bine că de multe ori trimisese cele mai bune bucăţele unor vecini bolnavi. Deşi eram încă un copil neştiutor, ca unul care abia începea să înveţe, mi-am dat totuşi repede seama că nimic nu-i era mai plăcut părintelui decît să facă un bine şi să vadă că cei cărora li-l face trag foloase de pe urma lui. Este ceea ce mi-a dat un imbold atît de mare să învăţ, văzînd cu cîtă dragoste mă îndruma.

— De îndată ce vei şti să citeşti bine, îmi spuse el, vei învăţa răspunsurile la liturghie şi mi le vei da, căci sărmanul Francès îmbătrîneşte.

Cînd ai bunăvoinţă, înveţi repede. De aceea părintele îmi spuse într-o zi :

— La Paşti vei fi în stare să mă ajuţi la liturghie.

I-am mulţumit simplu, căci nu-i plăceau complimentele, deşi le merita ca nimeni altul.

Cînd veni ziua de Paşti, ştiam toate răspunsurile pe de rost. Un lucru mă necăjea însă, şi anume că nu înţelegeam cuvintele latine. Am mărturisit asta părintelui care nu s-a supărat, căci el însuşi predica întotdeauna în dialect, pentru a fi înţeles. Îmi explică ce vroia să zică această latină, şi am fost mulţumit pentru că găseam că e o prostie să spui cuvinte fără să ştii ce înseamnă. Eram plin de curaj în ziua aceea, bine îmbrăcat în dimie, şi încălţat cu o pereche de pantofi pe care mi-i comandase domnişoara Hermine la Montignac. Eu, care nu purtasem niciodată aşa ceva, mă mîndream şi găseam aceşti pantofi atît de frumoşi, încît, mergînd, nu mă puteam opri să-mi plec capul să-i privesc.

[1] *Aile de perdrix, cuisse de bécasse, toute la grive.*

Cavalerul îmi cumpărase o șapcă ca dar de Anul Nou, astfel încît eram fercheș în ziua aceea ; nu purtasem încă șapcă, mă obișnuisem să umblu cu capul gol pe soare, pe ploaie și pe frig.

Începînd din acel moment am slujit de crîsnic părintelui, iar bătrînul Francès n-a mai avut altă treabă decît să tragă clopotele și să se plimbe cu măgărușul său pentru a-și aduna grîul și uleiul care i se dădeau după datină pentru osteneala lui. Eram cum nu se poate de mulțumit că puteam să-i fiu de folos părintelui. Cînd trebuia dusă împărtășania vreunui bolnav, eu mergeam înainte cu un felinar, sunînd din clopoțel, iar în urma părintelui venea domnișoara Hermine împreună cu două sau trei femei bătrîne din tîrg spunînd rugăciuni. În timp ce noi treceam peste drumurile pietroase, oamenii care erau la munca cîmpului își opreau boii dacă arau, își ridicau căciulile, se puneau în genunchi și spuneau un „Tatăl nostru" pentru bolnav. Uneori, din depărtare, în mijlocul pădurilor, o păstoriță, auzind sunetul limpede al clopoțelului, își potolea cîinele care lătra și se așeza în genunchi, rugîndu-se și ea.

Cît privește înmormîntările, părintele mergea întotdeauna la casa mortului, de unde însoțea răposatul la cimitir, oricît de departe ar fi fost și oricît de săraci ar fi fost oamenii. Și fie că era o înmormîntare, o căsătorie sau un botez, cînd era întrebat ce i se datorează, el răspundea :

— Nimic, nimic, oameni buni, plecați liniștiți !

Și oamenii plecau, mulțumindu-i frumos, iar el spunea cîteodată cu jumătate de glas :

— Ce-ați primit în dar, tot în dar să dați.

Cînd erau proprietari bogați, ca cei de la Coudonnie, de la Valmassingeas, din La Rolphie, aceștia stăruiau :

— Domnule paroh, cel puțin lăsați-ne să facem ceva pentru biserica dumneavoastră, pentru săracii dumneavoastră !

— Pentru că țineți cu tot dinadinsul, spunea el, atunci aflați că ne trebuie o față de masă pentru altar.

Sau :

— Trimiteți un sac de grîu văduvei lui Blasillou.

— Foarte bine, părinte, n-aveţi nici o grijă, nu vom uita !

Este adevărat că la Anul Nou oamenii, recunoscători, aduceau destule lucruri la casa parohială : fie că era vorba de o pereche de claponi, sau de pui, sau ouă, sau un coş cu mere, sau un iepure, sau o sticlă de vin bun, sau un coş cu castane, sau ceva asemănător. Odată, o sărmană bătrînă îi aduse două sau trei duzini de moşmoane în buzunarul şorţului şi cînd ea îi ceru iertare că nu avea mai multe şi că nu erau destul de coapte, părintele îi spuse bucuros :

— Mulţumesc, mulţumesc mult, maică Babeau : cel care dă o fructă, neavînd altceva, dă mai mult decît cel care dăruieşte un curcan din cîrdul său.

Şi cum inima lui era plină de bucurie în ziua aceea, văzînd cît de mult îl iubeau oamenii, adăugă surizînd o zicală de-a Cavalerului :

Treptat-treptat se coc şi paie, şi moşmoane. [1]

Dar lucrurile ce i se aduceau nu rămîneau toate în casa lui ; dădea la rîndul său jumătate din ele săracilor şi, dacă Fantille nu s-ar fi supărat şi n-ar fi strîns unele dintre daruri, pe legea mea că le-ar fi dăruit pe toate. Astfel, cînd primea o sticlă de ţuică bună, bineînţeles că era pentru bătrînul La Ramée : — nu era numele lui adevărat, dar toată lumea îi spunea aşa.

Acest La Ramée era un vechi grenadir al lui Poléon — — cum spunea mătuşa Minette de la Saint-Pierre-de-Chignac. Se plimbase prin Egipt, Italia, Germania şi în cele din urmă în Rusia, unde îi degeraseră degetele de la picioare, aşa încît nu prea putea umbla. După întoarcerea regelui, cu urechile pleoştite, cum se spune, el însuşi se întorsese în satul său, unde ar fi crăpat de foame dacă cumnata sa, sărmana văduvă, nu l-ar fi cules de pe drumuri. Şi dacă Cavalerul şi părintele n-ar fi ajutat-o, ea n-ar fi putut s-o scoată la capăt, neavînd drept avere decît o căsuţă şi trei pogoane de pămînt. Dar La Ramée s-ar

[1] *Avec le temps et la paille, les nèfles mûrissent.*

fi lipsit mai degrabă de pîine decît de ţuică şi de tutun, dat fiind că se obişnuise cu ele : de aceea părintele îi dădea din cînd în cînd. Şi atunci bătrînul soldat, recunoscător, cînd trecea pe acolo spre păşunea comunală pentru a păzi bobocii cumnatei lui şi se-ntîlnea cu părintele, lua poziţia de drepţi cu călciiele lipite, ducea milităreşte mîna la şapca de poliţai de care nu se despărţise, apoi, arătînd cu un gest bobocii de gîscă, spunea cu umilinţă :

— Cine ar crede că am fost la Austerlitz !

În ziua cînd se aduceau astfel de daruri, era masă întinsă pentru toată lumea la parohie, şi nimeni nu pleca de acolo fără să fi băut şi să fi mîncat cît poftea ; aşa că se ducea un rînd de vin care, din fericire, nu era scump în vremea aceea.

Cînd am împlinit doisprezece ani, părintele mi-a dat prima împărtăşanie. Văzînd că toţi copiii de vîrsta mea se împărtăşesc, m-am străduit să-i întrec, învăţînd catechismul în aşa fel, încît să-l mulţumesc pe părinte şi în privinţa asta, ca şi în toate celelalte. De fapt, în toate lucrurile care priveau religia, el nu era sîcîitor şi pretenţios, cum sînt alţii. A trebuit să-i mărturisesc păcatele ; de altfel, stînd împreună, trăind mereu sub ochii lui, spunîndu-i tot ce făceam, cerîndu-i sfatul cînd eram în încurcătură, el mă cunoştea tot atît de bine, cît mă cunoşteam eu însumi.

În ajunul primei împărtăşanii, în chip de spovedanie, mă întrebă dacă mai păstrez în inimă ura faţă de contele de Nansac şi după ce i-am răspuns printr-un „da" şovăitor, îmi vorbi atît de frumos despre iertarea nedreptăţilor şi mă îndemnă atîta să iert după pilda Domnului nostru Isus Hristos, încît l-am încredinţat că mă voi strădui să uit totul şi s-alung ura din inima mea. În momentul acela eram sincer înclinat s-o fac, dar asta n-a ţinut mult.

Recunosc că este un lucru mare şi frumos să-i ierţi pe duşmanii tăi şi să nu cauţi să te răzbuni ; numai că ar trebui ca iertarea să fie reciprocă între duşmani, deoa-

rece, dacă unul iartă iar celălalt nu, cumpăna nu este dreaptă. După cum spunea Cavalerul :

Cînd ajungi mioară, te mănîncă lupul. [1]

În pofida sărăciei pe care o cunoscusem în primii mei ani, cînd am ajuns la prima împărtășanie eram înalt și voinic, încît păream de cincisprezece ani. Pe de altă parte, în cei trei ani de cînd eram la părintele, învățasem tot ce-mi arătase, mai bine și mai repede decît o fac copiii de obicei. Știam destul de bine franceza ; o franceză plină de expresii regionale, cu cuvinte vechi, și întorsături de frază din alte vremuri, așa cum o vorbea părintele, apoi istoria Franței, puțină geografie și cele patru operații aritmetice. Dar unde eram mult mai tare decît un copil de vîrsta mea, era în judecarea lucrurilor și în cunoașterea a ceea ce era bun sau rău, adevăr sau minciună. Și datoram acest lucru faptului că în orice prilej, fie lucrînd în grădină, fie mergînd să duc ceva unui bolnav, fie în momentele de răgaz de care oamenii de rînd se slujesc pentru a flecări sau și mai rău, părintele mă învăța și îmi forma judecata. El se pricepea să-mi dea lecții de bun simț și morală cînd era vorba de un lucru foarte simplu, cît se poate de obișnuit, să-mi arate unde se află adevăratele bunuri spirituale : în înțelepciune, cumpătare, virtute.

Urmam cît mai bine învățăturile sale și îmi plăceau ; dar în fundul sufletului meu sălășluia un simțămînt pe care nu-l puteam învinge, era ura mea față de contele de Nansac. După cum am mai spus, cu prilejul primei mele împărtășanii, încercasem s-o fac, de bună credință, dar opt zile mai tîrziu nu mai aveam nici măcar voința să mă împotrivesc gîndului. Cînd îmi revenea în minte dureroasa amintire a copilăriei mele, îmi spuneam că aș fi un fiu nerecunoscător dacă aș uita toate silniciile acestui om, toate nenorocirile pe care ni le-a pricinuit.

[1] *Lorsqu'on se fait brebis, le loup vous croque.*

Şi cînd mă gîndeam la tatăl meu mort în ocnă, la mama mea cunoscînd în ceasul morţii tot zbuciumul deznădejdii, ura mea se aprindea din nou mai vie, ca un foc aţiţat de vîntul de răsărit.

Se înţelege că în această stare sufletească, tot ce auzeam în defavoarea contelui de Nansac îmi făcea plăcere. Într-o zi am avut de ce să mă bucur. Fiind în grădină la prăşit cartofii, în timp ce părintele şi Cavalerul se plimbau pe aleea mare din mijloc, îl auzii pe acesta din urmă povestind că fata cea mai mare a contelui de Nansac plecase cu un derbedeu, nu se ştie unde. Asta m-a făcut să ciulesc urechile şi am auzit tot ce spunea Cavalerul :

— Eu, sărmanul meu părinte, nu sînt ca dumneata, şi asta nu mă miră de loc.

Are cu cine să semene ;
Sare scînteia din cremene.[1]

— Ce vrei să spui ?

— Scumpul meu părinte, eu aveam o mătuşă care era un adevărat catastif cuprinzînd tot ce era în legătură cu nobilimea din Périgord şi de la ea am auzit destule lucruri. Eu văd acum o mulţime de oameni care s-au furişat în sînul nobilimii şi care ar fi fost ocăriţi şi alungaţi dacă s-ar fi prezentat să voteze alături de noi în 1789 ; nişte oarecari, adoptînd numele pămînturilor nobiliare, cumpărate pe un preţ de nimic ; oameni de rînd emigraţi din motive care i-ar fi dus de-a dreptul la ghilotină — căci Republica a avut acest lucru bun că nu era blîndă cu pungaşii —, burghezi cu particulă, dispăruţi un timp în furtuna revoluţiei şi acum pretinzîndu-se nobili ca Créqui ; toţi oamenii aceştia nu mă păcălesc pe mine. Le-aş spune cu plăcere, cum făcea unul dintre ai lor care avea bun simţ :

[1] *Elle a de qui tenir,*
Le sang ne peut mentir.

Nobili mulți, sau presupuși,
Dac-ar da de vreo hîrțoagă,
Ar descoperi acuși
C-au venit de la dîrloagă. [1]

Părintele, căruia i se părea că merge puțin cam departe Cavalerul, spuse atunci :

— Iartă-mă... dar nu văd legătura...

— Ai s-o vezi numaidecît, prietene. Cazul Nansac nu este același : ei sînt nobili, dar în felul celor de la Pontchartrain, care vindeau documentele de înnobilare la prețul de două mii de taleri. Tatăl bătrînului marchiz de astăzi era pur și simplu un sacagiu, născut la Saint-Flour, care începuse să facă avere în strada Quincampoix [2] și o sporise făcînd speculă cu furnituri militare și multe alte afaceri veroase. Acest jecmănitor, numit Crozat, cerea să i se spună „de Nansac", după numele unei ferme pe care o stăpînea în regiunea lui. A cumpărat domeniul Herm și a fost înnobilat datorită averii sale. Fiul său, actualul marchiz, se căsătorise cu o femeie fără scrupule care devenise celebră prin purtarea ei într-o vreme cînd era greu să te distingi în acest fel. Extinderea relațiilor sale amoroase i-au adus porecla : *Curtea și Orașul*. Dintre numeroșii ei amanți, unii i-au fost folositori. Bătrînul destrăbălat La Vrillière, ministru atotputernic al lui Ludovic al XV-lea, îi satisfăcea toate capriciile. El a fost acela care a dispus să i se acorde fiului de sacagiu titlul de marchiz cu care se împopoțonează azi. Înțelegeți acum, părinte, că fiicele contelui au cui semăna, avînd o astfel de bunică.

— Iată niște povești necurate, spuse părintele ; nu știam că el are o astfel de obîrșie. Dar mărturisește, Cavalere, că,

---

[1] *Quelques nobles ou soi-disants,*
S'ils entendent bien les mystères,
Trouveront qu'ils sont des paysans,
Parmi les écrits des notaires.

[2] Quincampoix — stradă în Paris unde în timpul Regenței financiarul Law își stabilise banca, în 1716 ; în cadrul acesteia făcîndu-se mari speculații de bursă.

dacă tronul şi nobilimea au fost puternic scuturate în timpul Revoluţiei, era oarecum pe drept.

— Recunosc, şi adaug la aceasta o importantă parte a clerului pe care dumneata îl uiţi : călugării vicioşi, abaţii depravaţi, parohii care trăiau în păcat şi toţi acei preoţi necredincioşi care nu mai îndrăzneau să rostească din amvon numele lui Isus Răstignitul şi nu vorbeau decît de „legiuitorul creştinilor".

— O ! zise preotul, acestea le trec cu vederea... De aici s-ar putea trage concluzia, adăugă el, că Revoluţia n-a fost inutilă, căci fără discuţie, clerul din zilele noastre este mai bun decît cel de altădată.

— Da, spuse Cavalerul, şi nobilimea de-asemenea. Pedeapsa a fost poate puţin cam aspră, dar Dumnezeu este cel ce ţinea în mînă biciul, el fiind singurul jude în măsură să hotărască ce ni se cuvenea tuturor...

Ascultam vorbele lor, fără să-mi scape nici un cuvînt. Nu era frumos, recunosc, dar ispita era prea puternică. Am fost tare mulţumit să aflu că Nansacii nu erau nobili de cea mai bună spiţă şi, de fapt, cînd îi comparam cu Cavalerul sau sora lui, care erau cei mai aleşi dintre oameni, cumsecade, buni ca pîinea caldă, cinstiţi cum nu mai erau alţii, nu mă puteam opri să cred că existau două soiuri de nobili, unii buni, şi alţii răi. Era o idee copilărească ; de atunci mi-am dat seama că şi în acest tărîm totul era amestecat, ca pretutindeni.

La cîtva timp după această convorbire, părintele îmi spuse :

— Jacquou, acum trebuie să te gîndeşti să înveţi o meserie. Să vedem ce ţi-ar plăcea mai mult ? Vrei să fii ţesător ? Cizmar ? Fierar ? Vrei să intri ucenic la croitorul Virelou ? Te gîndeşti la vreo meserie oarecare ?

— Părinte, voi face ceea ce mă veţi sfătui dumneavoastră.

— Dacă este aşa, prietene, eu te sfătuiesc să te faci plugar. Este cea dintîi dintre toate ocupaţiile, cea mai sănătoasă, cea mai înţeleaptă, cea mai liberă. Căci, vezi

tu, munca cîmpului este cea care a scăpat de robie poporul Franței și prin el într-o zi tot pămîntul va fi al țăranilor... Dar să nu mergem așa de departe. Cum bănuiam eu răspunsul tău, iată cum am rînduit lucrurile cu domnul Cavaler: Vei lucra ziua împreună cu Cariol pe pămîntul pe care și l-a oprit Cavalerul; Cariol este un bun plugar și-ți va arăta cum trebuie să ari pămîntul, să pliveşti, să prăşeşti, să coseşti, să seceri, să tai via și restul. Vei rămîne peste zi cu el și cu Toinette la domnul Cavaler, dar vei dormi aici, pentru că seara aș putea să-ți mai dau cîteva lecții și să te învăț lucruri care-ți vor fi folositoare mai tîrziu. Oamenii de pe aici, care i-au apucat pe bătrînii lor ce n-aveau habar de A sau B, fiind ei înșiși fără carte, spun că nu e nevoie să știi prea multe pentru a cultiva pămîntul. Dar se înșeală. Un țăran cu ceva carte face cît doi, fără să mai ții seama de faptul că cel care nu cunoaște istoria țării sale și nici geografia ei, nu e francez, ca să spunem așa, e doar un „fanlacian", dacă este din Fanlac, și nimic mai mult. De asemenea, cel care nu știe nici să citească, nici să scrie este ca și cum ar avea un simț mai puțin... Cînd vei fi mare și-ți vei cunoaște bine meseria de plugar, vei găsi ușor un loc pentru a te tocmi, iar mai tîrziu, după ce vei fi pus de-o parte cîștigurile tale, vei căuta o fată cinstită, chibzuită și te vei căsători și veți avea casa voastră; ăsta este un lucru frumos și bun și de el trebuie să ții seama. Deci, ne-am înțeles, așa rămîne!

I-am mulțumit mult părintelui, bineînțeles, și chiar de a doua zi m-am dus să lucrez cu Cariol.

5

Trecură astfel cinci ani, ani plini în care am fost scutit de orice grijă. Din cînd în cînd îmi reveneau în minte unele întîmplări dureroase cu contele de Nansac şi toate nenorocirile mele aidoma unui spin, intrat în carne, dar munca mă ostoia. În timpul săptămînii lucram din greu toată ziua, mîncam ca un lup şi dormeam buştean. Duminica, după liturghie, jucam popice cu ceilalţi flăcăi din tîrg sau jocul cu dopul pe care îl numeam ţintă. Iarna mergeam să cojim nuci prin case, şi apoi fiecare se ducea pe rînd să facă ulei la moara din La Grandie. Mai erau apoi serile de clacă, în care ajutai pe vecin la deşfăcatul porumbului şi la cojitul castanelor pentru a doua zi, în timp ce femeile torceau, iar bătrînii spuneau poveşti. După aceea, cincisprezece zile înainte de Crăciun, noi flăcăii mergeam să colindăm şi, credeţi-mă că sunam cu mult zel clopoţelul.

La Anul Nou cutreieram satele cîntînd *Vîscul de Anul Nou*, numit *Guilloniaou*, care în franceză sună cam aşa:

În Parisul minunat
Doamna are-un soţ bogat...
Anul Nou e la soroc,
Ne daţi vîscul cu noroc!

Se admiră pieptănată
În oglindă argintată...
Ne daţi vîscul cu noroc,
Anul Nou e la soroc.

Ea purta rochii frumoase,
Cusute-n fir de mătase...
Anul Nou e la soroc,
Ne dați vîscul cu noroc.

Dar acuma, nu că mint
Și le coase-n fir de-argint...
Ne dați vîscul cu noroc,
Anul nou e la soroc.

Sau cîntecul care începe așa :

La Paris, pe un podeț,
Cereți vîscul, măi băieți,
La Paris, pe un podeț,
Dom'le căpitan !
Dă-ne vîscul cu noroc,
Dar bun pentru Noul an !

Pe podeț erau trei doamne...

Și intram îndeosebi în casele în care se aflau fete ca să le cerem drept dar un sărut.

În aceste două cîntece este vorba de Paris, de Paris, orașul cel mare ; aceasta înseamnă că pentru țăranul sărac din Périgordul de altă dată Parisul era paradisul celor mai bogați și al femeilor frumoase. De asemenea și Pampelune, în imaginația lor, era o țară îndepărtată, oarecum de basm. Despre cel de care nu se mai auzise ani în șir nici o vorbă se spunea că : „Este în Pampelune" ! Cînd se vorbea de o țară și nu știa nimeni pe unde se află, se spunea : „E în Pampelune" !

De ce Pampelune și nu oricare alt oraș ? Părintele Bonal spunea că pricina poate să fie faptul că un cardinal pe nume d'Albert, atotputernic odinioară în Périgord, era episcop de Pampelune, vechea capitală a regatului de Navarra.

În ceea ce mă privește, eu nu știu nimic ; las treaba asta pe seama altora mai învățați.

Vara nici nu putea fi vorba de vreuna din aceste desfătări : n-aveai vreme decît să muncești, să mănînci și să dormi ; dar nu să dormi destul. Cît timp ținea cositul sau secerișul, trebuia să te scoli la trei dimineața, și uneori se făcea ora nouă seara pînă terminai de adus fînul sau snopii dacă te amenința ploaia. Treaba se întrerupea numai duminica și în cîteva sărbători în care nu se lucrează, cum e Crăciunul, Sfînta Maria și Ziua tuturor Sfinților.

În legătură cu această ultimă sărbătoare, care cade în ajunul zilei morților, dăinuia în unele case, și nu în cele mai umile, un obicei vechi destul de ciudat :

Seara se cina în familie și în timpul mesei se vorbea despre rudele răposate, de calitățile, de virtuțile, ba chiar și de cusururile lor ; și ceea ce era mai curios, se bea în sănătatea lor ciocnind paharele. Cina trebuia să fie alcătuită din nouă feluri ca : supă, rasol, tocană, carne înăbușită, plăcintă cu carne, carne împănată cu slănină etc.

La sfîrșit, se lăsa pe masă carnea și tot ce rămînea din fiecare fel pentru cina strămoșilor morți, ba se mai aducea pîine și vin cînd nu mai erau din belșug.

După asta se făcea un foc mare și se așezau scaunele roată în jurul vetrei. Pe urmă se retrăgeau pentru a lăsa locul răposaților, după ce mai întîi se rosteau rugăciuni pentru ei.

Părintele Bonal spunea că toate acestea aveau iz de superstiție ; dar datorită rugăciunilor și intenției pioase, mai închidea ochii.

În afara acestor sărbători mai era ziua Hramului bisericii noastre, care cădea la douăzeci și două august și cele ale parohiilor vecine ca Bars, Auriac, Thonac, de la care nu lipseam niciodată. Acolo însă unde trebuia să fii neapărat de față era Montignac, în ziua de douăzeci și cinci noiembrie, la marele tîrg al Sfintei Ecaterina. Așa era datina și în ziua aceea nu rămîneau, alături de preot, domnișoara Hermine și La Ramée, decît cei din cale afară de bătrîni, care nu puteau părăsi colțul lor de lîngă vatră, și pruncii. Ba chiar și pe aceștia, multe cumetre îi tîrau de mînă, sau îi duceau în brațe, dacă erau prea mici. Cavalerul însuși mergea la tîrg cu iapa lui, pentru a-și întîlni acolo prietenii, micii nobili de

prin împrejurimi, şi să mănînce cu ei un cap de viţel sau o curcă umplută cu trufe la hanul *Soarele de Aur*.

Lucrurile mergeau deci după pofta inimii ; toată lumea era mulţumită de mine, iar eu foarte recunoscător tuturor celor care îmi făceau bine. Dar „dacă totul pe pămînt ar fi aşa cum dorim noi, nimeni n-ar mai vrea să meargă în rai", după cum spunea Cavalerul.

De cîtăva vreme nu prea era mulţumit acest om de ispravă : citea în gazeta lui ştiri din Paris care nu-i erau de loc pe plac. Evenimentele politice luau o întorsătură urîtă : fuseseră decapitaţi patru sergenţi din La Rochelle, fuseseră împuşcaţi generali, ofiţeri ; iezuiţii reveniţi la putere erau stăpîni pretutindeni, şi încă stăpîni răi. Misionarii trimişi de ei predicau din oraş în oraş, provocînd persecuţii la adresa necredincioşilor, a iacobinilor, stîrnind uneori tulburări, înăbuşite cu asprime ; toate acestea pricinuiau în întreaga Franţă o nemulţumire generală care favoriza dezvoltarea societăţilor secrete.

— Veţi vedea, spunea Cavalerul depănînd evenimentele, veţi vedea că aceşti *ultra* vor sfîrşi prin a face ca regele să fie trimis din nou în exil.

Eu nu ştiam deloc cine erau aceşti *ultra*, dar din cele auzite îmi închipuiam că trebuie să fie un soi de regalişti de soiul contelui de Nansac. Cît priveşte pe misionari, lucrul era sigur, căci la Montignac puseseră o cruce în piaţa armelor, chiar pe locul unde fusese arborele libertăţii şi prin predici furtunoase, prin cuvintele lor pline de ură reuşiseră să asmută o grămadă de ticăloşi împotriva patrioţilor cunoscuţi pentru ataşamentul lor faţă de Revoluţie.

— Aceşti blestemaţi de misionari, adăugă Cavalerul, erau cît pe ce să-l arunce în rîul Vézère pe bătrînul Cassius, care ne-a salvat odinioară pe mine şi pe sora mea.

Şi la întrebarea părintelui, el continuă :

— Da, într-o zi, la *Societatea populară* un patriot înflăcărat ceru arestarea foştilor nobili, La Jalage şi sora lui, dar Chabannais, zis Cassius, se ridică :

„Lăsați-i în pace pe cetățeanul și cetățeana La Jalage ; ei sînt cei care-i hrănesc pe săracii din comuna lor și sînt destui săraci."

— Și, de două ori la rînd luă cuvîntul pentru a ne apăra, izbutind să determine adunarea să treacă la ordinea de zi.

— Dar, interveni preotul, dumneata spui : „La Jalage" ; acesta este numele vostru ?

— Exact. Este numele nostru patronimic ; Galibert este numele proprietății. Noi descindem din celebrul Jean de la Jalage, a cărui statuie comemorativă, stîngaci cioplită o vedeți în firida pătrată din zidul exterior al bisericii, pe care el o apărase de soldații englezi puși pe pradă.

Și, folosindu-se de prilej, Cavalerul, mare povestitor de legende, o istorisi pe cea a lui Jean de La Jalage.

— Era, spuse el, un sergent al armatei din vremea lui Carol VI, care îl urmase pe mareșalul Boucicaut în expediția lui împotriva lui Archambaud, ultimul conte de Périgord, și se stabili mai apoi la Fanlac, după cucerirea Montignacului în 1398.

În vremea aceea englezii bîntuiau prin ținuturile noastre, așa încît o trupă din acești tîlhari amestecați cu vagabonzii din marile companii, străbătînd Périgordul, trecu pe la Cern și Auriac și se îndreptă spre Fanlac. Biserica noastră era fortificată, după cum se mai vede și azi. Jean de La Jalage a aprovizionat-o și a adăpostit în ea pe toți oamenii din parohie, așa că în momentul cînd sosiră englezii, a avut cine să-i înfrunte.

S-au dat mai multe asalturi, toate respinse și, încercînd să iasă la atac pentru a-i alunga pe prădători, Jean de La Jalage primi o lovitură de bardă care îi reteză brațul : de aceea, statuia sa îl reprezintă ciung. Englezii, bătuți măr, au fugit prin părțile Rouffignacului, jumătate din banda lor nimicită rămînînd în jurul bisericii.

Drept răsplată pentru această faptă eroică și a vechilor sale servicii, ducele de Orléans, pe atunci conte de Périgord, îi dărui strămoșului meu nobilul domeniu Galibert, al cărui nume îl preluă, la fel cum au făcut și descendenții săi, așa încît numele de La Jalage a fost cu timpul dat uitării.

— Astfel Cassius ne numea La Jalage, aşa cum îl numeau pe bietul Ludovic al XVI-lea, Capet.

— Atunci, spuse părintele, îmi explic acum emblema voastră : *jalage* în dialect este drobiţa spinoasă.

— Da, spuse Cavalerul, Jean de La Jalage, înnobilatul posesor al domeniului de Galibert, adoptă ca simbol heraldic o drobiţă spinoasă smălţuită în verde, cu floricele de aur pe fond de argint, cu deviza *Cine o atinge, se înţeapă*[1] şi de fapt era un om aspru de care nu era bine să te atingi, chiar şi după ce a fost schilodit.

Am spus că nobilul Cavaler nu era mulţumit de modul în care mergeau lucrurile, dar curînd părintele avu un temei mai serios să se plîngă.

Cîteva zile după povestirea despre Jean de La Jalage, poştaşul de la Montignac îi aduse o scrisoare sigilată cu ceară violetă, venind de la Périgueux. După ce îi citi conţinutul, părintele veni la Cavaler şi-i spuse că are nevoie de mine să mă trimită în La Granval.

— El este doar mai mult al dumitale decît al meu, răspunse Cavalerul, nu are rost să-mi ceri îngăduinţa.

După ce m-am îmbrăcat repede, părintele îmi spuse :

— Te vei duce în La Granval să-l găseşti pe Rey şi îi vei spune că aş avea nevoie de un avans de zece taleri asupra contractului de la Saint-Jean. Nu e nevoie să alergi : dormi acolo şi întoarce-te mîine, e timp, nu e nici o grabă.

Am plecat îndată, luînd drumul cel mai scurt ; am străbătut mărăcinişurile de dincolo de Fanlac şi m-am dus de-a dreptul spre La Granval, trecînd prin Chambor, Saint-Michel şi Lac-Viel. Cînd am ajuns, nevasta lui Rey nu m-a recunoscut de loc.

— Dumnezeule, doar n-oi fi tu Jacquou !

În sfîrşit, reamintindu-i tot ce se petrecuse în timpul nenorocirilor noastre, pînă la urmă mă crezu. Venind acasă, Rey mă recunoscu îndată :

— Iată-te voinic de-a binelea, băiete !

Seara am cinat cu aceşti oameni de ispravă. Pe urmă m-au trimis la culcare. Întinzîndu-mă în pat, chiar în

[1] *Cil se pique qui s'y frotte !*

casa unde tatăl meu fusese prins odinioară, m-am gîndit îndelung la lucruri triste, şi în cele din urmă am adormit. În zori de zi m-am sculat. Rey îmi dădu cei zece taleri şi am pornit la drum, nu fără ca mai înainte să fi băut şi să fi ciocnit cu el un păhărel.

Aici trebuie să spun că de o bucată de vreme, cînd vedeam un flăcău cu o fată care se plimbau singuri pe un drum sau îşi vorbeau duminica în piaţa bisericii, ţinîndu-se de mînă şi împrietenindu-se, gîndurile îmi zburau spre dragoste şi atunci, nu ştiu de ce, începeam să mă gîndesc la micuţa Lina. Mă întrebam dacă se afla tot la Puypautier, ce făcea, dacă mai era la fel de frumoasă ca atunci cînd era mică ; şi îmi spuneam că aş fi tare fericit să fie mîndra mea. Găsindu-mă prin părţile acelea, m-a prins dorul s-o revăd : însemna desigur să lungesc drumul trecînd prin Puypautier, dar nu eram grăbit. Apropiindu-mă de sat, destul de încurcat pentru că nu ştiam cum să fac s-o văd fără ca lumea să afle, am întîlnit o fetiţă care păzea gîştele, ca odinioară Lina, cînd o cunoscusem. Cînd întrebai copila cum dau de dînsa, ea îmi spuse că Lina îşi mîna oile şi că trebuie să fie pe locurile părăginite pe care mi le arătă. Am trecut pe acolo şi, apropiindu-mă, am văzut-o singură, împletind un ciorap, sprijinindu-se de un stejar de pe margine, în timp ce oile sale păşteau iarba pitică. M-am apropiat tiptil de ea :

— Oh ! Lina ! tu eşti dară !

— Jacquou ! spuse ea, recunoscîndu-mă şi roşind toată.

Atunci am întrebat-o de sănătate, cum îi merge ei şi ce fac ai săi şi am aflat o sumedenie de lucruri : că bătrînul Géral se căsătorise cu maică-sa şi că ea era acum copila casei.

Vestea nu-mi făcu de loc plăcere : aş fi vrut s-o regăsesc săracă ca şi mine, dar, altfel, eram atît de fericit că o revăd încît supărarea n-a ţinut decît o clipă. Era tot bună şi prietenoasă, frumoasă la chip, potrivit de înaltă şi zveltă la trup. Basmaua de pe cap lăsa să i se vadă părul castaniu deschis ; ochii căprui şi blînzi erau adăpostiţi de gene lungi care lăsau o umbră pe obrajii ei

cu puf ca o piersică în pirg, iar gura ei mică, roşie ca o fragă din pădure, îi descoperea dinţii cînd rîdea :

— Ce mîndreţe de fată eşti, Lina !

— Tu şuguieşti, Jacquou !

— Nu, cinstit îţi spun ceea ce gîndesc.

— Băieţii spun toţi la fel.

— Ah ! Sînt şi alţii care ţi-o spun ! zisei eu, muşcat de gelozie.

— Nu-i poţi opri ; dar nu-s nevoită să cred ce spun.

— Şi pe mine, spune, mă crezi ?

— Eşti ciudat, Jacquou !... zise ea rizînd.

— Oh ! ascultă, mica mea Lina ! De opt ani de cînd nu te-am văzut, m-am gîndit adesea la tine. Mi se părea că te văd încă mititică, cu căpşorul tău cîrlionţat, păzind gîştele de-a lungul drumului, gingaşă ca turturica din pădure. Cu cît am crescut, cu atît gîndul meu s-a îndreptat tot mai mult către tine, iar acum, că te-am revăzut, nu-mi vei mai ieşi din minte, orice s-ar întîmpla !

— Oh ! Jacquou, tu ştii să sucească capul fetelor... Şi unde oare ai învăţat să vorbeşti aşa ?

Atunci i-am povestit viaţa mea în amănunt, blestemîndu-l pe contele de Nansac şi copleşind cu laude pe Cavaler, pe sora acestuia şi pe părintele Bonal, care mă învăţase. Îmi dădeam bine seama că ceea ce îi povesteam îi făcea plăcere, şi că era mulţumită că-s ceva mai învăţat decît tinerii de prin părţile noastre, unde puteai să colinzi două leghe de jur împrejurul pădurii fără să dai de un ţăran care să ştie carte. Din cînd în cînd îşi ridica ochii spre mine, fără a înceta să împletească, şi ghiceam că-i sînt drag, numai din privirea ei care-i dădea pe faţă tot gîndul, sărmana copilă.

Vorbind de preot, mi-am adus aminte că trecuseră două ore de cînd fleceăream acolo şi că trebuie să plec. Mai întîi însă voiam ca Lina să-mi spună unde aş putea s-o revăd. Ea socotea că nu este bine să merg duminică la Bars, s-o întîmpin la ieşirea de la slujbă, căci mama ei era totdeauna acolo.

— Atunci înseamnă să nu te mai văd de loc ?

— Ascultă, îmi spusă ea. Eu trebuie să merg la Auriac de Sfîntul Rémy, la douăzeci şi trei august, cu o vecină.

— Atunci voi merge și eu la hramul Sfîntului Rémy. Și privind-o cu drag, îi luai mîna :

— Oh ! Lina mea, în clipa asta îs tare mulțumit... Rămîi cu bine !

Și, în același timp, trăgînd-o puțin spre mine, am sărutat-o pe obrajii ca para focului.

— Te folosești de faptul că sînt prea bună, Jacquou ! Am mai îmbrățișat-o încă o dată și am plecat întorcînd mereu capul, în timpul mersului, ca s-o mai pot privi.

Pe drum, mi se părea că aveam aripi și că toate simțurile mi se ascuțiseră dintr-o dată. Găseam regiunea mai frumoasă, copacii mai verzi, cerul mai albastru. Simțeam în mine o virtute necunoscută pînă atunci. Uneori, aflîndu-mă la poalele unui deal, simțeam nevoia de a-mi cheltui această virtute ; mă cățăram alergînd peste pietre și prin mărăcini, apoi, ajuns pe coamă, mă opream cu nările umflate și priveam, mîndru, povîrnișul pe care îl urcasem.

Cînd am intrat în casă, părintele stătea de vorbă cu Cavalerul.

— Mă întreb mereu același lucru, spunea Cavalerul : Ce naiba au cu dumneavoastră ?

— Nimica bun, fără îndoială. La mijloc e vreo uneltire a acestor vulpoi de iezuiți care m-au lucrat la episcopie.

A doua zi dimineața, împrumutînd iapa Cavalerului și carîmbii de piele, părintele încălecă și plecă la Périgueux pe drumul care străbătea cîmpul, trecînd prin Saint-Geyrac.

— Călătorie bună, părinte ! îi spuse Cavalerul. Iapa ține la drum, dar aveți grijă totuși la coboriș ; știți zicala :

Și calul cel mai bun se poticnește-odată. [1]

Cînd se întoarse părintele a treia zi, am citit pe fața lui că nu-i a bună. L-am întrebat dacă a călătorit bine.

— Da, Jacquou, cît privește călătoria propriu-zisă.

N-am îndrăznit să-l întreb mai mult și am dus iapa în grajd.

De îndată ce auzi de întoarcerea părintelui, Cavalerul veni la casa parohială să afle ce s-a întîmplat, iar seara,

[1] *Il n'est si bon cheval qui ne bronche.*

l-a povestit totul surorii sale. În timpul Revoluției părintele jurase pe constituția civilă a clerului și iată că, după treizeci de ani, se găseau să-l zădărască pentru asta ; da ! și i se cerea o retractare publică a jurămîntului său. El îi răspunsese episcopului că depusese odinioară jurămîntul pentru că nu se referea de loc la dogmele bisericești ; că în această privință era cu cugetul împăcat și că nu se gîndea de fel la o retractare nici publică și nici secretă.

Auzind aceste vorbe, episcopul îl concediase cu aerul său de mare senior ecleziast, invitîndu-l să mediteze cît mai temeinic înainte de a porni într-o luptă în care va fi strivit ca un vierme.

— *Ultra*-clericaliștii, adică iezuiții și clica lor, vor duce de rîpă religia, după cum *ultra*-regaliștii vor distruge regalitatea ! adăugă drept concluzie Cavalerul.

— Și ce va face părintele ? întrebă domnișoara Hermine.

— Nimic ; el spune că îi așteaptă.

Între timp, Cavalerul răci zdravăn și fu nevoit să stea în pat. Fiindcă sora lui, îl tot cicălea să aducă un doctor, mă chemă la el :

— Meștere Jacques, ca să facem pe placul domnișoarei, du-te la Montignac să-mi aduci un medic.

— E acolo unul tînăr, spuse ea, despre care se zice că e foarte priceput : pe el ar trebui să-l aduci.

— Nicidecum, dragă, spuse Cavalerul.

Medicii tineri burdușesc cimitirele. [1]

Te vei duce, Jacquou, să-l găsești pe acel bătrîn Diafoirus de Fournet. Dacă nu poate veni, îi vei explica că am nevoie de un medicament pentru a transpira, fiind răcit. Și după ce-ți va da rețeta, o vei duce la Riquer, farmacistul, atrăgîndu-i atenția să nu încurce sticluțele.

Să te ferească Domnul de-un „și" scris de notar
Și de-un spițer ce-ncurcă borcane-n galantar. [2]

---

[1] *Les jeunes médecins font les cimetières bossus.*

[2] *Dieu nous garde d'un* et caetera *de notaire,*
Et d'un quiproquo *d'apothicaire !*

— Oh! zise părintele care tocmai intra pe uşă; văd că nu sînteţi chiar atît de grav bolnav!

Ajungînd seara la Montignac, după ce am terminat comisionul cu domnul Fournet, întîmplarea făcu să trec prin faţa bisericii Plo, unde predicau misionarii; curiozitatea mă îmboldi să intru. În amvon era un iezuit slab şi gălbejit, cu chipul de nevăstuică, care vorbea cu patimă împotriva iacobinilor, a necucernicilor şi necredincioşilor. Părea a fi unul din acei făţarnici care fac pe cucernicii şi sînt nişte vulpoi. După ce a ocărît pe duşmanii religiei, aceşti lupi hămesiţi, zămisliţi de filozofi şi de Revoluţie, adăugă că această Revoluţie fusese atît de drăcească în principiile şi în faptele ei, încît chiar şi preoţii, care aveau în grija lor sufletele, se lăsaseră ademeniţi. Şi spuse cu patos:

— Da, chiar pînă şi în sanctuar demonul şi-a făcut adepţi! Să nu credeţi că vorbesc despre ţări îndepărtate! La porţile acestui oraş care, după desfriul revoluţionar, s-a întors spre Dumnezeu, se află cîţiva dintre acei lupi ce se acoperă cu blană de oaie pentru a duce mai uşor la pierzanie sufletele date în seama lor de către Domnul nostru Isus Hristos; ei ascund sub haina unei caritäţi mincinoase orgoliul renegaţilor şi viciile desfrînaţilor prefăcuţi!

Şi, spunînd acestea, ticălosul întindea braţul spre Fanlac, în aşa fel încît toţi cei de faţă înţelegeau bine că vorbea de părintele Bonal, care fusese înainte vreme vicar la Montignac.

Auzind pe fiara asta cum vorbea despre părinte, sub imboldul miniei eram cît pe ce să-i strig: „Minţi, ticălosule!“

Dar m-am stăpînit şi am spus-o numai cu jumătate de glas, ceea ce a făcut ca mai multe persoane să-şi întoarcă capul spre fundul bisericii unde mă aflam, apoi am plecat furios.

„Cum este cu putinţă — mă gîndeam pe drum — ca un om atît de bun, atît de milos, un preot a cărui viaţă poate sluji drept pildă şi a cărui fire este demnă de respectul tuturor, să fie ponegrit atît de mîrşav de către confraţii lui!“

Spuseseră de către confraţii lui", căci în afară de misionarii ai ordinului de-asemenea parohi de prin vecinătate care se pun bine cu iezuiţii atotputernici, îşi însuşeau [illegible] acestora şi răspîndeau pe ascuns o mulţime de minciuni pe seama părintelui Bonal. Nu-l iubeau de loc, de altfel, cei din Montignac, pentru că purtarea sa îi înfuria pe toţi. Nu era văzut la chefurile pe care le făceau ei între ei, prilejuite chipurile de vreo sărbătoare locală sau chiar fără nici un temei, chefuri de la care ieşeau cu urechile roşii, sătui de vinuri bune, cu buzunarele ghiftuite. Cînd prin situaţia sa era nevoit să ia parte la o întrunire, la o masă, nu-şi petrecea niciodată noaptea cu ceilalţi, în jocuri de cărţi şi de noroc; găsea totdeauna un temei bun pentru a se retrage. Cel care-l încondeia mai rău, în spate, căci în faţă făcea pe fătarnicul, era dom Enjalbert, capelanul din Hiern. El era acela care, mergînd să lingă blidele pe la parohii din împrejurimi, răspîndea de multă vreme zvonuri despre părintele Bonal. Părintele ştia asta, dar nu se frămînta de loc, socotind pe bună dreptate că purtarea sa era îndeajuns de grăitoare; şi, de fapt, în parohia sa, el era iubit şi respectat aşa cum o merita. În privinţa episcopiei, fusese liniştit cîtă vreme dioceza depindea de episcopul de Angoulême, dar de cîţiva ani, de cînd fusese reînfiinţată episcopia de Périgueux, avusese de suferit tot felul de sicîieli, de jigniri, iar acum îşi dădea foarte bine seama că voiau să-l înlăture.

— Dacă ar avea de-a face cu mine — îi spunea uneori Cavalerul — eu i-aş demasca în mod public pe toţi aceşti răi creştini!

— Da, de multe ori îmi clocoteşte sîngele în vine... Dar scandalul ar fi doar în dauna religiei, de aceea e mai bine să tac.

Totuşi, dacă ar fi ştiut ce spuneau aceşti nemernici despre el şi despre domnişoara Hermine, cum am aflat eu întorcîndu-mă de la sărbătoarea din Auriac, poate că n-ar mai fi avut atîta răbdare.

Şi m-am dus la acel hram al Sfîntului Rémy; de bună seamă, am avut grijă să nu uit de întîlnire. În ajun

m-am folosit de clipa cînd părintele venise să vadă pe Cavaler ca să cer învoire de la amîndoi. Auzind cererea mea, Cavalerul spuse :

La pelerinajul prin vecini,
Lumînări puţine, mai mult vin.[1]

— Dar, domnule Cavaler, am răspuns eu Roma este prea departe !

— Oh ! chiar dacă ai pleca în pelerinaj la Roma, ar fi acelaşi lucru :

Şi calul rău, şi omul cel rău,
Cînd merg la Roma, tot sînt vrednici.[2]

Şi, mulţumit de el, Cavalerul adăugă :

— Dacă părintele îţi îngăduie, în ce mă priveşte, eu n-am nimic împotrivă.

— Cum socoteşte că va fi cuminte, n-am nici eu nimic împotrivă, grăi părintele.

Şi m-am retras foarte mulţumit.

A doua zi, după ce mi-am luat dejunul gustarea de dimineaţă, domnişoara Hermine îmi zise :

— Iată zece gologani de cheltuială, să fii şi tu flăcău în rîndul lumii.

I-am mulţumit mult şi am plecat vesel. Mai aveam şi eu la mine douăzeci şi doi de gologani şi jumătate, legaţi în colţul batistei; le-am adăugat cei zece gologani şi am plecat, socotindu-mă bogat. Coborînd dealul, am trecut pe la Glaudou, de acolo pe lîngă la Verdier, şi am urcat prin ierburi pentru a apuca vechiul drum al podişului, în apropiere de La Maninie, într-un loc numit Coupe-Boursil [3], ceea ce nu este un nume tocmai liniştitor ; dar, în plină zi, cei treizeci şi doi de gologani şi jumătate ai mei nu erau în primejdie. Drumul era foarte lat, după

[1] *Au pèlerinage voisin,*
Peu de cire, beaucoup de vin.

[2] *Jamais cheval ni mauvais homme*
N'amenda pour aller à Rome.

[3] Coupe-Boursil = taie-pungă, tîlhar

cum se mai vede în unele locuri. Se spune că este drumul pe care apucase mareşalul Boucicaut cînd veni să aşedieze oraşul Montignac. Era foarte cald ; sub soarele arzător mugurii de drobiţă plesneau cu pocnet, împroşcînd departe grăunţele lor negre ; de altfel eu aveam sub pieptar doar o cămaşă albastră nou-nouţă şi purtam pe cap una din acele pălării de paie pe care femeile de pe la noi le împletesc în clipele lor de răgaz, mergînd la tîrguri sau păzind vitele. Paiul nu era atît de subţire ca cel din care se fac pălăriile ce se vînd peste tot. Dar era mai trainic şi la ţară toată lumea purta pălării de-astea — bineînţeles ţăranii. Un sfert de oră înainte de a ajunge la Quatre-Bornes, am apucat pe o scurtătură şi am trecut prin satul Lécheyrie, apoi de-a lungul zidurilor grădinii castelului Beaupuy, de unde am coborît în valea La Laurence, unde se află capela sfîntului Rémy, preţ de un sfert de leghe dincolo de localitatea Auriac.

De-a lungul pajiştilor, pe marginea vechiului drum, într-un fel de păşune comunală, s-a zidit vechea capelă cu doi stîlpi împodobiţi cu chipuri schimonosite. De jur împrejur, iarba creşte rară şi scurtă pe locul pietros şi nisipos, dar chiar lîngă ziduri, pămîntul bine îngrăşat cu gunoaiele aruncate de trecători, este năpădit de urzici, de morcovi sălbatici, de varza-măgarului, de mentă cu miros tare, crescînd mare şi dreaptă. Îndeobşte locul pare trist, părăsit, iar construcţia, cu zidurile ei înnegrite de veacuri, seamănă cu o mare capelă de cimitir.

Dimpotrivă, în zilele de pelerinaj, locul este zgomotos şi însufleţit. Mai mulţi sînt cei care vin de departe decît cei din apropiere : sfinţii, ca şi profeţii, nu au prea mare trecere la ei acasă. Parohiile din împrejurimi, mai sus şi mai jos de Montignac, trimit şi ele pelerini aici, dar cei mai mulţi sînt din Limousinul de jos. Cum însă credinţa nu-i face pe oamenii din Limousin să se piardă cu firea, cu toate că sînt îndestulaţi, în coşurile lor încărcate pe catîri ei aduc trufandale, îndeosebi pepeni. S-ar zice că-i sărbătoarea pepenilor, după cîţi pepeni găseşti acolo. Pe culcuşuri de paie, stau rînduiţi pepeni mici, mari, de toate soiurile : rotunzi ca o minge, ovali ca un ou, turtiţi la cele două capete, pepeni dungaţi,

netezi şi lucioşi, zgrunţuroşi, verzi, galbeni, cenuşii, ce ştiu eu ciţi alţii ? Şi se vînd ! Este un fruct nou în regiune, căci în apropiere de Brives şi Objat pepenii se coc mai repede decît pe aici, astfel încît oamenii de pe la noi veniţi la hram ţin să ducă pepeni şi acasă. Este şi un fel de mărturie că ai fost cu adevărat la sărbătoarea sfîntului Rémy de la Auriac.

Spun de la Auriac, pentru că sfîntul Rémy mai are un alt hram în Périgord. Este cel de la Saint-Raphael, pe înălţimile dintre Cherveix şi Excideuil. Acolo în biserică este mormîntul sfîntului, şi te aşezi pe el, aşa cum la Auriac te freci cu statuia lui, pentru a te vindeca de tot felul de boli şi suferinţe, şi te trezeşti vindecat acolo ca şi la Auriac.

Odinioară, mormîntul sfîntului Rémy nu era în tîrgul Saint-Raphael, ci la răscrucea a patru drumuri, care duceau spre patru parohii : Cherveix, Anlhiac, Saint-Médard şi Saint-Raphael. Cum mormîntul atrăgea multă lume, cele patru parohii se certau pe el. Într-o zi, oamenii de la Anlhiac îşi aduseră cei mai buni boi, îi înjugară la piatra mormîntului, dar nu putură s-o urnească nicidecum. Încercară după aceea cei de la Saint-Médard, dar nu izbutiră nici ei. Atunci bogaţii proprietari de la Cherveix cu boii lor mari şi puternici de la cîmpie, binecuvîntaţi anume pentru această împrejurare, urcară pe deal şi încercară la rîndul lor să mişte piatra ; dar nu dovediră nici ei mai mult decît ceilalţi. În sfîrşit, oamenii de la Saint-Raphael veniră în procesiune cu un măgar — era tot ce aveau aceşti sărmani — şi după ce preotul invocă pe marele sfînt Rémy, măgarul înhămat la piatră o trase uşor peste pîrloage pînă la Saint-Raphael, unde a rămas pînă astăzi.

Iată ce povestesc oamenii din regiune ; în ce mă priveşte, eu nu pun mîna în foc că aşa a fost.

La hramul de la Auriac, ca să revenim la el, mai e şi tîrg de coşuri, dar nu de coşuri de răchită grosolane, pentru culesul viilor sau al nucilor şi castanelor, ci acele coşuri gingaşe din nuiele de răchită, de toate formele, de la marele coş lătăreţ, pentru transportul brînzei de capră la tîrg, pînă la minunatul coşuleţ de domnişoară

pentru culesul fragilor, fără a uita coşuleţele pentru fructe şi acele frumoase panere rotunde sau pătrate, cu două capace, în care pui atîtea nimicuri cînd te întorci de la tîrg.

Se mai află acolo, pentru a hrăni pe oamenii veniţi de departe, şi brutari de la Montignac, care vînd chifle şi pîine cu ouă şi iz de mărar, precum şi negustori de turte. Apoi, pe lîngă gardurile de nuiele, la umbră, bine adăpostite sub ramuri, sînt înşirate butoaie din care se vinde vin la cană şi cu ocaua.

După ce am trecut de moara din Beaupuy şi am ajuns pe mica înălţime ce stăpîneşte valea, m-am oprit, încercînd să recunosc pe Lina în mulţimea de oameni din jurul capelei, dar n-a fost chip. Vedeam broboade albe, basmale colorate, pălării de pai femeieşti, şaluri vărgate, dar asta era tot. Pornind din nou la drum, am ajuns în sfîrşit la capelă şi am început s-o caut în mulţime. M-am plimbat multă vreme peste tot, sărind peste grămezile de pepeni, peste coşurile cu peşte, împingînd oamenii pentru a-mi face loc, dînd din coate pentru a înainta, dar n-o vedeam nicăieri pe Lina. „Afurisita de maică-sa, îmi spusei, poate nu i-a dat voie să vină !...“ În timp ce stăteam acolo destul de necăjit la gîndul ăsta, iată urcînd dinspre tîrg, pe drumul mărginit de un gard de nuiele dese, alaiul de pelerini. Cum priveam dacă Lina nu era şi ea acolo, auzii în spatele meu :

— Ei bine ! Se gîndeşte mult la tine !

Mă întorsei îndată şi o văzui pe Lina cu o altă fată :

— Ah ! Iată-te în sfîrşit ! Şi ce mai faceţi voi ? De multă vreme vă tot caut ; pe unde aţi umblat ?

— De-abia am sosit.

— Şi eu care-mi spuneam : „Dacă era aici, de bună seamă aş fi văzut-o !“

Şi numaidecît începem să flecărim tustrei ; nu despre lucruri foarte interesante, poate, dar e de ajuns să fii cu fiinţa pe care o iubeşti ca să-ţi facă plăcere să vorbeşti. Din unele cuvinte, uneori, înţelegi că ea vrea să spună altceva decît ceea ce înseamnă cuvintele înseşi şi înţelegi chiar dacă nu eşti prea isteţ, deoarece pentru aşa ceva ai întotdeauna destulă minte. Şi apoi, mai e bucu-

ria c-o ştii lîngă tine, sînt ochii care îţi vorbesc, mîinile care se string şi privelişte a buzelor fremătînd vii şi surizătoare şi eşti fericit s-auzi rîsul cristalin care lasă să se vadă dinţii sănătoşi şi albi.

În timp ce tăifăsuiam, procesiunea ajunse în dreptul nostru. În fruntea ei, aşa cum se cuvine, crucea o purta crisnicul, un omuleţ negricios, hîtru la chip şi bucurîndu-se dinainte, asta se vedea bine după felul cum îi luceau ochii, de cîştigul pe care i-l va aduce această zi. Apoi, pe două rînduri, pelerinii cei mai credincioşi ; fuseseră întîi la slujba de la parohie şi veneau acum s-o mai asculte şi pe a Sfîntului Rémy, care în ziua aceea avea mare căutare. Aşa-zişii pelerini erau femei din parohiile de prin vecinătatea Montignacului ; apoi cele venite de pe podişul calcaros al Salignacului, dinspre Quercy, purtînd basmale în pătrate roşii şi galbene, îmbrăcate cu fuste de postav şi şorţuri roşii. Apoi altele de prin părţile tîrgului Thenon şi de prin Gabillou, cu ciorapi albaştri, cu broboade cu franjuri, cu şaluri de stambă imprimată cu frunze mari de palmier, şi cu şorţuri de bumbac. În marea lor majoritate erau femei din Limousinul de Jos, din părţile megieşe cu Auvergne, îmbrăcate într-o ţesătură de lînă uşoară, cu bonete negre din dantelă de lînă ca nişte glugi, avînd deasupra pălării de paie tot negre, cu fundul înalt şi în faţă nişte boruri lungi, aidoma unor viziere mari. Ele păşeau greoi, încălţate cum erau cu ghete mari, ţintuite, la fel ca şi soţii lor. Bărbaţii erau îmbrăcaţi, după locul lor de baştină, cu pantaloni din pînză de sac sau de postav ; hainele erau rare, dese erau însă vestele de dimie sau din ţesătură albastră, cu buzunarele la spate, în dreptul poalelor scurtate ale acestui soi de haină. Şi aici vedeai oameni care îşi cruţă banii, după bucăţile de pîine ce le umfla unul din buzunare şi mica ploscă din pămînt ars care ieşea din celălalt buzunar, astupată cu un cocean de porumb curăţat de boabe. Erau unii care în loc de pîine aveau în buzunar o turtă, dar aceia se numărau printre cei cheltuitori.

Toţi aceşti oameni, ţinînd în mînă pălăriile lor mari, negre, cu boruri largi, păşeau încet prin pietrişul prăfos, cu ghetele lor grele, sub un soare arzător, care îi făcea

să clipească din ochi. Femeile, cu mătăniile într-o mînă și purtînd în cealaltă o luminărică, a cărei flacără abia se vedea în lumina soarelui orbitor, îi urmau cu pas mărunt, mișcîndu-și buzele. Printre oamenii sănătoși se vedeau șchiopi tîrîndu-și, susținuți de o cîrjă, un picior atins de boala Sfîntului Anton, sau de brîncă; alții, care aveau un braț înfășurat în cîrpe albe, anume spălate pentru această împrejurare; și încă alții care căpătaseră o vătămătură, cum o dovedea pantalonul bombat de o umflătură la vintre. Printre toate fețele astea arse de soare la cosit și secerat, se aflau chipuri bolnave, gălbejite, pămîntii, pe care se citea boala și sărăcia. Unii, pe jumătate orbi, cu bandaje la ochi, erau duși de mînă. Toată lumea venea să ceară vindecare de la bunul sfînt Rémy: unii aveau dureri sau le era rău pentru că li se făcuseră farmece, sau aveau scrofule; alții erau bolnavi de epilepsie sau se scărpinau, roși de boala Sfintei Maria, altcum spus rîie, destul de obișnuită în vremea aceea. Printre acești bolnavi erau bătrîni, tineri, oameni istoviți din cauza unei boli de plămîni; femei rămase betege de pe urma nașterilor; fete tinere cu fața galbenă; copii chelboși; sărmane soții sterpe care, neavînd mijloacele să meargă la Brantôme sau la Rocamadour, să atingă veriga, veneau să se roage Sfîntului Rémy să le dea un copil.

În urma celor două șiruri lungi de pelerini, veneau preoții cîntînd litanii; unii cu stihar alb, alții cu odăjdii brodate cu flori; și ultimul, preotul parohiei, cu patrafir aurit, purta potirul acoperit. Era plăcut să-i vezi pe toți rotofei, cu fețele roșii, lucioase, îmbujorați sub scufia pătrată sau sub tichia lor de piele și cu părul negru sau argintiu, coborînd în bucle pe ceafă. Nu erau bolnavi ăștia, oh! nu, se vedea limpede: erau preoți de modă veche, oameni veseli, hîtri, care nu complicau lucrurile și își mînau turma spre rai fără să-și bată capul cu Sfînta Inimă, nici cu Imaculata Concepțiune, nici cu infailibilitatea Papei. Fără îndoială, mulți dintre ei îi făceau pe oameni să flecărească fiindcă le plăcea puțin prea mult apa sfințită de pivniță sau pentru că aveau două slujnice a cîte douăzeci și cinci de ani fiecare, în locul

unéia de cincizeci de ani sau, încă, vreo nepoată ; cu toate astea, ei prețuiau tot atît, sau mai mult decît unii din zilele noastre care își botează vinul și au slujnice bătrîne, dar care sînt iuți la mînie, dușmănoși, fățarnici, intriganți, zgîrciți și se duc să caute la credincioșii lor ceea ce le lipsește acasă.

Dar la urma urmei, mi-e totuna : cine încurcă lucrurile n-are decît să le descurce, dacă ține cu tot dinadinsul.

Toți trei, Lina, prietena ei și cu mine priveam cu multă curiozitate trecînd în șir prin fața noastră mulțimea pestriță care se pierdea în capelă. Preoții făceau mici ocoluri pentru a feri grămezile de pepeni și coșuri, aruncînd ici și colo cîte o privire piezișă, fără a întoarce capul, cînd în gloata înghesuită în fața intrării recunoșteau vreo enoriașă drăguță. După ei intrarăm și noi în capela ticsită, deși era destul de mare. Înăuntru nu vedeai mare lucru, deoarece ferestrele foarte înguste erau zăbrelite de frica hoților. Totuși nu știu zău ce ar fi avut de furat de aici. Pereții înălbiți cu var, înverziți ici și colo de umezeală, fără picturi de preț, erau goi-goluți, numai deasupra altarului într-o ramă de lemn colorată în galben ca să pară aurită, o pictură proastă îl înfățișa pe Dumnezeu cu o barbă mare, primindu-l pe Sfîntul Rémy în rai. Tabloul acesta n-a fost niciodată frumos, fără îndoială, și cum era foarte vechi, vopseaua se cojise în unele locuri, lăsînd pe prea sfîntul fără nas, sau pe vreun înger care cînta din flaut, fără un ochi. Altarul era dat cu o vopsea cenușie și cîndva avusese dungi albastre. Cele două candelabre mari erau din lemn vopsit cu un galben auriu, acum decolorate, așa cum erau toate culorile din această capelă umedă cu iz de mucegai și cu duhoarea plăgilor expuse acolo de veacuri. Pe o măsuță acoperită cu un fel de față de masă, într-o parte a stranei, se afla o statuie în lemn a sfîntului Rémy, care părea să fi fost făcută de meșterul de saboți din Auriac, atît era de prost cioplită. Fusese ea vopsită de curînd, ca să fie puțin mai arătoasă, dar haina albastră ca a căruțașilor și mantia cărămizie nu-l înfrumușețau de loc pe acest biet sfînt.

I-am arătat-o Linei, șoptindu-i la ureche :

— Aș face și eu una la fel cu o custură !

— Ascultă liturghia, spuse ea surîzînd.

Liturghia o spunea, sau mai degrabă o cînta, parohul din Auriac, un om vîrstnic, cărunt și rotofei care arăta bine și era încă în putere. Îl slujeau doi copii și îi ajutau alți doi preoți în odăjdii, care se ploconeau adînc în fața lui cu mîinile împreunate, sărutau obiectele înainte de a i le înmîna, îi ridicau poalele patrafirului cînd îngenunchea, în sfîrșit executau o serie de ceremonii de acest fel. Eu, care nu mai asistasem la nici o altă slujbă în afară de aceea oficiată mult mai simplu de părintele Bonal, găseam toate acestea de-a dreptul ciudate. Multe femei se împărtășiră, așa că slujba ținu mult timp ; dar, în sfîrșit, ea se termină și nu mi-a părut de loc rău că s-a întîmplat așa. Cînd lumea se îndreptă spre ieșire, preotul anunță că el va merge să prînzească și că îi îndeamnă pe toți să facă la fel pentru ca la orele două toată lumea să fie de față la slujba de vecernie cu predică și binecuvîntarea Sfintelor Taine, după care se vor da și binecuvîntările evanghelice.

— Dar, adăugă el, cum printre voi sînt unii care vin de departe și nu pot aștepta atîta, domnul paroh de la Aubas va rămîne aici pentru a le da acestora binecuvîntările !

De fapt, de îndată ce ceilalți au plecat, parohul de la Aubas, cu o carte în mînă, ajutat de crîsnicul care ținea căldărușa de cositor, a fost înconjurat de o mulțime de oameni care îi cereau binecuvîntarea. Preotul spuse : „să se dea cele cuvenite", dar asta era un fel de a spune, căci binecuvîntările erau plătite dinainte. Cînd dădeai gologanii crîsnicului care, la rîndul lui, îi arunca în căldărușe, preotul spunea :

— Asta urmează !

Atunci fiecare se apropia rînd pe rînd de preot, iar acesta le punea patrafirul pe cap și recita versete din *Sfînta Evanghelie cea după Matei*, în care este vorba de vindecarea mai multor bolnavi și schilozi. După citirea Evangheliei, oamenii se duceau să se frece cu statuia sfîntului : pentru că Evanghelia nu avea nici un preț fără de Sfîntul Rémy, cu atît mai mult cu cît Evanghelia

se plătea, în timp ce cu sfîntul te frecai pe gratis. Nu era însă sfîntul din statuia de lemn care fusese vopsită degeaba, căci nimeni nu se uita la el. Cel adevărat, era un mic sfînt de piatră scos din firida lui şi pe care fiecare îl lua pentru a-şi freca partea bolnavă a trupului sau era frecat de vreun vecin atunci cînd durerea era cuibărită la şira spinării sau la rinichi. Toţi îşi frecau cu el stomacul, braţele, picioarele, coapsele, pielea pe cît puteau şi ei. Acest sfînt omuleţ din piatră avea faimă de vindecător atît de mare, încît oamenii îl numeau în dialect : *Sfîntul Rémédy*, cum s-ar spune : Sfîntul Leac ; în cursul anului, cînd biserica rămînea închisă, trecătorii, chinuiţi de dureri, se duceau plini de încredere să se frece de zidul din afară al capelei în dreptul firidei în care se afla mica statuie.

Dar în zilele hramului, cum era aceasta, se frecau de-a dreptul de ea. Cei care aveau sciatică plimbau statueta de la coapsă pînă la călcîi, pe deasupra pantalonului ; dar uneori, bătrîne, înţepenite de durere şi care nu se sfiau să-şi arate baierile de la ciorapi, îl vîrau pe sub fuste, avînd credinţa că frecarea lui de piele avea o mai mare putere de vindecare. Ah, vedea multe lucruri urîte acest amărît de sfînt !

Cînd susţin că vedea multe, e un fel de a spune, căci nu mai avea ochi, cum de altfel nici nas şi nici gură. De secole, de cînd un preot iscusit născocise acest sfînt, atîtea braţe, picioare, coapse, umeri, şire ale spinării, coaste sau şale frecate încît era ros peste tot. Precum capetele de cartòn folosite odinioară de modistele de la ţară ca să confecţioneze pălării, şi ajungînd după o întrebuinţare îndelungată nişte bile de carton deşrămat, la care nu se mai cunoşteau nici trăsăturile, nici culorile, tot aşa sărmanul de el nu mai avea nici chip de sfînt şi nici măcar de om. Braţele, picioarele, pulpele, mîinile, capul — toate acestea fuseseră atît de mult frecate încît nu se mai cunoştea nimic la el, nu mai deosebeai nici o parte a trupului sau a feţii. Totul era otova, de tocit ce era. Putea să fie tot atît de bine o bornă veche călcată de roţile carelor, măcinată de ploaie şi de îngheţuri, precum şi o statuie roasă, fiindcă fusese frecată veacuri în şir : dar asta nu micşora cu nimic cre-

dința sărmanilor oameni dornici să se vindece : își smulgeau sfîntul, fiecare îl voia, uneori îl țineau doi deodată și-l trăgeau fiecare spre sine, ceea ce isca vorbe spuse printre dinți :

— E rîndul meu !

— Ba e-al meu !

— Nu-i adevărat !

Cu toate acestea preotul, care mai văzuse așa ceva și în alte dăți, recita versetele Evangheliei în mijlocul unui zgomot înăbușit, în timp ce se auzeau gologanii căzînd în căldărușa de cositor pe care crisnicul, obosit, o pusese acum pe un scaun.

— Să ieșim, îi spusei Linei și prietenei sale, după ce ne uitarăm timp îndelungat la ceea ce făceau oamenii.

O dată ieșiți afară, am tras aer în piept mulțumit că mă aflu sub cerul liber. Apoi, după ce ne-am plimbat puțin, le-am dus pe cele două fete la umbra unui nuc de la marginea unei pajiști, spunîndu-le :

— Nu vă mișcați de aici, mă-ntorc îndată !

Și m-am dus să cumpăr un pepene, piersici, o franzelă și am pus să mi se umple o sticlă de vin dintr-un butoi al unui cetățean de la Gardes, deasupra Montignacului, regiune de deal unde se făcea un vin bun pe vremea aceea. Tot ce cumpărasem nu mă costase mai mult de un franc și jumătate ; pe atunci lucrurile nu erau atît de scumpe ca astăzi.

Cînd fetele mă văzură întorcîndu-mă așa de încărcat, se minunară :

— Hei ! ce-s cu toate astea ? !

— Ei bine, le spusei, iată că se întorc preoții ; este ora două, trebuie să mîncăm și noi !

Lina făcea mofturi, fiindu-i teamă să nu o vadă cineva de pe la ea și s-o spună maicăi-si. Totuși, am izbutit s-o liniștesc și, așezîndu-ne pe iarbă lîngă un gard viu, am tăiat pîinea, pepenele și ne-am așternut pe mîncare, sporovăind vesel.

— Dar, zise dintr-o dată rîzînd prietena Linei, care se numea Bertrille, cum o să bem, că doar n-aveam pahare ?

— Așa este, dar nu-i nimic, dumneata vei bea prima din sticlă, Lina va bea după aceea, iar eu ultimul, așa cum se cuvine.

— Bărbații, replică ea, sînt mai însetați decît femeile : ar trebui să începi dumneata.

— Ba de loc, sînt prea cuviincios ca să fac așa ceva ! Și îi întinsei sticla.

Ea o luă, clipind puțin din ochi ca unul ce spune : „Te înțeleg, las că te știu eu !"

După ce a băut, trecu sticla Linei care, după cîteva înghițituri, mi-o dădu mie.

— O să aflu ce gîndești, Lina ! i-am spus eu.

Și, luînd sticla, începui să beau pe-ndelete.

— O s-o dea gata ! zise rîzînd Bertrille.

Dar nu de dragul vinului îmi prelungeam plăcerea ; și urmînd a bea, am furișat spre Lina o privire care o făcu să roșească ușor.

În timp ce eram acolo, se auzeau preoții cîntînd vecernia cu vocea plină, ca niște oameni care au prins putere și știu că se vor așeza din nou la masă seara : dar nu eram prea dornic să merg la slujbă și fetele de-asemeni, căci ne simțeam destul de bine unde ne aflam.

Golindu-se sticla la cel de-al treilea rînd, am vrut să merg să mai aduc una, atît de mult îmi plăcea să beau după Lina. Atunci amîndouă îmi spuseră că sînt un beţiv și că ele nu mai vor să bea. Văzînd așa, m-am întors, am dat înapoi sticla omului cu butoiul și am plecat să ne plimbăm la Auriac, în timp ce începea predica.

Hanurile erau pline de oameni care beau ; erau cei din parohie, care nu se dovedeau prea cucernici față de sfînt și îl lăsau pe seama străinilor care veniseră acolo, dar îl iubeau totuși pentru că făcea să meargă din plin negoțul din partea locului și îl sărbătoreau cu paharul în mînă.

În acest moment, negustorii de fructe din împrejurimile localităților Brives și Objat începeau să se pregătească de plecare, căci își goliseră coșurile de pe spatele catîrilor și pungile lor de piele erau doldora de bani. Cei cărora le mai rămăsese cîțiva pepeni, îi vindeau acum pe nimica toată la hanul lor sau celor iscusiți care așteptaseră acest moment pentru a cumpăra. Ne-am plimbat destul de mult prin tîrg și în piață, unde se dansa la umbra

unor ulmi înalți. Am dansat un contradanț și un dans din Auvergne cu Lina, apoi și cu Bertrille, și iată-ne din nou pe drum toți trei ; Lina și cu mine ținîndu-ne de degetul cel mic cum obișnuiesc îndrăgostiții, urcînd din nou spre capelă în care am intrat singur. Slujbele se terminaseră, se dăduse binecuvîntarea și preoții plecau. Totuși, capela era încă plină. Un alt preot luase locul celui din Aubas, care citise evangheliile mai înainte și, de fapt, trebuie să fi fost obosit. Cît despre sărmanul crisnic, singur la adunatul banilor și care poate că nici nu voia să părăsească căldărușa, era nevoit să rămînă acolo ; se mingiia însă văzînd-o cum se umple de bani, printre care străluceau monedele de șaptezeci și cinci de centime sau de un franc jumătate, din care socotea că va avea și el partea lui.

Iar sfîntul se freca, se freca într-una, trecînd din mînă în mînă, smuls mereu, tras mereu de oamenii nerăbdători. Din pricina căldurii mari toată lumea se răcorise, unii puțin cam prea mult ; așa încît mulțimea era mai zgomotoasă decît după liturghie, iar cîte unii, roșii ca niște cocoși, îl smulgeau pe sfînt de la alții, care se zbîrleau ca niște adevărați diavoli, fiindcă nu apucaseră să se frece. În capela cu iz de praf mucegăit și de încăpere închisă, o miasmă cumplită se răspîndise din îmbulzeala de oameni duhnind a băutură, murdari, înădușiți, încinși de mers sau plini de bube. Începeau să nu se mai sfiască unii de alții, se vorbea tare, bărbații își descheiau hainele, își suflecau mînecile pentru a-și freca brațele. Femeile își descheiau copcile de la pieptare ca să atingă cu sfîntul cîte un sîn umflat de laptele strîns în el sau își ridicau fustele, își scoteau baierele ciorapilor și își frecau pulpele goale lăsînd să se vadă, fără rușine, genunchii jegoși. Printre cei care erau acolo în chip de curioși, ca mine, rideau uneori pe înfundate privind toate astea, dar oamenii de ispravă, credincioși care-și așteptau rîndul și-l pîndeau pe sfînt, îi priveau cu dispreț pe batjocoritori. Din mijlocul murmurului necontenit și al corului de văicăreli și apostrofări usturătoare se ridica cîteodată geamătul unui bolnav împins cu pumnul sau strigătul unei femei al cărui picior fusese strivit de o gheată mare, potcovită. Căci toți acești oameni, parcă

înnebuniți, se împingeau, se înghesuiau, se călcau pe picioare, se loveau cu coatele în coaste, suduind printre dinți. Și în acest timp, în fața altarului, preotul recita mereu versete din Evanghelie, iar gologanii cădeau mereu umplînd aproape căldărușa crîsnicului.

Din gloata ce se înghesuia ieșeau bărbați care se încheiau la haină, femei care își prindeau în copci pieptarele sau își legau ciorapii albaștri cu bucăți de sfoară sau de șiret. Și încet-încet, cum nu mai sosea nimeni, mulțimea celor ce-și satisfăcuseră mania superstițioasă se împuținâ și curînd n-au mai rămas decît cîteva bătrîne smintite care cu greu se hotărau să plece. Atunci, din colțurile capelei unde așteptau, ieșiră tîrîndu-se, șonticăind, bolnavii, ologii, ciungii, neputincioșii care nu îndrăzniseră să se înghesuie în mulțime unde ar fi fost striviți, și veniră să se frece la rîndul lor, arătîndu-și fără rușine infirmitățile și rănile hidoase și ajutîndu-se unii pe alții, cînd locul bolnav o cerea. Nenorocitul sfînt mai frecă cîteva spinări cocoșate, cîteva picioare putrede, cîteva brațe uscate ; mai îndură încă și cîteva atingeri scîrbavnice de răni cu coajă sau deschise, ulcerații cu puroi și apoi, în sfîrșit, a fost așezat din nou în firida lui, liniștit pentru un an, de către crîsnic, căruia nu-i mai picau bani în căldărușă, iar preotul încetă să-și mai recite versetele din Evanghelie din lipsă de credincioși. Și după ce toată lumea plecă, nu mai rămase pe dușumeaua plină de pămînt și de moloz adus de picioarele credincioșilor, decît nasturi smulși în învălmășeală și mai multe bucăți rupte din baierele de la ciorapi.

Am auzit spunîndu-se că de atunci încoace, această cucernicie a slăbit mult și că oamenii nu mai aleargă acolo în turmă ca odinioară. Credința în acest trunchi de piatră fără formă, pe care-l numesc Sfîntul, a pierit ca și atîtea alte lucruri frumoase și numai cei din Limousinul de Jos se prefac că mai cred în el din pricina pepenilor lui. În schimb, cei care au neapărat nevoie să fie înșelați se duc în tîrguri să-și irosească banii la ghicitoare sau să cumpere prafuri de la șarlatani, ceea ce în fond e același lucru.

Cînd am ieșit din capelă, le-am găsit pe cele două fete care se plimbaseră între timp singure și am vorbit

de plecare. Bineînțeles voiam să le însoțesc o bună bucată de drum, căci în mulțimea ceea abia am putut vorbi în tihnă cu Lina. Ca să spun drept, hramurile nu sînt tocmai potrivite pentru îndrăgostiți : ești mereu expus privirilor, în valea asta a Laurencei unde nu sînt decît pajiști și, de o parte ca și de cealaltă, dealuri cu vii, în afară de pădurea cu iepuri a castelului La Faye. Fără să ai gînduri necurate, vrei totuși să te ascunzi puțin. Ah, nu-i ca în pelerinajul de la Fonpeyrine, unde ești în inima pădurii.

Merserăm dară toți trei, ținînd mai întîi drumul mare de la Angoulême la Sarlat, care trece prin vale, de-a lungul pajiștilor de la Beaupuy, urcînd apoi spre La Bouyérie și spre Quatre-Bornes. O țineam pe Lina de mijloc și de o mînă, mergînd agale și vorbindu-i de unele și de altele : cît de mulțumit eram, ce mare plăcere mi-a făcut să-mi petrec ziua cu ea și cum am putea face să ne revedem. Bertrille mergea alături de Lina dar, din cînd în cînd, fată bună, se prefăcea că culege vreo floricică de pe marginea drumului și rămînea puțin mai în urmă pentru a ne lăsa să vorbim în voie. Cînd am ajuns la Quatre-Bornes ar fi trebuit să le părăsesc, dar îi spusei Linei :

— Vă mai întovărășesc o bucată de drum.

Și iată-ne urmînd drumul făcut de căruțe prin pădurea mare de castani. Eram atît de prinși în vorbă, Lina și cu mine, încît, fără să ne dăm seama, ajunsesem aproape de L'Orlégie. Dar Bertrille, care era de una singură, îmi spuse atunci :

— Ai face bine să ne lași aici ; e mai cuminte să nu fim văzuți împreună în sat.

Nu-mi prea venea la socoteală, dar cum îmi dădeam seama că așa era bine, de teamă să nu aibă Lina neplăceri, le-am părăsit, după ce le-am îmbrățișat pe amîndouă, mai întîi pe Bertrille, apoi pe iubita mea pînă într-atît, încît cealaltă îmi spuse rîzînd :

— Vrei chiar s-o măninci ? !

M-am desprins atunci de Lina și fetele au plecat. În ce mă privește, apucînd spre stînga, începui să cobor în valea care trece deasupra tîrgului Bars și am urmat rîulețul Thonac, care nu e decît un șanț pînă la moara din

La Grandie. Acolo unde vîlceaua Valmassingeas, unindu-se cu cealaltă, se lărgeşte şi formează o vale, am întîlnit un om care purta pe umăr, prins în bită, ceva rotund, legat într-o basma. Cînd întîlneşti, în ziua aceea, pe cineva purtînd un pepene, poţi spune că el vine de la Sfîntul Rémy.

— Şi dumneata te întorci tot de acolo? intrai eu în vorbă.

— Păi da, răspunse întorcînd capul spre pepenele său, ca şi cum ar zice: „Vezi bine".

Şi am mers împreună tot sporovăind. Omul îmi spuse că era din La Voulparie, din comuna Sergeac şi că se frecase cu Sfîntul Rémy pentru o durere de cap care-l apuca din cînd în cînd, prostindu-l aproape. Apoi începu să vorbească de sărbătoare şi îmi atrase atenţia că parohul nostru nu fusese acolo.

— Au fost acolo destui — i-am tăiat eu vorba — ca să mănînce tocana parohului de la Auriac!

— Fără-ndoială, zise omul, totuşi, ca vecini, ar fi trebuit să ia parte la hram, unde oamenii vin din locuri atît de îndepărtate; dar se spune că el nu-i prea credincios şi chiar că n-ar avea o purtare prea bună.

— Şi cine spune asta?

— Aşa se spune!

— Cei care o spun sînt nişte nătărăi!

— Atunci sînt mulţi nătărăi prin părţile noastre, căci oamenii nu se sfiesc s-o spună.

— Şi poate că şi dumneata eşti dintre aceia?

— Eu nu spun decît ce am auzit; şi, poate că toată lumea din parohia noastră, în frunte cu preotul, n-ar vorbi dacă n-ar fi adevărat. Cînd se zvoneşte aşa ceva, poţi să crezi că nu iese fum fără foc.

Sîngele mi s-a urcat la cap şi m-am răstit la el:

— Cît priveşte pe sărmanii neghiobi care cred prosteşte tot ce le spune parohul dumneavoastră, li se poate ierta; dar cît despre el, parohul, care ştie mai bine decît oricine că părintele Bonal este un om cumsecade şi un preot plin de demnitate, îţi spun eu, e un om de nimic!

Şi în timpul mersului nu am contenit de fel gîlceava şi sfada dintre noi, eu aducîndu-i părintelui nostru toate laudele pe care le merita, iar el repetînd toate relele pe

care le auzise de pe la alții, și la un moment dat, în preajma văii Glaudou, aruncînd o vorbă de ocară despre domnișoara Hermine, l-am prins de gît și l-am scuturat zdravăn :

— Javră păcătoasă ! acum îmi dau seama că Sfîntul Rémy este un sfînt de nimic ; degeaba te-ai frecat cu el la cap, tot ai rămas mai prost decît un bou !

Mă apucă atunci și el de gulerul hainei, și ne-am îmbrîncit în toată legea, în timp ce pepenele se rostogolea pe drum. Omul era mai în vîrstă decît mine cu vreo cinci sau șase ani, dar l-am trîntit totuși la pămînt și, tot cărîndu-i la pumni în plină față, a început să-i sîngereze nasul. Trecîndu-mi puțin mînia, i-am dat drumul ; se ridică, își culese pepenele care se cam zdrobise în cădere și, simțind că nu este cel mai tare, plecă mai departe, nu fără a mă amenința că o să ne mai întîlnim noi...

— Cînd ai să vrei, zăludule ! îi strigai.

Și urcînd coasta stîncoasă printre desișurile răzlețe de stejari, am ajuns în curînd la Fanlac.

Odată ajuns acasă, am făcut tot ce mi-a stat în putință să nu-l întîlnesc pe părinte, dar am dat tocmai peste el. După cămașa mea ruptă s-a dumerit că mă bătusem și mă întreba care a fost pricina.

Nevrînd să mint, dar nici să-i spun despre ce e vorba, eram puțin încurcat. Totuși, cum nu mă slăbea de loc cu întrebările, i-am mărturisit pînă la urmă întreaga întîmplare.

— Zău, părinte, e din pricina dumneavoastră.

Și-i povesti tot, afară doar că omul o vorbise de rău pe domnișoara Hermine.

— Fiul meu, îmi zise el după ce-am terminat, îți sînt recunoscător pentru simțămîntul care te-a făcut să-mi iei apărarea ; dar altădată trebuie să fii mai răbdător ; hai, du-te și te schimbă...

Fantille, căreia a trebuit de asemenea să-i explic de ce mi-era cămașa ruptă, n-a fost de aceeași părere cu părintele ; îmi spuse că am făcut foarte bine că l-am pedepsit pe acel ins.

— Am să-ți cîrpesc totdeauna cu dragă inimă cămașa, cînd ai să ți-o mai sfîșii în astfel de împrejurări !

— Ei, Fantille, nu mai vorbi așa. Trebuie să fii mai blînd și să știi să înduri ocările și bîrfelile.

— Oh, dumneavoastră, domnule părinte, v-ați lăsa împroșcat cu noroi fără să ziceți nimic.

Părintele surise puțin și trecu în camera sa să scrie.

Presimțeam că toate răutățile răspîndite pe seama lui de către parohii din jur, după cuvîntul de ordine al predicatorilor iezuiți, nu prevesteau nimic bun.

„Fără îndoială, îmi spuneam, vor să pregătească oamenii în vederea unei măsuri aspre împotriva părintelui Bonal și încearcă să-l defăimeze dinainte".

După părerea mea vroiau să-l alunge din Fanlac și să-l trimită într-o mică parohie săracă, undeva departe, nefiind nimic mai dureros pentru el decît să-i părăsească pe scumpii lui enoriași care îl iubeau atît de mult... Dar nu-i cunoșteam destul de bine pe dușmanii și persecutorii lui.

Cîteva zile mai tîrziu, sosi o altă scrisoare sigilată cu ceară violetă, la fel ca prima. După ce o citi, părintele, care știa să se stăpînească, nu se arătă tulburat; împături scrisoarea și ieși să se plimbe în grădină, îngîndurat, dar după o oră se duse să-l întîlnească pe Cavaler.

Acesta nu primi lucrurile atît de calm ca părintele și, de îndată ce află despre ce este vorba, strigă că e o ticăloșie și pe deasupra și o măgărie; probabil că episcopul și-o fi pierdut capul dacă e în stare să facă un asemenea lucru, sau a fost înșelat; în ce-l privește pe el, el nu va mai călca în biserică — în mînia sa îi scăpară aceste vorbe — pentru că fățarnicii izbuteau s-alunge din biserică pe cel mai bun preot din eparhie.

A doua zi fiind duminică, părintele Bonal se urcă în amvon pentru ultima dată. Cînd îi anunță pe enoriașii săi că potrivit hotărîrii domnului episcop, era scos din preoție și nu va mai citi liturghia încă din această duminică, nici nu va mai da Sfintele Taine, în biserica ticsită de lume a izbucnit un murmur de uimire, apoi o rumoare pe care părintele n-a putut-o stăpîni multă vreme.

Cînd s-a făcut din nou liniște, le explică că era de datoria tuturor, enoriași și preot, să se supună autorității episcopului, că în ce-l privește, deși cugetul lui e împă-

cat deoarece a vorbit și a lucrat totdeauna nu în interesul său personal, ci pentru pacea bisericii, el se va supune fără împotrivire și fără murmur. Dar, adăugă el, această supunere îl costă mult, deoarece îi iubește pe toți ca pe copiii săi și că nădăjduise să le propovăduiască multă vreme cuvîntul Domnului, iar în cele din urmă să se odihnească în micul cimitir unde pînă atunci i-a condus pe atîția alții. Vorbi astfel timp îndelungat, cu atîta suflet și bunătate încît toată lumea era tulburată, iar femeile, cu ochii în lacrimi, își ștergeau nasul cu zgomot. Dar după ce trecu acest moment de frămîntare, mînia începu să-i stăpînească și la ieșirea din biserică oamenii se adunară și-și spuseră între ei că n-ar trebui să-l lase pe preot să plece. Toți, bărbați și femei, s-au înfierbîntat pînă într-atît, încît mai mulți dintre cei mai hotărîți au plecat în căutarea Cavalerului de Galibert, tot așa de furios și el, deși era un om bun. Văzînd întorsătura pe care o luau lucrurile, el se urcă pe treptele vechii cruci și începu să le vorbească oamenilor. Le spuse că atitudinea preotului lor, răbdarea și resemnarea sa în această împrejurare dovedeau cît de demn era de dragostea și respectul lor.

— Dar noi, enoriașii, noi avem tot dreptul să acționăm altfel... Noi putem să ne amintim că altădată poporul își alegea preoții și lua parte la alegerea episcopilor și chiar a papilor. Dacă niște regi s-au înțeles cu unii dintre aceștia pentru a confisca vechile noastre privilegii, asta nu înseamnă să nu ne amintim de ele. Trebuie deci ca întreaga parohie să adreseze o petiție episcopului pentru a-i cere să ni-l lase pe părintele nostru. Dar — adăugă el — cum nu sînt decît doi sau trei printre voi care știu să scrie, noi vom face așa cum se făcea odinioară : vom chema un notar care va întocmi un act cu privire la protestul vostru :

Vorbește hîrtie ! [1]

Iată ce este mai bine de făcut în situația în care ne găsim. Un ciine are voie să-l privească pe un episcop,

[1] *Parle papier !*

putem deci şi noi să-i vorbim. Nu sînteţi de aceeaşi părere ?

— Da ! Da ! strigară toţi oamenii ce se aflau acolo.

— Ei bine, atunci mă duc după notar. Voi ăştia, reveniţi la ora vecerniei şi fiţi aici cu toţii, negreşit ; nimeni să nu rămînă acasă : cu cît vom fi mai mulţi cu atît va fi mai bine... Acum vă voi spune că slujbaşii, fie că au sutană sau frac, nu văd totdeauna lucrurile aşa cum trebuie, încît nu prea ştiu ce se va întîmpla cu protestul nostru : poate se va duce pe apa sîmbetei, şi se va alege praful de el, vom vedea !

Nu te lăsa de semănat, de frica porumbeilor. [1]

În ce mă priveşte, am spus-o mai înainte : dacă ni-l ia pe părintele nostru, eu nu mai pun piciorul în biserică.

— Aşa ! Aşa !... şi noi cu nici un preţ !

— Iar dacă ni se trimite un altul, îşi va face slujba singur !

Stăpîni sînt cîinii în cotețe,
Stăpîni — cocoşii în ostreţe. [2]

Toată lumea încuviinţă şi, lucrurile fiind hotărîte, Cavalerul mă trimise la Montignac să-l caut pe notarul Boyer sau, în lipsa lui, pe un altul.

La ora trei notarul era acolo şi în piaţa înţesată de lume, la umbra bătrînului ulm unde fusese adusă o masă, începu să redacteze actul, scriind introducerea. Apoi, toţi oamenii din parohie, bărbaţi şi femei, în frunte cu Cavalerul, se scurseră prin faţa lui şi, după ce le-a înscris în actul său numele şi prenumele, continuă astfel :

„Care, adresîndu-şi cu respect, dar cu hotărîre cuvîntul monseniorului episcop de Périgueux, ca şi cum ar fi aici de faţă, i-au spus şi arătat că, din momentul restabilirii cultului catolic, domnul paroh Bonal a dat în pa-

[1] *Il ne faut pas laisser de semer pour la crainte des pigeons.*

[2] *Un chien est fort sur son palier,*
Un coq sur son fumier.

rohia aceasta exemplul tuturor virtuților ; el a întărit-o prin adevărata și sincera lui evlavie ; că a fost, curînd se vor împlini treizeci de ani, sprijinul săracilor și tatăl și prietenul enoriașilor săi, încît toți, bătrîni și tineri, săraci și bogați doresc din tot sufletul să-l păstreze atît cît îi va plăcea lui Dumnezeu să-l lase pe acest pămînt.

În acest scop, subsemnații aici de față îl roagă stăruitor pe numitul senior episcop să revoace ordinele notificate de el și să-l lase pe numitul domn Bonal în funcțiunile sale de paroh în numita parohie Fanlac ; adăugînd susnumiții că numai exemplul parohului lor a făcut creștini buni din toți locuitorii acestei parohii și că, interesul religiei îmbinîndu-se cu dorința lor vie de a-l păstra, ei nădăjduiesc că seniorul episcop va lua în considerație prezenta cerere.

Și, fără a se îndepărta nicidecum de respectul datorat numitului senior episcop, mai sussemnații, în cazul cînd cererea lor ar rămîne fără efect, protestează ferm împotriva neajunsurilor ce ar putea rezulta, pentru religie și preoții săi de pe urma unei măsuri care îi atinge în cucernicia lor și în dragostea pentru parohul lor.

Pe toate acestea mai susnumiții m-au pus să le consemnez într-un act, ceea ce am făcut sub sigiliu regal... etc."

Și după ce au pus să semneze pe cei doi-trei care știau carte, notarul își puse și el semnătura lui iscusită, căci era un notar din vechea școală, după cum se vede din actul întocmit de el.

A treia zi Cavalerul duse o copie, bine făcută, la Périgueux pentru a o înmîna episcopului.

Acesta — își dădu seama domnul de Galibert — înțelese puțin cam tîrziu că fusese împins să facă o prostie, dar cum oamenii în funcții înalte nu recunosc prea ușor că s-au înșelat, iar episcopii chiar mai puțin decît alții, monseniorul își menținu hotărîrea în pofida tuturor spuselor Cavalerului, care pledă cu căldură cauza prietenului său.

— Vă prezic, monseniore, spuse el plecînd, că veți regreta refuzul vostru.

Cel care-acum nu se-nvoieşte,
În scurtă vreme se căieşte ! [1]

Uşor jignit de libertatea ce-şi lua acest laic, episcopul nu răspunse nimic, iar Cavalerul plecă.

În ajunul întoarcerii lui, preotul care cunoştea foarte bine pe granguriî clerului şi ştia că demersul Cavalerului era zadarnic, mă trimisese în La Granval să-i spun lui Rey să vină pentru încheierea socotelilor. Rey veni după trei sau patru zile şi, cum nu mai avea decît un an de dijmă, consimţi să rezilieze contractul şi să se retragă pe proprietatea ce o avea în La Boissonnerie, în schimbul unei mici despăgubiri. După ce s-au înţeles, Rey se înapoie, iar părintele începu să se gîndească la mutare, pentru că refuzul episcopului, cunoscut curînd de întreaga parohie, înfierbînta capetele ; iar el nu voia să fie pricina vreunei răzmeriţe.

Cavalerul s-a înţeles cu părintele că eu îl voi urma în La Granval, aşa cum îi cerusem. Cu toate că eram tare necăjit că-l văd în acest impas, mă mîngîia puţin gîndul că voi fi alături de el şi îi voi putea fi de folos. Am început să car mobila, care nu era prea numeroasă. În afară de ceea ce am spus mai înainte, se mai afla încă în camera părintelui un pat foarte simplu, fără perdele, o măsuţă acoperită cu un şervet pe care se găsea un lighean şi o cană de faianţă pentru apă, o altă masă pentru scris, mai mare, încărcată cu hîrţoage, cîteva cărţi pe o mescioară, două scaune, un cufăr mare, lung, acoperit cu o piele de mistreţ, şi asta era tot. Totuşi, cît priveşte patul Fantillei şi celelalte precum şi puţinele provizii, mi-au trebuit trei zile ca să transport aceste lucruri puţin cîte puţin, întrucît drumul era foarte prost. Nu făceam decît cîte un drum pe zi şi trebuia să înnoptez în La Granval, pentru că era departe şi boii nu merg prea repede.

Într-o dimineaţă, în timp ce încărcam bufetul în car împreună cu Cariol, văd că vine la mine o dihanie de

[1] *Tel maintenant refuse,*
Qui par après s'accuse !

preot, uscat ca un spînzurat pe timp de vară, roşcat, cu ochii mari şi rotunzi şi cu un nas coroiat şi mă întreabă unde este casa parohială.

— Chiar asta e, îi spusei, iată poarta.

Şi, o clipă mai tîrziu, îl urmai spre a mă asigura că este noul paroh. Tocmai el era şi, după salutările obişnuite, el întrebă în ce zi şi-ar putea aduce mobila care era la Montignac.

— Mîine vom termina cu mutatul, răspunse părintele Bonal, iar poimîine casa parohială va fi liberă.

Şi spunînd asta, la fel binevoitor îl invită pe confratele lui să se odihnească, iar celălalt primi, făcînd nazuri, ca şi cum i-ar fi fost teamă că se compromite. Atunci părintele o chemă pe Fantille şi îi spuse să aducă cele de trebuinţă pentru o gustare. În loc să facă ce i se ceruse, Fantille plecă plină de mînie pe la casele din sat spre a da sfară că sosise înlocuitorul părintelui şi că avea un chip pe care nu ţi-ar plăcea de loc să-l întîlneşti într-un colţ de pădure. Văzînd că ea nu mai apare, părintele trecu în bucătărie şi-mi spuse să aduc de băut din pivniţă, în timp ce el însuşi luă o bucată de pîine dintr-un şervet şi nuci. Cînd am pus sticla pe masă, noul paroh tocmai îl întreba pe predecesorul său despre veniturile parohiei, cît se plătea pentru botezuri, cununii, înmormîntări, binecuvîntarea caselor noi, a paturilor noilor căsătoriţi, dacă enoriaşii făceau multe daruri şi dacă se aflau case înstărite, pioase, unde preotul să fie bine primit.

„Tu — gîndii în sinea mea plecînd — mira-m-aş să capeţi multe daruri !“

În timp ce preotul cel nou lua o gustare, femeile din sat, îmboldite de curiozitate, sosiră una cîte una, două cîte două în mica piaţă, unele torcîndu-şi caierul, altele împletind un ciorap de lînă sau o pălărie de paie. Apărură în curînd vreo douăzeci cu plozii lor atîrnaţi de fuste, apoi cîţiva bătrîni încovoiaţi şi chiar La Ramée, care îşi fuma pipa.

După o jumătate de oră sau trei sferturi de oră, ca să nu mint, cînd noul paroh străbătu piaţa pentru a se întoarce la el acasă, toată lumea îl privi chiorîş.

— Şi zi, voinice, îi spuse lui La Ramée în treacăt, îţi fumezi pipa ?

Şi cum bătrînul soldat îl privea cu ochi răi, fără a răspunde, el adăugă :

— Nu eşti prea vorbăreţ !

— Asta depinde !

— Atunci, înseamnă că nu-ţi plac ?

— S-ar putea.

— Nu te sfieşti s-o spui.

— Aşa sînt eu !

Văzînd că La Ramée trăgea înainte din pipă fără să spună un cuvînt, că oamenii nu-l salutau şi că femeile se făceau că nu-l văd, noul paroh, foarte mirat, mormăi ceva printre dinţi şi plecă.

Pe cînd se mai afla încă destul de aproape ca să audă, Cariol îi strigă din car lui La Ramée :

— Cum îl găseşti pe acest iepuraş ?

— Nu tocmai rău pentru ceea ce aş vrea să fac din el!

A doua zi, părintele Bonal cutreieră toate casele din comună pentru a-şi lua rămas bun de la fiecare, mergînd şi la cimp să vorbească cu oamenii care lucrau şi neuitînd pe nici unul, bogat sau sărac.

Seara se întoarse obosit, privi trist casa parohială goală şi se duse să cineze şi să doarmă la Cavaler.

După cîte îmi povesti Toinette, a fost o cină tristă, nici unul din cei trei neavînd poftă de mîncare.

— Ceea ce mă mîngîie în această nenorocire, spuse părintele, este că ştiu că săracii mei nu vor suferi, bunul meu Cavaler, şi că dumneavoastră şi domnişoara Hermine mă veţi înlocui aşa cum se cuvine.

— Sărmanul meu părinte, da, eu voi căuta să vă înlocuiesc în ceea ce priveşte milostenia ; dar în ce priveşte mîngîierea sufletească, cuvintele acelea bune care îi ajută pe nenorociţi să-şi îndure cu răbdare necazurile, îndemnurile izvorîte din milă spre a-i întări pe cei slabi... în toate acestea, cine ar putea să vă înlocuiască ? Eu simt ce ar trebui să spun, dar nu găsesc cuvintele...

— Atunci, zise părintele, eu sînt sigur că domnişoara Hermine mă va înlocui în această privinţă.

— Da, părinte, am să fac din toată inima ce-mi va sta în putință...

Și rămaseră tăcuți oamenii aceștia inimoși.

A doua zi, după-masă, părintele Bonal își luă bastonul și, însoțit de gazdele sale, o porni pe drumul spre La Granval. Toți trei mergeau încet, ca pentru a întîrzia momentul despărțirii, schimbînd din cînd în cînd cîteva cuvinte. Ajungînd la răspîntia, unde este înfiptă în pămînt din timpuri străvechi o cruce de piatră, părintele se opri și își luară ultimul rămas bun. Cavalerul, mai puțin resemnat decît însoțitorii săi, înfiera hotărîrea episcopului, în timp ce domnișoara Hermine, scoțîndu-și batista, își ștergea ochii, iar părintele privea în pămînt, lovindu-l ușor cu bastonul.

— Scumpii mei prieteni, zise ridicîndu-și capul, n-am fi buni creștini dacă n-am ști să îndurăm nedreptatea. Acest sfînt simbol, adăugă el arătînd crucea, ne învață resemnarea : facă-se voia Domnului !

Și, îmbrățișîndu-se cu ei frățește, părintele începu să coboare în valea abruptă. Pietrele din drum se rostogoleau sub picioarele sale și ca să nu alunece se sprijinea în baston. Puțin cîte puțin trupul lui înalt se făcea tot mai mic în depărtare și în cele din urmă se pierdu în desișul pădurii. Atunci Cavalerul și sora lui, care-l urmăriseră cu privirea, se întoarseră triști acasă.

Pe la orele cinci seara, părintele ajunse în La Granval unde, ajutat de Fantille, rînduisem aproape totul. Vechea casă era destul de mare ; avea o bucătărie spațioasă, o încăpere frumoasă unde s-ar fi putut pune patru paturi, și două camere mai mici. Părintele își aruncă privirea asupra tuturor lucrurilor și păru că sub vechiul acoperiș al familiei, regăsea amintirile copilăriei sale, căci rămase multă vreme gînditor în fața focului.

Apropiindu-se ora cinei, Fantille acoperi cu o bucată de pînză un capăt al mesei și așeză acolo tacîmul părintelui, apoi pregăti supa.

— De acum înainte, spuse el cînd o văzu ce face, vom mînca toți împreună. Aici nu mai există paroh nevoit prin situația lui să păstreze anumite rînduieli ; nu mai este decît Pierre Bonal, fiu de țăran, redevenit țăran. Mîine va veni Virelou pentru a-mi face alte veșminte.

— Cum ! strigă Fantille, împreunîndu-şi mîinile ; părăsiţi şi sutana, părinte ?

— Fără îndoială, pentru că nu mai sînt preot şi nu mi-e îngăduit s-o port... Haide, pune farfurii pe masă pentru tine şi Jacquou.

Fantille şovăi nemaiştiind ce să creadă, dar pînă la urmă se supuse. Atunci părintele, ridicîndu-se, se apropie de masă, făcu semnul crucii şi spuse rugăciunea *Benedicite*.

Sfîrşind, se aşeză, luă polonicul şi ne servi, pe Fantille şi pe mine, cu cîte o farfurie plină de supă ; după care se servi singur cu o porţie mai mică.

După cină am vorbit despre felul în care trebuie să gospodărim moşioara şi i-am spus părintelui ce gîndeam eu în această privinţă. Îl încredinţam că eram în stare să fac treaba singur şi bine. Dar el nu înţelegea să trîndăvească şi, în ciuda celor şaizeci şi ceva de ani ai săi, era încă voinic şi socotea că mă poate ajuta. Pe la orele opt, m-am dus să dau de mîncare boilor, căci Rey nu se mai îngrijea de vite, cum se face îndeobşte cînd părăseşti un teren în dijmă ; pe urmă, fiecare se duse la culcare.

Mult timp înainte de a adormi, m-am tot gîndit cum să lucrez mai cu folos pentru casă. Înţelegeam că trebuia să mergem înainte şi să lucrăm cu nădejde, căci proprietatea nu era prea mare, valorînd vreo douăsprezece mii de franci cel mult, iar pămîntul, aflîndu-se chiar în mijlocul pădurii, nu era chiar atît de bun. Dar nu-mi lipsea curajul şi mă simţeam foarte mîndru şi fericit să fiu de folos părintelui şi să-i dovedesc recunoştinţa mea. Apoi, trebuie s-o spun, deşi eram foarte amărît de ceea ce i se întîmplase părintelui, bucuria de a mă simţi mai aproape de Lina îmi dădea aripi. Desigur, dacă lucrurile ar fi stat în puterea mea, m-aş fi întors la parohia din Fanlac cu el, foarte mulţumit să-l văd fericit, dar cum aşa ceva era cu neputinţă, mă mîngîiam la gîndul că mă aflu în vecinătatea fetei îndrăgite. Omul are un fond egoist ; tot ce poate face este de a se învinge atunci cînd i-o impune datoria.

Vilerou veni a doua zi, iar patru zile mai tîrziu părintele era îmbrăcat ca un adevărat ţăran în dimie groasă,

castanie şi cu o pălărie perigordiană, cu fundul rotund şi boruri largi.

Era într-o duminică : ne îndemnă pe Fantille şi pe mine să mergem la prima liturghie de la Fossemagne, zicînd că el va rămîne acasă în timpul ăsta, avînd în vedere că îi era teamă ca prezenţa sa la biserică să nu dezlănţuie vreun scandal.

— Dar supa ! zise Fantille, care nu-şi venea în fire văzîndu-l astfel îmbrăcat.

— Eu voi aţiţa focul sub oală, nu-ţi fie teamă de nimic.

Ea îşi împreună mîinile şi-şi ridică ochii în tavan ca unul care ar spune :

— Dumnezeule mare, am trăit s-o văd şi p-asta !

Abia ne înapoiasem de la liturghie, Fantille şi cu mine, cînd, la capătul pădurii dinspre La Mazière îl văzurăm pe Cavaler cum vine călare pe iapa lui, mînînd-o la trap. Puţin mai tîrziu descălecă în curte şi strînse cu căldură mîna părintelui.

— Am venit să mănînc supa cu dumneata !

— Fii bine venit, vechiul meu prieten !

Şi, în timp ce duceam iapa la grajd, ei se plimbară prin preajma casei.

— Bine că avem o găină în supă, spuse Fantille, care se învîrtea ca un prisnel cînd m-am întors.

Prînzind amîndoi, Cavalerul îi povesti prietenului său ce se petrecuse la sosirea noului paroh şi impresia proastă pe care acesta o făcuse asupra oamenilor.

— Mai mult ca sigur — spuse el — că n-a avut multă lume la liturghie azi-dimineaţă.

— Cu atît mai rău, răspunse părintele. Sînt foarte recunoscător întregii parohii pentru dragostea şi devotamentul arătat în această împrejurare. N-ar trebui însă ca pentru preferinţele lor personale să sufere religia.

Ascultîndu-i spusele şi văzîndu-şi de treburi, Fantille dădea din cap în semn de dezaprobare.

Cavalerul era un bun comesean şi mîncă cu poftă rasolul de găină, umplutura ei şi scrobul care îi urmă. Mai înveseli puţin masa rostind cîteva din obişnuitele lui zicale. Cînd părintele, care nu bea vinul gol, îi oferi

apă din neatenție sau din obișnuință, înainte de a se servi el însuși, Cavalerul îi mulțumi astfel :

Apa strică bunul vin,
Carul însă drumul lin,
Postul — trupul de creștin. [1]

Multă vreme au tot stat la taifas. Cavalerul își deschidea tabachera și priza mereu ; părintele, cu cuțitul în mînă, scrijelea vagi figuri geometrice pe fața de masă. Ambii gustau plăcerea prieteniei în felul lor. Cavalerul fericit de momentul prezent, nu uita totuși să-și scoată ghearele și vorbea slobod pe socoteala episcopului care-l lovise pe prietenul și parohul său ; cît despre succesorul acestuia, nu era, după părerea sa, bun nici de aruncat la cîini.

Părintele Bonal, care resimțise poate mai viu lovitura despărțirii de tot ce iubea, arăta însă mai multă resemnare și căuta să-l liniștească pe Cavaler, în interesul religiei.

— Prietene, înainte de toate trebuie să-l cunoașteți pe noul vostru paroh. Nu sînt nici opt zile de cînd a venit la Fanlac și l-ați văzut doar de două ori : cum puteți ști cu adevărat ce fel de om e ? Spuneți că are un chip nesuferit ; dar cu toate astea se poate să fie un preot bun ! Știți ca și mine că nu trebuie judecați oamenii după înfățișarea lor ; aparențele sînt adesea înșelătoare.

— Da ! zise Cavalerul :

Nu crede pe-un nemernic ce s-a jurat pios,
Și nici atît femeia ce plînge zgomotos.
Căci multe jurăminte nemernicul aruncă
Dar și femeia plînge cînd vrea, ca la poruncă ! [2]

---

[1] *L'eau gâte moult le vin.*
Une charrette le chemin,
Le carême le corps humain.

[2] *Ne croit pas ribaud pour jurer*
Ni jamais femme pour pleurer,
Car ribaud toujours jurer peut,
Femme pleurer quand elle veut.

Fostul preot zîmbi puțin, iar Cavalerul urmă :

— În această privință nu mă înșel niciodată. Cînd ai venit dumneata la Fanlac, în ciuda feței negricioase și a înfățișării cam aspre, eu am spus numaidecît : „Iată un preot bun, un om de ispravă". M-am înșelat ?

— Scumpul meu prieten ! spuse Bonal, apucînd peste masă mîna Cavalerului.

Pe la vecernie, după ce petrecuse cîteva ceasuri bune la noi, în La Granval, domnul de Galibert încălecă pentru a se întoarce la Fanlac însoțit de urări de călătorie plăcută pentru el și de amintiri frumoase pentru sora sa.

Nu se înșelase în ce privește slujba duminicală a noului paroh. Un om de la L'Escourtaudie, pe care l-am întîlnit cîteva zile mai tîrziu la Thenon, unde mă dusesem să cumpăr cîteva oi, îmi spusese că n-a fost la biserică nici țipenie de om — cum se spune îndeobște. Dar asta nu era nimic ; la scurtă vreme după aceea s-a văzut și altceva. Un om din La Galube murind pe neașteptate, rudele, care nu îndrăzneau să se lipească de preot, s-au dus fără tragere de inimă să vorbească cu noul paroh pentru înmormîntare. Acesta le spuse că ar costa cincisprezece franci sau douăzeci dacă va trebui să se ducă pînă la casa mortului. Fiul și ginerele răposatului găseau că este scump, cu atît mai mult cu cît ani îndelungați pe vremea părintelui Bonal se pierduse obiceiul de a se plăti ceva. Se tîrguiră deci pentru a obține o reducere cît de mică din partea preotului. Dar el susținea sus și tare că ăsta e tariful și că nu are dreptul să facă reducere.

— Totuși, spuse unul din fii, deoarece părintele Bonal scădea totul, dumneavoastră n-aveți voie să scădeți la jumătate ?

Argumentarea îl supără pe preot.

— Nu știu cum proceda predecesorul meu, răspunse el scurt, dar e așa cum v-am spus : dacă vă convine bine, dacă nu, nu !

În sfîrșit, după ce s-au tocmit multă vreme, aducînd și o parte și cealaltă toate argumentele obișnuite între oamenii care încheie un tîrg ; după ce au ieșit să se sfătuiască între ei, oamenii se întoarseră și primiră, cu condiția ca preotul să le scadă doi franci din preț, ceea ce

acesta acceptă. Numai că afacerea se strică cînd dînsul le spuse că trebuiau să plătească bani gheață, deoarece, pe cînd slujea în vechea lui parohie pierduse mulți bani, pentru că adesea, slujba o dată făcută și mortul îngropat, moștenitorii nu plăteau pînă nu erau trași de mînecă, ba cîte unii trebuiau să fie chemați înaintea judecătorului de pace, spre a fi constrînși să dea banii.

„Al dracului ! — gîndiră rudele mortului — parohul ăsta nu cunoaște încă obiceiurile locului !"

Dacă ar fi avut banii, cu toată nemulțumirea lor, ei ar fi plătit, ținînd mult, după obiceiul tuturor țăranilor, ca preotul să facă slujba înmormîntării moșului lor. Dar nu aveau bani. Vrînd-nevrînd, au trebuit să plece și au spus preotului că, lucrurile stînd așa, ei erau nevoiți să se lipsească de slujba de îngropăciune.

Dar, cîteva ore mai tîrziu, veniră vreo zece tineri să tragă clopotul și, găsind funiile ridicate și ușa interioară a clopotniței închisă, se duseră să ceară cheile de la crîsnic, care le spuse că preotul îl împiedică să le-o dea. Atunci tinerii au spart ușa clopotniței cu topoarele și au început să tragă clopotele. Preotul veni să-i scoată afară, dar se-ntoarse pe dată, aproape fugind să se închidă în casă. Între timp, la dangătele clopotului, sătenii sosiră din toate părțile și curînd, pe drumul prost care urca prin sat, se văzu în depărtare un coșciug acoperit cu o pînză albă mișcîndu-se pe umerii a patru bărbați, care se schimbau adesea, căci urcușul era greu și era cald. Îndepărtîndu-se, preotul învîrtise de două ori cheia în poarta mare a bisericii, așa încît cei care trăgeau clopotele rămaseră închiși acolo. Cînd sosi mortul, îl puseră în fața portalului bisericii pe scaune împrumutate de la vecini, apoi se duseră la preot să-i ceară cheia ; dar casa parohială era închisă și nu răspundea nimeni. Totuși, surd să fi fost și tot ar fi auzit, căci după ce au bătut cu pumnii, cu bîtele, pînă la urmă oamenii zvîrliră cu pietre în ușă și în ferestre. Mînia înfierbînta capetele tuturor ; se auzeau vorbe de ocară abia reținute de prezența mortului, în mijlocul unei rumori înăbușite. Pe fețele aspre ale acestor țărani se vedea indignarea izvorîtă din faptul că preotul nu voia să aducă, cum se spune, cinstirea de pe urmă

unuia dintre ai lor. Cei mai îndrăzneți ziceau că vor intra în casa parohială și-l vor aduce cu anasina pe preot, cînd cei care rămaseseră închiși în biserică pînă la urmă sparseră încuietoarea și deschiseră larg cele două canaturi ale ușii. Atunci fu adus coșciugul în fața altarului, în locul obișnuit; de jur împrejur au fost aprinse lumînări, după datină, iar crișnicul, care fusese căutat, adus fără voia lui și îmbrăcat cu o glugă, cîntă tremurînd de frică slujba morților. L-au silit apoi să tămîieze și să stropească mortul, cum ar fi făcut-o preotul însuși și, nemaiavînd ce să facă în biserică, au pornit spre cimitir, unde bietul crișnic, înspăimîntat c-a pîngărit cele sfinte, fu din nou silit să săvîrșească tot tipicul pînă la lopata de pămînt ce se-aruncă la sfîrșit pe coșciugul coborît în groapă.

În timp ce se petreceau toate astea, Cavalerul, care era un om stăruitor, fusese la Périgueux să facă un ultim demers pe lîngă episcop și îi arătă ce neajunsuri aducea religiei hotărîrea sa, parohul făcînd slujba de duminică în fața băncilor goale.

— Teamă mi-e — adăugă el — ca la prima ocazie să nu se producă răzvrătiri, atît de indignați sînt toți enoriașii de plecarea părintelui Bonal și nemulțumiți de urmașul său, care parcă își dă silința să-l facă mai regretat!

Dar în zadar a pledat și a susținut bietul Cavaler cauza religiei și a prietenului său. Episcopul l-a făcut să înțeleagă că, oricîtă considerație ar avea biserica pentru laicii pioși, nu putea să se conducă după părerile lor.

— Regret personal, ca nobil, că nu vă pot satisface dorința, domnule Cavaler, dar ceea ce am hotărît în deplinătatea autorității mele episcopale este irevocabil.

În urma acestei înmormîntări, au venit la Fanlac jandarmii pentru a face cercetări, apoi au apărut și oamenii regelui și au interogat o mulțime de oameni. S-au făcut multe arestări și, în sfîrșit, s-au pronunțat vreo zece condamnări de la șase luni pînă la cinci ani închisoare.

Părintele Bonal a suferit mult de pe urma acestei întîmplări. La fiecare prilej nu uita să spună și să trimită vorbă foștilor săi enoriași să aibă răbdare, să nu încerce imposibilul; dar era zadarnic, iar condamnările i-au împins la răzvrătire. Văzînd toate astea, înciudat că bi-

serica era totdeauna goală şi nemaisimţindu-se în siguranţă de cînd într-o seară era gata să primească un pietroi în cap, noul preot ceru să plece şi primi cuvenita dezlegare iar parohia rămase fără preot, spre ruşinea celor cîţiva instigatori ai acestei hotăriri.

Astfel, se confirma trista prezicere a Cavalerului:

— *Veni-va vremea cînd vulpile-şi vor căuta coada*[1]

[1] *Il viendra un temps où les renards auront besoin de leur queue.*

6

Între timp, noi stăteam liniştiţi în La Granval. Mi-era dragă viaţa strîns legată de pămînt ; îmi plăcea să mîn voinicii mei boi de Limousin pe cîmpul sfîrtecat de plug, să-mi înfig saboţii în pămîntul reavăn, urmat fiind de toate găinile noastre, care veneau să ciugulească viermii din brazda răsturnată. Chiar şi muncile grele din timpul verii, cum erau cositul şi seceratul, îmi erau pe plac. Îmi prindea bine să-mi cheltuiesc energia, iar cînd, dimineaţa, după ce cosisem o postată bună de pajişte, vedeam înrourata iarbă tăiată drept şi scurt, eram mulţumit. Atunci luam o cute şi îmi ascuţeam coasa fluierînd un cîntec oarecare. Seara, pe vremea secerişului, după ce ultimul snop era încărcat în căruţă, cînd vedeam tot grîul acela din care avea să se facă o pîine neagră şi gustoasă, mă simţeam mîndru la gîndul că eu făcusem toate astea, sau aproape tot. Părintele Bonal mă ajuta şi el pe cît putea, dar la vîrsta lui nu te-apuci de treburi atît de grele. El mîna carul, ajuta la adunatul fînului, la legatul snopilor, tăia via şi făcea alte lucruri mai uşoare. La Fanlac îi plăcuse totdeauna să-şi îngrijească grădina şi o rîndui şi pe cea din La Granval lăsată în paragină, cum se întîmplă de obicei la ţară, unde eşti atît de ocupat încît faci ceea ce e mai de seamă.

Trăiam deci liniştiţi, nevăzînd pe nimeni, vecinii noştri cei mai apropiaţi fiind încă departe şi despărţiţi de noi prin păduri, aşa încît găinile lor nu ne supărau de loc şi nici ale noastre pe ei, ceea ce este un bun prilej de a trăi în pace, căci se ştie că la sate trei sferturi din certuri încep din pricina găinilor care se duc să scormonească în grădini străine. De altfel, nu ne era de loc urît aşa de departe de lume : cînd ai treabă de la răsăritul şi pînă

la apusul soarelui, nu simți nevoia să te duci pe la vecini. În afară de asta, Jean cărbunarul, ajuns prea bătrîn ca să-și petreacă nopțile supraveghind cuptoarele din pădure, se retrăsese în casa lui de la Maurézies, după ce-și agonisise ceva bani și venea uneori să ne vadă. Era un om de ispravă, îndatoritor, precum o dovedise în întîmplarea cu tatăl meu și îmi purtase de grijă încă din vremea aceea. Îmi dădea sfaturi cum să lucrez pămîntul, iar eu le ascultam bucuros, căci, deși mă pricepeam la toate muncile pe care le cere o moșioară, nu eram totuși destul de hîrșit pentru a le duce la capăt în toate împrejurările și acest om cumsecade mi-a fost de mare ajutor cu sfaturile lui înțelepte. Părintele îl îndrăgi de îndată și vorbea cu el în dialect, deoarece Jean, om fără carte, nu știa nici măcar să vorbească franțuzește, ca de altfel aproape toți oamenii de pe la noi. Trăind însă atîta vreme singur în mijlocul pădurilor, se obișnuise să gîndească și să chibzuiască mai mult decît să vorbească, așa încît puținele cuvinte pe care le rostea erau pline de înțeles. Părintele nu era nici el prea vorbăreț, dar tot ce spunea era plin de miez ; așa încît se înțelegeau bine. Jean îi purta totuși respect, după cum e lesne de-nțeles, și îi spunea totdeauna, după pilda noastră : „părinte".

Dar în această privință el ne spuse într-o zi că, de vreme ce nu mai este preot nici de drept, nici de fapt, ar trebui, prin urmare să nu-l mai numim astfel.

— Sfîntă Fecioară ! — strigă Fantille — de douăzeci de ani vă numesc așă, niciodată n-am să vă pot spune altfel !

— Te vei obișnui ! Spuneți-mi toți pe numele meu : Bonal.

— Asta nu pot ! grăi Fantille, nu, nu domnule... Ascultați, pentru că nu vreți să vi se mai spună părinte, am să vă spun : „domnul nostru" !

— Bine ! zise surîzînd ușor. Iar voi, ceilalți, adăugă el, întorcîndu-se spre Jean și spre mine, dacă vreți să-mi faceți plăcere, numiți-mă Bonal.

Și de atunci i-am făcut pe voie și îl numeam așa. În virtutea obișnuinței mă lua uneori gura pe dinainte, dar mă opream la timp, știind că, atunci cînd auzea spunîndu-i-se : părinte, renășteau chinurile lui sufletești.

Vă dați seama că în toate aceste schimbări nu o uitasem pe Lina. A doua duminică după sosirea noastră în La Granval, m-am dus la liturghia din Bars. Preotul citea tocmai Evanghelia cînd am sosit și am rămas în fundul bisericii, aruncîndu-mi privirile peste tot ca s-o găsesc pe draga mea. După o căutare amănunțită, în sfîrșit am zărit-o în dreapta amvonului, dar nu era singură, ci cu mama ei. Cît timp țină liturghia, ca să spun adevărat, n-am fost de loc atent la slujbă de preocupat ce eram să privesc gîtul rotund al Linei mele, puțin cam ars de soare, așa cum îl au fetele care stau pe cîmp, și cîrlionții cu luciri arămii care ieșeau de sub basmaua ei de duminică. La ieșire, m-am așezat în fața portalului așteptînd. Oamenii se răspîndeau în piață, alcătuind mici grupuri și, după ce-și dădeau binețe și se întrebau de sănătate, începeau să flecărească : bărbații despre vreme, despre cum se înfățișează recoltele, despre prețul vitelor la ultimul tîrg din Thenon ; femeile despre spălatul rufelor sau cum a mers scopitul cocoșului și îndoparea lui, iar fetele despre iubiții lor.

La ieșire, Lina mă văzu numaidecît și avu o tresărire ; dar mama ei nu mă recunoscu, ceea ce nu era de mirare, deoarece nu mă văzuse de cînd păzeam gîștele cu fiica ei. Se opriră să stea de vorbă ca și celelalte, mama cu o altă femeie, iar Lina cu Bertrille, care, la un moment dat, se întoarse să mă privească, ceea ce mă făcu să-mi dau seama că vorbeau de mine. O clipă mai tîrziu, așa ca într-o doară, Bertrille veni spre locul unde mă aflam și, trecînd aproape de mine, care mă plimbam în chip de gură-cască și priveam cocoșul clopotniței, spuse aproape în șoaptă :

— La vecernie maică-sa nu va fi aici !

— Bine !

Și mă dusei să urmăresc jocul de popice, furișîndu-mi din cînd în cînd privirea spre Lina.

Pe la orele trei, la ieșirea de la vecernie, cele două fete rămaseră cîtva timp de vorbă ca să-i lase să treacă pe cei care veneau în urma lor ; apoi merseră încet, iar eu, alegîndu-mi un drum ocolit, ceva mai tîrziu le-am ajuns din urmă.

Şi au urmat risete, strîngeri de mînă şi dovezi de prietenie fără de număr. Apoi, cum erau tare curioase să afle cum de mă găseam acolo, a trebuit să le povestesc tot ce se întîmplase cu părintele Bonal şi să le lămuresc că veniserm să locuim pe moşia lui din La Granval. Nu-şi veneau în fire şi nu pricepeau cum un preot poate să nu mai fie preot şi să-şi lase sutana. Ca să le fac să înţeleagă că totul se întîmplase fiindcă el depusese jurămînt pe timpul Revoluţiei, şi ce anume reprezenta acest jurămînt, nu era de loc uşor şi le-am spus de-a dreptul că nişte preoţi numiţi iezuiţi, mari duşmani ai vechilor preoţi patrioţi, au uneltit ca el să fie răspopit.

Iezuiţi ! nici nu auziseră vreodată de ei.

— Şi ce sînt aceşti iezuiţi ? mă întrebară ele.

— După spusele domnului Cavaler de Galibert, aceştia sînt, printre preoţi, cum s-ar spune, nişte vulpoi...

Se porniră pe rîs şi le-am vorbit de alte lucruri mai plăcute. I-am dat de înţeles Linei că acum, fiind vecini, la numai o oră şi jumătate de drum, ne vom putea vedea mai des şi ca atare cît sînt de încîntat. Şi ei îi plăcea acest lucru, dar se temea că maică-sa va descoperi înţelegerea dintre noi şi o va împiedica să-mi vorbească.

— Vom face în aşa fel ca ea să nu bănuiască nimic, îi spusei eu ; şi la urma urmelor, poate că nu s-ar supăra ştiind foarte bine că nu-i cu putinţă să împiedici un flăcău şi o fată care se iubesc să se întîlnească, dar dacă se va întîmpla ca ea să găsească că asta nu e bine, vom avea timp atunci să vedem ce-i de făcut ; aşa încît n-ai de ce să te temi.

Şi mergeam încet toţi trei, sporovăind pe drumul pietros mărginit de tufişuri sălbatice în care se întreţeseau mărăcinii şi arbuştii ; eu, între ele, ţinîndu-le pe după braţ şi pentru a spune adevărul, strîngîndu-l puţin mai tare pe cel al Linei. Cînd drumul străbătea cîte o pădurice de stejari, îmi luam iubita de mijloc şi lipind-o uşurel de mine, o sărutam pe obrazul ars de soare şi pufos ca o piersică frumoasă din vie. Dar timpul trecea, aşa încît ajunserăm aproape de Puypautier fără să ne dăm seama : Betrille însă, mereu trează, ne atrase atenţia şi a trebuit să ne despărţim după ce ne-am luat de mai multe ori

rămas bun, după multe sărutări şi priviri drăgăstoase. Pentru a nu fi văzut, am luat drumul spre stînga, prin crîng, urmînd să trec prin La Grimaudie pentru a ajunge în La Granval.

Cîtva timp totul a mers aşa, fără nici un fel de schimbare. De cîte ori puteam, mergeam la Bars duminica şi le însoţeam pe cele două fete. Sărmana Bertrille era stingheră, aşa cum v-am spus, prietenul ei fiind luat în armată ; dar ea aştepta, fără să-şi piardă răbdarea, la fel ca doamnele din Périgueux atunci cînd garnizoana era în campanie. Cum ea nu ne părăsea niciodată, nu se putea spune nimic rău despre întîlnirile noastre. Dar se găsesc guri rele peste tot, chiar şi la Bars. Cineva, descoperind vicleşugul nostru, o vesti pe mama Linei, aşa încît într-o duminică, la ieşirea de la liturghie, mi-am dat seama că mă priveşte cu stăruinţă. Totuşi, ea nu se supără atunci pe fiica ei ; o întrebă numai cine eram, unde locuiam şi ce făceam.

Cum Lina îi povestise totul fără înconjur, maică-sa îi spuse că nu găseşte nimic rău în faptul că vorbeşte cu mine, înţelegînd prin asta ca întotdeauna purtarea mea să fie cinstită, şi adăugă că ar avea chiar nevoie în gospodăria lor de un slujitor mare şi voinic cum eram eu, care să le lucreze pămîntul, acum cînd Géral îmbătrînea.

Eu îmi dădusem seama că, atunci cînd ieşeam de la slujbă, femeia mă privea întotdeauna îmbietor, ceea ce nu era greu de văzut deoarece, de obicei, nu prea era ea prietenoasă. De aceea în prostia mea ajunsesem să cred, deşi n-aveam încă vîrsta la care te poţi căsători, că dînsa n-ar avea nimic împotrivă să vorbesc cu fiica ei, pînă una alta. Şi într-o duminică, am fost sigur de această treabă cînd, trecînd dinadins prin faţa mea cu Lina şi Betrille, ea mi-a spus :

— Deoarece le însoţeşti pe ele şi în alte duminici, poţi să vii şi astăzi : cred că nu ţi-e teamă de mine ?

— Nu, Mathive ! atunci, cu îngăduinţa dumitale, vom face drumul împreună.

Pe drum, cum cele două fete mergeau înainte, mama Linei îmi vorbi de treburile sale şi-mi spuse cît îi era de greu să conducă gospodăria, de cînd Géral nu-şi mai

părăsea colțul de lîngă vatră. Tocmise ca oameni cu ziua, dar nu era același lucru: avea nevoie de un om tînăr, puternic, ca mine, și în același timp mă privea ca pentru a-mi spune că eu aș fi omul care-i trebuie. Eu, nerăspunzîndu-i nimic, după alte vorbe mă întrebă dacă n-aș vrea să vin la ei și, dîndu-mi de-nțeles că, deoarece Lina și cu mine ne iubeam, peste cîtăva vreme ne-am putea căsători. Și spunînd asta, mă privea într-un chip cam îndrăzneț, găseam eu, ca și cînd ar fi vorbit pentru ea.

Atunci îi spusei, puțin obosit de fandoselile ei:

— Ascultă, Mathive, o iubesc pe Lina mai mult decît pot să spun! Aș fi dară foarte mulțumit să vin la dumneavoastră să lucrez cu toate puterile și priceperea mea, pentru ca gospodăria voastră să meargă cît mai bine; dar deocamdată, e nevoie de mine în La Granval și, astfel stînd lucrurile, aș fi un nemernic dacă l-aș părăsi pe părintele Bonal, care m-a scos din cerșetorie, acum cînd i-ar veni greu să se lipsească de mine.

— Ai dreptate! îmi zise ea.

Și schimbarăm vorba.

Lucrurile au mers multă vreme în acest fel. Aproape în fiecare duminică mergeam la Bars și o întîlneam pe Lina și pe mama ei adeseori. Nu-mi plăcea de loc că Mathive era totdeauna cu Lina, dar aveam răbdare, zicîndu-mi că e mai bine să-mi văd iubita de față cu mama ei decît să n-o văd de loc. De altfel, Mathive se purta bine cu mine, spunîndu-mi uneori cîte un cuvînt care mă făcea să înțeleg că mă vedea cu plăcere; o punea totdeauna pe fiica ei pe primul plan — în vorbe — dar chipul și privirile-i mieroase m-au făcut să înțeleg în cele din urmă că femeia-asta cam trecută era nebună după băieții tineri. Pentru a nu mă sfădi cu ea, făceam pe neștiutorul, pe cel care nu pricepe și mă străduiam să par că nu bag de seamă cînd uneori în timpul mersului se cam lipea de mine, ca și cum drumul ar fi fost prea îngust. Din pricina asta adesea, în loc să le însoțesc, născoceam că am vreo treabă și mă întorceam în La Granval, după ce vorbeam cu Lina în timp ce maică-sa cumpăra o roată de pîine pentru supa bătrînului Géral.

La noi toate mergeau ca pe roate. Eu lucram ca un rob, sculîndu-mă în zori de zi şi culcîndu-mă ultimul. Fantille, încă voinică, creştea păsările, dădea de mîncare la porci şi făcea toate treburile care sînt lăsate pe seama femeilor într-o gospodărie. Fostul nostru paroh Bonal mă ajuta cît putea mai mult, îngrijind boii, păzind oile, ajutînd la munca cîmpului, fără să-şi cruţe osteneala.

Cît despre oi, mă întrista să-l văd cum mînă la păscut cele cincisprezece sau douăzeci de capete pe care le aveam, făcînd treaba unei simple păstoriţe; i-am şi spus-o într-o zi.

— Şi de ce nu ? grăi el aproape vesel, e meseria mea ! — subînţelegînd, cred eu, fosta lui ocupaţie de preot.

Vroise neapărat să înveţe să are pămîntul şi izbutise destul de repede. Uneori, după ce trăgea cu plugul cîteva brazde, pentru a-l înveseli puţin fără să încalc respectul ce-i datoram, îi spuneam :

— E bine arat ! S-ar spune că n-aţi făcut toată viaţa decît asta !

— Jacquou, fiul meu, eşti un linguşitor !

Şi adăugă :

— Cînd îţi dai toată silinţa, faci tot ceea ce trebuie.

Cînd îl vedeam că se înhăma la o treabă mai obositoare, îi spuneam :

— Lăsaţi asta, haide, e prea greu pentru dumneavoastră, care nu sînteţi deprins cu aşa ceva.

Dar el îmi răspundea că era încă în puteri şi că munca îi făcea bine, prin ea îşi recăpăta pacea sufletească.

— Vezi tu, Jacquou, omul se naşte pentru a munci, este o lege a firii ; şi astfel stînd lucrurile, dintre toate muncile nu este nici una mai sănătoasă, mai înălţătoare, ca munca cîmpului. Cu cît eşti mai strîns legat de ea, cu atît ai temeiuri mai bune să fii mulţumit, atît în ce priveşte sănătatea trupească cît şi cea sufletească.

Şi de aici se pornea să-mi spună o seamă de lucruri frumoase, arătîndu-mi că una din condiţiile fericirii este să trăieşti liber pe peticul tău de pămînt, din rodul muncii tale.

— Cum spune Cavalerul, „Libertatea şi piinea coaptă sînt cele mai preţioase bunuri", să mănînci piinea fră-

mîntată de slujnica ta, și făcută din grîul semănat de tine ; să guști fructul pomului pe care l-ai altoit, să bei vinul din via pe care ai sădit-o, să trăiești în sînul naturii care ne îndeamnă fără încetare la pace și la cumpătare, departe de orașele unde așa-numita fericire este artificială — înțeleptul nu poate să-și dorească mai mult...

Și uneori, vorbind astfel, rămînea multă vreme visător, cuprins parcă de păreri de rău.

Duminica, așa cum am mai spus, Bonal nu se ducea la biserică, pentru ca prezența sa să nu dea naștere la tulburări. Se plimba de-a lungul unei vechi alei de castani care pornea din grădina casei și ajungea la capătul pămîntului desțelenit din La Granval, unde un castan mare sădit în mijloc slujea drept hotar. La umbra acestui castan se odihnea pe o bancă făcută de el, și cugeta. Cu sufletul împăcat se gîndea la nedreptatea a cărei jertfă fusese, dar nu cu zvîcnirile dureroase din primele clipe, ci cu acea filozofie senină care primește fără răzvrătire întîmplările vieții. Dar dacă se resemna în ceea ce-l privea pe el, cînd se gîndea la vechii lui prieteni, la Cavaler și sora sa, la enoriașii săi care-l iubeau, la săracii a căror mîngîiere și pronie fusese, i se strîngea inima de durere și trebuia să se-nfrîngă ca să nu se lase copleșit.

Ar fi dorit foarte mult să-i revadă pe toți, dar nu se ducea pe temeiul că oamenii nu l-ar mai fi lăsat să se întoarcă. De aceea era foarte fericit cînd Cavalerul venea să ia prînzul în La Granval și-i aducea noutăți din fosta lui parohie. Deși nu era de loc vorbăreț, punea atunci nenumărate întrebări despre unul sau altul : „Ce mai face cutare ? Mai trăiește încă bătrîna aceea ? S-a căsătorit chipeșa fetișcană a lui cutare ?“ și, după ce-și satisfăcea astfel curiozitatea, vorbeau amîndoi de lucrurile de odinioară, împărtășindu-și unul altuia amintirile. Cînd Cavalerul încăleca pe iapă, încărcat cu vorbe bune pentru toată lumea, și ducînd tutun pentru La Ramée, bietul paroh de altădată se mai liniștea.

Aproape în toate duminicile, Jean venea să-și petreacă ziua în La Granval și să-i țină de urît lui Bonal. Asta îl mai înveselea puțin, căci Jean, fiind dintre cei bătrîni,

îi vorbea de întîmplări din timpul tinereții lui și la un cuvînt, la un nume uneori, îi reveneau în minte lucruri uitate de multă vreme. În zilele acelea Jean rămînea să ia masa cu noi și seara la cină Bonal ne vorbea de unele sau altele, trezindu-ne interesul prin povestiri ciudate și observații la care noi nu ne-am fi gîndit niciodată.

De pildă, ne vorbea despre semnificația denumirii satelor de primprejur, de aceea a numelui oamenilor.

— Astfel, Fossemagne, ne spunea el într-o zi, înseamnă : groapă mare ; Fromental, țara grîului, iar numele tău de Ferral, dragă Jacquou, pare să arate la obîrșie un muncitor fierar din acele ateliere care fiinţau odinioară pe meleagurile acestea ; cît despre porecla de *Croquant*, pe care o purtați voi din tată în fiu, știi bine de unde vine.

— Dar numele de Maurezies, satul lui Jean, îl întrebai, ce înseamnă ?

— Unii socotesc că s-ar trage de la mauri sau sarazini care au năvălit uneori chiar și în ţinuturile noastre, dar eu mărturisesc că nu știu. În schimb, pot să-ți spun că acest sat s-ar putea să fie chiar locul unde sfîntul Avit și-a pierdut tovarășul de drum, pe Benedictus, așa cum stă scris în textele privitoare la această parohie.

Bonal ne făcea să vedem și asemănarea anumitor cuvinte din dialectul nostru cu limba bretonă ; ne vorbea de gali, strămoșii noștri, de religia lor, de obiceiurile lor ; ne povestea despre răscoalele *Croquant*-ilor [1] din Périgord, de pe vremea lui Henric al IV-lea și Ludovic al XIII-lea ; apoi, de asemenea, toate vechile legende despre pădurea Barade pe care le cunoștea temeinic.

În acest fel plăcut se scurgeau clipele de răgaz în La Granval, în timp ce Bonal începea să se obișnuiască cu noua lui viață.

La început, îl stăpînea tristețea și nu vorbea de loc ; dar, puțin cîte puțin, supărarea i se molcomi și cînd, pe nesimțite se lua cu vorba, se lăsa îndemnat să ne povestească îndeosebi despre întîmplări din trecut. Și apoi era

[1] Răscoalele așa-zișilor *Croquants*, țărani din Limousin, Agenais, Quercy etc., pricinuite de povara excesivă a birurilor, au avut loc în anii 1594—1596, 1624 și 1637. Porecla *de Croquant* avea sens de *Răzvrătit*.

atît de bun încît, pentru ca să ne fie pe plac, ar fi făcut-o totuşi chiar şi atunci cînd nu avea chef. Văzînd că totul mergea bine, eu lucram fără grijă, mulţumit că eram aproape de Lina, fără să mă gîndesc că mă apropiasem astfel şi de contele de Nansac, sau mai degrabă fără să mă neliniştesc din pricina acestei apropieri.

Uneori se auzea, departe în pădure, cornul hăitaşului care-şi chema cîinii şi atunci îmi veneau iar în minte toate nenorocirile mele, ura mea se trezea din nou, la fel de fierbinte şi de înverşunată, cu toate sfaturile şi îndemnurile de odinioară ale fostului paroh. E singurul lucru pe care nu l-a putut dobîndi de la mine, atît mi se părea că, iertînd, m-aş fi arătat un fiu rău. Nu-mi era frică de nimic, de altfel, deoarece mă simţeam ca un cocoş tînăr cu creasta frumoasă, destul de puternic ca să mă pot apăra singur.

Şi curînd am avut prilejul s-o dovedesc. Într-o seară de iarnă, mă întorceam de la cositul buruienilor pentru culcuşul vitelor. Ziua începea să bată în retragere şi în pădurea din marginea drumului pe care umblam se lăsa încet înserarea. Mergeam fără zgomot, cu unealta pe umăr, gîndindu-mă la Lina, cînd, aproape pe neaşteptate aud în urma mea un tropot de cal. Mi-a trecut îndată prin minte că era contele de Nansac, dar mi-am urmat drumul fără să mă întorc. Nu mă înşelasem; ajungînd la cîţiva stînjeni de mine, îmi strigă obraznic:

— Hei, mîrlane, dă-te la o parte!

Sîngele mi-a năvălit în cap împins parcă de o pompă, dar m-am prefăcut că nu aud; numai cînd am simţit pe gît suflarea calului, m-am întors dintr-o dată şi, apucînd dîrlogul cu mîna stîngă, am ridicat sapa cu cealaltă:

— Vrei să-l striveşti pe fiu după ce l-ai făcut pe tată să crape în ocnă, spune, ticălos de Crozat ce eşti?

În viaţa mea nu mai văzusem un om atît de uimit. De obicei ţăranii se grăbeau să se dea la o parte cînd trecea el, de teamă să nu fie trîntiţi la pămînt sau pe puţin să nu se aleagă cu cîteva lovituri de bici; aşa că era uluit. Dar ceea ce-l înfurie mai mult, era numele de Crozat, tăinuit cu atîta grijă, acest nume al bunicului său,

afaceristul necinstit, jecmănitorul pe care fiul *Răzvrătitului* i-l arunca în față, tutuindu-l și el cu obrăznicie.

Își puse biciul în cizmă și scoase cuțitul de vînătoare. Calul, un animal nervos, lovea pămîntul și scutura din cap.

— Dă drumul căpăstrului, bădăran ticălos !

Furia mă cutremură :

— Nu înainte de a-ți fi scuipat încă o dată în față, nemernicule, numele bunicului tău, al lui Crozat — hoțul.

Și, slobozind dîrlogul calului care se ridica în două picioare, făcui un salt înapoi și mă trezii în cring cu sapa tot ridicată.

Contele rămase acolo o clipă, alb la față de furie, cu ochii înroșiți, mușcîndu-și buzele și căutînd să se repeadă asupra mea. Dar calul, deși îmboldit strașnic cu pintenii, la vederea sapei ridicate se dădu înapoi înspăimîntat. Atunci, pricepînd că nu putea să mă atace din față și că pădurea deasă mă apăra, contele își vîri la loc cuțitul de vînătoare și plecă, aruncîndu-mi aceste vorbe :

— Vei plăti scump, spurcăciune !

— Nu mai pot eu de amenințarea ta, Crozat !

Din nou cuvîntul acesta care îl înnebunea : dădu pinteni calului și dispăru.

Cînd am povestit acasă întîmplarea, Bonal a fost foarte necăjit, prevăzînd că omul acesta atît de mîndru și de rău va încerca să se răzbune crud pe bietul țăran care îl înfruntase.

— Trebuie să te păzești, să ocolești părțile Hermului și mai cu seamă să nu treci peste pămînturile și nici prin pădurile lui.

La prima vizită a Cavalerului după această întîmplare, Bonal i-o povesti pe larg. După ce ascultă, Cavalerul spuse în chip de concluzie :

— Nu mă mir de loc :

Mari seniori, umblate căi
Sînt vecinii cei mai răi. [1]

[1] *Grands seigneurs, grands chemins*
Sont très mauvais voisins.

Știu prea bine că acest Nansac este un înalt senior de contrabandă, dar ceilalți nu sînt nici ei mai buni! S-ar spune, continuă el, că asta ține de castel. Seniorii de Herm au fost întotdeauna mai mult sau mai puțin tiranici: dovadă este cel de la *Mina de Ceară*.

— Ah, da... Este o legendă legată de turnul de miază-noapte, spuse Bonal, dar cu toate că, fără îndoială, avem de-a face cu o poveste, eu mă pronunț tot pentru ceea ce i-am spus lui Jacquou: să se ferească de acest om rău.

— Asta-i și părerea mea, zise Cavalerul. De altfel nu sînt neliniștit, el e în stare să se apere. Contele fără îndoială se bucură de faptul că e mai bine înarmat decît el, dar:

Viteazului i-ajunge spada scurtă.[1]

Urmînd nu numai aceste sfaturi ci și propria mea părere, de atunci înainte îmi luam unele măsuri de prevedere cînd mergeam prin locurile unde aș fi putut să-l întîlnesc pe contele de Nansac. Aveam la mine o bîtă bună, aș zice mai degrabă un toroipan zdravăn, sau vechea pușcă cu cremene de pe vremea străbunului lui Bonal, dar de care el nu se folosise niciodată, deoarece în toată viața sa, așa cum mi-a mărturisit-o singur, nu ucisese nici o vietate. De altfel, fie că eram departe sau aproape de casă, aveam întotdeauna în buzunar cuțitul tatălui meu, a cărui lamă măsura șase degete și cu care îl făcusem pe Mascret să-și ia tălpășița pe cînd nu eram decît un copil. Cu aceste măsuri de prevedere au trecut vreo șase sau opt luni fără să-l revăd pe conte, afară doar de o singură dată, de departe. Din cînd în cînd îl zăream pe Mascret sau pe celălalt paznic care păreau că mă pîndesc de la distanță, dar de aceștia nu-mi păsa de loc, și mai aveam altceva în cap, care îmi abătea gîndul de la ei.

Cînd ești îndrăgostit toate gîndurile se întorc spre iubită și pașii au aceeași țintă, ca și gîndurile; așa că nu pierdeam nici un prilej s-o văd pe Lina. Maică-sa se

[1] *A vaillant homme courte épée!*

împopoțona cît putea mai mult, doar o izbuti să mă ademenească, dar așa era și mai urîtă, iar eu rîdeam în sinea mea, amintindu-mi de zicătoarea Cavalerului :

Catîrcă bătrînă, frîul de aur ! [1]

Uneori duminica, mereu stăpînită de același gînd, mă poftea să intru la ei cînd ieșeam de la liturghie, și citeodată mă îmbia să rămîn la masă. Eu îi cunoșteam bine jocul, dar primeam, pentru a sta cît mai multă vreme alături de Lina. După prînz bătrîna mă ducea pe moșioara ei, ca să-mi arate cît venit s-ar putea obține de pe urma ei. În timp ce ne plimbam, iar Lina vedea de gospodărie, ea găsea totdeauna mijlocul de a mă face să înțeleg că-i eram pe plac și că ar dori mult să vin la ei. Îmi arăta o bucată de pămînt rămasă nelucrată sau o vie care nu fusese săpată la timp, căci nu era nici un bărbat în casă.

— E păcat că așa stau lucrurile, că tu nu poți să pleci din La Granval. După cum vezi, noi avem o moșie mare care ar da un venit îndoit dacă am avea un bărbat tînăr și priceput ca tine. Apoi, în sfîrșit, lucrînd pentru noi, ai lucra pentru tine însuți, pentru că Lina te găsește pe placul ei, iar noi n-o avem decît pe ea.

Și nu-mi arăta numai moșia, ci și grajdurile, hambarele pline de grîu, pivnița unde se afla vreo treizeci de butoaie de vin, și din cel vechi, căci Géral avusese întotdeauna obicеiul de a păstra o parte din fiecare recoltă ca s-o lase să se învecheaască. Pînă la dulapurile pline de rufărie, pînă la scrinurile pline de lucruri, ca îmi arăta tot ; iar într-o zi, deschizînd un sertar de la dulapul cel mare de a cărui cheie nu se despărțea niciodată, scoase un mic sac de piele plin cu ludovici pe care-i răspîndi ca pentru a mă face să mă hotărăsc :

— Toate astea, dragul meu, ar fi ale tale mai tîrziu !

Cînd diavolul pune stăpînire pe femeile vîrstnice, le face să-și piardă capul. Așa trebuie să fie, căci Mathive, care avea cam patruzeci și șapte, sau patruzeci și opt de ani, care nu era frumoasă, fiind și știrbă, cu nasul ascuțit

[1] *A vieille mule frein doré !*

şi cu ochii roşii, îşi închipuia că bogăţia ei mă poate face să ajung orb şi ticălos în acelaşi timp.

Cînd m-am aflat singur cu Lina, i-am povestit tot ce făcea maică-sa ca să m-atragă la ei, fără să-i spun, se-nţelege, ce ascundea sub atîtea dovezi de prietenie. Şi atunci biata copilă îmi spuse :

— Vezi tu, Jacquou, eu te iubesc mult şi îţi dai seama că aş fi mulţumită ca tu să locuieşti cu noi, pînă cînd ne vom căsători ; dar dacă tu ai face un asemenea lucru, dacă ai părăsi pe un om cum e părintele Bonal, care te-a scos din sărăcie, care te-a învăţat tot ceea ce ştii, nu ţi-aş mai vorbi niciodată.

— Fii liniştită, Lina mea, mai degrabă mi-aş tăia un deget decît să fac o asemenea ticăloşie.

Şi totuşi, cît de fericit aş fi fost să trăiesc alături de ea şi să muncesc pentru ea ! Mereu cu aceleaşi gînduri. Mathive îmi cerea uneori să le ajut la strînsul finului sau la săpatul viei, ori la alt lucru ce nu suferea amînare. Iar eu, mulţumit totuşi să le fiu de folos şi, mai presus de toate, bucuros de a fi în preajma Linei, mă duceam să le ajut cu învoirea lui Bonal. Şi cînd veneam să fac arăturile de iarnă, seara la claca ajutam la cojitul castanelor şi plecam tîrziu, pentru că Lina n-ar fi stins niciodată tăciunii din sobă, cum fac fetele cînd vor ca cel care le poartă dorul să plece.

Într-o zi, cum sosisem devreme să le ajut la culesul viei, Lina se pregătea să facă pîine şi, înainte de a merge la treabă, eu o priveam, mîncînd un căţel de usturoi cu struguri. Mai întîi ea îşi potrivi basmaua pe cap în aşa fel încît să-şi acopere tot părul, apoi îşi sufleca mînecile pînă la umăr, îşi spălă bine braţele şi mîinile cu săpun şi apă călduţă, apoi se clăti cu apă rece pe care i-o turnam eu din doniţă. Îşi curăţi pe urmă bine unghiile, pregăti plămada, puse făină, apă caldă şi începu să frămînte totul. Era o plăcere s-o vezi lucrînd : mînuia mai întîi făina, amestecînd-o încetişor cu apă ; după ce aluatul se lega, îl apuca cu mîinile, îl ridica, îl trîntea cu putere în copaie. Braţele ei frumoase, rotunde, uşor bron-

zate deasupra încheieturii mîinilor, iar ceva mai sus de un alb trandafiriu, se înfundau voinicește în coca care se lipea de piele, cleioasă, și pe care o desprindea răzuind-o cu degetul. „Ah! mă gîndeam văzînd-o astfel, ce plăcere să înfigi cuțitul în turta din făină de grîu, să mănînci pîinea gustoasă a gospodinei tale, pîinea făcută de mîinile ei și îmbibată cu plăcuta mireasmă a cărnii sale! Ce fericire să fii împreună cu copii și toți ceilalți în jurul unei mese și să te împărtășești cu pîine din grîu bun în care ea a pus, ca să zicem așa, ceva din sufletul ei!" Și tot visînd, mă și vedeam alături de Lina, luînd masa cu o droaie de plozi...

Dar lucrurile nu se călăuzesc după închipuirea oamenilor; ar fi uneori prea bine, sau poate alteori prea rău. Multă vreme Mathive îmi vorbi de gîndurile ei și îmi trezi unele speranțe, bucurîndu-mi inima, cu toate că vedeam prea bine că nu era sinceră cînd vorbea de Lina: atît e de ușor să ne lăsăm amăgiți în asemenea imprejurări! Nu întîrzie, de altfel, să-și schimbe purtarea față de mine. Într-o duminică, era Întîmpinarea Domnului, pe cînd mă aflam în piață, în fața bisericii din Bars, așteptînd ca de obicei încheierea slujbei, bătrîna veni spre mine și, luîndu-mă de o parte, fără să-și mai piardă vremea cu fleacuri îmi spuse că, deoarece m-a îmbiat de atîtea ori și eu n-am primit, a tocmit un slujitor și că, prin urmare, va trebui să înțeleg că viitorul pe care mă făcuse să-l întrevăd, nu se mai putea îndeplini; îi părea tare rău, deoarece de mine i-ar fi plăcut mai mult.

— De acum încolo, încheie ea, n-are nici un rost să mai vorbești cu Lina.

Auzind una ca asta, rămăsei năuc, și o privii țintă, ca și cum n-aș fi înțeles. Totuși, curînd mi-am venit în fire și i-am spus că, dacă de-acum nu-mi mai era îngăduit să vorbesc cu fiica ei, nimeni în lume nu mă putea opri s-o iubesc atît timp cît trupul meu va fi plin de viață.

— Cît despre asta, îmi zise ea, nu pot face nimic; dar nu mai vreau să vii în casa noastră, nici s-o mai vezi în afară.

Spunînd toate astea, Mathive se grăbi s-o ajungă din urmă pe fiica ei care mă privea trist de departe, iar eu am plecat descumpănit de tot.

Slujitorul pe care-l tocmise era un flăcău din La Séguinie, care lucrase la ei ca ziler și fusese mulțumită de el. Era un mare desfrînat, avea umerii lați, trupul îndesat, chipul timp și pe lîngă toate astea mai vroia să facă și pe cuceritorul. În colo era un animal nesimțitor și, afară de interesul propriu, nu vedea decît lucrurile care-i luau ochii. De îndată ce își dădu seama că Mathive îl privea cu ochi buni, și aceasta s-a întîmplat chiar din primele zile, a început să facă pe stăpînul și să poruncească. Curînd fu înțolit ca un cocoș împăunat al satului, cu cămăși bune din pînză subțire, cravată de mătase, pălărie cenușie, o haină frumoasă și cizme. Nu trecuse o lună de cînd era la Puypautier, și știa de sacul cu ludovicii de aur al Mathivei, ba îi și risipea. Toți vecinii s-au lămurit curînd ce era el de fapt; totuși, conform sfaturilor bătrînei, se făcea că vorbește cu Lina, pentru a-și ascunde jocul, dar era prea timpit pentru a putea înșela pe cineva.

Sărmana mea prietenă era la fel de necăjită ca și mine, cu atît mai mult că înțelegea ceea ce se petrecea, deși nu spunea nimic. Dar ce putea face? Géral stătea mereu în colțul de lîngă vatră, neputîndu-se mișca și nemaiavînd mintea limpede: nu era el deci cel care ar fi putut pune stavilă la toate astea. Deși mama Linei o oprise și pe ea, ca și pe mine, să ne întîlnim, găseam noi totuși prilejul să ne vedem uneori, ceea ce nu va mira pe nimeni. Îmi povestea atunci necazurile ei, iar eu încercam s-o liniștesc și s-o îndemn să aibă răbdare, spunîndu-i că toate au un sfîrșit. Dar, de fapt, lucrurile nu se îndreptau: cu cît trecea timpul, acest nemernic punea stăpînire tot mai mult pe casă, datorită smintelii Mathivei. Dacă uneori ea se-mpotrivea la ceea ce-și pusese el în cap, o amenința că pleacă și bătrîna femeie proastă din cale-afară se supunea și îl lăsa să facă ce vroia; ce să mai vorbim, el era acum cel care „tăia și spînzura", cum se spune de cei care fac pe stăpînii.

Deși era timpit, așa cum am mai spus, flăcăul acesta care se numea Guilhem, înțelese, după o oarecare vreme, că putea să dobîndească multe lucruri de la bătrînă, să-i sustragă ludovicii de aur unul cîte unul pentru a se îmbăta duminica la Bars, marțea la Thenon, apoi să che-

fuiască la hramurile de la parohiile din jur, dar în ceea ce priveşte moşia, care îi aparţinea în întregime lui Géral, ea îi va reveni Linei, de vreme ce bătrînul o recunoscuse, căsătorindu-se cu Mathive. Aşadar moşia o jinduia acest nemernic, deoarece îşi spunea că, la moartea lui Géral — care surveni curînd după aceea — Lina ar rămîne stăpîna tuturor bunurilor şi atunci adio chefuri ! Trebuia să grăbească pasul. De aceea stăruia tot mai mult pe lîngă ea, mai cu seamă în faţa oamenilor, şi îi spunea pe şleau bătrînei, muşcată de gelozie, cu toate că ea însăşi îl sfătuise să accepte acest joc, că numai se preface pentru a astupa gura lumii. Mathive turba că era nevoită să îndure toate astea şi-şi descărca mînia pe fată, neîncetînd s-o ocărască şi uneori s-o şi înghiontească.

După cîtva timp, căutînd mereu să-şi atingă scopul, Guilhem îi spuse Mathivei că singurul mijloc de a închide gura oamenilor era de a-l cununa cu Lina. Dar bătrîna nu înţelegea lucrurile aşa, şi se împotrivea cu îndîrjire. Neavînd încotro, îndura ca bădăranul ei să facă pe curtezanul fiicei sale ; dar ca să se căsătorească cu ea, asta era cu totul altceva.

Putea Guilhem s-o asigure cît vroia că după cununie va fi ca înainte şi că ceea ce spune este în interesul ei, pentru ca nimenea să n-o poată defăima : toate erau de prisos. Netrebnica îşi dădea seama că, o dată căsătorit cu Lina, Guilhem ar fi părăsit-o şi se opuse ferm şi hotărît. Atunci el, înfuriat, o respingea fără milă şi cu cît căuta ea să-i fie pe plac, cu cît îl dezmierda pentru a-l linişti, cu atît o bruftuluia mai rău. Sărmana Lina avea de îndurat toate urmările, pentru că maică-sa începuse s-o urască, ajungînd chiar s-o bată. Eu care ştiam ce se petrece, fie prin ea, fie prin Bertrille, sufeream mult s-o ştiu atît de nefericită şi mă frămîntam cumplit, încît ajunsesem să nu mai pot dormi uneori noaptea întreagă. Îmi trecea adesea prin minte gîndul să-l pedepsesc pe Guilhem şi mă mîncau palmele ; dar Lina mă ruga să nu fac nimic, iar eu nu mişcam de teama de a nu o face şi mai nefericită.

Totuşi, într-o zi, nemaiputînd răbda, l-am înghesuit într-un colţ la Thenon, şi i-am dat să înţeleagă că, în

ce privește Mathive și ludovicii ei de aur, n-are decît să facă ce vrea, nu-mi pasă ; dar pe Lina, s-o lase în pace.

— Ai grijă că, dacă te-mpinge păcatul să-i faci fie zile negre, fie ochi dulci, te jupoi de viu !

Era tot atît de voinic ca și mine ; numai că era laș și îmi jură pe toți dracii că nu i-a făcut niciodată propuneri care să-i atragă nici vorbe bune, nici vorbe rele. Nu făcuse altceva decît s-o împiedice pe mama ei s-o siciie.

— Poți s-o întrebi pe Lina ; o să ți-o spună și ea.

— Oricum, să nu zici că nu ți-am spus ! și-am plecat scîrbit de lașitatea și fățărnicia lui.

Între timp, ne lovi o mare nenorocire în La Granval. Într-o dimineață, pe cînd ieșea din casă pentru ca să se ducă să strîngă castane, Bonal căzu țeapăn în urma unui atac de inimă. Ducîndu-l și așezîndu-l în pat, i-am dat să respire oțet în timp ce Fantille îi ridica capul ; dar muri după cîteva minute fără să-și fi recăpătat cunoștința.

Bătrînul Jean sosind chiar în acest moment, după primele văicăreli, l-am rugat să se ducă la Maurezies și să trimită pe unul din vecinii săi la Fanlac să-i ducă trista veste domnului Cavaler de Galibert. Eu m-am dus să fac declarația la primar și în același timp să comand coșciugul. Cînd m-am întors, Jean sosise și, toți trei împreună cu Fantille, am rămas să veghem mortul. De obicei, cei ce mor sînt îmbrăcați cu hainele cele mai frumoase ; dar noi, n-aveam cum s-o facem, Bonal neavînd alte veșminte decît cele cu care era îmbrăcat. Uneori Fantille îi spunea :

— Ați face bine să vă comandați alte haine. Cînd vă plouă și vă udați n-aveți nici măcar cu ce să vă schimbați.

Iar el răspundea :

— Cînd acestea se vor rupe... poate că de altele nu voi mai avea nevoie ! adăuga apoi cu un ușor surîs.

Era deci întins pe pat în veșmintele lui de fiecare zi. Fața îi era senină și, dacă n-ar fi fost galben ca turta de ceară, ai fi zis că doarme. Trăsăturile lui erau parcă mai fine, nările puțin cam groase se subțiaseră, gura îi era

acum închisă, iar urma supărărilor care-i întuneca uneori chipul dispăruse de cînd intrase în odihna cea veşnică. Fantille păstrase cîteva bucăţi de luminare pentru tunete şi trăsnete şi aprinse una lîngă pat, pe o mică masă acoperită cu un ştergar de pînză unde, într-o farfurie cu apă sfinţită, se afla o crenguţă de merişor de la Florii. Dar în afară de Jean nu venise nimeni să stropească mortul, căci eram departe de lume în mijlocul pădurii şi apoi, trebuie să spun, că oamenii dovedeau n-aş zice chiar teamă de Bonal, ci un fel de repulsie faţă de el ca un răspopit ce era, deşi aceasta se întîmplase fără voia lui, bietul om.

După o după-amiază dureroasă, noaptea se aşternu devreme, ca în timp de toamnă, şi ne găsi tot pe noi trei acolo. Lumina luminării tremura pe patul mortului şi ne lumina şi pe noi, care stam alături, lăsînd în camera mare colţuri întunecate ce ne învăluiau în umbră. Fantille îşi spunea rugăciunea cu mătăniile în mînă, iar noi doi, eu şi Jean, ne depănam gîndurile triste, ascultînd deasupra capetelor noastre o carie, adică un viermişor care sfredelea cu burghiul lui într-o grindă : sfrr, sfrr, sfrr... şi schimbam uneori în şoaptă cîteva cuvinte care abia întrerupeau jalnica tăcere.

Pe la orele şapte seara auzirăm tropotul unui cal în curte şi am ieşit împreună cu Jean : era Cavalerul. În timp ce Jean ducea iapa în grajd, l-am condus pe Cavaler în camera mortului şi i-am luat paltonul.

— Sărmanul meu prieten ! spuse el şi se apropie de pat.

Şi aplecîndu-se, sărută evlavios fruntea rece ca gheaţa a mortului. Ridicîndu-se apoi, mă întrebă cum s-a întîmplat şi, după ce i-am povestit nenorocirea, se aşeză pe scaunul ce i-l împinsese Fantille şi rămaserăm toţi patru tăcuţi şi gînditori.

Era vreme urîtă ; vîntul sufla afară, trecînd prin nucii înalţi cu un freamăt de rîu revărsat şi strecurîndu-se pe sub ţigle, gemea sus, sub uşa podului care se izbea uneori, fiind prost închisă. Din cînd în cînd cîte o rafală de ploaie izbea ferestrele şi năvălea cu zgomot în vastul cămin. Ne priveam atunci spunînd : „Ce vreme !“

Așa se scurse acea noapte lungă. Eu, care nu eram obișnuit, neputînd rămîne timp îndelungat pe scaun, mă ridicam, mă duceam în curte să-mi dezmorțesc puțin picioarele și, cînd vîntul îmi biciuia fața, priveam cum trec norii grei și negri pe cerul cenușiu, pierzîndu-se în noapte.

Cînd apărură zorile prin geamuri, pălind flacăra luminării care ne lumina, Cavalerul mă întrebă dacă am făcut toate demersurile pentru înmormîntare. Îi răspunsei că, în afară de declarația către primar și de coșciugul care era comandat, nu făcusem nimic, așteptînd sfatul lui. Și atunci l-am lămurit că Bonal ne spusese adesea că vroia să fie îngropat la capătul aleii, sub castanul cel mare care fusese sădit în ziua nașterii tatălui său și că ar fi bine să ne supunem dorinței lui, cu atît mai mult cu cît, dacă l-am duce la cimitir, parohul, din ură, l-ar îngropa în colțul trist, plin de urzici și mărăcini, păstrat anume pentru sinucigași.

Cavalerul se gîndi o clipă :

— Facă-se voia bietului nostru defunct. Îl cunosc pe primar, el nu e un om care să se neliniștească din pricina unei mici abateri de la litera legii pe care poate nici n-o cunoaște ; de altfel, dacă mai tîrziu va apare vreo dificultate, voi căuta s-o înlătur.

Am ieșit și, luînd un tîrnăcop și o lopată, m-am dus în alee. Ploaia încetase, timpul era rece și în vîlceaua mică, mai jos de La Granval, plutea deasupra cîmpului plin de bălți albicioase o boare ușoară venind de la rîu. Cerul se înroșise dinspre răsărit, iar la suflarea umedă a dimineții se scuturau grelele frunze ude de ploaie și cojile goale de castan. Ajungînd lîngă castanul cel mare, am început să sap abătut groapa, gîndindu-mă că era ultimul prinos adus defunctului, căruia îi datoram atîtea.

Către orele zece, terminîndu-mi treaba, m-am întors acasă și în momentul cînd deschideam bariera curții, o văzui pe domnișoara Hermine venind călare pe măgărița ei mînată de Cariol. Intrînd în camera mortuară, ea luă ramura de merișor și stropi cu apă sfințită trupul mortului, apoi îngenunche lîngă pat, cu capul plecat și se

rugă multă vreme. Cînd se ridică, își șterse ochii și, privind mortul, spuse :

— De-acum toate necazurile sale s-au sfîrșit !

Pe la prînz, Fantille, care pusese o găină la fiert, aduse puțină supă domnișoarei Hermine ; ea nu mai vroi să mănînce nimic altceva, dar Cavalerul mîncă puțină supă și bău un pahar de vin.

Pe la orele două sosi judecătorul de pace cu grefierul său ca să aplice sigiliul. Ne lăsă să luăm cearșafuri din dulapul de rufe pentru a-l înfășura pe defunct, apoi închise totul, dulapurile din perete, sertarele și scrinurile. După ce termină, discută un moment cu Cavalerul, plimbîndu-se în jurul casei, și apoi plecă.

Fiindcă tîmplarul nu mai venea, am plecat în întîmpinarea lui și puțin mai tîrziu l-am zărit de departe mergînd în urma catîrului care ducea coșciugul prins de-a latul spinării, el sprijinindu-l leneș de un capăt. Ajunși acasă, am pus coșciugul în cameră și, vîrîndu-mă între pat și perete, iar Cavalerul de cealaltă parte, am trecut un cearșaf pe sub trup, începînd cu capul, apoi tuspatru, cu Cariol și Jean, l-am ridicat de pe pat pentru a-l culca în coșciug unde domnișoara Hermine așezase o pernă. Pe urmă, luîndu-ne ultimul rămas bun de la fostul părinte Bonal, l-am acoperit cu giulgiul. Tîmplarul puse capacul sicriului și începu să bată cuiele. Bocăniturile de ciocan în această cameră, unde pînă atunci nu se vorbea decît în șoaptă, parcă de teamă de a nu trezi mortul, aveau ceva dur care tortura auzul.

Între timp, ziua se apropia de sfîrșit : pe sub coșciugul așezat pe două scaune, am trecut ștergare răsucite și l-am scos din casă. Nu se afla nici un străin, nimeni, afară de două cerșetoare bătrîne de prin vecini, cărora Bonal le ducea din cînd în cînd o bucată de pîine sau o bucată de slănină pentru fiertura lor.

În timp ce noi, ducînd sicriul, mergeam pe alee cu un pas greu și cadențat, cele două bătrîne cu mătăniile în mîini veneau după domnișoara Hermine și Fantille, care ducea apa sfințită. Sufla un vîntuleț aspru dinspre răsărit, fluturînd cearșaful care acoperea sicriul și ridicîndu-ne părul vîlvoi. Frunze veștede desprinse din castani

căcleau pe giulgiul alb ca un semn de doliu al lucrurilor nèînsufleţite. Coţofane gălăgioase zburau în înălţimi luptînd cu vîntul ca să ajungă la adăpostul lor nocturn. În depărtare se auzea cornul de chemare al păstorului şi mugetul unui bou ce se întorcea de la adăpătoare. Soarele, gata să coboare sub zare, era ascuns de norii negri şi un fel de abur cenuşiu se lăsa pe pămînt la apropierea nopţii. Cum ajunsesem aproape de capătul aleii, vîntul ne-a adus dangătul îndepărtat al clopotului de la Saint-Geyrac, care suna de vecernie. Părea că glasul providenţei, ridicîndu-se deasupra durerilor acestei lumi, binecuvînta pe bietul preot, jertfa urii confraţilor săi. Ajunşi la marginea gropii, sicriul fu aşezat pe pămînt şi aşteptarăm.

Atunci domnul de Galibert, în picioare, luînd o carte din mîna sorii sale, citi *De Profundis* şi rugăciunile pentru morţi, şi noi, toţi, în acelaşi gînd, am binecuvîntat pe omul cinstit şi bun care fusese Bonal. După terminarea rugăciunilor, am coborît coşciugul în groapă, iar Cavalerul, luîndu-şi încă o dată rămas bun, prinse ramura de merişor şi aruncă cîţiva stropi de apă sfinţită deasupra, apoi un pumn de ţărînă. Noi, ceilalţi, după el, am făcut acelaşi lucru şi în timp ce pămîntul cădea cu zgomot înăbuşit peste sicriu, domnişoara Hermine, în genunchi, se ruga fierbinte

După ce, ajutat de Cariol, am umplut groapa, toată lumea se întoarse acasă. Cavalerul şi sora lui plecară la Fanlac cu Cariol, care le lumina drumul cu un felinar. Cele două bătrîne, primindu-şi pomana obişnuită, se întoarseră la colibele lor ; Jean plecă acasă, iar noi, Fantille şi cu mine, am rămas singuri. A doua zi dimineaţa am desprins pătrate de iarbă pentru a le pune pe mormîntul lui Bonal şi, în timp ce Fantille împletea o cruce din merişor ca s-o aştearnă deasupra, eu m-am aşternut din nou pe treabă, căci, deşi într-o casă a murit cineva, supravieţuitorii sînt nevoiţi să-şi reia viaţa de zi cu zi.

Cînd judecătorul de pace se întoarse să rupă sigiliile, era însoţit de un ins pe jumătate ţăran, pe jumătate domn care, după cîte îmi spuse grefierul, era un văr de gradul

al treilea al lui Bonal. Omul nu mă privea cu ochi buni şi nevasta lui de asemenea, pentru că auziseră că vărul lor îmi dăruise mie tot ce avea. Eu nu ştiam nimic de toate astea şi nici nu mă gîndisem vreodată la aşa ceva, dar Cavalerul, care cunoştea intenţiile defunctului, îl făcuse pe judecător să înţeleagă acest lucru atunci cînd voise să aplice sigiliul şi asemenea secrete se păstrează cu greu.

Cînd au deschis dulapul de rufe, în sertarul din mijloc, a cărei cheie fusese găsită între două cearşafuri, judecătorul descoperi o hîrtie care era testamentul şi, desfăcînd-o, citi :

„Dăruiesc şi las moştenire lui Jacques Ferral, zis Jacquou, toate bunurile mele mobile şi imobile, fără excepţie, cu obligaţia de a păstra, hrăni şi întreţine o dată cu el, ca pe propria sa mamă, pe slujnica mea, Fantille, pe tot restul vieţii ei.

BONAL,
fost paroh la Fanlac."

Vărul scoase o exclamaţie de ciudă, iar nevastă lui, care se şi apropiase de dulap pentru a vedea dacă nu se află acolo şi bani, îmi aruncă o privire furioasă, ca şi cum ar fi vrut să-mi sfîşie faţa.

— Din nenorocire pentru Jacquou, adăugă judecătorul, testamentul nu este valabil pentru că nu este datat.

Uite, băiatul meu, îmi zise, arătîndu-mi hîrtia. Să mai căutăm, urmă el, poate vom găsi un alt testament.

Dar nu găsi nimic altceva, spre marea mulţumire a vărului şi soţiei acestuia care, de îndată ce s-a terminat căutarea, închiseră toate dulapurile şi cercetară toată casa pentru a-şi da seama ce moştenire le revine. Se urcară în pod să vadă dacă este mult grîu, coborîră în pivniţă, unde nu se afla decît un butoi, merseră după aceea la grajd să vadă vitele şi totul, bucurîndu-se de norocul ce a dat peste ei, căci Bonal nu mai avea alte rude.

— Şi totuşi, zise femeia, eu credeam că la un fost paroh se găseşte mai multă rufărie în dulapuri.

— Iar eu, adăugă omul, credeam că se va găsi mai mult vin în pivniţă şi de-ale gurii.

În acest timp, i-am spus Fantillei :

— Sărmana de tine, nu ne mai rămîne decît să ne strîngem lucrurile.

Și numaidecît, nevrînd să rămîn nici un ceas mai mult cu acești oameni, atît mă scîrbea lăcomia lor, îmi adunai hanțele și Fantille făcu la fel. Dar în momentul plecării, femeia ne spuse :

— Și ce aveți în boccelele voastre ?

— Nimic ce v-ar aparține, n-aveți nici o teamă.

Părăsind casa, o întrebai pe Fantille :

— Unde ai de gînd să te duci acum ?

— Unde vrei să mă duc, dacă nu la domnul Cavaler ? Ei mă vor ține pînă voi găsi un loc, adăugă ea cu tristețe.

Sărmana Fantille ! Se apropia de șaizeci de ani și nu mai era prea sprintenă, și totuși trebuia să se tocmească slujnică într-o casă străină la o vîrstă cînd ar fi avut nevoie de puțină odihnă.

— Am să te însoțesc ; dar mai întîi vom trece pe la Jean, ca să-mi las acolo bocceaua.

Ajunși la Maurezies, îi povestii lui Jean istoria testamentului și atunci el îmi spuse :

— Bonal era atît de cinstit încît socotea că e de-ajuns să spună care îi este dorința. Era el foarte învățat în multe lucruri, dar nu cunoștea legea sărmanul ! Ce vrei, dorința de a-ți face un bine a avut-o, îi rămîi tot atît de îndatorat.

— Așa și sînt, Jean ; te asigur că îmi voi aminti totdeauna de el cu aceeași recunoștință ca și cînd voința lui ar fi fost împlinită.

— Acum, reluă Jean, nu știu ce ai de gînd să faci ; dar oricum, poți rămîne aici ; vei avea pîine și nu vei dormi afară.

— Mulțumesc, prietene Jean, bucuros rămîn, deocamdată ; dar mai întîi trebuie s-o însoțesc pe Fantille pînă la Fanlac.

Și, lăsîndu-mi acolo bocceaua, am luat-o pe cea a bătrînei femei care stătea pe bancă cu mîinile încrucișate pe genunchi, cu capul plecat.

Se ridică numaidecît și porniram spre Fanlac, eu petrecîndu-mi peste umăr vechea armă a lui Bonal pe care el mi-o dăruise.

Mergînd pe drum mă gîndeam în sinea mea că domnișoara și Cavalerul or să vrea poate să mă oprească la ei din bunătate, deoarece moșia lor nu era așa de mare încît să aibă nevoie de un alt argat în afară de Cariol. Dar eram mîndru și nu doream să stau pe spinarea lor, știind că inima le este mai mare decît buzunarul și simțindu-mă, de altfel, în stare să-mi agonisesc singur traiul. Și apoi nu mă puteam împăca cu gîndul de a mă îndepărta de Lina, dorind să-i pot sări în ajutor, dacă maică-sa ar face-o prea nefericită. De aceea, după ce am mers timp îndelungat și am ajuns în La Blaugie, i-am spus Fantillei :

— Iată-te ca și ajunsă ; eu am să mă întorc ca să nu mă prindă noaptea pe drum.

— Și cum, nu vii tu pînă la Fanlac să-i povestești domnului Cavaler ce s-a întîmplat ?

— Sărmana mea Fantille, îi vei povesti dumneata. Eu n-am să merg astăzi ; vezi, soarele coboară spre asfințit... Hai, rămîi cu bine ! Voi veni peste cîteva zile.

Și, părăsind-o, m-am întors la Maurezies.

Casa din La Granval era o casă mare, frumoasă, burgheză pe lîngă cea a lui Jean, care nu avea decît o cameră luminată de o ferestruică. În loc de dușumea avea pămînt bătătorit, pe alocuri crăpat și cu ridicături acolo unde se grămădea noroiul cărat de afară pe saboți. Într-un colț, un pat sărăcăcios, în mijloc o masă veche și o bancă ; lîngă peretele cu tencuiala căzută, o ladă veche roasă de carii. Sub masă, un vas mare cu castane și o oală ; în covată, o doniță de lemn și atîta tot. Cuptorul scund și mare scotea fum prin toate părțile, căci grinzile și scîndurile podului luceau de negre ce erau : mi se părea că sînt din nou la Combenègre.

Cînd am ajuns era tîrziu. La lumina flăcării îl văzui pe Jean așezat la gura vetrei, atițînd focul sub oala atîrnată de cîrligul de deasupra ei.

— Am făcut puțină fiertură îmi spuse ; trebuie să fie gata ; ia oala de pe foc, eu am să tai pîinea.

Şi, ridicîndu-se, deschise sertarul mare al mesei şi scoase pîinea ; apoi începu s-o taie într-un castron de pămînt ars, lipit în mai multe locuri.

— Vezi — îmi spuse, arătîndu-mi pîinea scobită la mijloc şi cu două coarne ca o lună nouă — dinţii mei nu sînt buni, nu pot mînca decît miezul ; tu vei mînca coaja.

Mi-era tare foame, dat fiind că nu mîncasem nimic de două zile, atît de mult mă tulburase moartea bietului meu Bonal. Dar cînd eşti tînăr, poţi să ai oricît de multe necazuri, stomacul îşi cere curînd drepturile. Am mîncat dară două strachini pline de fiertură, dar nu era chip să-ţi faci acel *chabrol* care ne mai ostoieşte pe noi, ţăranii ; Jean nu avea nici un strop de vin şi nici de cidru. După ce am dat gata fiertura, mi-am tăiat o bucată de pîine şi am frecat-o cu usturoi, cruţînd sarea care era foarte scumpă pe vremea aceea, am băut un pahar de apă şi mă pregăteam să mă duc la culcare. Patul lui Jean era prost, căci n-avea decît un mîndir cu pănuşi de porumb şi frunză de mesteacăn, leac pentru dureri, iar pe deasupra o velinţă ; dar era mare, aproape pătrat, ca vechile paturi unde se culcau uneori cîte patru, şi am dormit dus ca un hîrciog în timpul iernii.

A doua zi m-am dus să dau tîrcoale pe la Puypautier spre a încerca s-o zăresc pe Lina, pîndind de departe momentul cînd îşi va duce vitele la cîmp. Cînd am văzut-o că iese din curte, mînînd-şi oile şi capra şi îndreptîndu-se spre vîlceaua cea mare de din jos de sat, m-am ascuns în pădurea învecinată, de-a lungul căreia era un taluz plin de tufişuri, de porumbari şi de viţă sălbatică, unde venea ea să se adăpostească împotriva vîntului. Din ascunzişul meu o vedeam torcînd la caier, ridicînd ochii din cînd în cînd ca să se încredinţeze că animalele nu se îndepărtează. Uneori se oprea din tors, lăsînd în jos mîna în care ţinea fusul şi părea pierdută în gînduri triste. Cîinele, culcat la picioarele ei, nu slăbea din ochi turma, iar la cîţiva paşi de ea capra, căţărată pe un morman de pietre acoperite cu mărăcini de mure, păştea harnic, scuturîndu-şi bărbuţa neagră. Locul era pustiu ; lăsat în paragină, cu tufe din acea plantă aspră numită păr de cîine, cu vreo mlădiţă de viţă de vie sălbăticită sau cîţiva lăstari de smochin crescuţi pe vechile

rădăcini ; iar de jur împrejur tufișuri de stejar cu frunze veștede de culoarea taninului. Pe fața cenușie a pămîntului, unde printre florile de levănțică crescuse o iarbă plăpîndă și uscată și sub cerul de toamnă întunecat peste care treceau norii goniți de vînt, scumpa mea Lina se arăta destul de chipeșă în veșmintele ei simple. Fusta de postav scurtă îi cădea în mari cute drepte, iar pieptarul de pînză înflorită îi contura mijlocelul și i se rotunjea pe sîni ; purta un șorț de bumbac roșu, iar pe cap o băsmăluță cu pătrățele albastre, prea mică pentru a-i acoperi luminosul păr castaniu ce i se revărsa pe gît și pe frunte, în bătaia vîntului.

Am privit-o o clipă fără să mă mișc, apoi i-am dat de știre că mă aflu în preajmă prin fluierături ușoare la care ciinele veni spre mine lătrînd. Arătîndu-mă, i-am făcut semn să vină într-un loc unde nu puteam fi văzuți și, cînd ajunse acolo, după ce își domoli ciinele, o îmbrățișai îndelung, strîngînd-o la piept, ca și cum m-aș fi temut să n-o pierd. Își plecă capul pe umărul meu, tristă, și părea că se pune astfel sub ocrotirea mea.

Din păcate, prin moartea lui Bonal nu mai eram în stare s-o ocrotesc. Ascultînd tot ce-i povesteam că se întîmplase, suspină adînc.

— Sfînta Fecioară știe cît de drag îmi ești, fie sărac, fie bogat ! Totuși, îmi pare rău că s-a întîmplat așa : dacă testamentul răposatului părinte ar fi fost bun, poate că asta ar fi înlesnit căsătoria noastră care nu-i pe făgașul cel bun, nici gînd !

Și atunci îmi povesti, la rîndul ei, cît o chinuiește maică-sa și faptul că Guilhem se amesteca și-i lua apărarea împotriva ticăloasei bătrîne. Îi era rușine de ceea ce se întîmpla sub ochii ei, căci acești nerușinați nu se ascundeau de loc. Mathive chiar mai puțin decît bădăranul ei.

— Ascultă-mă, dacă ajungi pînă acolo încît nu-ți mai poți îndura necazurile și dacă nu ne mai putem întîlni, trimite-mi vorbă prin Bertrille : am să mă duc în fiecare duminică la Bars. Într-un fel sau altul vom căuta să îndreptăm lucrurile ; Jean este un bun sfătuitor, și apoi vom merge la Cavaler și la judecător ; trebuie să existe

niscaiva legi care să curme astfel de lucruri. Hai, fă-ți curaj, Linica mea !

Și am rămas un timp tăcuți, atît de strîns îmbrățișați, încît simțeam inimioara scumpă a iubitei mele zvîcnindu-i în piept aidoma unui pui de pasăre dibuit în cuib. În sfîrșit, după ce ne-am spus și jurat de zeci de ori că ne vom iubi pînă la moarte orice s-ar întîmpla, i-am sărutat încă o dată ochii frumoși și umezi și am apucat drumul pădurii, ca să nu fiu văzut.

Lucrurile merseră astfel cîtăva vreme : Lina mereu necăjită, totuși avînd răbdare ; eu îndurerat s-o știu nefericită. Cu toate astea căutam să-mi cîștig traiul pentru a nu fi o povară pe capul sărmanului Jean, dar nu era vremea potrivită cînd se poate găsi de lucru. Cum Jean avea cîteva parcele de pămînt în jurul localității Maurezies, rămase în paragină pentru că era prea bătrîn să le mai poată lucra, m-am pus cu sîrg pe lucru și, neavînd vite de muncă, le-am lucrat cu brațele și le-am însămînțat, deși era puțin cam tîrziu. Venind iarna și vremea urîtă, munca încetă cu totul. M-am străduit atunci să găsesc mijloacele de a aduce cîțiva bani în casă. Întîlnind într-o zi la tîrgul din Rouffignac un om care se tocmise să facă rost de lemn de *pudi* — cum îl numim noi — al cărui cărbune servește la fabricarea prafului de pușcă pentru vînat, ne-am învoit să-l tai eu pentru el. Dar acest zgîrie-brînză nu mă plătea prea bine și a trebuit să-mi croiesc drum prin desișul pădurii și să fac legături de crengi pentru a avea un taler de o sută de bani. De aceea, mijlocul de trai cel mai de seamă mi-a fost vînătoarea.

Pe timp de zăpadă, seara tîrziu, cu felinarul sub haină, lopata sub braț mergeam să vînez păsări, așa cum făcea răposatul meu tată. Ziua împușcam cîteva potîrnichi, atrăgîndu-le cu fluierul de momit păsări ; sau la lumina lunii mergeam să pîndesc iepurii la vreo margine de pădure. Petreceam uneori ceasuri întregi la o răscruce de drumuri fără să văd nimic, așezat la marginea șanțului, cu pușca ascunsă, dîrdîind de frig în zeghea lui Jean ruptă și găurită. Alteori eram mai norocos și pe cărare

vedeam apropiindu-se cîte un iepure bătrîn cu nasul în pămînt, căutînd urma unei iepuroaice şi atunci împuşcătura mea înăbuşită de ceaţa nopţii îl făcea să salte. Prin toate aceste mijloace aduceam acasă din cînd în cînd monede de un franc, un franc şi jumătate sau altceva de care aveam noi trebuinţă. Lupii nu lipseau în pădure, dar noaptea nu puteau fi văzuţi, căci ieşeau din vizuinile lor să dea tîrcoale satelor ca să apuce vreun cîine uitat afară sau să atace un staul de oi prost închis. Totuşi, ar fi fost o bună treabă să împuşti un lup, dat fiind că se căpăta un premiu.

Într-o dimineaţă de iarnă, întorcîndu-mă de la pîndă în zori de zi cu un iepure pe care-l împuşcasem şi era cald încă în raniţa mea, mă gîndeam tocmai cum să fac să pun mîna pe cei cincisprezece franci oferiţi de cîrmuire, cînd am zărit urmele unui lup mare, ale cărui labe din faţă erau adînc întipărite în pămîntul umed. „Asta-i unul, îmi spusei, care ducea o povară!“ Şi de fapt, mergînd pe urmele fiarei, văzui ici-colo pe cărare, urma tîrşîită a unor labe de animal. Deşi lupul duce uşor o oaie în bot, aruncînd-o pe spinare, mergînd cu ea în goană, uneori se-ntîmplă ca prada să-i alunece şi să fie tîrîtă pe pămînt.

În timpul zilei m-am întors să cercetez urmele fiarei şi am descoperit cum se strecurase într-un tufiş mare de mărăcini de drobiţă, în care n-ar fi pătruns nici dracul. Tot pîndind de cîteva ori trecerea lupului, mi-am dat seama că avea anumite obiceiuri şi, că pornind de la răspîntia numită Homme-Mort, se întorcea la vizuina lui de zi pe acelaşi drum. Răscrucea aceasta se bucura în tot ţinutul de faima proastă de a fi bîntuită de draci şi fiecare avea cîte-o poveste a lui în legătură cu dînsa. Numele îi venea de la aceea că odinioară a fost găsit acolo un om mort care, examinat cu atenţie de maestrul chirurg de la Thenon, nu avea urma nici unei răni. Din această împrejurare oamenii s-au lămurit că era un ins venit acolo pentru a face o învoială cu dracul şi murise de frică cînd îl văzuse venind, negru de tot, avînd — se înţelege de la sine — coarne în frunte, picioare de ţap

și ochi strălucitori ca tăciunele aprins. De altfel, locul era chiar potrivit pentru născocirea unor astfel de poveşti, căci era un colţ pierdut în pădure, în mijlocul unor lăstărişuri dese străbătute de cărări ale cărbunarilor, mai mult sau mai puţin umblate, după cum era vremea, şi care se încrucişau chiar în această adîncitură.

Spre deosebire de localnici, eu nu eram de loc superstiţios şi îmi băteam joc de dracul şi de Scaraoţchi. Mi s-a întîmplat să ridic la răscrucea asta un bănuţ de două parale, lăsat acolo de vreun bolnav de friguri, fără să-mi fie teamă că iau şi eu boala, cum crezuse sărmanul nătărău care îl pusese acolo. Şi dacă, atunci cînd plecam la vînătoare, o întîlneam, cerşindu-şi pîinea, pe bătrîna Guillemette din Granges, care trecea drept piază-rea, nu mă întorceam acasă, aşa cum făceau alţii. Puteam de asemenea să văd păsări care prevesteau nenorociri — cum erau şoimii negri, coţofenele, bufniţele sau corbii — fie în dreapta, fie în stînga, îmi era totuna. Răposatul părinte Bonal mă dezobişnuise de mic de toate aceste prostii, de credinţele în vîrcolaci, în zmei, în spiriduşi, în strigoi care, în îndepărtatele meleaguri ale satelor noastre se transmit în serile de clacă, de la bunic la nepoţi şi îi fac pe bieţii copii să tremure, iar pe fete să se ghemuiască la gura sobei.

Nu mă mai gîndeam decît să pun mîna pe lup. Pentru a izbuti, mi-am făcut la marginea desişului aproape de răscrucea de drumuri, un loc de pîndă, iar pe la miezul nopţii mă duceam să aştept întoarcerea fiarei în vizuina ei. Dar făcusem prostia să apuc drumul pe care-l urma de obicei, aşa încît, zărindu-mă la o bătaie de puşcă, lupul o tăie prin cîmp şi nu-l mai văzui de loc.

„Fiară scîrbavnică — gîndeam în sinea mea întorcîndu-mă dimineaţa — tu m-ai învăţat: am să fac ca tine".

Şi de fapt, cîteva zile mai tîrziu, făcînd un înconjur mare, prin pădure, am ajuns la locul meu de pîndă nevăzut. Am stat acolo mai bine de patru ore, nemişcat, ascultînd zgomotele ce veneau de departe: vreun pocnet de armă al unui biet om care stătea la pîndă ca mine, tropotul unei turme de mistreţi străbătînd desişurile;

urletul unei lupoaice în călduri chemînd lupul ; lătratul ciinilor de pază adulmecînd în vînt mirosul fiarelor ; țipătul unei cucuvele cocoțate prin preajmă ; huruitul abia auzit transmis prin pămînt al unui car ce înainta greoi pe un drum pierdut, unul din acele drumuri de noapte îndrăgite de țărani ; sau, de asemenea, foșnete de neînțeles care trec în noapte. În jurul meu uneori niște zgomote nelămurite : filfîitul aripilor unei păsări dibuite de o pisică sălbatică, furișarea unui bursuc în cring, sau scormonitul în adîncul pămîntului al vreunei sălbăticiuni necunoscute.

Cu toată răbdarea mea, începeam să mă neliniștesc, cînd, deodată văd venind pe potecă ditamai fiara cu ochii licărind ca niște luminări. Lupul mergea încet ca un animal odihnit, care își petrecuse noaptea în tihnă. Pe măsură ce se apropia, îl vedeam tot mai bine : era un lup bătrîn, o mîndrețe de fiară cu părul aspru și bogat, spinarea voinică și-un cap mare cu urechi ciulite, cu nas ascuțit. Îl țineam cu arma la ochi, ținînd degetul pe trăgaci și, cînd ajunse la zece pași, i-am trimis un glonte drept în piept. Făcu un salt, scoase un urlet răgușit, ca un hohot înăbușit de sînge și se prăbuși mort. Legînd cele patru labe împreună, mi-am încărcat vînatul pe umăr și m-am întors acasă, nădușit tot, deși nu era de loc cald. Cînd am pus jos fiara, Jean strigă :

— Frumoasă pradă !

Cum doream să-i aduc cît mai repede banii, chiar în dimineața aceea un vecin împrumutîndu-mi măgarul, am legat lupul de samar și m-am dus la Périgueux pe același drum pe care-l străbătusem odinioară împreună cu maică-mea ; dar cum de astă dată mergeam mai bine decît atunci, am ajuns acolo pe la orele cinci. A trebuit însă s-aștept pînă a doua zi pentru a-mi preda lupul și am tras la un mic han aproape de Puntea-Veche. Nici nu m-am oprit bine și vecinii se și adunară să vadă fiara, atît de gură-cască sînt oamenii de la oraș. Mă tot întrebau, iscodindu-mă unde și cum îl ucisesem și pălăvrăgeau între ei despre firea și obiceiurile lupilor. Cîte unii, făcînd pe deștepții, ziceau că lupii au coastele de-a lungul ; cei care aveau prostia să creadă erau foarte mirați cînd,

pipăindu-l sub părul des, se lămureau că şi coastele lui sînt la fel ca la orice alt animal, şi atunci ceilalţi încăpăţînaţi strigau :

— Totuşi, aşa-i, am auzit totdeauna spunîndu-se că lupii au coastele de-a lungul ! Poate că ăsta nu-i decît un cîine mai mare.

Iar eu, văzînd atîta neghiobie la nişte oameni de la oraş, am dat din umeri, dar nu le-am spus nimic, de altfel la ce bun ?

A doua zi am dus lupul la Prefectură, urmat de toţi copiii din Rue-Neuve, pe unde trecusem. Portarul mă pofti în curte şi se duse să caute pe un domn. În loc de unul, veniră mai mulţi ; la fel ca şi vecinii de la han, mi-au pus tot felul de întrebări cu privire la locul unde ucisesem fiara şi cum am izbutit ; dacă nu-mi era teamă să merg la pîndă noaptea şi alte lucruri de acest fel. Lupul era întins pe pămînt în mijlocul unui cerc de funcţionari, tineri şi bătrîni, ieşiţi din birourile lor, unii cu condeiul după ureche, alţii cu mînecare la redingote, iar unul, care trebuie să fi fost şeful lor, încotoşmănat ca o ceapă, cu patru sau cinci haine una peste alta. Măgarul, cu urechile lăsate, stătea acolo, răbdător, iar eu făceam ca şi el, deşi de-abia aşteptam să mă întorc acasă. În sfîrşit, după ce s-au săturat să privească şi să pălăvrăgească, unul dintre domni m-a dus cu el şi, după ce m-a lăsat să aştept un sfert de oră, iar după aceea m-a mai plimbat prin alte birouri, mi-a dat o hîrtie, spunîndu-mi să mă duc la casier să iau premiul.

Cînd am ajuns la casierie, casierul îmi spuse în dialect :

— Dumneata nu ştii să te iscăleşti, nu-i aşa ?

— Ba da, îi spusei eu, ştiu.

Mă privi foarte mirat, îmi înmînă un condei şi, după ce am semnat, îmi dădu cincisprezece franci.

La poartă mi-am luat din nou măgarul şi am plecat la domnul Fongrave să-i duc un iepure pe care-l aveam în raniţă, dar la vechea lui locuinţă din strada La Sagesse mi s-a spus că nu mai locuia acolo de multă vreme. M-am întors, tîrînd mereu măgarul după mine şi, după îndelungi căutări, în cele din urmă am descoperit locuinţa celui

care-l apărase pe răposatul meu tată. Cum el nu era acasă, am lăsat slujnicii iepurele, cerîndu-i să spună stăpînului ei că a fost adus de fiul răposatului Martin Ferral.

Terminînd şi treaba asta, m-am dus să cumpăr pentru Lina mea un inel de argint care mă costă trei franci şi jumătate, apoi la han şi, în timp ce măgarul înfuleca cîteva foi de varză, eu am mîncat o supă, am băut un *chabrol* şi-am pornit din nou spre Maurezies, unde am ajuns destul de tîrziu, către orele unsprezece seara.

Duminica următoare i-am încredinţat Bertrillei inelul pe care îl luasem cu mine, ca să i-l dea Linei, ceea ce ea făcu îndată şi m-am întors acasă mai mulţumit, ca şi cum acest inel ar fi avut darul să îndrepte lucrurile : atît de puţin trebuie, ca să ni se preschimbe dorinţele în speranţe.

7

Timpul se scurgea, iarna se apropia de sfîrșit și în pădure începeau să răsară toporașii Întîmpinării Domnului, pe care alții îi numesc ghiocei. Odată cu vremea frumoasă, am putut cîștiga ceva bani lucrînd ca ziler într-un loc sau altul, la semănatul ovăzului sau orzului, la săpatul viilor și alte munci de sezon. Cum n-am mai auzit pe nimeni vorbind de contele de Nansac, nu mă mai păzeam atît de tare, ducîndu-mă sau întorcîndu-mă de la lucru.

Nu socoteam că m-ar fi uitat și, cu atît mai puțin, că m-ar fi iertat, dar cum trecuse multă vreme de la întîlnirea noastră, îmi ziceam că, dacă ar fi vrut să-mi dea sau să pună să mi se dea o lovitură grea pe neașteptate, ar fi găsit ușor prilejul : am socotit dară că nu avea de gînd să se răzbune în acest fel. Totuși, Jean îmi spunea mereu, cînd vorbeam de asta :

— Păzește-te de omul ăsta, e în stare de orice. Se prefăce poate că te-a uitat ; și dacă-i așa, înseamnă că vrea să te lovească mai rău. Dacă n-ai primit încă un glonte, cutreierînd noaptea prin pădure, înseamnă că-ți pregătește ceva mai dihai. Este șiret și iscusit, ticălosul ! Dovadă că a ieșit basma curată din furtul de dări săvîrșit în Pădurea Barade, unde alții și-au pierdut capul.

Auzisem pe răposatul părinte Bonal și pe Cavaler vorbind în linii mari de aceste treburi cu Pădurea Barade precum și de altele asemănătoare. Nobilii și burghezii bogați din regiune porniseră un război împotriva Republicii în felul haiducilor și n-au găsit nimic mai bun decît să-i suprime ajutorul bănesc, furînd fondurile pe care subprefecturile le trimiteau la centrala din Périgueux.

S-au dezlănțuit atacuri în mai multe locuri din ținut: numai în Pădurea Barade au fost trei.

Contele de Nansac era amestecat în toate aceste jafuri și era chiar unul dintre șefii bandei care prăda în pădure. În 1799, o ceată de douăzeci și cinci-treizeci de oameni bine înarmați și mascați cu piei de iepure a atacat convoiul cu încasările percepției din Sarlat, excortat de trei jandarmi, nu departe de coliba pădurarului de la Lac-Gendre și au furat cam cincisprezece mii de franci.

Cavalerul de Galibert povestea în legătură cu asta că unul din acești tîlhari, pe care-l cunoștea, încercase să-l atragă și pe el, dar îl refuzase spunînd că a fura de la stat sau de la particular înseamnă tot a fura.

Doi ani după acest atac, un convoi care aducea mai mult de șapte mii de franci, a fost prădat în același fel. Se vedea că, fără a vorbi de alte furturi de fonduri de la Nontron și Bergerac, oamenii ăștia nu făceau de loc afaceri proaste. Își puneau ei viața în joc, este adevărat, dar în vremea aceea poliția era atît de prost organizată încît nu s-a priceput niciodată să-i prindă.

Sub Imperiu a fost cu totul altfel.

Atacul cel mai faimos, unde cîțiva au fost răniți și unul a murit, a avut loc în 1811, într-un loc numit de atunci „La trei frați", pentru că se aflau acolo trei frumoși castani crescuți dintr-o singură tulpină. De astă dată convoiul transporta patruzeci și ceva de mii de franci, închiși în patru lăzi ferecate, pe doi cai cu samar. Tîlharii nu erau numeroși, cinci sau șase, așa încît treaba ar fi fost bună dacă ar fi reușit. Din nenorocire pentru ei, în cele din urmă totul a luat o întorsătură proastă, căci după ce au capturat convoiul și au legat de copaci însoțitorul și escorta, hoții n-au putut transporta decît o ladă, și nici pe aceea prea departe. Unul care scăpase a dat alarma și oamenii din Gărzile naționale de la Rouffignac și de la Saint-Cernin, adunați la sunetul goarnei, au început să-i urmărească, prinzînd patru din ei, după un schimb de focuri în care a fost ucis un ostaș al Gărzii naționale, iar alți doi, grav răniți.

Unul dintre tîlhari, văzînd că lucrurile ies prost, fugi în străinătate, de unde se întoarse numai după căderea

lui Napoleon. Cît despre cei patru hoți prinși, au plătit pentru toți și după o lună jumătate ei au fost ghilotinați la Périgueux în piața Clautre.

— Îmi pun mîna în foc că seniorul de Nansac făcea parte din această bandă, spunea Jean. Dar, șiret ca întotdeauna, cînd a văzut din locul unde era ascuns că vine convoiul întărit cu șapte sau opt oameni, înțelese că treaba nu va merge ca pe roate și o luă din loc, înainte de a se da lovitura, așa încît nimeni n-a putut spune că l-a văzut împreună cu ceilalți. În atacul din 1801 era acolo și chiar el îl comanda. Dintr-un desiș unde eram culcat l-am recunoscut bine cînd, după lovitură, o apucase pe o cărăruie, mergînd spre Peyre-Male, unde fără îndoială că au împărțit banii furați.

— Totuși, Jean, ne plîngem de vremurile de astăzi; dar oricum, azi nu mai sînt bande de tîlhari înarmați.

— Este adevărat. Aceste patru capete tăiate i-au făcut pe ceilalți să se astîmpere. Dar dacă nu se mai fură atîta în bandă, mai sînt încă destui care, de unul singur sau cîte doi, se țin de jafuri la drumul mare prin părțile acelea. Și apoi al dracului de mult s-au înmulțit hoții și pungașii: nu știu dacă cu ei sîntem mai cîștigați... În ce te privește, urmă el, îți spun încă o dată: ferește-te de conte! Ar ucide pe oricine fără să clipească măcar; gîndește-te puțin la ceea ce ar fi în stare să-ți facă.

Uneori, gîndindu-mă la toate astea, îmi dădeam bine seama că seniorul de Nansac nu era omul care, pentru o crimă, să renunțe la planurile sale, dacă o putea făptui fără să fie pedepsit. „Poate, îmi spuneam, are nevoie de un om de încredere care să-l ajute și își așteaptă fiul. În sfîrșit, nu trebuie să am încredere și să mă culc pe-o ureche."

Felul cum se purta contele arăta de altfel ce om era. Nu se afla nimeni prin împrejurimile Hermului care să nu fi avut vreun temei să se plîngă de el și de cei de la castel. Pentru acest ticălos era o desfătare să treacă călare prin lanurile de grîu înspicat cu oamenii săi; să intre în viile oamenilor cu cîinii care mîncau strugurii copți; să asmută haita ca să gîtuie un cîine ciobănesc

sau o oaie cînd se-ntorcea mofluz de la o vînătoare. Trebuia să te dai repede la o parte cînd trecea el şi să te pleci pînă la pămînt, altfel te alegeai cu cîteva zdravene lovituri de bici. Dacă întîlnea cîte un ţăran în pădurea sa, îşi punea oamenii să-l chinuiască. Într-o zi trimise chiar un glonţ în picioarele unui om de la Prisse, pe care îl bănuia că vînează în ascuns pe pămînturile lui. Hăitaşul şi paznicii, toţi se luau după el şi făceau la fel, ba chiar şi numeroşii lui oaspeţi sosiţi la Herm, unde se ducea o viaţă veselă. Fiicele lui se amestecau şi ele şi nu se sfiau de loc să lovească cu cravaşa, trecînd în galop, pe un nenorocit care se dădea la o parte prea încet. Cea mai mare nu se reîntorsese, mai rămîneau încă patru fiice destrăbălate, frumoase şi îndrăzneţe, avînd mereu în jurul fustelor lor tineri nobili din regiune care le făceau curte şi se distrau cu ele. Ziua se organizau cavalcade, vizite la castelele din împrejurimi, vînători în care tineretul acesta se vesela în pădure, după plac. Seara, cînd suna închiderea porţilor castelului, se petrecea din plin în sala mare, unde pe pirostrii de fier ardeau buştenii.

În zilele ploioase, satele mai îndepărtate aveau puţină tihnă, tineretul rămînînd la Castel să dănţuiască, să cînte şi să se joace de-a v-aţi ascunselea prin odăi şi pe la mansardă, unde, în vreun ungher plăcut se giugiuleau în doi. Dar uneori, plictisiţi de asemenea desfătări, mergeau la vreunul din dijmaşii lor sau la un vecin din sat care nu îndrăznea să nu-i primească şi-l punea să le pregătească clătite. Domnişoarele de Nansac rîdeau în hohote dacă unul dintre tinerii care le însoţeau zădăra fetele. Şi cum uneori hîrjoana mergea cam departe, iar copila se apăra, dacă părinţii se supărau, aceşti nemernici smintiţi spuneau că asta înseamnă o mare cinste pentru ele. De altfel, se purtau întru totul aidoma contelui : obraznici şi fără milă cu „calicimea", cum spunea el. Acest nepot de sacagiu îi dispreţuia în asemenea măsură pe săracii de pe acolo, încît dacă îl prindea vreo furtună în timp ce se afla la vînătoare, intra cu oamenii săi în case, aducînd cu ei şi caii pe care îi lega de picioarele paturilor. Dacă nu vedea cu ochi buni că un

drum comunal pe unde se trecea din totdeauna era prea umblat, şi-l însuşea fără ruşine, punînd să se sape cîte un şanţ la fiecare capăt. Aşa pusese stăpînire pe vechile păşuni comunale ale satului Herm şi nimeni nu îndrăznea să spună ceva pentru că pedeapsă pentru el nu era. Astfel, pe aceste meleaguri pierdute, datorită slăbiciunii şi complicităţii oamenilor supuşi, cărora le era teamă de puterea şi răutatea lui, contele reînvia pe cît se putea, tirania crudă a seniorilor de odinioară. De aceea, în întreaga regiune o ură mocnită împotriva lui şi a celor de la castel creştea mereu şi se învenina ; ura stăpînită de teamă de aceşti nemernici şi de neputinţa de a obţine dreptate pe cale legală. Cei din satele Herm şi Prisse erau mai porniţi împotriva contelui şi alor săi, fiind mai la cheremul umilinţelor şi obrăzniciilor lor.

Se va spune poate : „Cum se face că domnul conte şi copiii săi, care erau atît de credincioşi, se dovedeau atît de răi ?"

Ah ! iată... înseamnă că aceşti oameni erau, ca atîţia alţii, nişte credincioşi care înşirau mătăniile de ochii lumii şi pentru care religia era o treabă dictată de obiceiul timpului sau de obişnuinţă, sau de nevoie, şi care, după ce îndeplineau tipicul bisericesc, nu se sfiau să dea frîu patimilor şi să cadă victimă tuturor viciilor.

Contele era mîndru, nedrept, rău, în stare de orice, iar fiicele erau zăpăcite, obraznice şi uşuratice. Nici unii nici alţii nu făcuseră vreun bine nimănui din jurul lor, ci dimpotrivă, numai rău. Cu toate astea aveau în slujba lor un capelan, nu lipseau niciodată de la liturghie şi se împărtăşau cu toţii la marile sărbători.

De altfel, nu făceau numai ei aşa. După căderea imperiului şi revenirea în Franţa a aceluia care se numea „tatăl nostru din Gand", religia ajunsese pentru nobilime o chestiune de interes. Nobilii, filozofi înainte de Revoluţie făceau acum paradă de sentimente religioase pentru a se izola mai bine de poporul devenit jacobin şi necredincios, aşa cum odinioară fuseseră necredincioşi pentru a se deosebi de vulgul încă înglodat în superstiţii. Totuşi unii mai stăruiau în necredinţă, ca bătrînul marchiz, care, pe patul de moarte, a respins cu îndîrjire binevoitorul

ajutor al lui dom Enjalbert; dar erau cazuri rare. În schimb, mai erau printre nobili și dreptcredincioși adevărați precum răposata contesă de Nansac; dar pe aceștia îi numărai pe degete.

Astăzi, vezi burghezii bogați, cu numele înnobilat sau nu, care merg alături de nobili și îi maimuțăresc. Dar și unii și alții sînt mai puțin zeloși ca odinioară, și mai puțin habotnici. Printre aceștia sînt destui care se bat cu pumnul în piept că sînt catolici fervenți, toată religia lor mărginindu-se la faptul că în zilele de vineri cer cu prefăcătorie hangiului să le dea batogul de post, dar ar fi al naibii de încurcați dacă ar trebui să arate preotul la care își curăță de pete conștiința.

Dar pe vremea de care vă vorbesc nu mă gîndeam de loc la asemenea lucruri. Toate pățaniile înșirate de Jean mă neliniștea uneori, deopotrivă cu cele care le știam și eu despre contele de Nansac, dar ce puteam face? Să deschid ochii: e ceea ce și făceam, dar zadarnic te păzești, cel care stă la pîndă e mai cîștigat. Din cînd în cînd noaptea întîlneam în pădure oameni singuri sau în grupuri de doi-trei, care treceau cu pași repezi, cu căciulile trase pe ochi, cu un ciomag în mînă, vîrîndu-se repede în desișuri cînd auzeau că vine cineva. Uneori purtau în spinare saci plini; alteori aveau cîte o raniță umflată sub surtuc ca niște oameni care merg la tîrg. Pe aceștia îi cunoșteam prea bine: erau prădători, care locuiau în colibe vechi, stinghere, pe la poala pădurii sau în colibele de cărbunari părăsite în adîncul codrului. Toți acești inși puteau fi salutați în felul lui Saint-Amand-de-Coly: „Bună seara, oameni de ispravă, dacă sînteți așa ceva!" Din cînd în cînd se auzea vorbindu-se de cîte un furt săvîrșit într-o casă îndepărtată sau de călători prădați la drumul mare pe cînd se întorceau de la tîrgurile din împrejurimi. Nu mă mira nimic știind prea bine că, vorba proverbului, Pădurea Barade n-a dus niciodată lipsă de lupi și de hoți dar, după ce mă mutasem la Maurezies, la Jean, îmi dădeam seama că eram urmărit. Într-o noapte, pe cînd mă duceam să pîndesc iepuri, văzui de departe la lumina lunii doi oameni care, auzind că mă apropii, intrară într-un tufiș.

„Cel mai mare, spusei în sinea mea, este contele de Nansac ; cît despre celălalt, dacă fiul lui s-a întors de la Paris, negreşit că el este."

Şi întîlnirea aceasta mă făcu şi mai bănuitor. Nu umblam noaptea fără să am la mine arma încărcată sub braţ, gata să trag, privind în dreapta şi în stînga pe sub copaci şi căutînd, pe cît puteam, să trec prin desişurile pădurii. Dar poţi să te păzeşti cît vrei, cei care-şi aleg momentul sînt mai tari şi, cînd ai de-a face cu oameni nelegiuiţi în stare de orice, pînă la urmă tot te paşte nenorocirea.

În pădure, mai sus de La Granval, se afla o movilă unde se încrucişau trei cărări. În mijloc era un stejar mare, bătrîn, pe care cu greu l-ar fi putut cuprinde cinci bărbaţi şi care se numea în dialect *lou Jarry de las Fadas* sau Stejarul Zînelor. Arborele acesta numără poate mii de ani ; fără îndoială că era unul dintre aceia pe care îi venerau părinţii noştri gali şi de pe care druizi veneau să taie vîscul cu un cosor de aur. După spusele oamenilor, locul era bîntuit de duhuri. Uneori Nehalénia, doamna cu conduri de argint, coborînd din nori în alba-i rochie largă, însoţită de perechea ei de cîini negri şi, lunecînd tainic pe vîrful arborilor ale căror frunze fremătau, venea să se odihnească la umbra stejarului uriaş. Alteori, în lumina stelelor, vampirele, un fel de monştri cu trup de femeie şi aripi mari de lilieci, veneau în zbor din cele patru colţuri ale zării, se cocoţau în ramurile lui stufoase şi în toiul nopţii întunecoase pîndeau pe braconierii ghemuiţi jos la rădăcina arborelui. Vai atunci de acel căruia o vampiră îi pusese gînd rău ! În timp ce stătea acolo, aproape nevăzut, contopit cu trunchiul zgrunţuros, iar frunzele stejarului foşneau ca să-l adoarmă, aceste lighioane răufăcătoare, pîndind momentul, năvăleau asupra lui, îi sfîrtecau pieptul ca nişte păsări de pradă, îi devorau inima şi apoi îl lăsau să plece, hărăzindu-i o viaţă nefirească.

După cum am mai spus, povestirile bătrînilor nu mă înspăimîntau, şi mă duceam adesea la locul acesta pentru că era foarte potrivit pentru vînat. Lupi, mistreţi, vulpi, iepuri, bursuci urcau mergînd la dracu-n praznic

şi, cum i se dusese vestea că ar fi bîntuit de duhuri rele, nimeni nu venea acolo la pîndă, aşa încît locul era întotdeauna liber.

Într-o noapte mă aflam acolo stînd pe o rădăcină ce ieşea din pămînt, ca o spinare de şarpe hidos şi, rezemat de arbore, cu patul puştii ascuns sub haină cugetam. Era o ceaţă umedă pe care luna, cînd era în primul pătrar, n-o putea străbate în întregime. Lumina puţină pe care o revărsa totuşi asupra pămîntului prin vălul de ceaţă era de ajuns pentru ochii mei buni din vremea aceea. În jur din frunzele copacului cădeau picături de rouă ca nişte lacrimi. Nu se ridica nici un zgomot din pădurea învăluită în întuneric. În depărtare numai, dinspre Roussie, un cîine scotea un jalnic urlet de moarte. Eram trist în noaptea aceea, gîndindu-mă la scumpa mea Lina atît de nenorocită la ea acasă din pricina ticăloasei de maică-sa şi a nemernicului de Guilhem. De cînd îi vorbisem acestui pungaş, el nu-i mai spunea nimic fetei, dar felul cum se purta cu Mathive se răsfrîngea asupra ei şi, cum el de obicei o suduia rău pe bătrînă, sărmana copilă nu era fericită. O văzusem duminica trecută, îmi povestise plîngînd toate silniciile şi necazurile pe care le îndura şi la amintirea ei îmi treceau prin minte tot felul de gînduri nesăbuite, ca de pildă să-l ucid pe acest nemernic sau să fugim departe amîndoi, Lina şi cu mine ; dar teama de a-i înrăutăţi starea mă oprea.

Privind în viitor, îl găseam plin de cumplită nesiguranţă şi de bezne apăsătoare. Apoi, întorcîndu-mă în trecut şi gîndindu-mă la soarta cruntă ce părea că urmăreşte sărmana noastră familie, mi-am reamintit toate nenorocirile, moartea tatălui meu în ocnă şi aceea a mamei, din pricina căreia şi azi îmi mai sîngera inima. Şi ducîndu-mă înapoi cu gîndul în timp, am zăbovit la bunicul meu, zvîrlit într-o temniţă pentru că se răsculase împotriva seniorului de Reignac şi îi încendiase castelul, fiind eliberat în clipa cînd îşi aştepta moartea, prin lovitura de trăsnet a Revoluţiei. Şi tot adîncindu-mă în trecut, mi-a apărut acel strămoş căruia îi datorez porecla de *Croquant*, spînzurat în pădurea Drouilhe de nobilii din Périgordul de jos, care urmăreau fără milă pe

bieții oameni răsculați din pricina sărăciei, ajunsă la culme. Atunci, plin de ură, făcînd legătura în gînd, între nenorocirile mele și acele ale țăranilor din vremurile vechi, de care ne vorbise Bonal, am întrezărit, de-a lungul vremurilor, trista stare a poporului din Franța, mereu disprețuit, mereu asuprit, chinuit și prea adesea măcelărit de stăpînii lui nemiloși. Asemuind soarta mea cu cea a strămoșilor noștri, sărmani desculți, nenorociți sfarmă-bulgări de pămînt, împinși la răscoală de foamete și deznădejde, eu o găseam aproape identică. Cum era cu putință ca, după mai bine de treizeci de ani de la Revoluție, să înduri mîrșave umilințe, precum cele datorate unui conte de Nansac, care reînvia ticăloșiile celor mai răi feudali de odinioară ! Ura împotriva acestui așa-zis nobil îmi mistuia inima și îmi spuneam că cel care va scăpa țara de el va făptui un mare bine. Înclinarea spre răzvrătire care pricinuise moartea bătrînului Ferral *le Croquant*, care îl dusese pe străbunicul meu pînă la stîlpul spînzurătoarei și pe tatăl meu la pieirea în ocnă, multă vreme potolită de îndemnurile răposatului părinte Bonal și de bunătatea acelei sfinte domnișoare Hermine, îmi clocotea în vine. Disprețuiam îndemnurile la prudență susținută călduros de bardul degenerat care făcuse refrenul transmis din gură în gură prin părțile Perigordului megieșe cu Quercy :

Pétrocorieu, aibi mintea trează :
Lesne armele nu-ncinge.
Dacă Cezar te învinge,
Mîinile ți le retează !

Ah ! dacă n-aș fi lăsat-o singură pe Lina, cum mi-aș mai fi pus la bătaie nu numai mîinile, dar chiar și capul pentru a mă răzbuna pe conte !

În timp ce gîndurile mi se învălmășeau în creier auzii în dreapta mea schelălăitul întrerupt al unei vulpi, urmărind un iepure. Mi-am încărcat arma și am așteptat. După un sfert de oră am văzut iepurele venind fără prea mare grabă. Ajungînd la răscruce, se opri la patru pași de mine și, ridicîndu-și urechile ciulite, ascultă o clipă glasul

vulpii care îl fugărea. Văzînd că are timp, apucă pe o cărare, merse pe ea cam cincizeci de paşi, apoi făcu o săritură în direcţia pădurii, reveni la răscruce, o luă pe o altă cărare şi, după ce repetă această manevră de trei ori şi încurcă bine drumurile, se îndepărtă, pornind din nou pe cărarea pe care venise. Apoi, din două salturi mari ajunse în desişul pădurii şi dispăru. Am urmărit cu plăcere toate şiretlicurile lui. „Du-te, sărmane animal, fugi de astă dată — mi-am zis în gînd — dar vai de fiara scîrbavnică ce te urmăreşte !"

Curînd apăru vulpea cu nasul în pămînt, tîrîndu-şi coada, atît de lipită de urmele iepurelui că uitase să fie bănuitoare ca de obicei. La douăzeci de paşi am făcut-o să sară în aer şi, ridicînd-o, am pus-o în raniţă şi am plecat.

Era pe la două dimineaţa ; ceaţa se făcuse mai deasă, luna se culca, aşa fel încît era întuneric beznă. Trebuia să cunoşti ca mine trecerile şi cărările pentru a te orienta în această întunecime umedă. Mergeam cu puşca sub braţ, aruncînd priviri în dreapta şi stînga, pentru a mă păzi, mai mult din obişnuinţă decît de frica unei primejdii apropiate, căci nu se vedea nici la doi paşi. Tot mergînd, mă gîndeam încă la Lina şi eram frămînat de gînduri triste, cum era şi firesc după cîte ştiam că se întîmplă la ea acasă. Mă grăbeam, căci începuse să burniţeze, apucînd pe cărarea care tăia un desiş pe unde trebuia să trec pentru a mă reîntoarce la Maurezies, cînd, pe la jumătatea drumului, m-am împiedicat de o funie întinsă de-a latul cărării ; şi cum mergeam repede, căzui lat cu puşcă cu tot. N-atinsesem bine pămîntul şi nişte oameni se aruncă asupra mea, îmi pun căluş în gură o batistă, îmi înfăşoară capul într-un sac, îmi leagă mîinile la spate, apoi picioarele, îmi iau cuţitul, mă leagă de-a curmezişul pe spinarea unui cal şi iată-mă răpit.

Nu mai aveam nici o îndoială. Deşi n-am auzit nici o vorbă, ştiam bine că lovitura fusese pusă la cale de contele de Nansac şi mă întrebam ce avea de gînd să facă cu mine : să mă arunce în adîncurile lacului Gour ? Pentru o clipă aşa am crezut, dar, după direcţia pe care am luat-o curînd, am priceput că nu. După aproape o oră

de mers mi-am dat seama după tropotul calului că treceam peste un pod : „Este podul peste șanțurile castelului", mi-am zis eu. O clipă mai tîrziu, calul se opri și am fost dus sau mai degrabă tîrît pe niște trepte de piatră, apoi aruncat fără milă la pămînt. După aceea, mi-au trecut o funie pe sub brațe și curînd am simțit că mă coboară în gol, desfășurînd funia. După o coborîre pe care am socotit-o de opt sau zece metri, am atins pămîntul și am rămas întins pe burtă. În acest timp funia trasă de un capăt se urcă ; am auzit un zgomot ca acela al unei lespezi căzute pe piatră și asta a fost tot.

„Iată-mă înmormîntat în subteranele castelului Herm !" a fost primul meu gînd în acel moment. Pe urmă am încercat să scap din poziția incomodă în care mă aflam, dar ticăloșii mă legaseră în așa fel încît nu era treabă ușoară. Am încercat mai întîi să mă întorc pe spate și după ce m-am dat de cîteva ori de-a rostogolul, am izbutit. După asta am încercat să mă ridic în picioare dar n-a fost chip și de mai multe ori am căzut ca un bolovan la pămînt. Strivit și obosit, am zăcut neclintit destul de multă vreme, apoi, rostogolindu-mă cu mare greutate de mai multe ori, am ajuns lîngă un zid și, lipindu-mi spatele de el, am frecat funiile ce-mi legau mîinile. Dar, pe lîngă faptul că treaba nu era ușoară, mai erau și funiile tari încît, după ce le-am frecat multă vreme, m-am oprit sfîrșit de oboseală. Aerul pe care-l respiram cu greu prin pînza groasă a sacului era apăsător, îmbîcsit ; un miros searbăd de subterană umedă îmi pătrundea în nări ; dar nici un zgomot, ușor sau înăbușit, nici chiar de departe, nu ajungea pînă la mine : eram într-un mormînt.

E lesne de înțeles cu cîtă amărăciune mă gîndeam la soarta mea : osîndit să mor încet de foame, în fundul acestei tainițe ; îl cunoșteam prea bine pe contele de Nansac pentru a mă îndoi o clipă de asta. Totuși, nu mi-am pierdut cumpătul și, după ce m-am odihnit, am început din nou să rod funia de perete, nu fără să-mi jupoi și mîinile. Dar funia tot mai ținea ; din fericire, pipăind, am găsit o piatră mai aspră decît celelalte și,

după ce m-am tot frecat de ea timp de vreo zece ore, cred, am simțit cum slăbesc legăturile și curînd mîinile mi-au fost libere. Primul lucru la care le-am folosit a fost să mă scap de sacul care îmi înfășura capul și de batista care-mi astupa gura ; după asta mi-am dezlegat picioarele și m-am ridicat de jos.

Eram cufundat în cea mai adîncă noapte, într-un întuneric ca smoala. Pășind domol și pipăind zidul cu mîinile, mi-am dat curînd seama că subterana era rotundă ; dar deodată, m-a oprit un gînd : dacă cumva în pămîntul acestei subterane se află o gaură adîncă ?

Ținînd seama de asta, am început să pășesc încet, cu grijă, întinzînd ușor piciorul înainte pentru a mă asigura că nu pășesc în gol. Ajungînd din nou la locul de unde plecasem, ușor de recunoscut după bucățile de frînghie peste care am călcat, m-am lămurit că eram în străfundul unuia din turnurile de la Herm. După ce m-am rotit atingînd zidul, m-am încumetat să-mi străbat închisoarea mergînd în patru labe, pipăind mereu cu mîinile, temîndu-mă să nu cad în vreun puț. În sfîrșit, tîrîndu-mă în toate părțile, m-am liniștit în această privință, rămînînd cu încredințarea cumplită că eram sortit să putrezesc în adîncul acestei temnițe. Să putrezesc, acesta e cuvîntul, deoarece umezeala picura din ziduri, dovedindu-mi că eram sub nivelul șanțului castelului.

Trecuse destulă vreme de cînd nu mai mîncasem, cel puțin douăzeci și patru de ore, judecînd după durerile ce-mi sfîșiau stomacul și mă chinuiau mult : în noaptea adîncă în care mă aflam nu aveam alt mijloc de a măsura timpul. Copleșit, m-am așezat pe jos sprijinit de perete și mă gîndeam la tot ce-mi era drag și mai presus de toate la scumpa mea Lina, pe care o lăsam pradă răutăților afurisitei sale mame și uneltirilor acelui nemernic de Guilhem. Gîndul ăsta îmi frîngea inima și suferința era mai chinuitoare decît foamea ; dar curînd, starea mea fără de izbavă mi-a abătut gîndul. Așteptam, dar ce ? O moarte lentă, îngrozitoare, gînd care mă înfiora. Nu aveam nici o nădejde ; îmi spuneam desigur că, văzînd că nu mă întorc, Jean se va duce la primar, va trimite la Cavaler să-l înștiințeze, și aveam credința că acesta

va face tot ce-i stă-n puteri ca să mă regăsească. Bănuiam, desigur, că primul lor gînd va fi că seniorul de Nansac mi-a făcut de petrecanie şi puteau crede că am fost aruncat în Gour, ca un ciine, cu o piatră legată de gît, ca atîtea trupuri de sărmani drumeţi ucişi de bandiţi şi ale căror schelete zac şi acum în adîncurile lui de nepătruns. Pentru el, pentru siguranţa lui, era de bună seamă cel mai bine ; da, dar dacă contele ţinea să se descotorosească de mine, ţinea şi mai mult să mă facă să îndur o moarte tîrzie şi înspăimîntătoare. Cum să le treacă deci prin minte lui Jean şi Cavalerului că eram zidit de viu în străfundurile unui turn de la Herm, într-o tainiţă pe care, fără îndoială, ei n-o cunoşteau ? Era tare greu ; şi, pe de altă parte, eram foarte sigur că Nansac luase toate măsurile de prevedere ca, în cazul cînd castelul ar fi cercetat, eu să nu pot fi găsit.

Gîndul îngrozitor de a fi înmormîntat de viu mă îndurera atît de mult încît, chinuit şi de foame, nu dormeam de loc. În faţa ochilor mei învăpăiaţi de nesomn, pîlpîiau vedenii ciudate. Mi se părea că văd palate de flăcări, pajişti, copaci, dealuri şi văi luminoase trecînd domol prin întuneric unul după altul. Pentru a scăpa de acest chin încercam să închid ochii, dar şi în faţa pleoapelor mele coborîte, fierbinţi, se învălmăşeau năluciri dureroase sau urcau încet aburi sclipitori sau roşietici ca răsfrîngerile vîlvătăii unui foc mare. Obosisem să tot şed şi totuşi nu îndrăzneam să mă culc, deoarece închipuirea înfierbîntată de nesomn şi nemîncare mă făcea să-mi fie teamă că voi adormi pentru totdeauna. Şi atunci, aşa vlăguit cum eram, mă tîram pipăind pămîntul umed, încercam să-l scobesc cu mîinile, mă istoveam mărind gropile asemeni unor găuri de cîrtiţă peste care dădeam, şi, în sfîrşit, mă opream la capătul puterilor, gîfîind, întins pe jos. După îndelungă vreme, începeam din nou să-mi cercetez mormîntul, căutînd în neştire o ieşire, împotriva oricărei nădejdi. În timp ce mă tîram aşa în patru labe, am pus mîna pe ceva ce mi se păru mai întîi o grămăjoară de bucăţele de lemn putred ; dar, deodată, pipăind mai atent, îmi apăru groaznicul adevăr : erau rămăşiţele

unui schelet care, putrezit de vreme, se fărămița în mîinile mele.

În acel moment am simțit că mă cuprinde deznădejdea și m-am lăsat la pămînt, copleșit, alături de rămășițele omenești îngropate aici de atîta amar de vreme. Dar în timp ce zăceam acolo, deodată pași grei răsună sus pe boltă. Mă ridic și ascult : un murmur abia auzit, ca și cînd ar vorbi niște oameni de departe, ajungea pînă în fundul temniței, întrerupt de pași înăbușiți și domoli.

Sînt jandarmii care fac o percheziție, mi-am zis, și, revenindu-mi nădejdea, am început să strig. Dar în același timp zgomotul încetă, pașii se îndepărtară și am rămas din nou în liniștea de moarte care mă învăluia de cînd coborîsem în adîncul acestui mormînt. Zdrobit de deznădejde, m-am prăbușit la pămînt. Grozăviile locului dispărură din gîndul meu chinuit, m-a cuprins amețeala și am căzut în nesimțire.

O durere ascuțită m-a trezit și, ducînd mîna la obraz, am simțit ceva care îmi scapă și fuge, în timp ce, de-a lungul trupului o sumedenie de dihănii alergau speriate de mișcările mele.

Și-atunci abia am înțeles rostul gropilor pe care le găsisem pe fundul temniței : erau vechi vizuine de guzgani. Animalele astea care mișunau cu nemiluita, în vechile ziduri ale șanțurilor cu apă din jurul castelului săpaseră subteranele sub fundația turnului și cu acel simț grozav care pătrundea zidurile cele mai groase, adulmecînd prada, goneau spre ea înfometate. Siguranța îngrozitoare de a fi mîncat de viu de aceste lighioane scîrboase mă înnebuni de tot. Am încercat să-mi sparg capul izbindu-l de pereți, dar nu mă puteam ține nici pe picioare, darmite să-mi iau avîntul de care aveam nevoie. Atunci m-am gîndit la funiile cu care fusesem legat și, căutîndu-le pe pipăite în această groaznică întunecime, le-am dibuit cu greu după multe ore. Nefiind nimic de care să pot agăța capul funiei, am făcut un nod în care mi-am băgat gîtul încercînd să mă sugrum. Dar postul îndelungat atîta mă slăbise încît brațele îmi căzură neputincioase și am rămas așa, fără vlagă, nemișcat.

De cînd încetasem să mă mai mişc, şobolanii, văzîndu-mă istovit, reveniră puzderie gata să se-arunce asupra mea. Îi auzeam ţopăind în noapte şi îndrăzneau chiar să-mi roadă pielea ghetelor. Îmi trecu atunci prin gînd să prind unul ca să-mi astîmpăr foamea care mă chinuia cumplit. Ah ! cu ce aprigă poftă aş fi sfîrtecat cu dinţii una din aceste lighioane murdare, mîncînd-o vie şi crudă !

Aşteptam, şi curînd i-am simţit căţărîndu-se pe mine, căutîndu-mi faţa şi mîinile. În zadar am încercat de mai multe ori să-i apuc ; mîinile mele nu mai aveau îndemînare şi n-am izbutit.

Şi atunci, sfîşiat de foamea care-mi sfredelea măruntaiele, pierzîndu-mi capul, îmi duceam mîinile la gură şi fără să-mi dau seama încercam să le rod, dar nici pentru asta nu mai aveam putere şi multă vreme am rămas nemişcat, ca mort. Acum şobolanii alergau pe mine, fără să-i pot goni ; chiar şi muşcăturile lor aproape nu le mai simţeam şi mă lăsam pradă lor, nemaiavînd puterea să mă apăr. Mi se părea că eram acolo de vreo opt zile ; urechile îmi vîjîiau, capul nu mai putea nici să gîndească, voinţa slăbea, pierea, simţeam cum fuge viaţa din mine şi în cele din urmă am căzut într-un leşin premergător morţii.

Cînd mi-am venit în fire, eram într-un pat. Cineva îmi descleşta uşor dinţii şi îmi dădea cu lingura să înghit supă amestecată cu vin. Nemaifiind obişnuit, ochii mei nu îndurau lumina zilei şi i-am închis îndată. Mîinile şi faţa mă usturau tare în unele locuri, acolo unde şobolanii mă muşcaseră, dar nu-mi mai dădeam seama de unde venea această durere. Mi se părea că creierul meu se topise şi capul îmi era gol ca o tigvă de dovleac. Neputînd să-njgheb vreun gînd, am rămas întins acolo şi doar suflam, abia-abia. Apoi, încet-încet, cu timpul şi datorită îngrijirilor, am început să prind viaţă şi i-am recunoscut pe Jean lîngă pat.

— Dar Lina ? îl întrebai în şoaptă.

— Ei ! lasă, ai s-o vezi cînd te vei putea ţine pe picioare.

Liniştit puţin, am adormit din nou.

Cîteva zile mai tîrziu veni Cavalerul și, văzînd că mă simt mai bine, îmi spuse :

— Ai ieșit la liman... de astă dată ! e limpede ca lumina zilei.

Am surîs ușor și i-am mulțumit pentru bunătatea lor, pentru că el și sora sa trimiseră găinile pentru supă, vinul vechi și zahărul.

— A ! asta nu-i nimic, sărmanul meu Jacques.

— Să mă iertați, domnule Cavaler, spuse Jean ; fără vinul ăsta bun cred că s-ar fi dus în împărăția cîrtițelor.

— Ah, ah ! cu atît mai bine, cu atît mai bine că leacul meu i-a priit dar altfel n-are însemnătate :

Și dram de-argint și scîrnă de vulpoi
Vor fi totuna-n ziua de apoi. [1]

De astă dată am rîs puțin mai tare și Cavalerul plecă tare bucuros, nu înainte de a-l fi rugat să aducă fierbinți mulțumiri din parte-mi bunei domnișoare Hermine.

O lună mai tîrziu eram vindecat, slab încă, mergeam cătinel și mă sprijineam într-un toiag ; apoi, puțin cîte puțin, m-am înzdrăvenit. Pe cînd mai eram încă în pat, gîndindu-mă mereu la Lina și necăjindu-mă mult că n-o văd, îi vorbeam lui Jean adesea despre ea, iar el găsea întotdeauna un cuvînt pentru a mă liniști și a-mi potoli nerăbdarea. În primele zile cînd am fost în stare să înțeleg ceva, l-am întrebat prin ce minune ajunsesem aici, în patul său, și atunci mă lămuri că într-o dimineață fusesem găsit în pădure, pe drumul mare, zăcînd ca mort, cu fața și mîinile pline de sînge. Tot ce i-am povestit la rîndul meu despre locul în care fusesem, îl încredință că Nansaç fusese cel care mă răpise. Am știut atunci că pașii pe care-i auzisem din fundul temniței erau cu adevărat ai jandarmilor care, la reclamația Cavalerului, făceau o percheziție la castel împreună cu primarul. Contele îi plimbase peste tot, din pivniță pînă în pod și îi dusese chiar și la închisoare ; dar cum lespedea care

[1] *Crotte de chien ou marc d'argent*
Seront tout un au jour du jugement !

închidea taina era acoperită cu un strat gros de colb pămîntiu ca și toată pardoseala, n-au bănuit nici unii, nici alții că dedesubtul ei se află o subterană. De altfel, primarul era omul contelui, iar jandarmii luau masa uneori la castel cînd își făceau rondul. Apoi, acest bandit pe care îl știau puternic le insufla respect, așa încît își făcură treaba doar de formă. Trebuie spus de asemenea, în apărarea lor, că fără îndoială nu-l credeau pe conte în stare de o astfel de faptă.

Dar prevenit de Jean, care auzise de la niște bătrîni de celula subterană de la Herm, Cavalerul reveni într-o seară la Montignac și îl îmboldi pe judecător și pe jandarmi să facă noi cercetări, îndeosebi sub lespedea închisorii. Jandarmii care se simțeau oarecum vinovați, erau destul de supărați, cu atît mai mult cu cît treaba asta tulburase întregul Montignac, unde oamenii nu sînt prea fricoși. Cel mai mult se vînzolea bătrînul Casius, de care ne vorbise Cavalerul. Cutreiera orașul spunînd că ar trebui făcută din nou Revoluția, pentru că pe unii ea nu i-a învățat minte îndeajuns și vroiau să revină la tirania de odinioară.

În situația creată de toată această agitație și de intervenția fermă a Cavalerului, se hotărî ca a doua zi dimineața să se facă o nouă percheziție. Dar în cursul nopții, un trimis special îl înștiință pe conte : din partea cui ? Nu s-a aflat niciodată. Fapt este că dimineața m-au găsit pe drumul mare, cum v-am spus, și asta a oprit orice nouă cercetare. De altfel, justiția ținea așa de puțin să lămurească lucrurile încît nici n-am fost măcar interogat.

În ce mă privește, de îndată ce voința și puterea mi-au revenit, mi-am reînnoit primul jurămînt de a mă răzbuna pe contele de Nansac și de atunci tot la asta îmi stăteau gîndurile. Dar, mai întîi, ceva mă frămînta mai mult decît răzbunarea ; dorința de a o revedea pe Lina mea. Abia așteptam să pot umbla cum trebuie, de aceea, de îndată ce am fost în stare să merg, cu toate încercările lui Jean de a mă face să amîn pe duminica următoare, am plecat la Bars și, ca de obicei, am așteptat ieșirea de

la slujbă. Bertrille apăru prima, singură, și, văzîndu-mă, veni spre mine.

— Lina este aici ? o întrebai, fără s-o salut măcar.

Mă privi cu atîta tristă uimire încît ceva îmi mușcă inima și chiar în acel moment Mathive ieși din biserică în haine cernite.

Mi-am repetat întrebarea într-o neliniște îngrozitoare.

Bertrille mă luă de-o parte :

— Atunci tu nu știi nimic ?

— Ce să știu ? Nu mă chinui !

— Vai, Jacquou dragă, n-ai s-o mai vezi niciodată pe biata Lina !... A murit !

— O, Dumnezeule ! exclamai, zdrobit de vestea asta.

Atunci Bertrille mă duse ceva mai departe pe un drum mai ferit și-mi povesti ce se întîmplase.

Pentru a-l păstra pe Guilhem al ei, care spunea mereu că pleacă fiindcă vedea prea bine că atunci cînd Lina va ajunge stăpîna drepturilor sale, s-a sfîrșit cu traiul bun, Mathive, înfrîngîndu-și gelozia, vru neapărat să-l căsătorească cu fiica ei. Sărmana copilă se împotrivea, bineînțeles, de aceea tot timpul era în casă gîlceavă și atîta larmă de ieșeau vecinii pe la uși. Lucrurile ajunseseră atît de departe încît Mathive își bătea fiica aproape în fiecare zi, ca s-o silească să se mărite ; și așa se întîmplă că, într-o seară, cînd o pălmuise, o trăsese de păr și o bătuse atîta încît i se vedeau urmele pe față, sărmana copilă, înspăimîntată, abia scăpase din mîinile ticăloasei care era în stare s-o omoare. Venind în grabă la Maurezies pentru a-mi spune că nu mai putea îndura această stare de lucruri și să ne sfătuim ce-i de făcut, întîlni pe o vecină de-a noastră și o întrebă unde mă aflu.

— Ah, sărmană copilă ! Cine știe unde e ? De trei zile și trei nopți nu l-a văzut suflet de om ! Pîndind iepurii noaptea, fără îndoială, a fost omorît și aruncat în Gour.

Deznădăjduită și năucită de aceste vești, biata Lina alergă, urcînd mai sus de La Granval și a doua zi, în timp ce eu eram cules de pe drumuri, pe malul Gourului au fost găsiți saboții ei...

Înnebunit de durere, am alergat spre pădure și, ca un animal rănit de moarte, m-am aruncat într-un tufiș și-am plins în hohote pînă seara, mușcînd iarba și urlînd uneori de deznădejde ca un lup turbat. Apoi, după căderea nopții, m-am reîntors la Maurezies și m-am culcat fără să mănînc.

Din ziua aceea am început să cutreier satele seara, prin împrejurimile Hermului, acolo unde oamenii au avut și mai mult de îndurat nelegiuirea contelui de Nansac, ca de pildă Prisse, Les Bessèdes, Le Mayne, La Lande, Martillat, La Laquens, La Bourdarie, Monplaisir și altele. Peste tot le aminteam faptele tiranice ale acestui nemernic, ticăloșiile mari, cruzimea și sîngele rece cu care în chip nedemn se folosea de puterea sa, obrăznicia lui, aceea a fiului și oaspeților săi față de femei ; fiecăruia îi reaminteam tot ceea ce avusese el însuși de îndurat de la acest odios senior de contrabandă. Încercam să trezesc demnitatea sărmanilor oameni încovoiați sub această tiranie umilitoare, să-i fac să simtă că erau totuși oameni și că vor scăpa de acest tîlhar în ziua cînd vor avea curajul să pună mîna pe furcă și să i se împotrivească.

Cu toții erau de partea mea, dar se mai aflau printre ei cîte unii fricoși care încercau să dea înapoi în momentul cînd trebuia să trecem la fapte și aceștia, cu toate că gîndeau la fel ca mine, spuneau că era mult prea puternic contele, că făcuse totdeauna ce vroia și, ca să-l înfrunți, însemna să înoți împotriva valului și să riști să ajungi în ocnă :

— Tu știi prea bine, bietul meu Jacquou, cît de mult l-a costat pe tatăl tău faptul că s-a răsculat împotriva acestui om rău !

— Ascultați, le-am spus atunci, nu vor fi osîndiți la ocnă toți din satele noastre, căpetenia lor va plăti pentru toți : ei bine iau asupra mea toată vina ! De altfel, prieteni, vremurile nu mai sînt aceleași ; nu mai sîntem în 1815, sîntem în 1830 și, după cîte spunea domnul Cavaler de Galibert din Fanlac — el, într-adevăr este regele oamenilor de ispravă ! — revoluția nu e prea departe,

asta datorită celor care ar dori să ne ducă înapoi la timpurile de odinioară, precum contele de Nansac.

În astfel de treburi, totdeauna trebuie să bagi de seamă cu cine vorbeşti, pentru ca să nu se nimerească vreun trădător în jurul tău ; dar aici, nici o primejdie, contele nu avea decît duşmani în regiune, pe dijmaşii săi mai presus de oricine, poate din cauză că se aflau mai la cheremul răutăţilor lui : de aceea nici nu rămîneau mai mult de un an la el.

Timp de trei luni am cutreierat aşa tot ţinutul ca să vorbesc cu oamenii. În sfîrşit, îndemnîndu-i mereu şi îmbărbătîndu-i, în cele din urmă i-am atras pe toţi de partea mea.

Cînd i-am văzut că sînt puşi pe fapte mari, le-am dat întîlnire pentru o noapte dinainte hotărîtă, într-un loc părăginit la nord de Maurezies.

Începînd de la orele unsprezece, eram acolo împreună cu Jean şi unul din vecinii noştri. Socoteam că vor veni vreo patruzeci sau cincizeci de oameni, dar am rămas uimit cînd am văzut sosind o dată cu bărbaţii, şi un număr destul de mare de femei.

Locul era un mic podiş înconjurat de păduri şi departe de orice drum. În pămîntul pietros, nisipos, crescuseră cîteva tufe de iarbă roşie, plevaiţe sălbatice şi ici-colo cîţiva ienuperi de un verde cenuşiu. Într-un loc, pe marginea întunecată a crîngului, un mesteacăn cu trunchiul argintat, semănat acolo de vînt, părea o stafie în giulgiul ei. În mijloc era un morman de pietre uriaşe numite Peyre-Male sau „Coliba lupului", ruinele unui altar druidic năruit, după cum spunea răposatul Bonal, pe timpul lui Tiberiu, care poruncise să fie dărîmate templele vechiului nostru cult naţional şi să fie ucişi preoţii lui. Aici îşi jertfea animalele, noaptea, bătrîna Huguette, vrăjitoarea de la Cros-de-Mortier ; cei care credeau în prezicerile ei, veneau în acest loc aducînd ba un cocoş, ba o găină pe care bătrîna le tăia, făcînd o mulţime de scălîmbăieli. După aceea, stropind pietrele cu sîngele pasării, îi spinteca burta cu un cuţit şi o scormonea la lumina lunii, ca să ghicească în inima şi ficatul ei cum se vor desfăşura lucrurile despre care era întrebată.

Vrăjitoarea a murit de mult iar jertfele de păsări au încetat, dar mai trăiesc încă vreo cîțiva bătrîni care au fost martori la ele.

Pe măsură ce oamenii ieșeau din pădure, veneau să se strîngă în jurul „Colibei Lupului" și așteptau, sprijinindu-se în toiegele lor grele. Cînd am văzut că toată lumea sosise, m-am ridicat și, vorbindu-le femeilor, le-am întrebat pentru ce au venit.

— Și crezi tu, spuse o bătrînă din Prisse, că noi n-avem nimic de răzbunat ?

— Ne crezi mai fricoase decît bărbații ? adăugă o alta.

— Bine dară dacă e așa !

Și atunci, urcat pe una din pietrele mari, am început să le spun mai pe larg, tot ce predicasem prin sate și le-am arătat limpede starea nenorocită în care ne aflam. În timp ce vorbeam, amintind pe lung acuzațiile întregii regiuni împotriva contelui de Nansac, vorbele mele zgîndăreau rănile tuturor acestor oameni sărmani și le vedeam ochii strălucind în întuneric. Ce ciudată era mulțimea de țărani adunați noaptea în acest loc sălbatic. Toți erau îmbrăcați ca vai de lume, cu surtuce de postav purtate prea mult și roase, cu vechi haine decolorate, murdărite în timpul lucrului, cu pantaloni de pînză groasă sau de dimie, peticiți cu bucăți felurite. Unii bătrîni, ca Jean, purtau zeghe, zdrențuită la poale, iar alții, sărmanii de ei, erau pe jumătate acoperiți cu zdrențe ce nu mai păstrau nici formă, nici culoare. Cei mai mulți aveau pe cap un fel de scufii de bumbac albastru, albe, cu un mic moț, murdare, adesea găurite, care lăsau să iasă șuvițe groase de păr. Alții purtau pălării mari perigordiene, rotunde, cu borurile fleșcăite, deformate de timp și decolorate de soare și ploaie. Nici o gheată, toți aveau picioarele goale în saboții lor în care puseseră paie sau fîn. Femeile își ascundeau cămășile de pînză și fustele de postav sub pelerine prăpădite, sau își acopereau umerii cu un șal dintr-o țesătură groasă care se numea în dialect *coullets*.

Asta era adevărata înfățișare a țăranului sărac perigordian de odinioară, ținut cu grijă în neștiință, prost hrănit,

prost îmbrăcat, trudind mereu, socotit o nimica toată și disprețuit de cei bogați.

Cînd mi-am terminat cuvîntarea, i-am întrebat :

— Acum vorbiți voi. Soarta este în mîinile voastre, nu e nevoie decît să vreți. Sînteți hotăriți să vă răzbunați cu adevărat pe banditul de Nansac ? Să doborîți puterea lui răufăcătoare ? Să vă scăpați pentru totdeauna de această haită de lupi ?

— Da ! spuseră cu toții într-un glas.

— Foarte bine !

Și atunci, făcîndu-i să se întoarcă toți spre castelul Herm, i-am pus să jure în felul străvechi al strămoșilor noștri, așa cum mă pusese odinioară și mama să jur. Scuipară toți ca și mine în mîna dreaptă, și după ce au tras acolo o cruce cu primul deget de la mîna stîngă, o întinseră deschisă, spunînd cu jumătate glas, după mine :

— Jos cu Nansacii !

— E bine, prieteni ; iar acum fiecare să fie gata. Într-una din nopți, cînd va sosi momentul prielnic, de veți auzi trei sunete de corn scurte și depărtate unul de altul, urmate de un alt sunet prelung, veniți cu toții degrabă aici : răzbunarea va fi aproape și scăparea noastră va fi în mîinile noastre !

Și cu asta, mulțimea se risipi în pădure și fiecare se întoarse la el în sat.

Un copil din Prisse, isteț și îndrăzneț, pîndea castelul și îmi dădea de știre ce se întîmpla acolo. Într-o seară pe cînd Jean și cu mine terminam cina, îl văzui sosind:

— Toți domnii care erau la castel au plecat ; fiul contelui s-a întors la Paris, după cîte se pare. Nu-s acum acolo decît contele, capelanul, domnișoarele, paznicii și slujitorii.

— Ah ! exclamai, ridicîndu-mă, sosit-a vremea ! Iată băiete : du-te fuga în La Lande și în Mayne și spune-i lui François care locuiește la Bourru și lui Micheou cel mare să repete sunetul de corn cînd au să-l audă. După aceea mergi de te ascunde în preajma castelului și, după ce faci înconjurul șanțurilor și vezi că toate luminile sînt stinse, vino la „Coliba lupului", mă găsești acolo ; uite, bea o dușcă și pleacă.

Şi, umplîndu-i un pahar din vinul care ne mai rămăsese din cel trimis de Cavaler, copilul îl dădu pe gît, îşi trecu mîna peste buze şi plecă în fugă.

Pe la orele nouă, am luat arma lui Jean, căci a mea pierise cu prilejul răpirii şi am plecat de-a dreptul la „Coliba lupului". Era pe la sfîrşitul lunii mai, plouase în timpul zilei ; pe cer alunecau încet nori negri, ascunzînd stelele, iar luna apusese aşa că era foarte întuneric. Mergeam încet, plănuind în gînd ce trebuia să facem ca să izbîndim.

Planul meu era să atacăm castelul şi, după ce-l ocupăm, să-i dăm foc ca să curăţăm ţinutul de această familie de bandiţi. Nădăjduiam, de bună seamă, ca în timpul asaltului să dau de conte şi să-l ucid în luptă, că numai pentru tot răul pe care mi-l făcuse mie şi era drept să moară ; şi pe cîţi alţii nu-i nenorocise ! Pe ăsta îl voiam eu ; mi se părea că, prin ura înveninată ce-i purtam, era al meu. De aceea socoteam să fac totul pentru a ne întîlni faţă în faţă, pentru a-l doborî la picioarele mele în focul mîniei, în toiul luptei ; doream atît de mult să se întîmple aşa pentru că, scrutîndu-mi voinţa, simţeam că, dacă-l făceam prizonier, nu-l voi putea ucide niciodată cu sînge rece şi nici să las să fie ucis fără să se poată apăra. Şi eram mîndru de asta, cu toate că ura mea se împotrivea, pentru că mă socoteam mai presus de acest nemernic care voise să mă facă să mor cu ţîrîita, cum se spune, după ce mă prinsese atît de mişeleşte într-o capcană.

Şi, gîndind la asta, îmi spuneam că, dacă va scăpa cu viaţă, situaţia contelui va fi tot mai grea. De cîtva timp umblau despre el zvonuri că ar fi ruinat : se spunea că îşi tocase averea, ceea ce era de crezut cu viaţa pe care o ducea. Lucrul acesta se ştia, pentru că de vreo două-trei luni veneau pe la castel portărei care nu erau de loc bine primiţi, în aşa măsură încît unul dintre ei, vrînd să încheie un proces-verbal, a fost nevoit să sară în şanţ şi să se salveze în apa şi mîlul care îi ajungeau pînă la gît. Aşa stînd lucrurile, dacă s-ar fi dat foc castelului, ar fi fost cu totul ruinat, căci societăţile de asigurare, abia înfiinţate pe vremea aceea, nu erau cunoscute încă în ţinuturile noastre ; şi pentru un

om trufaş ca el, pentru acest tiran nemilos, ar fi poate o pedeapsă mai aprigă decît moartea, să fie adus la sapă de lemn şi neputinţă.

Un alt lucru mă frămînta. Eram sigur că nu va fi uşor şi că atît contele cît şi oamenii lui nu se vor lăsa alungaţi din castel fără să opună rezistenţă şi căutam mijloacele prin care puteam izbuti fără să-mi primejduiesc prea mult oamenii. Am înţeles de îndată că pentru asta trebuia să atacăm repede, pe neaşteptate, castelul adormit şi să continuăm lupta cu dîrzenie. Multă vreme am tot gîndit la ce trebuia să fac şi, după ce am cumpănit totul bine, planul meu fiind bine întipărit în minte, am aşteptat.

Vremea se îmblînzise ; mustind de apă şi călduţ, pămîntul dospea. Peste locul părăginit trecea o adiere de vînt înfiorînd ierburile plăpînde şi-mi aducea mirosul pădurii reavăne, a mugurilor deschişi şi de departe mireasma arbuştilor albi înfloriţi de-a lungul drumurilor. Sub grămada ruinelor pe care m-aşezasem, un şobolan în groapa lui îşi ronţăia o castană din stocul pentru iarnă. Uneori o pasăre de noapte trecea cu zborul ei greu şi tăcut deasupra podişului, piuind trist după femeiuşca sa. În această noapte înmiresmată, simţeai cum prinde viaţă pămîntul rodnic, îndemnînd toate fiinţele să iubească şi atunci gîndurile mele se îndreptară spre răposata Lina : la amintirea scumpă a bietei mele iubite, durerea amară se împletea cu pornirile de mînie împotriva călăilor ei şi multă vreme am tot visat cu capul în mîini.

Un pas grăbit venind dinspre marginea crîngului mă făcu să mă ridic în picioare ; era băiatul din Prisse.

— Tot castelul doarme !

— E bine, fiule.

Şi ridicînd cornul am trimis spre La Lande, apoi spre Mayne, unul după altul, trei sunete scurte, urmate de un al patrulea prelung, care se pierdu ca un muget de bou ce cade sub lovitura de ghioagă a măcelarului.

Îndată îmi răspunseră două cornuri, aruncînd în noapte jalnica chemare. Curînd cei mai apropiaţi sosiră şi trei sferturi de oră mai tîrziu, toţi oamenii din sate se aflau la „Coliba lupului" ; în jur de nouăzeci, socotind şi femeile

care aveau ciomege, săpăligi și strămurare. Bărbații erau înarmați cu puști, furci de fier, topoare, iar fierarul din Meyrignac adusese cel mai greu baros din atelierul lui.

Văzîndu-i pe toți acolo, i-am adunat roată și trecînd la mijloc le-am spus mai întîi că, pentru a izbuti fără a ne primejdui prea mult viața, trebuie să acționăm repede. Prima poartă, aceea a curții, nefiind închisă decît cu zăvorul, va fi deschisă încet de un om care va trece prin apă și se va cățăra pe taluzul șanțului, agățîndu-se de tufele mărunte crescute printre pietre. Dar poarta de intrare a castelului era din scînduri groase de stejar, întărite cu strașnice piroane de apărare, închisă cu un zăvor zdravăn și baricadată pe dinăuntru cu doi stîlpi groși de lemn. Să asaltăm poarta cu lovituri de topor nu era ușor din pricina cuielor ; s-o spargem cu barosul fierarului n-ar fi nici atît mai ușor și oricum treaba ar dura prea mult și în acest timp contele și paznicii săi, fără să mai vorbim de domnișoarele care mînuiesc foarte bine arma, ne-ar împușca dintre metereze ; ne trebuie deci o unealtă puternică.

— Știți pe aici vreo bîrnă mare, vreun pom tăiat, curățat de crengi ?

— La Herm, în sat, îmi spuseră unii, bătrînul Bertillou își zidește un grajd ; sînt acolo căpriori grei.

— E tocmai ce ne trebuie nouă ! Treizeci de oameni dintre cei mai voinici, cu basmale răsucite ca acelea ale copiilor care se joacă de-a șoarecele și pisica, și legate două cîte două, vor aduce căpriorul, de fiecare parte fiind cincisprezece bărbați. Cînd vor ajunge în curte, se vor repezi cu toată puterea în poarta castelului și o vor izbi cu capătul căpriorului care îi va depăși puțin pe oamenii din față. Cum este sigur că poarta nu va cădea la prima lovitură, se vor da înapoi ca să-și facă vînt și o vor lua de la început. În acest timp cinci sau șase dintre cei care au arme vor veghea meterezele care apără intrarea și vor trage dacă vor vedea vreo țeavă de pușcă ieșind în afară. În același timp douăzeci de oameni care, abătîndu-se prin sat, vor lua cu ei toate scările de la poduri, vor trece peste șanțurile dinspre Prisse și se vor cățăra repede prin ferestrele duble

pentru a-i risipi pe cei dinăuntru, în timp ce alţii, răspîndiţi în jurul castelului, vor trage cu puşca în ferestre şi vor face zarvă mare ; în acest fel contele şi oamenii săi nu vor şti încotro s-o apuce şi îi vom prinde.

După ce am dat lămuririle necesare, am arătat fiecăruia unde să stea şi ce are de făcut şi, toate amănuntele fiind puse la punct, am adăugat :

— Şi să fim bine înţeleşi : nimeni nu se va atinge nici măcar de un nasture din castel. Sîntem oameni cinstiţi care ne răzbunăm, nu jefuitori !

— Da, da ! spuseră toţi cu jumătate glas.

Şi-am întrebat :

— Cît e ceasul, oameni buni ?

Bătrînii îşi ridicară ochii spre cer şi, printre doi nori, priviră către stele.

— Trebuie să fie cam unsprezece, spuseră unii dintre ei.

— Să pornim şi să nu facem zgomot.

Cînd să plec, am simţit că cineva mă prinde de braţ şi m-am întors.

— Ah ! sărmanul meu Jean. Ţi-am spus doar să stai liniştit acasă în patul tău şi să-i laşi pe tineri să lupte !

— Dă-mi puşca, răspunse el : n-ar face decît să te încurce, deoarece tu trebuie să poruncească tuturor. Eu am încă ochi buni, voi ţinti meterezele : lasă-mă să lupt, îmi face plăcere să-l văd pe lupul ăsta încolţit în vizuina lui.

— Fie deci cum vrei tu !

Şi, dîndu-i puşca, am pornit la drum.

Mergeam în tăcere. Nu se auzea decît zgomotul înăbuşit al unei gloate care mărşăluia şi trosnetul ramurilor frînte cînd străbăteam desişurile. Odată ajunşi la drumul mare care vine de la Thénon şi o ia spre Herm, am mers şi mai tăcuţi, iar, pe măsură ce ne apropiam, fiecare era mai grijuliu. Chiar şi femeile, cu toate că-s vorbăreţe, tăceau mîlc. La două sute de paşi înainte de a ieşi din pădurea care se întindea pînă în sat, cei care aveau să aducă căpriorul, înnodîndu-şi basmalele, s-au strîns laolaltă. Cei care trebuiau să aducă scările la castel făcură la fel, şi toată lumea o porni din nou la drum.

Ciinii din satele Prisse și Herm fuseseră închiși în grajduri sau case, așa că lătratul lor nu stîrni multă larmă. În timp ce oamenii care aveau această sarcină, s-au dus să aducă scările de la poduri, noi ceilalți am rămas să-i așteptăm. Vremea era potolită și cerul acoperit. În mijlocul viilor, piersicii strîmbi se zăreau nelămurit în întuneric. Pe marginea loturilor de pămînt, nucii stufoși își înălțau capetele rotunde spre cerul cenușiu. În jurul caselor, cînepiștele își răspîndeau mirosul lor puternic. De-a lungul unei curți, un soc înflorit, crescut pe un zid vechi, înmiresma aerul, iar ceva mai încolo, în tăcerea nopții, o privighetoare cînta cu dulce glas. Inima îmi bătea tare ; nu fiindcă aș fi tremurat pentru soarta mea ; de la moartea bietei mele Lina, viața nu mai avea nici un preț pentru mine și aș fi dat-o pe nimica. Dar mi-era teamă pentru toți acești oameni de ispravă care mă urmau și eram îngrijorat că nu voi izbuti, știind bine că, dacă s-ar întîmpla așa, contele i-ar face să plătească oalele sparte.

Ceilalți întorcîndu-se între timp cu scările, nu m-am mai gîndit decît la îndeplinirea planului. Trecînd pe la Bertillou, cei care își legaseră basmalele luară căpriorul cel mai gros și înaintară încet, mergînd la pas, tăcuți, pe iarba neagră care putrezea pe drumurile satului. Atunci, trecînd înainte, i-am spus unui copilandru sprinten să coboare în șanț și curînd după aceea poarta incintei a fost deschisă. Dar, cu toată prudența noastră, treaba nu se putea face fără oarecare zgomot și ciinii cei mari ai contelui începură să latre în fundul cuștii lor. Din fericire, cum se întîmplă adesea, oamenii castelului nu i-au luat în seamă.

În acea clipă, înaintînd ca un miriapod urîțaș, bulumacul pătrunse în curte. De la cincisprezece pași oamenii o luară la fugă, năpustindu-se asupra porții, pe care o izbiră atît de puternic încît răsună turnul scărilor fără ca ea să cedeze. În timp ce oamenii noștri se dădeau înapoi ca să ia din nou avînt, la ferestrele castelului apărură capete speriate ; se auziră strigăte și curînd torțe începură să alerge prin toate încăperile. O a doua lovitură de căprior zdruncină poarta.

— Curaj, prieteni, nu va ține ! le-am strigat.

În aceeași clipă cîțiva dintre ai noștri stînd la pîndă în jurul castelului au tras cu pușca, iar cei care erau urcați pe scări sfărîmară ferestrele cu zgomot mare.

În timp ce purtătorii căpriorului se dădeau înapoi pentru a izbi din nou poarta, țevi de pușcă apărură pe la meterezele care apărau intrarea și au răsunat mai multe împușcături trase atît de ai noștri, cît și de cei din castel. Femeile începură să strige văzînd că un om rănit părăsea bulumacul, dar o voinică chipeșă alergă să-l înlocuiască. Același foc de pușcă mă plesni și pe mine în obraz și în umăr, dar în înfrigurarea care mă cuprinsese nici n-am băgat de seamă.

— Curaj ! strigai. Izbiți tare ! Poarta o să cadă de astă dată !

Atunci într-un puternic avînt, însuflețiți de propriile lor strigăte, oamenii noștri se repeziră în poarta care se desprinse cu închizătoarea smulsă, barele rupte și balamalele frînte. Cum încă se mai ținea ici-colo, fierarul o dobori cu barosul său greu.

— Înainte !

Și, punînd mîna pe toporul unuia, m-am avîntat pe scară, urmat de toți cei care se aflau acolo, unii cu felinare, sărind cîte patru trepte. Curînd am ajuns la primul etaj unde era contele și fiicele sale împreună cu Mascret, toți îmbrăcați pe jumătate și grăbindu-se să-și încarce din nou armele.

— Ah! banditule! am strigat eu, aruncîndu-mă asupra contelui, cu toporul ridicat.

Cum nu apucase încă să-și încarce arma, el o prinse de țeavă și încercă să mă omoare cu patul puștii.

Din fericire m-am apărat de lovitură cu toporul, care se rostogoli pe jos ; l-am ridicat îndată și, cuprins de mînie, fără să mă sinchisesc de loviturile zdravene pe care Mascret și cea mai tînără dintre fiice mi le trăgeau în coaste cu patul puștii, am ridicat spre conte securea cu atîta putere încît puteam să-i crap capul. El făcu atunci un mare salt înapoi, se feri de lovitură și se găsi în apropierea ușii de intrare de la sala mare unde, din fericire pentru el, a fost prins împreună cu paznicul

de oamenii noştri, care intraseră între timp prin ferestre, luptîndu-se cu hăitaşul şi cu ceilalţi slujitori.

— Ah ! prieteni, nu-mi faceţi un bine ! spusei, lăsîndu-mi toporul jos, căci nu vroiam să-l lovesc acum, cînd nu mai era în stare să se apere.

„Să nu mai faceţi nici un rău, nimănui !“ am adăugat eu băgînd de seamă că pe conte şi pe ceilalţi, oamenii mei îi ciomăgeau cam prea tare.

Trei dintre domnişoare, văzînd pe tatăl lor prins, se refugiară în catul de deasupra ; dar cea mai tînără, căreia i se spunea Galiote, se apăra încă ca un diavol şi lovind cu patul puştii se împotrivea celor care vroiau s-o dezarmeze. Pentru a pune mîna pe ea fără s-o rănească, au smuls de la una din ferestrele încăperii o perdea mare şi au aruncat-o peste ea. În timp ce încerca să iasă din învăluire, i se luă arma, aşa că n-a mai fost în stare să mai facă vreun rău cuiva. Contele iar mai apoi Mascret, hăitaşul şi ceilalţi servitori au fost legaţi la mîini cu şnururile de la perdele şi duşi cu toţii în curte. Apoi, urmat de cîţiva oameni, am urcat scara în căutarea celor trei domnişoare care, mai puţin curajoase decît cea mică, fugiseră. După mai multe uşi baricadate pe care am fost nevoiţi să le spargem, le-am găsit ascunse în fundul unei cămăruţe, în spatele rochiilor atîrnate de perete. Tremurînd de frică, se aruncară la picioarele ţăranilor pe care de atîtea ori îi chinuiseră.

— Nu vă fie teamă de nimic, le spusei eu. Noi nu sîntem din neamul Nansacilor, ca să umilim sau să batem femeile : duceţi-vă de vă îmbrăcaţi şi întorceţi-vă îndată.

Am coborît. În curtea întunecoasă luminată numai de cîteva felinare purtate de ţărani, contele era acolo, cu mîinile legate, neavînd pe el decît pantalonii şi cămaşa, ajunse ferfeniţă. Lîngă el, înspăimîntaţi, stăteau oamenii din castel ; şi toţi cei din sate, bărbaţi şi femei, roată în jurul lor, îi învinuiau de toate fărădelegile cu sudalme şi gesturi ameninţătoare ; unii începură să strige că ar trebui să i se facă de petrecanie lui Nansac. El, alb ca varul, încerca să se stăpînească în faţa „mîrlanilor“, cum avea obiceiul să le spună, dar se vedea bine că turba de mînie şi tremura în acelaşi timp, văzîndu-se la cheremul acestei înverşunate gloate pe care bătrînii şi copiii din

sate, treziți de împușcături, o făceau să crească din ce în ce mai mult.

Cînd am ajuns în curte, o femeie cu părul cărunt, cea care îmi răspunsese prima, acolo, la „Coliba lupului", dădu oamenii la o parte și, furioasă, îl altoi pe conte cu o bită care îl lovi la gît, deoarece acesta își întorsese capul, ca să se apere.

— Scîrnăvie ! copila mea a fost batjocorită de ticălosul de fiu-tău ; vei plăti tu pentru el !

Glasului ei i s-au alăturat glasurile altora, care îl învinuiau sus și tare pe conte și, furioși, își plimbau pumnii pe sub nasul său, în timp ce unul îl și prinsese de gît, iar bîtele și cosoarele se ridicau deasupra capului lui : venisem la vreme.

Sîngele mi se prelingea pe față și simțeam cum rana de la umăr îmi sîngera sub surtuc ; totuși, am îndepărtat mulțimea și, ridicînd brațul, am strigat :

— Opriți-vă !... Pînă aici, oameni buni, v-am dat sfaturi bune, nu-i așa ? Așadar ascultați-mă și pe mai departe... Voi toți aveți a vă plînge de acest om și de ai săi. Nu-i ticăloșie pe care să nu v-o fi făcut...

— Da ! Da !

Și toți în jurul contelui, cu pumnul ridicat sau agitîndu-și armele, îi scuipau ticăloșiile în obraz.

— Dar tu, Jacquou, îmi strigă o femeie, ești îndreptățit să te plîngi cel mai mult de el !

— E adevărat, Nadale ; din pricina acestui om tatăl meu a murit în ocnă, mama mea a murit în sărăcie, deznădăjduită, sărmana mea Lina a ajuns să se arunce în Gour, crezîndu-mă pierdut pentru totdeauna ; în ceea ce mă privește, m-a ținut patru zile și patru nopți în fundul subteranei din turn și, dacă n-am crăpat acolo de foame, încet-încet, mîncat de viu de șobolani, este numai datorită Cavalerului de Galibert.

— Ah ! n-ai să tăgăduiești, nemernicule ! am zis, văzîndu-l pe conte că clatină din cap.

Mergeți cu o scară în închisoare — am spus celor trei sau patru oameni din imediata mea apropiere — ridicați lespedea și coborîți în acest mormînt, veți găsi acolo bucăți din funia cu care am fost legat și pe care le-am tăiat ane-

voie frecindu-le de pereți, și veți vedea acolo și oasele putrede sau aproape preschimbate în pulbere ale unui nenorocit care a fost aruncat acolo cîndva !

În timp ce oamenii se duceau să cerceteze temnița, eu luam seama la cea mai mică dintre fiicele contelui. Era acolo, lîngă el, pe jumătate goală, într-o atitudine sfidătoare. Părul ei roșcat, strălucea ca ludovicii de aur și cădea bogat pe umerii goi ; gura strînsă vădea disprețul, nările nasului puțin încovoiat se umflau de mînie, iar ochii ei de un albastru închis îmi aruncau priviri de ură ce mă împungeau ca un tăiș de spadă.

Dar pe vremea aceea și eu eram îndrăzneț și am privit-o țintă fără să clipesc. Era o fată frumoasă, de optsprezece ani, înaltă, bine făcută și îndrăzneață, care stătea fără rușine și sfială, pe jumătate goală, în mijlocul mulțimii. Nu că ar fi fost desfrînată, căci ea era singura din cele patru surori despre care nu se spunea nimic, dar felul ei de a fi izvora din disprețul față de acești țărani care în ochii ei nici nu treceau drept oameni. Mi-a fost mie rușine în locul ei, și i-am spus :

— Du-te de te îmbracă !

Mă privi fără să-mi răspundă, cu brațele goale, încrucișate pe piept, și nu se clinti.

— Du-o pe domnișoara voastră, îi spusei uneia dintre cameriste, sau de nu, voi pune îndată pe femeile noastre s-o îmbrace.

Atunci ea se supuse, dar dacă ochii ei ar fi fost pistoale, aș fi murit pe loc.

În acest timp, oamenii se întorceau aducînd din temniță bucăți de funie și resturi de oseminte.

—Mai tăgăduiești și acum ? ticălosule Crozat !

Se făcu și mai alb la față, închise ochii și nu răspunse nimic.

— Trebuie să-l spînzurăm ! mii de draci ! Să-l spînzurăm ! strigară cîțiva.

— Dacă-l vom spînzura — le-am spus eu — suferința lui ar fi prea scurtă, în două minute s-ar termina totul ; avem o cale mai bună. Voi cu toții ați văzut aproape de Vézère, mergînd la hramul de la Fonpeyrine, ruinele castelului de la Reignac, în parohia Tursac. Înainte de Re-

voluție se afla acolo un nobil atît de ticălos, atît de dezmățat cu femeile, încît era numit de către localnici *țapul din Reignac*. Ei bine, ruinele acelea sînt opera bunicului meu și a oamenilor din Tursac, sătui de fărădelegile acelui nemernic. După ce i-a ars castelul, țapul de la Reignac, înglodat în datorii, se tîrî prin ținutul acela cîtva timp și pînă la urmă crăpă de mînie și sărăcie : și așa s-au descotorosit de el...

Deoarece voi toți recunoașteți că eu am cel mai mult a mă plînge de acest om, lăsați-mă pe mine să fac dreptate. Cea mai mare pedeapsă pentru el, mai rea decît moartea, este să se pomenească ruinat, și să ducă, el, cel atît de mîndru, atît de trufaș, o viață demnă de dispreț, ceea ce se va întîmpla negreșit, căci fără un ban nu va mai avea prieteni, dat fiind că ceilalți nobili nu-l iubesc nici nu-l cinstesc mai mult decît țăranii.

Aici contele încercă să rîdă silit, batjocoritor.

— Tu știi prea bine, Crozat, că nu te socotesc unul de-ai lor ! Că îți amintesc de bunicul tău, sacagiul din Auvergne.

Și am continuat :

— La fel ca și oamenii din Tursac, care au ars castelul din Reignac, și noi trebuie să dăm foc castelului Herm. Nimicirea acestui cuib de bandiți va desăvîrși ruina acestui pretins senior care se va duce să cerșească din castel în castel o mîlă demnă de dispreț și aceasta va fi pedeapsa lui cea mai mare !...

Credeți-mă, prieteni ! eu sînt dintr-un neam care se pricepe la de-alde astea. Pe vremea lui Henric al IV-lea, unul dintre strămoșii mei, căpetenia unei trupe de *Croquant*, dădea foc castelelor de nobili, tirani ai sărmanilor țărani și de la acela ni s-a tras porecla de *Croquant* ! Bunicul meu a incendiat castelul de Reignac, așa cum v-am spus ; eu am început acum treisprezece ani, dînd foc pădurii din Herm și astăzi voi aprinde castelul !

— Așa ! Așa trebuie !

— Haideți, adunați crengi și grămădiți-le peste tot, în bucătărie, în sălile de jos ; scoateți din pivniță butoaiele cu rachiu și uleiul din ciubăre și vom vedea un foc pe cinste.

În timp ce oamenii treceau la treabă, camerista ieși din castel și se îndreptă spre mine :

— Domnișoara nu vrea să coboare !

— Mă duc eu după ea, vino de-mi arată unde se găsește.

Cînd am ajuns sus, am văzut fata îmbrăcată, stînd într-un colț al camerei.

— Trebuie să cobori, i-am spus : vom da foc castelului !

Mă privi aspru, fără să răspundă.

— Dacă nu vii de bună voie, vei veni cu de-a sila.

Și am înaintat spre ea.

În acel moment ea ridică un mic pumnal și încercă să mă lovească. Dar din zbor i-am apucat încheietura mîinii și am dezarmat-o.

— Cu toate că nu mi-l dai de bună voie, deocamdată îl păstrez ! i-am spus, punînd pumnalul în buzunarul surtucului.

Și, în același timp, luînd-o în brațe, am dus-o cu mine în pofida încercărilor ei de a se împotrivi.

Ce ți-e și omul ! Cu toată ura ce-o purtam contelui de Nansac, ură care se răsfrîngea și asupra alor săi, ducînd-o pe această ființă frumoasă de-a lungul sălilor și coridoarelor, eram tulburat. Respirația ei care-mi atingea fața, minunatu-i trup zbătîndu-se în brațele mele pentru a scăpa mă duceau cu gîndul la cumplitele silnicii ale unor soldați care iau o cetate cu asalt. Vederea sîngelui care curgea de pe fața mea pe fruntea Galiotei mă amețea cu totul. Și apoi eram singuri : camerista fugise jos pe scări, înspăimîntată la gîndul focului. M-am oprit, străbătînd un coridor :

— Potolește-te ! îi spusei aspru, privind-o drept în ochi și strîngînd-o mai tare, în timp ce ea încerca să mă zgîrie.

Ea pricepu și nu se mai zbătu de loc ; după cîteva clipe o lăsai să stea în picioare, lîngă tatăl ei.

Apoi, totul fiind gata, am luat un felinar de la un bărbat ; dar în momentul cînd mă îndreptam spre sala mare, răsună un strigăt :

— Dar capelanul ?

Ei drăcie, nimeni nu se gîndise la el !

— Atunci căutați-l, spusei eu, și isprăviți degrabă !

Peste puțin, grăsunul de Don Enjalbert apăru în curte, tîrît de trei sau patru oameni care-l descoperiseră ascuns într-o mansardă. Nenorocitul striga ca un porc dus la tăiere, necontenind decît pentru a cere îndurare cu un glas demn de milă.

— Taci odată, nu mai urla așa ! Nu vezi că toți cei-lalți sînt în picioare ?... Nu mai e nimeni ? Atunci, înainte !

Și, intrînd în castel, am destupat cu lovituri de topor două butoaie de rachiu care s-au vărsat pe dușumea, le-am dat foc și am ieșit.

Prin ferestrele deschise pentru a atița focul, se vedeau flăcările albastre înălțîndu-se, atingînd pereții, cuprinzînd mobilele, cățărîndu-se pe perdele și aprinzînd vreascurile îngrămădite în sala mare. Un sfert de oră mai tîrziu un rug mare se înălța pînă în tavan și focul pătrundea în camerele alăturate. Ușile și ferestrele se luminau una după alta pe măsură ce focul se întindea și, o oră mai tîrziu, întregul interior nu era decît un uriaș cuptor aprins, revărsînd prin deschizături torente de flăcări care se prelingeau ca niște limbi de foc pe zidurile castelului. Apoi focul, avîntîndu-se în salturi, cuprinse caturile de sus și curînd vechile grinzi de castan, strașnic de încinse luară foc ca niște bețe de chibrit. Atunci începu să plouă în curte cu țigle, dogorite de șipcile ce ardeau ; a trebuit să ne dăm la o parte. În sfîrșit, acoperișul prăbușindu-se cu vuiet mare, flăcările se ridicară în aer prin spațiul dintre grinzi, aruncînd pînă departe pe dealuri lumini roșietice, în timp ce la Rouffignac și la Saint-Geyrac clopotul suna alarma deznădăjduit.

— Da ! da ! sunați ! sunați !

Cînd oamenii treziți de clopote vedeau că arde castelul din Herm, se linișteau : „Nu-i mare nenorocire !“ spuneau ei. Și dacă mai veneau cîte unii, o făceau doar din curiozitate.

Deși lemnele vechi ardeau în voie, grinzile și căpriorii fiind foarte tari, rezistară timp îndelungat ; dar totuși, spre dimineață, scheletul de lemn al acoperișului se prăbuși, tîrînd cu el ce mai rămăsese din grinzile de la

caturile de jos și împroșcînd înspre cer miliarde de scîntei. Atunci nu mai rămase nimic între zidurile pîrjolite decît bucăți de lemn înnegrit fumegînd pe un morman de jăratic.

În acest moment, doi oameni se ciondăneau în spatele meu și, întorcîndu-mă, am văzut că se certau pentru o pușcă cu două țevi, luată de la cei din castel.

— Nu e nevoie să vă certați pentru „mantia episcopului", bunii mei prieteni. Știți ce s-a hotărît : nimeni nu va lua nici un capăt de ață !

Și, înșfăcînd arma, m-am dus și am aruncat-o printr-o fereastră în foc și m-am întors.

— Acum, că s-a făcut dreptate, să lăsăm toată lumea să plece ! spusei, arătînd spre conte și ai săi, albi la față și tremurînd în răcoarea dimineții, în ciuda jăratecului aprins din care se înălțau cîțiva nori de fum albăstrui.

După ce i-am dezlegat iar ei s-au îndepărtat, îndreptîndu-se spre cel mai apropiat lot al lor dat în dijmă, am spus oamenilor mei :

— Iar voi toți țineți bine minte că numai eu am dat foc castelului, puneți-mi în spinare vina celor întîmplate, iau totul asupra mea !

După asta, dîndu-mi seama că jandarmii nu vor întîrzia să vină, m-am dus de-a dreptul la Thenon, cu alți doi răniți, ca să ni se scoată gloanțele din carne.

A doua zi în zori, cineva bătu tare în ușă. Jean se sculă și se întoarse :

— Au sosit jandarmii !

— Spune-le că vin îndată.

Și, îmbrăcîndu-mă, îi dădui pumnalul domnișoarei Galiote :

— Păstrează-mi această unealtă, Jean, și rămîi cu bine !

Jandarmii mi-au pus lanțuri la mîini, m-au înconjurat și am pornit spre Prisse, apoi spre Herm, făcîndu-i pe copii să se ascundă de frica mea. După ce-i adunară pe toți în incinta castelului, în fața ruinelor care mai fumegau încă, judecătorul de pace și primarul începură interogatoriile care nu se mai sfîrșeau. Nu era o treabă ușoară : trebuia să smulgă oamenilor răspunsurile cu cangea, dar

nici așa nu se lămureau prea mult, deoarece din răspunsuri nu aflau mare lucru. În ce mă privește, am recunoscut sus și tare că eram unicul vinovat, că eu singur făcusem totul ; dar ei spuneau că, în ceea ce privește ocuparea castelului, așa ceva nu-i cu putință. În sfîrșit, după informațiile primarului și denunțurile contelui, din porunca judecătorului, jandarmii adunară la întîmplare cinci sau șase țărani dintre cei ce aveau faima unor capete răzvrătite, oameni primejdioși și, punîndu-ne în lanțuri doi cîte doi, ne duseră la Montignac. Dimineața ne scoaseră devreme dintr-un loc plin de duhoare unde dormisem pe paie, ca să ne ducă la Sarlat.

Judecătorului de instrucție care ne lua interogatoriul i-am răspuns, ca și judecătorului de la noi, că eu eram cel care dădusem foc și săvîrșisem totul : ceilalți, așa cum ne înțelesesem, au aruncat vina pe mine. Întrucît pretindeau că una ca asta era greu de crezut, judecătorul se îndărătnici să ne facă să mărturisim, dar avea de-a face cu oameni mai încăpățînați decît el. Atunci ne lăsă în pace cîteva zile și începu o lungă anchetă. Toți cei din satele din jurul Hermului fură chemați la primăria din Rouffignac, unde erau adunați procurorul, judecătorul de instrucție și un grefier, asistați de aprozi. Dar nu izbutiră să umple hîrtia cu răspunsuri : nimeni nu știa nimic ; toți veniseră auzind clopotul de alarmă sau văzînd incendiul ; cît despre ceea ce se întîmplase mai înainte, nimeni nu știa nimic. Totuși, cum acești domni nu vroiau să se întoarcă „cu coada între picioare", au mai ales din toată mulțimea încă trei oameni, care au venit să ni se alăture în închisoarea din Sarlat.

La închisoarea asta nu ne-a mers prea rău. Paznicul, unul singur pentru toți deținuții, era ajutat de fiica lui la împărțitul fierturii. Avea o fată înaltă, gălbejită, de parcă ar fi fost bolnavă de plămîni. Ea se-ngrijea mult de noi, îndeosebi de mine, deoarece mă socotea, cred eu, o vestită căpetenie de tîlhari. Din cînd în cînd îmi aducea oblojeli pentru umărul care mă ardea tare și, chipurile, ca să vadă dacă nu cumva încercam să fugim, venea de zece ori pe zi la o fereastră zăbrelită, care dădea într-o curte mică împrejmuită cu ziduri groase, înalte, unde ieșeam și

noi uneori, şi-mi dezvăluia ce se spunea în oraş pe socoteala noastră. La cererea ei, i-am spus povestea vieţii mele şi-atît de mult o înduioşă, încît într-o seară îi trecu prin gînd să m-ajute să fug.

— Sărmană copilă, îi spusei, îţi sînt tare îndatorat şi nu voi uita niciodată inima ta miloasă; dar îţi dai seama că mai degrabă aş lăsa să mi se taie capul decît să-i părăsesc pe cei care m-au urmat. Şi apoi tatăl dumitale ar păţi-o rău de tot, mă-nţelegi?

Ne lăsară mai mult de o lună şi jumătate în Sarlat. La început judecătorul ne chema la interogatoriu aproape în fiecare dimineaţă, mai cu seamă pe mine. Cerberul îşi cunoştea meseria şi îmi punea uneori întrebări cu două tăişuri, ca un cuţit cu care se curăţă măruntaiele, iar eu mă descurcam foarte greu. Cînd mi se întîmpla aşa ceva, făceam pe prostul, pe cel care nu înţelege, ca să cîştig timp de gîndire. Ceilalţi nu ştiau nimic, nu văzuseră nimic, nu auziseră nimic decît clopotele care vesteau prin dangătul lor incendiul şi i-au făcut să se îndrepte spre Herm. În sfîrşit, văzînd că nu poate scoate mare lucru de la noi, judecătorul ne lăsă pînă la urmă în pace îşi întocmi singur raportul.

Deşi nu ne era prea rău acolo, mi se urîse deoarece, după cum spunea Cavalerul: „N-ai să găseşti închisori frumoase şi nici iubiri urîte", şi, pe deasupra, eram nerăbdător să fiu judecat. De aceea, am fost mulţumit cînd, într-o dimineaţă, paznicul mă trezi devreme.

— Veţi pleca la Périgueux, spuse el.

Cînd furăm gata de drum, ne dădu fiecăruia o bucată de pîine; apoi veniră jandarmii şi ne legară doi cîte doi.

În momentul cînd plecam, fiica temnicerului se apropie de mine şi-mi zise:

— Domnul să vă aibă în paza lui, mă duc s-aprind o luminare pentru voi toţi!

Şi spunînd asta, mă privea cu ochii în lacrimi şi în aşa fel încît mi-am dat seama că nu pentru noi toţi, ci pentru mine vorbea astfel.

Mi-a mers la inimă.

— Mulţumesc mult, i-am răspuns, mulţumesc mult că eşti atît de bună cu noi!

Pe vremea aceea, deținuții nu erau transportați, ca astăzi, cu trăsura sau cu trenul, pe bunul temei că pe-atunci nu erau nici drumuri de fier, nici trăsuri, și în cele cîteva care existau totuși, oamenii săraci nu se urcau niciodată.

Se vorbise atît de mult de fapta noastră în regiunea Sarlat, în tîrguri și bîlciuri, duminica în fața porții bisericii, încît, de-a lungul drumului, oamenii, cînd ne vedeau trecînd spuneau : „Sînt cei care au dat foc Hermului" ; și ne aduceau să bem, ceea ce noi primeam bucuros, căci era tare cald.

Ne-au trebuit trei zile ca să străbatem drumul, dar se cuvine să spun că nu mergeam prea repede, mulți dintre noi purtînd în picioare saboții grei care ne încătușeau. Primul nostru popas de noapte a fost la Montignac, unde ne ținură în închisoarea cu miasme pe care o cunoșteam. Cum am ajuns, un bătrîn înalt care se găsea acolo cu alți cîțiva ne strigă :

— Curaj, cetățeni !

— Mulțumesc ! îi răspunsei, mulțumesc mult. Curajul nu ne lipsește de fel !

Mai tîrziu, am aflat că acest bătrîn era Cassius, de care îmi vorbise cîndva domnul de Galibert. Om de ispravă, după cum s-a dovedit, căci neputînd face altceva, găsi mijlocul de a ne trimite un pachet de tutun de prizat binevenit pentru cei care îl foloseau.

A doua zi nu făcurăm decît două leghe pînă la Thenon, dar a treia zi a fost grea, mai cu seamă pentru cei care își tîrau saboții, căci aveam de străbătut cale lungă, așa că am sosit tîrziu la Périgueux, unde ne vîrîră de îndată în închisoarea care în vremea aceea se afla în fosta mănăstire a Augustinilor, pe drumul către Tourny.

A doua zi, președintele juriului veni să mă interogheze și mă întrebă dacă aveam avocat.

— Da, domnule, îi răspunsei, pe domnul Vidal-Fongrave.

— Ah ! domnul Vidal-Fongrave ?

— Da, domnule, el ne apără pe toți.

Și atunci din mirarea lui am înțeles că treaba noastră nu-i prea mirosea a bine, deoarece domnul Fongrave, „Omul cinstit", cum era numit, avea faima de a nu primi să pledeze cauze necinstite.

Îi scrisesem de la Sarlat rugîndu-l să ne apere şi îi povestisem pe larg ce ni se întîmplase. După ce am ajuns la Périgueux, el venea adesea la închisoare şi ne vedea pe toţi, îndeosebi pe mine, pentru ca să cunoască temeinic afacerea. Îmi aduc aminte că într-o zi, după ce-i povestisem planul meu, şi cum am ticluit ca să intrăm în castel, îmi spuse tutuindu-mă, dat fiind că mă cunoscuse de cînd eram mic :

— Trebuia să te fi făcut soldat ! Eşti înzestrat...

— Pe legea mea, domnule Fongrave, că am tras la sorţi un număr bun şi n-am avut de loc poftă să mă înrolez ; ţin prea mult la libertatea mea.

Pe urmă, vorbind despre apărarea noastră, îmi spuse că un mare număr de oameni din Herm şi din satele vecine erau citaţi ca martori ai apărării şi că nădăjduia ca depoziţiile tuturor acestor victime ale contelui să influenţeze în bine hotărîrea juraţilor.

Procesul nostru începu în ziua de 29 iulie 1830. Era mare zarvă în Palat, avocaţii şi toţi curioşii discutau despre ştirile venite de la Paris, care anunţau revoluţia. Martorii chemaţi de procuror erau contele, fiicele lui şi toţi cei de la castel : afară de ei, nimeni nu văzuse nimic. Într-o treabă în care sînt amestecaţi foarte mulţi oameni, e lucru rar să nu se afle vreun ticălos cumpărat cu bani grei pentru a-i trăda pe ceilalţi, dar aici nici vorbă de aşa ceva, nimeni n-a mişcat. Nansac mă ponegri rău, de asemenea şi dom Enjalbert, care povesti atîtea lucruri, încît s-ar fi crezut că el singur ştia tot ce se întîmplase. Mă scoase din sărite în asemenea măsură încît în cele din urmă i-am spus :

— Şi cum ai putut vedea dumneata toate astea, fiind ascuns în pod, în dosul unui cufăr ?

Toată lumea izbucni în rîs, şi asta-i luă piuitul.

Cele trei domnişoare mai în vîrstă înfloriră lucrurile, fapt prin care m-am lămurit că cei care se arătaseră cei mai fricoşi mă învinuiau cel mai mult.

Căci cea mai tînără nu mărturisi decît numai şi numai adevărul. Cînd preşedintele, pentru a-mi îngreuna şi mai mult situaţia, lăsase să se înţeleagă că, atunci cînd m-am

dus după ea, încercasem s-o necinstesc, ea spuse hotărît că nimic nu este adevărat, că eu eram căpetenia acestor bandiți care atacaseră castelul, că eu singur pusesem focul, că îi părea cît se poate de rău că m-a rănit numai, cînd a tras cu puşca, dar că altfel nu putea să mă învinovățească de nimic.

— Totuşi, domnişoară, interveni preşedintele, acuzatul Ferral avea fața plină de zgîrieturi şi chiar şi dumneata aveai sînge pe față.

— Poate că l-am zgîriat cu unghiile, zbătîndu-mă cînd m-a scos afară din castel. Cît priveşte sîngele ce-l aveam pe frunte, el provenea din rana de pe fața lui.

— Haideți, domnişoară, poate că vă sfiliți să mărturisiți această tentativă, e cît se poate de firesc, dar fiți sigură că reputația dumneavoastră nu poate fi atinsă în nici un fel : spuneți-ne întregul adevăr !

— V-am spus întregul adevăr, domnule. Îl urăsc pe acuzat, dar n-am nici o plîngere personală împotriva lui. Trebuie chiar să adaug că, dacă nu era el, tatăl meu ar fi fost cu siguranță omorît de mulțimea furioasă.

— Bine, duceți-vă la locul dumneavoastră, spuse scurt preşedintele.

Apoi începu să se perinde lungul alai al martorilor apărării. Pe măsură ce toți aceşti oameni săraci, victime ale cruzimii şi ale mirşăviilor contelui, îşi povesteau naiv nenorocirile, se vedea cum procurorul îşi vîră nasul în hîrtiile sale, ca şi cum ar căuta ceva în ele, în timp ce preşedintele bătea nerăbdător în biroul său cu un cuțitaş de tăiat hîrtia. Cît priveşte jurații, se vedea că audierea aceasta le făcea o impresie bună.

Apariția Cavalerului de Galibert avu un mare succes, mai întîi datorită curiozității, căci în oraş fuseseră uitate costumele nobililor din vechiul regim, aidoma celui purtat de dînsul, apoi datorită depoziției sale, care mi-a fost atît de favorabilă încît publicul, atras de partea noastră, lăsă să-i scape murmure de aprobare.

Cînd termină, domnul Vidal-Fongrave se ridică :

— Domnule preşedinte, aş dori să-l rog pe domnul Cavaler de Galibert să ne facă cunoscută opinia sa despre domnul conte de Nansac.

— Întrebarea îmi pare inutilă...

Dar Cavalerul şi răspunse cu însufleţire :

— Nu-mi vine de loc greu să vă lămuresc în privinţa persoanei... Un vechi proverb spune :

Mănînci de post doar cu nevasta,
Şi Paştele-l petreci cu popa. [1]

Şi adaug la asta : *„Iar Sabatul cu Domnul de Nansac."*

Cine după el se ţine, n-are parte de vreun bine. [2]

Cu toate că proverbele erau puţin cam trase de păr, lumea începu să rîdă şi se iscă rumoare în sală, în ciuda mustrărilor aspre ale preşedintelui. Apoi, cum era tîrziu, au fost amînate pe a doua zi rechizitoriul procurorului şi pledoaria maestrului Fongrave, care ne apăra pe toţi.

A doua zi se ştiu că la Paris poporul biruise ostaşii elveţieni din garda regală şi că regele Carol al X-lea îşi părăsise tronul. Ştirile i-au cam răscolit pe oamenii legii, care se aşteptau la altceva. Dar totuşi asta nu-l împiedică pe procuror să ceară pedeapsa cea mai aspră pentru mine : ghilotina. Nu era de loc omul în stare să se ridice deasupra oamenilor şi lucrurilor, să cîntărească împrejurările, să cerceteze pricinile, să ţină seama de evenimente şi să ceară pedeapsa care, în conştiinţa lui, i se pare dreaptă ; nu, meseria sa era de a mă trimite la ghilotină şi făcea tot ce putea pentru a-şi atinge scopul. Asigură că aveam crima în sînge, dovadă acel strămoş al meu spînzurat odinioară pentru răscoală şi incendiere, căruia îi şi datorez porecla injurioasă de *Croquant*. De la acela, trecu la bunicul meu întemniţat în ajunul Revoluţiei pentru a fi dat foc castelului de la Reignac ; veni la rînd tatăl meu, asasinul lui Laborie, mort la ocnă şi, în sfîrşit, ajungînd la mine, spuse că mi-am depăşit strămoşii în perversitatea precoce, deoarece înainte de a incendia castelul din Herm, am pîrjolit la vîrsta de numai opt ani pădurea contelui.

---

[1] *Ou fait carême prenant avec sa femme,*
Pâques avec son curé.

[2] *Qui le suit, mal s'ensuit.*

Pe urmă, după ce a repetat îndelung că ura împotriva bogaților fusese singurul mobil al crimei mele, trecu la ceilalți acuzați. Acestora nu le refuza circumstanțele atenuante, se mulțumea să propună condamnarea lor la muncă silnică pe viață. În ceea ce mă privește pe mine, care concepusem, complotasem și executasem crima, așa cum rezulta din mărturiile mele, capul meu trebuia să cadă ; și în același timp, cu un gest al mîinii sale uscate părea că mi-l taie el însuși.

Eu ascultam distrat, fără să mă tulbur prea mult ; gîndurile mele erau în altă parte. Îl revedeam pe sărmanul meu tată stînd pe aceeași bancă pe care mă aflam eu acum și pe mama mea murind în sărăcie, în chinurile deznădejdei ; mă gîndeam la scumpa mea Lina zăcînd în hăul Gourului și, lăsîndu-mă pradă gîndurilor triste, îmi spuneam că acum, după ce răzbunasem pe toți acei pe care-i iubeam și-mi ținusem jurămîntul, moartea nu mă înspăimînta...

— Maestre Fongrave, aveți cuvîntul — spuse președintele.

Și atunci avocatul nostru se ridică în picioare, își puse toca în fața lui și își începu cu o voce gravă și puternică pledoaria, reprodusă în întregime a doua zi în jurnalul *Echo de Vésone* :

„Domnilor jurați,

Îmi pare că întrevăd de-a lungul veacurilor unele urme ale justiției imanente a lucrurilor. Nu este, desigur, acea justiție integră și senină la care aspiră umanitatea, ci un fel de talion răzbunător care face ca asuprirea să zămislească ura, ca tirania să provoace revoltă, ca violența să cheme violență, iar nedreptatea — violarea legilor justiției.

Afacerea care vă este supusă spre judecare nu e decît un episod al acestui lung șir de răscoale ale țăranilor, provocate de umilințele cumplite, nerușinarea fără margini și de împilarea cea mai brutală.

Nu toți vinovații sînt aci pe banca din spatele meu, domnilor ! Lipsește dintre ei cel ale cărui acțiuni criminale au provocat evenimentele pentru care trebuie să răspundă acuzații ; lipsește acel pretins gentilom, acel

nepot trufaș al unui josnic personaj care a adunat grămezi de aur murdar în rigola străzii Quincampoix"...

— Maestre Fongrave, îl întrerupse președintele, aceste aprecieri retrospective sînt inutile ; dumneavoastră n-aveți de cercetat originile averii unei familii onorabile ; limitați-vă la faptele în cauză : proprietatea trebuie respectată...

— Domnule președinte, subscriu pe deplin la această maximă... Respect deci averea cîștigată printr-o muncă cinstită și perseverentă și respect, de-asemenea, proprietatea care este rodul evident al muncii. Dar cînd o avere este clădită pe ruina publică, cînd proprietatea provine dintr-o mare înșelătorie, am dreptul ca om și ca avocat s-o denunț și s-o disprețuiesc.

„Spuneam, domnilor jurați, că cel mai vinovat este acest înnobilat care apare în secolul nostru ca un monstruos anacronism".

Și atunci, reluînd depozițiile martorilor apărării, domnul Fongrave schiță tabloul îngrozitor al mizeriilor, al umilințelor, cruzimilor suferite de țăranii din vecinătatea contelui. Îl zugrăvi așa cum era ; orgolios, aspru și rău, călcînd fără milă în picioare pe oamenii săraci, strivindu-i sub o tiranie capricioasă și arbitrară, făcînd rău numai pentru plăcerea de a-l face și făcînd toate acestea nepedepsit, datorită slăbiciunii vinovate a autorităților :

— Iată, strigă el, unde am ajuns la patruzeci de ani după proclamarea drepturilor omului ! Și acum, domnilor, ne putem mira că vecinii contelui de Nansac au împins răbdarea pînă la ultimele ei limite ? că n-au știut să spună mai devreme : „Nu !"

Apoi, trecînd la mine povesti viața mea chinuită din prima copilărie și istorisi toate nenorocirile pricinuite de răutatea feroce a contelui. Iar cînd îl arătă pe tatăl meu, istovit de febră, murind pe patul de scînduri din ocnă, cînd evocă imaginea mamei mele, femeie curajoasă, murind înnebunită de griji și de deznădejde, mi-am pus o clipă capul în mîini și mi-am șters ochii înlăcrimați.

Și pe măsură ce-și depăna pledoaria arătînd ura semănată în inima mea de fărădelegile contelui, crescînd, de-

venind mai aprigă cu vîrsta, și hotărîrea de a răzbuna pe părinții mei nefericiți ajungînd să fie pentru mine un fel de virtute în lipsa oricărei justiții umane, pe fața juraților se întrevăzu mila. Apoi, cînd ajunse la cele patru zile pe care le petrecusem în celula subterană de la Herm, torturat de foame și de disperare, sortit să fiu devorat de șobolani încă de viu, s-a produs în public un freamăt urmat de un murmur surd.

— Cum a rămas nepedepsit acest act de odioasă tiranie care ne duce înapoi la vremurile triste ale feudalității, această crimă îngrozitoare ? exclamă el. Cum de acest vinovat care perpetuează în secolul nostru violențele criminale ale celor mai răi feudali din timpurile trecute nu a fost lovit și pedepsit ?

„Ah, nu trebuie să ne mirăm, domnilor, că atunci cînd dreptatea și umanitatea sînt astfel ultragiate și violate fără pedeapsă, răzbunarea poporului se ridică și judecă în mod sumar pe vinovați ! Ferice cînd, ca în afacerea de față, ea se limitează la represalii materiale !

Dacă cercetăm istoria, vedem că pînă la Revoluția care a fost ca o sinteză, toate revoltele populare au fost cauzate de tirania crudă a celor puternici : Bagaudes, Pastoureaux, Jacques, Gauthiers, Croquants...

— Treceți la Potop, maestre Fongrave ! zise președintele care, de la începutul acestei pledoarii, se mișca nervos în jilțul său.

— Am ajuns, domnule președinte ! Acest potop este valul popular care, în aceste trei zile de furtună, a scufundat tronul lui Carol al X-lea, aflat acum pe drumul exilului !...

La această replică dată cu o voce puternică, au izbucnit aplauzele publicului, în pofida amenințărilor președintelui. După ce s-a restabilit liniștea, domnul Fongrave continuă :

— Domnilor, eu închei acum. La fel ca toți acești revoltați, și aș fi putut enumera încă mai mulți, la fel ca toți anonimii istoriei care și ei au încercat de-a lungul secolelor să înlăture greutatea care-i strivea sau, pentru a spune mai direct, piatra de pe mormîntul care-i acoperea, la fel, spun, cum toți acești nenorociți au fost absolviți

de posteritate, şi aceştia trebuie să fie achitaţi de dumneavoastră. Ceea ce au făcut ei, au făcut şi strămoşii lor. S-au revoltat fiind împinşi pînă la limita răbdării de brutalităţile nerușinate, de cruzimile nemotivate, de violarea umilitoare a demnităţii lor de oameni. Pentru că legea nu exista pentru ei, pentru că cei care trebuiau să-i apere împotriva injuriilor arbitrare şi a violenţelor fără nume i-au părăsit, deoarece i-au scos ca să zic aşa de sub protecţia dreptului şi a legilor, o spun sus şi tare : sînt vrednici de iertare ; aş zice chiar : sînt nevinovaţi ! Ei, săraci, slabi şi asupriţi, au vrut să-şi redobîndească dreptul lor natural şi, ca să spunem aşa, din animale să devină oameni ; cine ar îndrăzni să-i condamne ? Desigur, nu în ţinutul La Boétie se vor găsi doisprezece cetăţeni în stare a pălmui astfel umanitatea ! Domnilor juraţi, las cu încredere soarta tuturor acestor acuzaţi în mîinile dumneavoastră, convins că în acest moment, cînd poporul capitalei i-a alungat pe acei care vroiau să-i lipsească de toate libertăţile, dumneavoastră îi veţi restitui familiilor lor. Ferral şi tovarăşii lui au făcut în mic ceea ce parizienii au făcut în mare : în lipsa legii, au recurs la forţă în slujba dreptăţii. Achitaţi-i, domnilor juraţi ! Revoluţia, triumfătoare la Paris, nu poate fi condamnată aici. Achitaţi-i şi veţi împlini dorinţele concetăţenilor dumneavoastră care vă vor binecuvînta pentru a fi judecat, nu ca nişte oameni ai legii, reci, ci ca oameni cu suflet pe care nimic din ceea ce priveşte umanitatea nu-i lasă nepăsători !

Şi domnul Fongrave se aşeză în ropotul aplauzelor.

Procurorul regelui a fost atît de descumpănit de efectul acestei pledoarii, ce se putea citi pe feţele juraţilor, încît a judecat inutil să răspundă. Cît despre preşedinte, a încercat desigur, făcînd un rezumat, să şteargă această impresie, umflînd argumentele procurorului şi micşorînd pe acelea ale avocatului nostru, dar nu i-a ajutat cu nimic : după o jumătate de oră de deliberări, juriul reveni cu un verdict de achitare pentru toţi acuzaţii.

La ieşire ne aştepta o întreagă mulţime, curioasă să ne vadă mai de aproape, atît sînt de gură-cască oamenii de la oraş. Cred că am mai spus lucrul acesta, dar o repet

fiindcă mereu se iveşte prilejul. Văzînd pe aceşti curioşi care se împingeau spunînd : „Iată-i ! iată-i !“ gîndeam în sinea mea : „Ar fi şi mai numeroşi încă dacă ar fi vorba să mi se taie capul !“. Dar n-am spus nimic pentru ca să nu stric bucuria celorlalţi care s-au temut că nu-i vor mai vedea pe ai lor.

Plecarăm cu toţii să petrecem noaptea la acel mic-han din strada Misericorde unde trăsesem, mama şi cu mine, cînd avusese loc procesul tatălui meu. Paturi, nu erau de ajuns ; dar pe vremea aceea, în călătorie, mai cu seamă oamenii săraci obişnuiau să se culce cîte doi sau trei la un loc, ceea ce făcurăm şi noi. A doua zi dimineaţa ne-am dus cu toţii să mulţumim domnului Fongrave şi să-l întrebăm cît îi datorăm.

— Ah ! făcu el, ştiind că eram foarte săraci, nu-mi datoraţi nimic, prieteni. Sînt destul de răsplătit pentru oboseala mea prin bucuria de a vă fi ajutat să scăpaţi dintr-o treabă urîtă : plecaţi liniştiţi la casele voastre.

Şi după ce a dat mîna cu fiecare din noi, l-am părăsit mulţumindu-i încă o dată şi asigurîndu-l de recunoştinţa noastră. Nu că spun, dar n-a îndatorat nişte oameni nerecunoscători căci atît cît am trăit, cu toţii i-am dovedit că nu uitasem bunătatea lui. Unii i-au trimis cîte o pereche de pui sau de claponi, sau un coş cu fructe frumoase, sau o oală cu miere, sau porumbei ; alţii i-au adus un ied, un miel sau un curcan. Eu îi trimeteam an de an plocon cîte un iepure prin Gibert, băcanul din Thenon, care se ducea în fiecare an la Tîrgul Regilor după cumpărături, fără să mai pun la socoteală şi sitarii, atunci cînd se ivea prilejul.

Luîndu-ne rămas bun de la domnul Fongrave şi coborînd spre piaţa Grefei, am trecut Pont-Vieux, Barris şi iată-ne pe şoseaua cea mare a Lyonului pornind spre Pădurea Barade, unde am sosit la apusul soarelui, foarte mulţumiţi cu toţii că o revedeam.

8

Cum a trecut primul moment al mulțumirii de a mă găsi iarăși în libertate, am căzut într-o adîncă tristețe, gîndindu-mă la sărmana mea Lina. Atîta timp cît îmi fusese în joc capul, mă lăsasem puțin abătut de la amintirea ei prin primejdia ce mă păștea pe mine. Așa e făcut omul și am credința că alții care prețuiesc mai mult decît mine ar fi făcut la fel. Dar acum, că scăpasem de acest necaz, amintirea ei îmi stăruia în minte, amară și dureroasă, ca o rană veche.

Uneori, duminica, mergeam la Bars, căutînd-o pe Bertrille pentru a găsi mîngîiere, vorbind cu ea despre răposata mea iubită. Din dorința de a-mi face plăcere, stătea bucuros cu mine buna copilă, și-mi vorbea de ea îndelung, dezvăluindu-mi toate acele mici taine pe care fetele și le spun despre iubiții lor. Deși într-un anumit fel asta îmi reînvia chinul de-a ști, din cele ce-mi povestea Bertrille, cît de mult mă iubise biata Lina, totuși îmi plăcea s-o ascult și nu încetam s-o tot întreb despre ea.

Alteori, cu inima grea, mergeam la Gour și acolo, culcat la umbra pomilor, mă gîndeam mult la Lina. Îmi aminteam de dragostea noastră nevinovată cu toate amănuntele ei și îmi treceau prin minte o clipire, un surîs, un cuvînt drăgăstos. Mă vedeam alături de ea mergînd amîndoi pe un drumeag neumblat, ținîndu-ne de mînă, cu capul plecat, fără să ne spunem nimic, decît uneori cîte un cuvînt, mărturie a iubirii noastre, și atunci ridicam capul ca să ne privim în adîncul ochilor.

Și cînd sfîrșeam șirul amintirilor fericite, mă gîndeam la chinurile pe care le îndurase această copilă acasă la ea și furia punea stăpînire pe mine. Mi-o închi-

puiam alergînd la Maurezies pentru a-mi cere s-o apăr de ticăloasa ei mamă şi, deznădăjduită, aflînd că am pierit, ducîndu-se să se arunce în Gour. Vedeam locul unde au fost găsiţi saboţii ei şi, în durerea mea, îmi ascundeam faţa în iarbă şi urlam ca o fiară.

Acum totul s-a sfîrşit ; ea era în fundul hăului, culcată în vreun ungher al acestor grote pline cu apă subterană şi trupul ei minunat, pierzînd orice formă umană, se descompunea pentru a nu lăsa pe nisipul fin decît un schelet destinat poate, după mii de ani, să slujească drept temei sistemului unui savant al viitorului, după vreun cataclism al pămîntului.

Oh ! Pe maică-sa, pe acea bătrînă Mathive, care o adusese la disperare, cît de mult o uram ! Din fericire, faimosul ei Guilhem avea el grija s-o facă să sufere aşa cum o făcuse ea însăşi pe fiică-sa să îndure. N-au trecut nici trei luni de cînd biata Lina nu mai era şi, Géral fiind mort de un an, cei doi ticăloşi se căsătoriră. Bădăranul o silise pe această bătrînă smintită, să-i dea prin contract întreaga avere, iar acum, cînd el era stăpînul, o făcea să simtă asta, firește ! Să lucreze, n-avea nevoie ; cutreiera toate tîrgurile, bîlciurile şi hramurile, bînd, jucînd cărţi, înhăitîndu-se cu femei uşoare şi se întorcea acasă numai ca să se odihnească. Dacă încerca atunci să se plîngă, se purta cu ea ca şi cu ultima tîrîtură, o bruftuluia şi pînă la urmă o şi bătea. Şi după ce o scutura bine, ca mazărea în oală cînd venea seara şi bărbatul băuse din belşug la cină, ea, care necheza mereu după acest mascul voinic, făcea pe drăgăstoasa şi, ca să spunem aşa, i-ar fi sărutat şi picioarele. Dar el o dădea afară, lovind-o cu cizmele :

— Pe paie ! căţea bătrînă !

Apoi trăgea zăvorul. O ! Pedeapsa pe care o merita această mamă netrebnică se înfăptuia !

În cursul săptămînii, cufundat în muncă, îmi mai uitam necazul, dar nu fără ca din cînd în cînd amintirea sărmanei mele Lina să nu-mi străpungă inima ca un pumnal. Trebuia să cîştig ceva bani, căci puţinul pe care-l avea bătrînul Jean nu ne-ar fi putut hrăni pe amîndoi. Chiar dacă ar fi avut de o sută de ori mai mult, tot n-aş fi vrut să trăiesc ca un trîntor pe spinarea lui. Îmi reluasem deci

viața mea obișnuită, lucrînd pămîntul lui, mergînd cu ziua ici-colo, vînzînd marțea la Thenon cîte un iepure sau o pereche de potîrnichi. Iar cînd veni iarna, m-am tocmit să tai lemne într-o pădure dinspre Las Motras. Era îndeletnicirea care îmi plăcea cel mai mult, deoarece acolo eram singur. Dimineața plecam ducînd în traistă o bucată de pîine neagră și puțină brînză de capră tare ca piatra, o ceapă și cam o jumătate de litru de băutură făcută de mine din scorușe. Cutreieram cărările și cu saboții mei făceam să crape gheața acoperind urma unei copite de catîr, sau presăram pe mine chiciura dobrițelor mari și a ferigilor înalte, cînd străbăteam desișul pentru a o lua pe scurtătură. Toată ziua singur în cring, tăiam lemne, dar uneori, cînd mă năpădeau amintirile, mă opream și, sprijinit de topor, priveam țintă în gol fără să-mi abat privirea de la desișul întunecat al pădurii, ca și cum Lina avea să iasă de acolo. Apoi, venindu-mi în fire, scuipam în palme și începeam din nou să tai lemne.

Dar omul tot om rămîne! Cînd moartea celei pe care năzuia s-o păstreze alături de el cît va trăi și s-o iubească pînă în ultima zi a vieții lui, i-a smuls jumătate din inimă, omul crede și e de bună credință că nu va supraviețui acestei pierderi. I se pare că moartea iubitei este o nenorocire fără leac care nu-l atinge numai pe el, ci lumea întreagă. Totuși, cu timpul, cînd vede că lucrurile își reiau cursul lor firesc, că după trecerea iernii soarele scaldă din nou pămîntul în lumină și căldură, că în jurul lui viața renaște în pămîntul roditor, că păsările își fac iarăși cuib, că îndrăgostiții se caută, nu rămîne nesimțitor la tot ce-l înconjoară ; se simte reînviind odată cu natura și, puțin cîte puțin, durerea se molcomește, amintirea pălește, imaginea scumpă pe care a crezut-o nepieritoare și în primele zile apărea clară ca o monedă nou-nouță, slăbește în amintire și devine mai puțin precisă, ca efigia unui taler vechi, ros de trecerea prin atîtea mîini.

Așa eram și eu. Cu timpul, chinul îmi păru mai puțin amar, suferința mai de îndurat. În locul unei dureri sfîșietoare și plină de revolte, simțeam cum alunec într-o

tristă resemnare. Nu că aș fi uitat vreodată pe aceea care fusese prima și cea mai minunată dragoste a mea, dar dacă amintirea ei îmi rămînea tot scumpă, nu mai era atît de stăruitor dureroasă.

De cînd dădusem foc castelului Herm crescusem mult în ochii țăranilor din împrejurimi. La tîrgurile din Thenon, la bîlciurile din Rouffignac, pretutindeni găseam destui oameni gata să mă poftească să ciocnesc cu ei un păhărel, dacă aș fi vrut. Dar nu consimțeam prea des, ceea ce îi făcea poate uneori să mă socotească un încrezut; se înșelau dacă credeau așa ceva. N-aveam de altfel nici un temei să fiu mîndru, căci fără îndoială făceam parte dintre cei mai necăpătuiți oameni de pe acolo. Dar eu aveam alte păreri, alte gusturi și, datorită părintelui Bonal, vedeam mai bine și mai departe decît sărmanii oameni din preajma mea. Primeam bucuros să ciocnesc cu ei un pahar atunci cînd puteam să le fiu de folos. Cum eram singurul țăran din regiune care știa să scrie și să citească, în loc să se ducă la vreun slujbaș din Thenon, sau la vreun învățăcel, ei veneau la mine ca să le scriu o scrisoare pentru fiul plecat în armată, sau să fac socoteala unor zile lucrate, ori să închei socotelile unui dijmaș care părăsea locul. Și cînd treceam prin sate, peste tot eram chemat să intru, să beau ceva. Ba chiar fete înstărite îmi dădeau a înțelege că ar fi dorit să fiu drăguțul lor. Unele dintre ele erau copile frumoase, vioaie, plăcute chiar, însă nici una din ele nu era ca sărmana mea Lina.

Dar ceea ce făcea să fiu mai prețuit de oameni era faptul că le luasem apărarea, că îi scăpasem de conte și că desființasem vizuina de pungași. Trăiau acum tihniți, fără teama de a-și vedea lanurile de grîu strivite de picioarele cailor, sau strugurii lor mîncați de cîinii de vînătoare ai contelui. Umblau pe drumuri, fiind siguri de-acum înainte că nu vor mai fi plesniți cu biciul pentru că nu s-au dat la o parte din cale destul de repede și mergeau la tîrguri și la munca cîmpului fără grijia că în lipsa lor soțiile și fetele vor fi batjocorite de niște tineri nerușinați.

Căci, după ce arsese castelul, contele plecase cu toți ai lui. Despre el nu se știa unde se dusese. Cea mai vîrstnică dintre fiicele lui îl urmase în chip de guvernantă pe capelanul dom Enjalbert, care fusese numit paroh aproape de Carlux ; a doua intrase ca domnișoară de onoare într-o familie de nobili, unde nu după mult timp semănă vrajbă ; a treia, cea mai zvăpăiată dintre toate, plecase la Paris la sora cea mai mare, care de multă vreme o apucase pe căi greșite. Cît privește mezina, cea pe care o scosesem din castel cu prilejul focului, își găsise sălaș nu prea departe de Herm, pe o sfoară de moșie pe care, fiindcă era zestrea răposatei sale mame, creditorii n-au putut s-o vîndă cum au făcut cu restul moșiei. Trăia acolo la o dijmășiță, care fusese doica ei, culcîndu-se într-o cămăruță, pe un pat tare, mîncînd ca și ceilalți fiertura cu piine neagră, castane și grîu fiert ; toată ziua cutreiera pădurile, cu pușca sub braț, însoțită de cățeaua ei. Cu înfățișarea ei de mînză scăpată din țarc, era singura mai acătării din întreaga familie. Era mîndră ca și celelalte ; dar în timp ce surorile ei își foloseau prost mîndria, ducînd o viață de petreceri, chiar în dauna libertății sau a cinstei lor, ea se mulțumea cu un trai aspru de țărancă. Surorile ei erau atît de smintite și de desfrînate încît n-au înțeles-o și, cînd Galiote le vestise ce-avea de gînd, n-au scutit-o de zeflemeli răutăcioase :

— Și atunci, vei deveni adevărată țărăncuță Janneton ?

— Nu-ți lipsește decît un caier !

— Și-o să te măriți cu Jacquou !

„O să te măriți cu Jacquou !..." Vorba asta neînsemnată spusă în batjocură, printre hohote de rîs, de sora de lapte a Galiotei, mă împingea să cuget la ea. Mi-am reamintit fiorul pe care-l simțisem cînd am scos-o în brațe din castel și am căzut pe gînduri. Firește, sînt convins că orice flăcău de vîrsta mea, voinic și sănătos ca mine, ar fi fost tulburat cum fusesem eu, simțind cum se mișcă și se zbate în brațele lui un trup de fată. Nu mă miram deci de asta. Dar cum se făcea că numai amintirea acelei clipe mă mai putea tulbura, cînd nu mă gîndisem niciodată la altă fată decît la Lina ? Toată ziua m-am străduit s-alung din minte întîmplarea, gîndin-

du-mă la mama şi la Lina, marile mele iubiri stinse din viaţă ; dar oricît m-aş fi zbuciumat, ea îmi venea mereu în minte, stăruitoare ca un mărăcine care se ţine scai de tine.

„Naiba s-o ia pe Francette asta că mi-a povestit o asemenea neghiobie !“ îmi tot spuneam în gînd.

Şi din ziua aceea mi-a fost cu neputinţă să-mi scot cu totul din cap amintirea tulburătoare a acelei întîmplări pe care parcă un diavol o zgîndărea mereu, să-mi facă în ciudă.

Pe cînd mă frămîntam aşa nemulţumit de mine, deoarece socoteam că asta este o trădare faţă de memoria părinţilor mei şi o jignire faţă de biata mea Lina, bătrînul Jean muri după patru zile de boală şi mă trezii singur. Nepotul său, care era cărbunar ca şi răposatul, veni să locuiască în casa lui împreună cu soţia şi cei cinci copii ai săi, încîntat de acest chilipir. Fără a fi un om rău, era atît de sărac încît această mică moştenire i se părea o comoară : aşa că el şi ai săi s-au împăcat numaidecît cu moartea unchiului lor Jean.

După părerea mea, unul din marile neajunsuri ale sărăciei cumplite este acela de a înăbuşi sentimentele firești faţă de rude. Cel care, fără a fi bogat, nu se zbate în lipsuri, poate foarte uşor să dea întîietate dragostei pentru rubedenii şi nu dorului de moştenire. Dar la cei foarte săraci care, ca nepotul lui Jean, trudesc tot anul şi abia pot cîştiga pîinea pentru pruncii lor, e greu ca bucuria de a se vedea ieşiţi întrucîtva din sărăcie să nu-i facă să uite moartea rudelor lor.

Este unul din lucrurile de care sîntem cel mai mult învinuiţi noi, ţăranii ; dar întîlneşti zilnic domni care, fără să ducă lipsă de nimic, se poartă la fel, şi sînt deci mult mai puţin demni de iertare.

În ce mă priveşte, îmi părea tare rău de bătrînul Jean, care fusese bun cu mine, şi am ajutat să fie dus la cimitir ; apoi m-am pregătit să părăsesc locuinţa.

Adunîndu-mi cele cîteva boarfe, am găsit micul pumnal al Galiotei şi asta îmi aminti de întîmplări pe care le uitasem oarecum în timpul bolii lui Jean. M-am gîndit

o clipă să-l arunc pîrdalnicului, dar l-am pus totuşi în fundul raniţei.

Nu mi-a trebuit prea mult timp să-mi fac bocceaua. Aveam două cămăşi, dintre care una era pe mine ; un pantalon, un surtuc, o haină, o şapcă din piele de vulpe, o pereche de bocanci şi nişte saboţi. În afară de astea, o cărticică despre un sclav din vechea Romă pe care mi-o împrumutase bătrînul părinte Bonal, un topor şi puşca mea, care fusese regăsită într-o colibă, ascunsă sub frunze : asta îmi era toată averea. Pe vremea cînd trăia Lina doream să mă îmbrac mai bine de dragul ei ; dar acum nu-mi mai păsa de nimic.

După ce mi-am făcut bocceaua, am fluierat cîinele şi m-am dus lăsînd cheia unei vecine, care urma să i-o dea nepotului lui Jean plecat să-şi aducă bruma de lucruşoare.

Plecasem hotărît, dar după ce am mers o bucată de drum, m-am oprit, chibzuind încotro s-o apuc. Aşa cum v-am spus, erau destui oameni care se arătaseră binevoitori cu mine şi aş fi putut, fără îndoială, să găsesc un loc unde să mă tocmesc. Să fii argat la ţărani nu-i neplăcut, căci lucrezi şi mănînci împreună cu ei, totuşi nu vroiam să intru la stăpîn ; îmi iubeam prea mult libertatea. Poate că, tocmindu-mă astfel, m-aş fi putut căsători fără a sluji şapte ani, ca Iacob. La Bessédes era o mîndreţe de fată care îmi făcea ochii dulci. Mama, fiind văduvă, avea nevoie de un ginere care să-i lucreze pămîntul şi, cum muncisem acolo cîtva timp cu ziua, amîndouă îmi dăduseră de înţeles că m-ar fi vrut de soţ şi de ginere. Dar nu mă trăgea inima nici la fată, nici la moşie, cu toate că nu erau de lepădat ; aşa că primeam cu răceală dulcegăriile fetei şi vorbele îmbietoare ale mamei.

Dar acum nu mai era vorba de asta ; unde să mă duc ? După o lungă chibzuială mi-am amintit de o colibă veche, ce se afla între Las Saurias şi Cros-de-Mortier, care slujise odinioară drept adăpost trecător pădurarilor seniorului şi de cîţiva ani fusese lăsată în părăsire. Ultimul oaspete, un tîlhar, se aciuase acolo, o locuise cîtva timp, pînă să fie prins şi trimis la ocnă pentru tot restul zilelor lui. Coliba numită „A vremurilor“ şi arborii

din jur aparţineau unui proprietar din Bonneval, la care m-am dus fără zăbavă. Cum era un om de treabă, ne-am înţeles îndată şi am convenit că voi locui acolo fără să plătesc chirie, în schimb, în fiecare an, la hramul de la Fossemagne, care cădea la 21 octombrie, să-i aduc plocon un iepure şi două potîrnichi. După ce am încheiat tîrgul, m-am dus de-a dreptul la sus-zisa colibă.

Ca să spun drept, cea a lui Jean era o casă arătoasă pe lîngă asta şi începui să rîd aducîndu-mi aminte de o veche zicală a Cavalerului :

Uite-o casă arătoasă, de-ar avea şi-un cuib de vrăbii! [1]

Nu mai erau decît cei patru pereţi acoperiţi cu ţiglă prăpădită. Vatra era zidită ca vai de lume din pietre necioplite. Drept unică deschizătură, o uşă scundă închisă cu zăvor ; drept duşumea, pămîntul gol pe care crescuse iarba, casa fiind nelocuită. În prima zi m-am culcat pe ferigile pe care le-am grămădit într-un colţ ; dar a doua zi, făcîndu-mi rost de scînduri şi pari mici, mi-am înjghebat un fel de pat, ca o ladă mare, şi mi-am întocmit o masă asemănătoare. Doi butuci pătraţi aşezaţi de cele două părţi ale vetrei îmi slujiră de scaun şi, ca să zic aşa, iată-mi casa mobilată. După asta a trebuit să cumpăr o oală, o doniţă, un castron şi o lingură. — Din fericire, în ajunul morţii lui Jean încasasem ceva bani care acum mi-au prins de minune. — Locul era foarte sălbatic, dar nicidecum neplăcut, cel puţin pentru mine, căci un domn de la Périgueux cred că nu s-ar fi obişnuit acolo prea uşor. În umbra celor cinci sau şase castani mari din jurul casei creştea o iarbă măruntă şi deasă ca o bucată de catifea, din care răsăreau pe alocuri ferigi şi tufe cu floarea numită mugure de aur sau în dialect *paoutoloubo*, pentru că frunzele seamănă cu urma unei labe de lupoaică. Lîngă casă era o grădiniţă cu zidurile dărîmate, năpădită de ierburi sălbatice, de mărăcini, de tufişuri şi de măcieşi ce înăbuşiseră un prun pe care se căţăra aşa-numita iarbă a calicilor, pentru că aceşti vîntură-

[1] *Voilà une belle maison, s'il y avait des pots à moineaux!*

lume care se văicăresc într-una jalnic, la intrarea iarmaroacelor în zilele de bilci, se folosesc de frunzele sau de sucul ei pentru a se alege cu acele răni închipuite pe care le arată trecătorilor.

Dincolo de castani, la vreo patruzeci de paşi, crînguri dese cu arbori viguroşi împresurau casa la care se ajungea pe un drumeag aproape pierdut în iarba neagră şi care se oprea acolo. O fîntînă în felul celei de la ţiglărie se găsea la trei sute de paşi de acolo, în fundul unei vîlcele plină de trestii ; apa nu era prea bună, dar trebuia să mă mulţumesc cu ea. Fîntînile bune sînt rare, pe anumite podişuri înalte din Périgord ; ca atare, de pe vremea druizilor şi pînă acum frumoasele izvoare îmbelşugate au fost mereu obiect al unei mari veneraţii în regiunile noastre. Sînt multe, la care în primele zile de toamnă oamenii sosesc de departe ca nişte pelerini ca să bea din apele lor binefăcătoare. La unele, femeile vin să depună un ou pe piatră, ca să le poarte noroc la clocit. În altele, fetele aruncă o spelcă, doar, doar o să-şi găsească un bărbat şi, cum toate vor să se mărite, pe fundul apei multor piriiaşe se văd mii de spelci. În unele ţinuturi lipsite de izvoare sînt venerate fîntînile şi, în ziua de Crăciun, fata casei lasă să cadă o bucată de pîine în fîntînă pentru ca apa să nu sece.

Îmi plăcea această casă „A vremurilor“ pentru că era izolată în inima pădurii, destul de îndepărtată de orice sat, aşa încît nu era nici o primejdie să te cerţi cu vecinii. Locul pustiu se-ngemăna cu gîndurile mele triste, iar traiul de unul singur se potrivea de minune cu firea mea. Apoi, îmi iubeam pădurea, cu toată faima ei rea. Îmi plăceau uriaşele desişuri ale codrului care urmau unduirile terenului, acoperind ţinutul cu o mantie verde vara, iar toamna colorîndu-se în nuanţe felurite, după soiul copacilor : galben, verde deschis, roşietic, culoarea frunzei veştede, între care se ivea roşul viu al cireşilor sălbatici şi se desprindea verdele întunecat al cîtorva pîlcuri răzleţe de pini. Îmi plăceau şi văioagele ierboase, scormonite de rîtul mistreţilor ; podişurile pietroase presărate cu măcieşi, cu grozame şi dobriţe cu flori aurii ; întinderi mari de arbuşti înalţi de iarbă-neagră unde se ascundeau,

cățărindu-se, animalele fugărite ; poienițele de pe dealurile unde, în pămîntul sterp, creșteau din belșug levănțica, cimbrul, plevaița, cimbrișorul, maghiranul, al cărui parfum îmi pătrundea în nări cînd treceam pe acolo cu puşca pe umăr, cam prost înțolit, fără-ndoială, dar liber şi mîndru ca un sălbatic ce eram.

Totuşi, trebuia să ies de acolo cînd plecam să muncesc prin împrejurimi, dar mă întorceam întotdeauna cu plăcere. Seara, cînd îmi isprăveam lucrul, după cină, ajungeam la colibă, mergînd agale prin pădure, urmat de ciinele meu. Mă bucuram că eram din nou singur, scăpat de robia de simbriaş şi de vorbele neplăcute şi rămîneam cu amintirile mele.

Părăsind Maurezies, crezusem, nu ştiu de ce, că las în urma mea obsesia acelei Galiote care mă tulbura, dar nu s-a întîmplat aşa. Cînd închideam ochii, mi se părea că o văd aievea în curtea castelului, cu părul despletit, cu umerii goi, cu nările fremătînde, aruncîndu-mi o privire tăioasă. Şi credeam că o mai țin încă în brațe, dezvăluindu-mi fără voia ei, pe cînd se zbătea furioasă că-i picură pe frunte stropi din sîngele meu, frumusețile trupului său.

Ah ! nu mai era simțămîntul plăcut şi adînc care mă lega de Lina ; nu mai era acea iubire plină de duioşie care mă făcea să n-o văd pe lume decît pe ea, ci nestrunita ispită ce mă mina spre carnea minunată a acestei ființe. N-o iubeam, mai degrabă o uram, şi totuşi eram mînat spre ea, o doream cu patimă. Încercam să mă-mpotrivesc acestei porniri, mă învinuiam că sînt un mişel pentru că lăsam astfel să pătrundă în ura pe care o jurasem neamului blestemat al Nansacilor o dorință care o făcea să slăbească. Dar cu toate astea nu reuşeam să alung din minte chinuitorul gînd.

Totuşi, deşi nu eram în stare să-mi înfrîng umilitoarea slăbiciune, mă simțeam încă stăpîn pe voința mea şi asta mă liniştea ; dar curînd am fost zguduit din temelii.

Într-o duminică, pe cînd vînam în pădure, între Foucaudies şi Lac-Nègre, în timp ce ciinele meu adulmeca urma unui iepure, la răscrucea a două poteci din cring, m-am

întîlnit cu Galiote. Mergea agale, urmată de căţeaua ei, cu puşca pe umăr, cu înfăţişarea mîndră, sigură de ea. Avea pantaloni de doc, ghete de pînză care-i înfăşurau gleznele, o largă bluză plisată din bumbac dungat, cu centura descheiată şi o pălărie de pîslă cenuşie în care îşi înfipsese o pană de gaiţă. Cureaua largă a tolbei trecînd printre sînii ei mici, îi făcea să apară tari şi liberi sub pînza subţire. Văzînd-o, m-am oprit dintr-o dată, gîtuit de o fierbinte înfiorare, şi cînd trecu, cu obrajii îmbujoraţi, ochii strălucitori şi un fir de maghiran între buzele roşii, îmi simţeam tîmplele bătînd zgomotos.

Trecu mîndră, aruncîndu-mi o privire dispreţuitoare, iar eu am rămas acolo, uluit, fără a putea rosti o vorbă, privind-o cum se îndepărtează cu pasul ei uşor şi cadenţat.

Întîlnirea mă tulbură şi mai mult. Eram ca un om care are un ghimpe înfipt adînc în carne şi care simte, la fiecare mişcare, o înţepătură dureroasă. Totul îmi reamintea de Galiote : o gaiţă gureşă zburînd la apropierea mea îmi purta gîndul la pana de la pălăria ei, mirosul de maghiran îmi amintea de firul pe care-l ţinea între buze ; pe cărare, în pămîntul reavăn regăseam urma piciorului ei mic ; în sfîrşit, liniştea, singurătatea — toate îmi vorbeau de ea, fără să mai pun la socoteală sîngele clocotitor al tinereţii. Mă împotriveam totuşi din răsputeri şi aveam chiar tăria de a nu merge să vînez prin împrejurimile Hermului, ca să n-o mai întîlnesc. Dar cînd dracul îşi vîră coada, aşa cum se spune, cazi în capcană acolo unde te aştepţi mai puţin.

Într-o zi de marţi, pe la vecernie, mă întorceam de la Thenon, unde fusesem să vînd un iepure şi o pereche de iepuraşi, şi mă grăbeam pentru că se simţea apropierea furtunii. Aerul era apăsător şi înăbuşitor ; grozamele sălbatice încinse de soare îşi împrăştiau mirosul tare. Bubuiturile tunetelor răsunau după fulgere lungi care despicau cerul. Un vînt fierbinte gonea norii negri, roşietici, încovoia crîngul şi legăna în aer semincerii înalţi. Păsările speriate se întorceau din cîmpia unde îşi ciuguliseră hrana ca să se adăpostească sub arbori. Musculiţe se lipeau de faţa mea, groaznice ca nişte păduchi flămînzi, şi în jurul meu tăunii se-nvîrteau înnebuniţi de spaimă.

„Nu mai ajung eu la timp ca să nu mă prindă ploaia !" mi-am zis, privind cerul.

Şi, de fapt, la două sute de leghe de colibă stropi mari începură să cadă, lăţindu-se pe praful cărării, din care urca acel miros scarbăd ce iese din pămînt în timp de furtună. Apoi ploaia căzu deasă, din plin, parcă turna cu găleata, aşa încît cînd am ajuns acasă eram ud pînă la piele.

Scoţîndu-mi haina mi-am pus surtucul meu vechi şi am aruncat pe pietrele din vatră un braţ de crengi şi le-am dat foc. În timp ce stăteam acolo, uscîndu-mi picioarele, ciinele meu, care privea la foc, se întoarse mirîind şi apoi începu să latre. În clipa aceea uşa se deschise deodată şi o văd pe Galiote.

Am simţit ca un junghi în inimă, dar nici ea n-a fost mai puţin surprinsă ; văzîndu-mă, se opri în prag.

— Intraţi ! Intraţi fără teamă, îi spusei, ridicîndu-mă. Veniţi de vă uscaţi.

Închise uşa şi înaintă spre vatră.

— Frică nu-mi e de loc ! zise ea curajos.

— Şi aveţi dreptate. Uite, aşezaţi-vă aici şi întorceţi-vă spre foc...

Şi i-am împins în faţa vetrei unul dintre butucii de lemn care slujeau drept scaun.

Îşi rezemă puşca de vatră, îşi scoase tolba, o puse pe masă, se aşeză, întorcîndu-se cu spatele spre flacără. În acest timp ciinele meu mirosea căţeaua, dîndu-i tîrcoale.

N-ar trebui să spun dar, cu toate că făceam pe curajosul, inima îmi bătea tare, văzînd-o acolo. Bluza udă i se lipea de trup, conturînd formele ei frumoase şi curînd au început să iasă aburi din ea, învăluind-o într-o boare uşoară. Pentru a-mi ascunde tulburarea am ieşit să aduc un braţ de vreascuri pe care le-am aruncat pe foc. Apoi a urmat un moment de tăcere în timp ce în coliba întunecoasă, unde se înălţau aburi ca într-o uscătorie de castane, se răspîndi mirosul plăcut al iepurelui care ardea.

— Dumneata nu vii prea des prin părţile astea, îi spusei pentru a rupe tăcerea apăsătoare.

— E pentru prima dată ; m-am rătăcit urmărind un iepure rănit.

— Noroc că m-am întors la timp de la Thenon ; v-aţi fi îmbolnăvit dacă aţi fi stat aşa udă.

— Oh !... exclamă ea, dînd un pic din umeri.

Aş fi vrut să tac, dar nu puteam.

— Apa din pălărie picură pe dumneavoastră. Aţi face bine s-o scoateţi şi s-o puneţi la uscat.

Ea îşi scoase pălăria şi căută un loc unde s-o pună. Dar nu era nici pirostrie şi nici ceva asemănător.

— Daţi-mi-o mie, am s-o ţin eu.

Şi i-o luai din mînă, puţin fără voia ei, dornic să ating un lucru folosit de ea.

Cînd îşi descoperi capul, părul ei de aur, bogat, strîns pe ceafă, străluci în pilpîirile flăcării, luminînd coliba întunecoasă.

Privea sărăcăcioasele mele lucruri, patul de scînduri plin de ferigi, cu învelitoarea lui prăpădită, masa făcută din patru pari înfipţi în pămînt, sub care o oală ruginită era singurul vas de bucătărie.

— Deci, dumneata locuieşti aici ? grăi ea, ca să nu pară tăcută.

— Ei da, şi după cum vedeţi nu e nimic de prisos : eu dorm în teaca mea ca sabia regelui !

Îşi clătină capul în semn de încuviinţare.

Tăceam amîndoi şi se auzeau picăturile de ploaie ce cădeau prin vreo gaură a acoperişului pe pămîntul bătucit, ticăind înăbuşit şi la intervale egale, ca o limbă de pendul care bate secundele. Din colţul vetrei unde mă aflam, îmi desfătam privirea fără ca ea să mă vadă, admirînd cîrlionţii aurii ce i se răsuceau pe gît şi urechea mică, trandafirie, fără podoabe. Dar simţindu-şi spatele uscat, ca se întoarse cu faţa spre vatră, îşi apropie de foc ghetele ei mici, ţintuite şi întinse mîinile umede spre flacără cu un mic fior de plăcere.

Atunci am putut-o privi în voie. Îşi ridica uşor bluza ce se lipea de piept şi braţe şi îşi privea ghetrele care fumegau. Ah ! frumoasă fiinţă, ce farmec sănătos şi puternic răspîndea acest trup tînăr şi minunat, aşa cum

îl făurise natura, fără dichisuri femeieşti. Îmi treceau gînduri nebune prin cap, văzînd-o acolo, aproape de mine, la cheremul meu, ca să zic aşa. Din pălăria ei pe care o ţineam în mînă se ridica mirosul plăcut al cărnii ei : eram ca beat şi simţeam că-mi pierd minţile.

Cu greu m-am stăpînit şi, ca să scap de ispită, am ieşit lăsînd-o singură să se usuce în voie. Furtuna trecuse ; nu se mai auzeau decît cîteva tunete îndepărtate. O răcoare plăcută urmă căldurii zăpuşitoare de mai înainte. În preajma casei, frunzele stufoşilor castani lăsau să cadă stropi care clătinau ferigile crescute în umbra lor. M-am îndepărtat puţin, mergînd cu pas domol pe drumul desfundat plin de băltoace. În pădure totul părea întinerit ; iarba era mai verde, florile de grozamă mai galbene, cele de mărăcini mai trandafirii, în timp ce scabiile sălbatice îmbibate cu apă îşi înclinau florile pe lujerul lor subţire, iar ilicilor pitici le luceau frunzele ţeapăne. Soarele cobora dincolo de zare şi, în ultimele lui raze ce se furişau printre arbori, licăreau stropii tremurători de pe spicele ovăzului sălbatic. Un miros rustic şi reavăn se ridica din pămîntul adăpat în care creşteau cu duiumul ierburile sălbatice : cimbrul, salvia, măghiranul, cimbrişorul şi floarea galbenă a Sfîntului Roch cu parfumul ei suav. M-am plimbat un timp cu capul gol trăgînd în piept cu nesaţ aerul curat şi proaspăt şi frămîntînd în minte gînduri dezbinate ca simţămintele ce mă tulburau. Clopotele de la Fossemagne sunau de vecernie şi dangătul lor se răspîndeau în amurg într-o melancolică armonie. Pe nesimţite pătrundea în mine liniştea înserării şi curînd aerul rece care mă împresura m-a potolit de tot şi m-am întors în casă.

În faţa vetrei care lumina singură ungherele cocioabei, Galiote stătea în picioare.

— E tîrziu ? întrebă ea.

— Noaptea se apropie, îi răspunsei.

— Atunci, am să plec, zise ea, luîndu-şi puşca.

— Am să vă arăt drumul, v-aţi rătăci singură prin pădurea asta.

Şi am ieşit în urma ei.

Mergeam tăcuți, eu gîndindu-mă la această frumoasă făptură, dar nu cu dorințele fierbinți de mai înainte, ci cu hotărîrea bărbătească de a-mi aminti că între noi existau lucruri de neuitat : ea se gîndea la nu știu ce. După o jumătate de oră de mers, dînd de drumul mare cu faimă proastă de la Angoulême la Sarlat, l-am urmat un timp pînă la satul Puy, și apoi, intrînd în crîng, am străbătut pădurea din Herm. Umblam pe cărări înguste, adesea abia croite, uneori fără urmă. Eu mergeam înaintea Galiotei dînd la o parte o ramură de măcieș, atrăgîndu-i atenția cînd întîlneam în cale vreo băltoacă, iar cînd vreun lăstar îndoit de furtună împiedica drumul, îl ridicam ca ea să poată trece. După vreo trei sferturi de oră, poteca ieșea din pădure pe un cîmp de unde ferestrele casei dijmașului la care locuia dînsa se vedeau strălucind slab în noapte.

— Iată-vă dar acasă.

— Mulțumesc, Jacques, îmi spuse cu o voce clară, privindu-mă drept în ochi ; mulțumesc.

Am admirat-o o clipă, învăluind-o într-o privire arzătoare și eram gata să-i răspund : „Aș fi dorit să-ți fi salvat viața !“, dar m-am stăpînit :

— Adio, domnișoară !

Și în timp ce ea se îndepărta, am intrat din nou în pădure.

În drum spre casă, m-am dus la *Jarry de las Fadas* și, cînd am ajuns sus pe deal, m-am așezat la rădăcina copacului. Luna se înălța în zare roșie, sîngerie și urca încet pe cerul întunecat. Multă vreme am privit țintă la ea cu gîndul la Galiote, dojenindu-mă că n-am fost mai dîrz. Mă mustra cugetul că mi-am înăbușit în prezența ei ura pe care o nutream față de ea și ai săi. Se întîmplase totuși fără voia mea, căci, văzînd-o pe neașteptate, am fost atît de tulburat încît pe moment am uitat totul. Apoi îmi spuneam că nu-s chiar atît de vinovat : ce-aș fi putut face altceva decît ce făcusem ? Ar fi trebuit s-o alung din coliba mea pe așa o vreme, cînd nu te-nduri să dai afară nici măcar un cîine, cum se spune ? Nu, asta nu se putea. Și, liniștit puțin de aceste

argumente, îmi desfătam gîndul cu făptura ei pe care mi se părea că o mai am încă în fața ochilor.

Desigur, ultima ei privire, în clipa cînd ne-am despărțit, nu mai era privirea aceea dușmănoasă, străpungînd ca o sabie, pe care mi-o aruncase în curtea castelului în noaptea focului. Ura disprețuitoare care se revărsa atunci din toată ființa ei acum dispăruse. Înțelegeam prea bine că felul meu de a mă purta cu ea în seara aceea pricinuise această schimbare; dar mi se părea, reamintindu-mi cuvintele și expresia chipului ei, că era ceva mai mult decît recunoștința pentru ajutorul primit. În nebunia mea îmi ziceam: „Fata asta mîndră potrivnică dragostei pe care pildele rele ale surorilor ei și suspinurile prefăcute ale tinerilor smintiți care tot veneau pe la castelul de la Herm n-au putut s-o strice, a fost ea oare atinsă de patima arzătoare care mă pîrjolea, oricît încercam s-o ascund?“ Desigur, lăsînd la o parte sărăcia, n-aveam de ce să mă mir prea mult. Eram pe vremea aceea un flăcău voinic și chipeș, tocmai potrivit să sucesc capul uneia dintre acele nobile despre care auzisem vorbindu-se că-și iau ibovnici mai prejos decît rangul lor pentru a-i stăpîni mai bine. Dar, cu toată patima care mă împingea spre Galiote, mă ridicam împotriva gîndului de a juca rolul de ibovnic disprețuit. Trufiei ei de fată de viță veche eu îi răspundeam cu mîndria mea de bărbat și, cu toată firea ei amarnică, mă simțeam destul de tare ca s-o stăpînesc și s-o frîng sub vrerea mea.

Zbuciumat de aceste gînduri, nesigur de adevăratele simțăminte ale Galiotei, mă frămîntam cînd, deodată cîinele care adormise încolăcit la picioarele mele, ridică capul și mîrîi. Mi-am culcat urechea la pămînt și am auzit pași de om care veneau spre mine. Deîndată, apucînd cîinele de ceafă, l-am dus cu mine în spatele stejarului gros unde m-am ascuns, cu pușca în mînă, sprijinit de copac. După vreo zece minute, sosiră trei oameni în vîrful dealului. Erau îmbrăcați cu haine cafenii și purtau pălării mari cu borurile lăsate; batiste legate sub ochi le ascundeau chipul și fiecare avea în mînă un ciomag gros, din cele pe care noi le numim în dialect *billous*. I-am privit cînd treceau, ținînd cu mîna botul cîinelui

ca să nu latre, dar era foarte întuneric şi, încotoşmănaţi cum erau, n-am izbutit să-i recunosc. De pildă, nu era greu să-ţi dai seama că erau tilhari care se întorceau de la vreo faptă rea sau se duceau să dea o lovitură; dintre aceia care ar ucide un negustor de mărunţişuri pentru un pieptene.

Am rămas acolo încă vreo oră, apoi m-am întors la coliba mea gîndindu-mă mereu la Galiote, păşind încet, ca unul care nu este grăbit să se culce, pentru că ştie că nu va putea dormi. O bătaie de puşcă mă mai despărţea de casă cînd, deodată, destul de aproape, dinspre răscrucea pustie a drumului de la Bordeaux spre Brives cu şoseaua mare de la Angoulême spre Sarlat, auzii ridicîndu-se în noapte un strigăt de chemare: „Ajutor!" înăbuşit numaidecît, ca şi cum omul ar fi fost repede apucat de gît sau ucis dintr-o singură lovitură. Mi se făcu părul măciucă: „Au ucis pe vreun nenorocit" — îmi spusei, şi alergai într-acolo fără zăbavă. Ajungînd la răscruce, gîfîind, lac de apă, n-am zărit nimic. Am urmat drumul pînă la crucea de la Orme şi am strigat: „Hei! Hei!" pentru a atrage atenţia, dacă nu era prea tîrziu, apoi m-am întors în direcţia opusă, spre Jarripigier, strigînd mereu din cînd în cînd, dar n-am văzut şi nici n-am auzit nimic, aşa că după ce m-am sucit şi învîrtit cam vreo trei sferturi de oră, m-am întors acasă, unde m-am aruncat pe grămada de ferigi ca să încerc totuşi să dorm. Dar strigătul acela groaznic de spaimă la care se adăuga faptul că mintea îmi era tulburată de patimă, m-au făcut să nu închid ochii toată noaptea. „Poate — îmi spuneam, vreun biet nenorocit mergînd la bîlciurile din împrejurimi — a fost omorît de tîlharii aceia şi aruncat apoi în Gour."

Pe-atunci, destule crime rămîneau nepedepsite. Samsari veniţi de departe, negustori ambulanţi care cutreierau tîrgurile cu banii lor la chimir, dispăreau fără urmă. Numai multă vreme după aceea, văzînd că nu se mai întorc, începeau oamenii de prin ţinut să întrebe de ei. Dar rudele îndepărtate nu aveau atunci cum să ştie întocmai cînd şi unde dispăruseră şi mai cu seamă cine erau ucigaşii: ar fi însemnat să caute un ac în

carul cu fin. Era din cale-afară de greu pentru că tîlharii, după ce îi ucideau pe drumul mare din vecinătate, îi făceau să dispară pentru totdeauna în locuri ca prăpastia de la Gour sau în groapa de la Pomeissac, aproape de Bugue, în care fuseseră aruncați atîția încît a trebuit să fie astupată...

Dar să lăsăm aceste tîlhării. Cîtăva vreme am fost cu totul năuc, hărțuit pe de o parte de puternica dorință de a o revedea pe Galiote și pe de altă parte de conștiința mea care nu-mi îngăduia așa ceva. Eram amărît și obosit și îmi spuneam uneori că mi-ar fi la fel de bine în adîncul unui hău, de unde nu te mai întorci. „Ah! — îmi spuneam — dacă aș fi culcat pentru totdeauna alături de Lina mea, totul s-ar sfîrși! Ce mai pot aștepta de la viață afară de sărăcie și chinul durerilor mele?“ În zadar eram mînat orbește spre această diavoliță și-o doream ca un nebun, păstram totuși amintirea neprihănită și foarte scumpă a primei mele iubiri, căci patima care mă răscolea acum putea s-o întunece în momente de nebunie, dar nu s-o șteargă cu totul.

Din fericire, ceasurile de deznădejde erau rare; mă rușinam după aceea, reamintindu-mi învățăturile părintelui Bonal, că omul trebuie să-și îndure suferința bărbătește și că puterea de stăpînire este o virtute.

Nu căutam s-o revăd pe aceea care parcă mă vrăjise, și totuși o întîlneam uneori. Fără să fiu înfumurat, îmi dădeam seama că aceste întîlniri nu-i displăceau. Ne spuneam cîteva vorbe în treacăt și uneori ea se oprea pentru a-mi vorbi mai pe-ndelete.

Îi arătam sălașul vreunui iepure sau un cuib de potîrnichi și asta îi făcea plăcere. Nu mai avea purtarea disprețuitoare de altădată și, văzînd că la urma urmelor nu eram nici prost, nici cu totul neștiutor, începea să-și dea seama că un țăran putea să fie și el un om. Ca să spun adevărul, eu cred că îi plăcea persoana mea. Cum am mai spus, pe vremea aceea eram tînăr, înalt, voinic; aveam umerii lați, ochii negri, gîtul vînjos, părul stufos și o barbă neagră scurtă, creață îmi umbrea obrajii arși de soare, căci eram prea sărac ca să dau frizerului din Thenon în fiecare săptămînă cîte doi bani pentru ras.

Cînd ne opream astfel pentru cîteva minute, îmi dădeam seama că fata asta, pînă acum îndărătnică cu bărbaţii, începea să se gîndească la dragoste. Sîngele strămoşesc vorbea în ochii ei, cînd mă privea cu îndrăzneală şi mă măsura din cap pînă în picioare fără sfială, ca şi cum ar fi admirat un cal frumos. Înţelegeam bine asta şi eram oarecum îndurerat; dar cum eram prins în mrejele acestei fete frumoase şi îndrăzneţe, nu ţineam prea mult seama de apucăturile ei.

În asemenea momente privind-o, m-apucau pofte sălbatice, să mă arunc asupra ei şi s-o duc în adîncimea codrului des, aşa cum face lupul cu o oaie. Vedea ea bine asta după ochii mei care străluceau, după glasul care mi se sugruma, după toată fiinţa mea care fremăta; dar nu se tulbura prea mult. Dacă s-ar fi întîmplat acest lucru, nu prea ştiu ce-ar fi ieşit, căci ea nu era din tagma celor care, din slăbiciune sau din bunătate, se lasă în voia bărbatului iubit. Era una dintre acele femei îndîrjite, care se apără cu unghiile şi cu dinţii, îndărătnicindu-se să nu se lase stăpînite de un bărbat, chiar dacă-l doresc.

Iarna trecu în această zvîrcolire între patima ce pusese stăpînire pe mine şi voinţa care o biruia atunci cînd Galiote nu era de faţă. În timpul iernii, nu mergeam la munca cîmpului, ci doar la tăiat niscaiva lemne, aşa încît, ca să am din ce trăi, trebuia să vînez şi să pun capcane. În jurul pădurii, pe locurile părăsite, pietroase, presărate cu ienuperi, întindeam capcane pentru sturzi şi în tufele de mărăcini, de coarnă şi de măcieş, nişte unelte de prins mierle. În viile înconjurate de ziduri, cu multe găuri unde se adăpostesc iepurii, aşezam laţuri. Prindeam vulpi, apoi dihori şi alte fiare scîrnave în vechi colibe părăsite şi uneori pe clar de lună, în părţile pe unde se aflau vizuine de bursuci, mă duceam la pîndă şi aşteptam animalul care se căţăra pe tulpina unui porumb uitat într-un colţ de cîmp, crezînd că se mai află acolo ştiuletele.

Cînd vremea era prea urîtă rămîneam acasă şi meşteream capcane pentru cîrtiţe, colivii de lemn, cozi de bici din tulpini de ilice, coşuri, împletăcie şi alte lucruşoare pentru a-mi omorî vremea. Datorită acestor mijloace de trai, nu-mi lipsea pîinea, altminteri, mîncam mai degrabă

ceapă și usturoi decît pui la frigare. Deși rămîneam adesea zile în șir fără să schimb o vorbă cu cineva, nu mă plictiseam, fiind obișnuit de mic să stau singur și din fire neplăcîndu-mi de loc tovărășia. Și apoi, năuc cum eram, cu gîndul tot la Galiote, aveam cu ce să mă îndeletnicesc. Uneori aruncam ochii spre butucul de lemn cojit unde se așezase ea și mi se părea că o văd întinzîndu-și spre foc picioarele mici și mîinile trandafirii lăsînd să transpară sîngele. Alteori ridicam capul, priveam spre ușă și mi se părea că o văd deschizîndu-se și că intră ea. Pumnalul pe care i-l luasem era înfipt într-o scîndură de la capătul patului și uneori îl mînuiam, încercînd tăișul cu degetele și albastrul închis al lamei de oțel îmi reamintea culoarea ochilor ei.

La sfîrșitul iernii, într-o duminică de martie însorită, m-a apucat un dor năprasnic s-o revăd. Se împlineau curînd două luni de cînd n-o mai întîlnisem, căci iarna fusese aspră, zăpada ținuse multă vreme și mi se părea că au trecut zece ani. Un simțămînt firesc mă mîna și mă purta spre ea, așa cum apa curge la vale, cum flacăra urcă spre cer, cum planta se întoarce către soare. Îmi luai pușca, plănuind să merg în părțile unde locuia ea, în speranța că, dînd tîrcoale pe acolo, o voi zări fără să fiu văzut. Dar cînd am ajuns aproape de La Granval, deodată mi-a venit în gînd răposatul părinte Bonal și cu el, ca un val de revoltă, amintirile tinereții și ale părinților mei, morți în sărăcie și deznădejde.

M-am oprit dintr-o dată înspăimîntat de slăbiciunea voinței mele : „Nenorocitule ! — mi-am zis — lașule ! ai să uiți oare ura pe care ai jurat-o neamului blestemat al Nansacilor ! ?..."

Și sub stăpînirea mîniei, schimbînd drumul, m-am îndreptat spre capătul aleei de castani unde era îngropat oropsitul paroh. Pămîntul de deasupra se lăsase în jos, afundînd sicriul din lemn așa încît mormîntul nu se mai vedea de loc. Iarba crescuse stufoasă pe aleea părăsită, acoperind totul. „Încă o iarnă, gîndeam eu, și ploile au să netezească cu totul pămîntul și urma mormîntului acestui om de omenie va pieri pentru totdeauna. Amin-

tirea lui va dăinui încă printre cei care l-au cunoscut, dar cînd și aceștia vor fi murit la rîndul lor, nimeni nu se va mai gîndi la el : adîncul întuneric al uitării se va lăsa și pe mormînt și pe amintire... Așa decurg lucrurile în lumea asta." Și năpădit de gînduri triste, m-am dus încet spre Gour și acolo am privit îndelung pînza de apă care urca din străfundurile unde dormea sărmana Lina. Și-apoi, cuprins de o mare dorință de a vorbi despre ea, m-am dus la Bars s-o întîlnesc pe Bertrille.

Lumea tocmai ieșea de la vecernie cînd am ajuns acolo și m-am rezemat de ulm în așteptarea ei, dar degeaba am pîndit-o, n-a apărut de loc. Cum toată lumea ieșise, m-am plimbat o clipă nădăjduind să găsesc vreo cunoștință și s-o întreb de ea, deoarece socoteam că stă tot la Puypautier. În hanul urît de prin partea locului se cînta tare și, în treacăt, l-am zărit pe faimosul Guilhem al Mathivei, beat turtă, ca „măgărița lui Robespierre", cum se spune, nu știu de ce. La capătul șirului de case, care nu sînt prea numeroase, pe cînd treceam în fața unei bojdeuce, ieși din ea Bertrille și, văzîndu-mă, veni spre mine.

— Ei, cum îți mai merge ? o întrebai.

— Vai, sărmanul meu Jacquou, de cînd nu te-am văzut multe nenorociri s-au abătut pe capul meu.

— Care anume, dragă Bertrille ?

— Maică-mea a paralizat și nu se mai mișcă de loc din pat, iar bietul meu Arnaud a murit în Africa, cu șase luni înainte de a fi eliberat.

— Sărmană Bertrille, te plîng din toată inima !

Și atunci ne-am pornit să ne spunem fiecare nenorocirile ; eu vorbindu-i de prietenul ei, iar ea vorbindu-mi de Lina.

Și, în legătură cu asta, îmi spuse că ticăloasa bătrînă Mathive era foarte nenorocită cu acest nemernic de Guilhem care adusese în casă o tînără slujnică, îi tocase jumătate din avere și pe deasupra o mai și snopea în bătăi.

— Cu atît mai bine ! am exclamat eu. Nu voi fi mulțumit decît cînd o voi vedea cu traista de cerșetoare în spinare, crăpînd la marginea vreunui drum !... Dar mai-

că-ta — reluai eu firul vorbei — a pierdut orice nădejde de vindecare ?

— Din păcate, da : de altfel poţi intra să vezi singur, zise ea deschizînd uşa.

Şi-am intrat după ea.

Ce sărăcie ! Într-un sălaş de uscat castane, unde fusese înjghebat un cuptor la fel de grosolan ca cel al unei colibe din pădure, acolo era culcuşul celor două sărmane femei. Cît priveşte mobila, nu era decît o masă aşezată lîngă perete cu o bancă, iar de cealaltă parte patul prăpădit în care zăcea paralitica. Abia se putea trece între masă şi pat, atît era de mică încăperea.

— Iată-l pe Jacquou, a venit să te vadă, mamă : zise Bertrille ; ţi-aminteşti cred, el este cel care locuia la părintele Bonal din La Granvel.

Bolnava, căreia numai ochii îi rămăseseră vii, înclină pleoapele pentru a spune : „Da, ştiu !"

Cînd i-am spus, ca s-o mîngîi, că nu trebuie să deznădăjduiască, că fără îndoială căldura o va vindeca curînd, ea îşi purtă ochii de la dreapta spre stînga, în semn că nu mă credea de loc.

După cîteva cuvinte de îmbărbătare, ieşii cu Bertrille.

Am mers încet de-a lungul drumului cu gropi, între tufele dese care împodobeau taluzurile. Nutream un gînd, dar nu îndrăzneam să-l mărturisesc bietei copile şi priveam în treacăt spinoasele tufe de porumbari pe care mai dăinuiau încă vreo cîteva porumbe albăstrii, ofilite de iarnă şi caprifoliul care, întinzîndu-se pe mărăcinii de mure şi pe tufele de soc, îşi tîra cîteva fire pe cărare. Din cînd în cînd, rupeam din mers cîte un fir şi-l mestecam, tăcînd mereu ; dar în sfîrşit mi se făcu ruşine de lipsa mea de curaj şi îi spusei :

— Sărmană Bertrille, iartă-mă... Dar din ce trăiţi voi, acum că tu nu poţi merge să lucrezi cu ziua ?

— Torc şi eu cît pot.

— Şi cîştigi patru pînă la cinci bani cu meseria asta ; nu v-ajunge nici pentru pîine, mai cu seamă că anul ăsta e atît de scumpă !

Mergea cu capul plecat şi nu răspunse.

Mi se părea că un ac îmi străpungea inima.

— Şi poate, reluai, n-aveţi acum nici un ban ?

Ea tot nu răspunse nimic.

Atunci o prinsei de mînă :

— Uită-te la mine, Bertrille.

Şi îşi ridică spre mine ochii plini de lacrimi.

— Eu am un franc şi jumătate în buzunar, te rog ia-i... iată-i...

Şovăi o clipă, dar cînd îmi văzu ochii umezi, luă banii.

— Mulţumesc, Jacquou !

— Dacă săracii nu se ajută între ei, cine o să-i ajute ? Eu n-am pe nimeni în lume şi tu mi-eşti ca o soră.

Îşi puse banii în buzunarul de la şorţ şi ne-am întors spre sat.

— Ascultă, Bertrille, i-am spus în faţa porţii. Nu te mai necăji şi nu te omorî cu caierul tău pentru a-ţi cîştiga pîinea : mă ai pe mine ; duminica viitoare voi veni iar.

— Oh ! Jacquou, nu vreau nicidecum să-ţi pun în braţe povara a două femei.

— Sînt destul de puternic ca s-o port, nu te sfii de asta. Închipuieşte-ţi că sînt fratele tău, adăugai eu, ţinînd-o de mînă.

Mă privi cu atîta însufleţire încît scînteia izvorîtă din ochii ei mă răscoli adînc.

— Rămîi cu bine, i-am spus, şi pe duminica viitoare !

Am plecat cu totul schimbat faţă de ceea ce eram la sosire, mulţumit de mine, cu inima tare, gata de orice. Bucuria de a fi făcut un bine acestor două femei sărmane, hotărîrea ce o luasem de a le ajuta în nenorocirea lor — — toate mă însufleţeau. Mi se părea că de acum încolo nu mai eram o fiinţă fără rost. Aveam un scop, o menire de îndeplinit pe care eu însumi mi-o asumasem şi această menire avea ceva sfînt care mă înălţa în propriii mei ochi ; eram mîndru şi mulţumit.

În timpul săptămînii am muncit cu multă rîvnă fără a pierde nici o zi, cum mi se întîmpla uneori cînd nu trebuia să mă gîndesc decît la mine, apoi, venind duminica, plecai la Bars. Cu gîndul la ceea ce aveam de făcut, simţeam o mare mulţumire sufletească, necunoscută

înainte, şi mergeam vesel, nerăbdător de a mai uşura sărăcia acestor două fiinţe nefericite.

Le-am găsit tot în aceeaşi stare : mama zăcînd în patul ei jalnic ; fata cu caierul alături, torcînd mereu, gata să-şi toceasca degetele. Cînd, după cîteva clipe petrecute în tovărăşia lor, am ieşit, Bertrille a venit cu mine şi pe drum i-am dat banii cîştigaţi în timpul săptămînii ; şi atunci sărmana fată mi-a spus :

— Oh, Jacquou ! Numai de la unul ca tine pot să primesc aceşti bani. De la un altul, aş muri de ruşine.

— Dar de la mine poţi să primeşti orice, ca de la un frate, ţi-am spus-o. Primeşte deci puţinul acesta cu toată inima, aşa cum ţi-l dăruiesc !

Atunci, luînd banii, mă apucă de braţ şi am mers vreo sută de paşi pe drum, fără să vorbim unul cu altul. Cînd am ajuns apoi în faţa uşii, ne-am privit o clipă, mulţumiţi unul de celălalt şi i-am spus :

— Pe duminică, Bertrille.

— Pe duminică, dară, Jacquou !

Aşa am dus-o aproape trei luni. Bucuria de a fi, sărmanul de mine, ca o mică pronie cerească pentru Bertrille şi mama ei şi sentimentul răspunderii pe care eu însumi mi-o luasem, mă făceau să fiu alt om. Toate gîndurile nebune, toate dorinţele arzătoare, toate revoltele îndîrjite ale cărnii care mă zbuciumau altădată erau acum înfrînte de satisfacţia datoriei împlinite. Abia dacă din cînd în cînd, cîte o împrejurare din afară îmi mai reamintea de Galiote şi cînd se întîmpla, mă gîndeam la ea fără nici o tulburare. Mă simţeam fericit că scăpasem de văpaia simţurilor pe care o stîrnise ea şi care îmi slăbea voinţa.

„Cel puţin, mi-am spus, dacă trebuie să iubesc, să fie măcar o fată sărmană de pe pămîntul Perigordului, o ţărancă săracă ca mine, iar nu o fată din neamul blestemat al Nansacilor !“

O întîlneam uneori pe Galiote, deşi mai rar decît înainte, dar cînd o vedeam, nu mai simţeam clocotul sîngelui şi nici furia dorinţelor sălbatice care mă înnebuneau odinioară. Fetele, chiar dacă n-au avut încă de-a face cu bărbaţii, ca în cazul ei, cunosc prea bine

patimile pe care le stîrnesc ; de aceea Galiote se mira să mă vadă acum liniştit şi nepăsător. Cînd într-o zi, vrînd s-o alung din gîndul meu, i-am dat înapoi micul pumnal, ea se înciudă oarecum. Poate că era supărată de schimbarea asta, căci unele femei dintre cele mai mîndre, se spune, simt o tainică plăcere în faţa admiraţiei naive, a dorinţei vădite a unui om de rînd.

După felul ei de a fi mi se părea că încerca să sufle în acest jăratic stins pentru a-l aprinde din nou, dar era în zadar. Chiar dacă o aveam în faţă, vedeam cele două femei nenorocite de acolo, cărora le eram un sprijin şi mă simţeam prea strîns legat de Bertrille ca s-o mai doresc pe Galiote. În locul învăpăierii simţurilor care mă scotea din minţi altădată, nu mai trăiam decît mulţumită inimii ; dar ea nu bătea mai tare cînd o vedeam pe-această minunată fată.

Nu că aş fi iubit-o pe Bertrille aşa cum o iubisem pe Lina ; nici nu o doream cum o dorisem pe Galiote ; nu ! O iubeam atunci numai ca un frate, aşa cum îi şi spusesem ; o iubeam pentru că era săracă la fel ca mine, pentru că era nefericită. Îi eram îndatorat că îmi reamintise învăţăturile părintelui Bonal, că trezise în mine simţămîntul frăţesc care îndeamnă oamenii să se ajute între ei în nenorocire : alături de ea eram mulţumit sufleteşte, dar simţurile nu-mi erau stîrnite.

De altfel ea nu se putea asemui, ca femeie, nici cu una, nici cu cealaltă. Era o fată voinică, din spiţa de baştină a locurilor noastre, dar fără să fie una din acele frumuseţi care, în afară de cîteva excepţii asemenea Linei, pentru a propăşi de-a lungul generaţiilor, au nevoie de libertate, de trai bun şi îmbelşugat şi de un mediu favorabil. Fiind de talie mijlocie, ea nu avea deci acele perfecţiuni ale formelor feminine din timpurile antice : coapsele ei largi, pieptul robust, braţele puternice vădeau fiica din popor asupra căruia apasă robia aspră a pămîntului, care trudeşte de veacuri şi veacuri, trăieşte în sărăcie, se adăposteşte în colibe şi totuşi îşi trage din pămîntul nostru pietros şi sănătos puterea de a-şi îndeplini menirea, să muncească şi să perpetueze specia : se vedea că ea era făcută pentru datorie, iar nu pentru plăcere.

Nu era chipeşă la faţă, dar strălumina de bunătate şi în ochii ei căprui se oglindeau simţămintele izvorîte dintr-o inimă curajoasă.

Aşa cum era, simţeam că fiecare zi mă apropia tot mai mult de ea, şi mă bucuram. Mi se părea acum că e bine să nu mai fiu singur pe lume, să am alături de mine o fiinţă pe care s-o iubesc şi în care să am încredere.

Într-o duminică, am găsit-o pe biata fată în lacrimi: mamă-sa era pe moarte. O femeie bătrînă, venită din milă, stătea lîngă patul unde zăcea muribunda şi spunea rugăciuni. N-am văzut niciodată ceva mai trist. Faţa ei nu era altceva decît nişte oase acoperite de o piele galbenă, lucioasă, zbîrcită; gura întredeschisă mai vădea în faţă doi dinţi lungi şi negricioşi, singurii de altfel. Ochii sticloşi şi stinşi priveau înainte fără să vadă nimic; şuviţe subţiri de păr alb ieşeau de sub năframa de bumbac; nasul subţire, încovoiat dezvăluia două găuri negre, iar sub pielea ce-i acoperea chipul uscat se întrezărea imaginea morţii.

Am rămas acolo pînă seara, apoi am plecat, spunîndu-i Bertrillei că voi reveni a doua zi.

Cînd am intrat dimineaţa, cam pe la orele opt, bătrîna ei mamă murise, iar Bertrille, aşezată lîngă patul luminat de o lumînare de răşină, o veghea.

Se ridică şi veni spre mine cu ochii înroşiţi.

— Sărmana femeie! îi spusei, suferinţele ei s-au sfîrşit.

Apoi am luat din farfuria de pămînt ars în care se găsea apă sfinţită ramura de merişor şi-am aruncat cîţiva stropi peste trupul neînsufleţit.

În acest moment se întorcea vecina care o ajuta pe Bertrille:

— Copila mea, parohul vrea opt franci şi cere să i se plătească înainte.

— Vai! zise sărmana fată. Nu aveam decît un taler de trei franci şi l-am dat lui Bonnetou pentru coşciug!

— Mare nelegiuit, parohul vostru, dar asta nu mă miră — adăugai eu, amintindu-mi de înmormîntarea sărmanei mele mame şi de asprimea lui.

Şi cum Bertrille era îndurerată că mama ei va fi înmormîntată fără rugăciuni, am liniştit-o:

— Nu te necăji ; am să încerc să fac rost de bani.

Şi, plecînd de îndată, m-am dus să iau o piele de bursuc şi două piei de vulpe pe care le aveam acasă, iar de acolo la Thenon, să le vînd unui negustor care mi le cumpăra de obicei. Pe la orele trei după-amiază eram la Bars, după ce adunasem cei opt franci din vînzarea pieilor şi dintr-un avans dat de negustor.

Vecina se duse să ducă banii parohului şi rămase hotărît că înmormîntarea se va face pe la orele cinci.

La orele cinci deci, ajutaţi de trei oameni, am dus coşciugul la biserică fără opintire, căci biata femeie nu era de loc grea, iar biserica era aproape.

Parohul aştepta în stihar alb, cu patrafirul la gît, cu tichia pătrată pe cap. S-a grăbit să rostească rugăciunea şi după un sfert de oră mergeam spre cimitir. El înainta împreună cu crisnicul care purta crucea şi vasul cu apă sfinţită, iar în urma sicriului — Bertrille şi cîteva femei.

După ce totul se termină, m-am dus la locul unde fusese îngropată mama. Ce-aş putea spune ? Nu-i mare lucru, nu-i aşa, ca deasupra celor doi metri de pămînt care acoperă osemintele unei sărmane fiinţe, să fie flori sau ierburi sălbatice ; dar noi ne lăsăm uşor impresionaţi de ceea ce vedem, fără să ascultăm de raţiune. De aceea, cînd am văzut colţul plin cu pietre din zidurile pe jumătate prăbuşite, năpădit de mărăcini de mure, varza măgarului, nalbe şi de urzici, am rămas o clipă acolo adînc mîhnit, privind ţintă locul părăsit de unde dispăruse orice urmă a mormîntului sărmanei mele mame. Şi plecînd, am trecut pe lîngă o lespede de mormînt ruinată de timp, roasă de ploi, de soare şi de gheţurile iernii, măcinată, prefăcută în moloz, gata să piară şi m-am gîndit cît de zadarnică este încercarea de a căuta să eternizezi amintirea morţilor. Piatra ţine mai mult decît o cruce de lemn, dar timpul care mistuie totul o distruge şi pe ea ; şi apoi ce însemnătate are pentru cel care e sub ea ? Nu trebuie oare ca în cele din urmă amintirea răposatului să se piardă în această mare imensă, fără margini, a milioanelor de miliarde de fiinţe omeneşti dispărute de la începutul începuturilor ? Ca urmare, rămînerea în natura care acoperă totul cu mantia ei verde este mai bună decît mormintele în care se ascunde

vanitatea urmaşilor, chipurile pentru a-i cinsti pe cei morţi.

Femeile o însoţiră pe Bertrille, iar eu m-am duş după aceea să-i spun bună seara, făgăduindu-i să vin iar duminica următoare. Şi de fapt am venit în duminica aceea şi în toate celelalte. Eram nerăbdător să treacă săptămîna spre a mă duce la Bars şi mi se părea firesc să nu merg în altă parte.

Veni iarna, apoi iar timpul frumos. Iarba creştea stufoasă pe groapa bătrînei mame, ascunzînd crucea de frunze pe care fiica ei o pusese deasupra în ziua înmormîntării. Eu mă simţeam tot mai mult legat de Bertrille. Eram fericit cînd o revedeam şi îmi părea rău cînd o părăseam. Mă frămîntau acum gînduri de viitor, şi-mi spuneam adesea că aş dori s-o am de nevastă pentru a ne trăi zilele unul alături de celălalt.

Într-o seară, pe cînd ne plimbam pe drumul ce duce spre Fonroget, i-am spus-o.

— O, Jacquou, îmi răspunse ea, de ce să ne unim sărăciile ?

— Pentru a le îndura mai uşor în doi, iubindu-ne.

— Dacă o vrei tu, atunci o vreau şi eu.

Şi în acelaşi timp, sprijinindu-se de mine, ridică capul şi mă privi.

Am văzut atunci în ochii ei îngemănarea gîndurilor noastre şi, cuprinzînd-o cu braţul, am mers multă vreme tăcuţi. Din amintirea iubirilor noastre moarte încolţise o nouă dragoste, temeinică şi cinstită, care ne lega pe unul de celălalt pentru toată viaţa, şi simţind-o, eram fericiţi.

— Sîntem atît de săraci amîndoi, poate că facem o nebunie, dragul meu Jacquou ! spuse ea după o clipă.

— Nu-ţi fie teamă : eu sînt voinic şi destul de curajos şi voi munci pentru amîndoi.

— Da, dar copiii ?...

— Fii liniştită, îi spusei, trăgînd-o spre mine.

— Va trebui să aşteptăm pînă trece doliul meu, glăsui ea după o pauză.

— Da, Bertrille, acum că sînt sigur de tine, voi aştepta cît timp vrei tu.

Şi, aplecîndu-mă spre ea, i-am dat sărutul de logodnă.

Apoi, conducînd-o pînă acasă, am părăsit-o, şi m-am întors foarte mulţumit la coliba mea.

A rămas înţeles între noi, în urma celor hotărîte, că ne vom cununa după Crăciun şi, cînd s-a împlinit sorocul, a trebuit să vorbim cu parohul din Bars. Fără îndoială că-şi spunea: „Deoarece prietenul acestei fete a găsit opt franci pentru înmormîntarea mamei, va găsi desigur zece pentru a se căsători!" Şi a avut îndrăzneala să-i şi ceară Bertrillei. Ah! nu semăna de fel cu bunul părinte Bonal care nesocotea cu totul banii. Asta nu-şi iubea oile decît lîna lor. Şi le tundea bine.

Cînd mi-a spus fata toate acestea am stat să mă gîndesc puţin în sinea mea şi apoi i-am zis:

— O să vezi! pentru că se poartă aşa o să-l păcălim noi.

Şi m-am dus să-l caut pe preotul din Fossemagne, în parohia căruia se găsea coliba mea şi i-am explicat totul, spunînd — cum era şi adevărat — că amîndoi eram foarte săraci şi că-l rugam să ne cunune cît mai ieftin.

El, care era un bătrîn cumsecade, începu să rîdă auzind ce-i ceream:

— Fiule, am să vă cunun cît mai ieftin cu putinţă; fără nici un ban, de dragul celui de sus.

— Foarte mulţumesc, părinte, i-am spus rizînd şi eu, nu veţi avea de a face cu oameni nerecunoscători.

Cum e uşor de închipuit, nunta noastră n-a fost nuntă cu alai şi lumea n-a ieşit în poartă s-o vadă trecînd. Eu n-aveam nici o rudă, după cîte ştiam, în afară de acel văr al tatălui meu care locuia la Cendrieux şi al cărui nume nici măcar nu-l ştiam. Bertrille era oarecum în aceeaşi situaţie, neavînd decît rude îndepărtate, odinioară dijmaşi în ţinutul Saint-Orse, dar care de zece ani de cînd nu-i mai văzuse, schimbaseră poate de cinci sau şase ori locul unde lucrau ca dijmaşi. Ne-am dus deci singuri la primăria din Fossemagne şi la biserică iar primii veniţi ne-au slujit de martori.

Pe meleagurile noastre, în unele locuri, mirilor li se dă supă de ceapă în ușa bisericii, la ieșire. Dar nouă, oameni săraci, fără prieteni, nimeni nu ne-a făcut această cinste.

Ieșind dară din biserică, după ce i-am mulțumit mult preotului, am împrumutat catîrul și căruța unui om din sat pe care-l cunoșteam și cîndva îl ajutasem, și m-am dus cu nevastă-mea să luăm puținele lucruri pe care le avea la Bars.

Încărcînd totul, ceea ce nu ne răpi mult timp, ne-am întors la „Casa vîrstelor" pe drumurile proaste din pădure.

Cînd intră nevasta mea în colibă și văzu masa de scîndură bătută în cuie pe pari și acel soi de ladă mare, unde mă culcam pe grămada de ferigi, mă privi cu ochii plini de milă :

— Nu prea te odihneai bine aici, Jacquou !

— Aș ! i-am răspuns, dormeam totuși.

După ce-am descărcat totul și am așezat stinghiile patului, am plecat să duc înapoi catîrul și căruța omului de la Fossemagne, în timp ce nevasta punea la foc oala cu o găină pe care o pregătise din timp.

Cînd m-am întors, după trei ore, aducînd o jumătate de litru de vin pe care-l cumpărasem de la han, Bertrille terminase de rînduit totul cît s-a priceput mai bine. Nu era mare lucru un pat și o masă, dar coliba mea mi se părea cu totul alta. Patul cu cearșafuri țesute din cîlți de bumbac înlocuise lada mea în colțul încăperii, iar în mijloc, în locul scîndurilor bătute în cuie, se afla masa. Focul strălucea luminos în vatra neagră și din oală ieșea un abur cu miros plăcut. Pe un ștergar de pînză cenușie ce acoperea un capăt al mesei, ne așteptau pîinea și două strachini de pămînt.

Iar nevasta mea, se ducea și venea, clătind două pahare verzui, ștergînd două linguri, gustînd fiertura, adăugînd puțină sare, tăind pîinea în castron și, în sfîrșit prin simpla ei prezență dînd viață acestei locuințe sărăcăcioase, înainte tristă și singuratică.

Atunci, cum inima îmi zburda, o prinsei cînd trecea pe lîngă mine și o îmbrățișai atît de tare încît o făcui să roșească un pic.

Şi cînd totul fu gata şi noaptea se aşternu, ea aprinse opaiţul şi turnă fiertura în castron. Ne-am aşezat la masă ; fiertura şi găina cu umplutură de ou a fost toată masa noastră de nuntă care ţinu totuşi destul, căci mai mult vorbeam decît mîncam, depănîndu-ne amintirile.

— Cine ar fi spus că noi ne vom cununa, Bertrille, cînd ne întorceam de la Saint-Rémy ?

— Pe-atunci, răspunse ea, erau între noi două fiinţe sărmane care azi nu mai sînt !

În timp ce mîncam şi vorbeam într-una, ciinele meu şedea şi ne privea, măturînd pămîntul cu coada, semn că era mulţumit de schimbarea din casă.

— Na, bătrîne, îi spusei, aruncîndu-i oase, ospătează-te din plin, căci asta nu o să se întîmple în fiecare seară.

Ea surise :

— Cînd iubeşti sărăcia o înduri mai uşor în doi, chiar tu ai spus-o Jacquou !

— Şi e adevărul curat, Bertrille ; e bogat acela care este mulţumit şi în seara asta sîntem bogaţi, nu-i aşa ? Şi apoi — adăugai ca să mai rîdem puţin — vom fi încă şi mai avuţi cînd vor fi în casă prunci !

— Da, Jacquou, răspunse ea simplu.

— Să ne ajute Dumnezeu ! reluai eu, turnîndu-i două degete de vin.

Sîntem amîndoi voinici şi plini de curaj ; am credinţa că vom face faţă tuturor greutăţilor vieţii... În sănătatea ta, Bertrille !

— În sănătatea ta, Jacquou !

Şi ciocnind şi bînd încăodată, cum se făcuse frig în odaie, ne-am dus lîngă vatră pălăvrăgind mai departe.

Am rămas multă vreme acolo. Ciinele ghiftuit, dormea încolăcit într-un colţ al vetrei, iar în celălalt, aşezaţi pe un butuc, stăteam noi strînşi unul lîngă altul, nevasta cu capul plecat pe pieptul meu, eu cuprinzînd-o cu braţul.

Afară sufla aspru vîntul de iarnă şi citeodată se afunda în vatră, împingînd înapoi fumul şi făcînd să tremure flacăra opaiţului atîrnat deasupra ei. Simţeam inima nevestei mele cum bate surd şi repede şi eram fericit.

Gîndul îmi zbura departe în viitorul în care intram amîndoi şi visam, privind fără să-mi dau seama, cum ard încet crengile, cum se prefac în jăratec şi cum jăratecul prinde viaţă de la vîntul de-afară ; apoi, jăraticul se acoperea de cenuşă albă şi încet-încet focul se stingea. La un moment dat, un vînt puternic spulberă cenuşa din vatră şi stinse opaiţul :

— Nu trebuie să stăm aici, îi spusei nevestei, îmbrăţişînd-o în umbră.

9

Povestea mea se apropie de sfîrşit. Cei şaizeci de ani care au urmat pot fi povestiţi pe scurt : nu mai cuprind decît întîmplări obişnuite.

În duminica de după căsătoria noastră, fără a mai zăbovi, am plecat cu Bertrille la Fanlac pentru a ne face datoria faţă de Cavalerul de Galibert şi de sora lui. Cu toate că le trimisesem vorbă că mă căsătoresc, nu era de ajuns. Dar cînd am sosit acolo, văduva lui Séguin, ţesătorul, ne spuse că domnişoara Hermine murise cu un an în urmă, de sfîntul Martin. Cînd despre fratele ei, se afla tot acolo, îmbătrînit totuşi şi întristat de moartea surorii sale. L-am găsit în sufragerie, în faţa unui foc de buşteni, încălzindu-şi picioarele care îl dureau de scrîşnea uneori din dinţi. Dar asta nu-l împiedică să ne facă o bună primire şi să ne încînte cu cîteva zicale vechi, deşi, după părerea mea, el nu le mai potrivea atît de bine ca odinioară.

— Ah ! iată-ne, meştere Jacques ! zise el răspunzînd la salutul meu. Şi pun rămăşag că ea e nevasta ta.

— Păi da, domnule Cavaler.

— Atunci, sînteţi săraci ca şi Sfîntul Iosif : patru saboţi şi-o rogojină !

Rîserăm puţin iar el spuse mai departe :

— Şi deoarece te-ai căsătorit, Jacquou, aminteşte-ţi cum trebuie să fie un bărbat : „Tovarăşul nevestei şi stăpînul calului său...“ Trebuie să împărtăşiţi totul împreună, necazul şi bucuria, precum şi celelalte lucruri ale vieţii de toate zilele, cum o arată cunoscuta zicală :

Să bei, să mănînci să trăiești cu soția,
Aceasta-i pare-mi-se căsnicia. [1]

Cavalerul mă întrebă unde stau și ce fac.

După ce i-am spus :

— Nu e un palat desigur, dar sînteți amîndoi tineri și o veți scoate la capăt :

A fi sărac, nu-i un cusur.
Avut e cel ce nu-i datornic. [2]

Aruncînd aceste cugetări una după alta, Cavalerul se ridică, sprijinindu-se de brațul jilțului ; apoi, ajutîndu-se de baston, merse în bucătărie și strigă :

— Hei, Seconde !

Slujitoarea, care era în curte, veni degrabă.

— Trebuie să le dai de mîncare acestor doi tineri, auzi ?

— Bine, domnule Cavaler.

Iar el, întorcîndu-se spre mine, spuse în chip de explicație :

— Sărmana Toinette a murit cu șase luni înaintea sorei mele.

Și rămase o clipă gînditor, apoi adăugă :

Orice rău cu leacul său, numai moartea-i fără leac. [3]

Se așeză lîngă foc, în timp ce Seconde pregătea masa.

Cînd supa a fost gata, în timp ce mîncam, bunul Cavaler îmi vorbea de vremurile trecute și-i făcea plăcere să-și depene amintirile. Îl pomeni stăruitor pe părintele Bonal și ca încheiere spuse :

— Era un adevărat om și preot ! De aceea l-au persecutat fariseii.

---

[1] *Boire et manger, coucher ensemble,*
C'est mariage, ce me semble.

[2] *Pauvreté n'est pas vice.*
Est assez riche qui ne doit rien.

[3] *On trouve remède à tout, fors qu'à la mort.*

Pe urmă, printre altele, mă întrebă ce s-a ales de cei din familia Nansac. Cînd i-am spus că dispăruseră cu toţii, în afară de domnişoara cea mai tînără care rămăsese la doica sa, zîmbi şăgalnic :

— Va şti ea să se descurce !

Fata frumoasă şi rochia veche se căpătuiesc totdeauna.[1]

Pe la orele două, cînd eram gata de plecare, Cavalerul îmi spuse :

— Ştii, Jacquou, dacă vreodată vei fi pus în situaţia de a avea nevoie de ajutor, dă-mi de ştire.

— Mulţumesc mult, domnule Cavaler, pentru vorba asta şi de asemenea mii de mulţumiri pentru toată bunătatea din trecut pentru care vă voi fi recunoscător cît voi trăi. Nu cred să se întîmple vreodată căci prea sînt mic, dar dacă eu v-aş putea fi de folos în vreo privinţă, sînt la dispoziţia dumneavoastră cu dragă inimă.

— Mulţumesc, Jacquou, aşa ceva nu se refuză.

Te-ajută cîteodată şi omul mai mărunt.[2]

Mergeţi cu bine, copiii mei !

— Bună seara, domnule Cavaler, şi vă dorim multă sănătate.

— Ce om cumsecade ! — îmi spunea nevasta pe drum — şi ce plăcute sînt snoavele şi zicalele sale.

— Şi dacă ai fi cunoscut-o pe sora lui ! Aceea era o sfîntă. Sărmana domnişoară, care mi-a cusut primele mele cămăşi cînd am sosit la Fanlac !... Nu-mi voi ierta niciodată că n-am fost la înmormîntarea ei !

La scurtă vreme după căsătoria mea, am înţeles că a munci ici-colo cu ziua, cîştigînd cîţiva gologani, fiind adesea fără lucru şi nevoit să-mi acopăr nevoile traiului zilnic cu cîştiguri mici, era ceva prea nesigur şi prea ingrat acum, cînd eram căsătorit şi cînd ar fi fost mai

[1] *Belle fille et vieille robe trouvent toujours qui les accroche.*
[2] *On a souvent besoin d'un plus petit que soi.*

bine să am o slujbă, sau să m-apuc de un lucru în care cu dramul meu de pricepere aș cîștiga mai mult decît în meseria de muncitor cu ziua. Nu-mi venea să-nceviințez decît pe jumătate proverbul pe care-l spunea Cavalerul uneori, rizînd :

De te-ncrezi în popă și nevastă,
Veșnica osîndă-n iad te-adastă... [1]

M-am sfătuit cu Bertrille a mea și a fost de aceeași părere cu mine.

Prinzînd tocmai atunci de veste că nepotul lui Jean căuta pe cineva care să-i dea ajutor, m-am dus la el și am făcut tîrgul : iată-mă deci cărbunar.

Cînd ai minte și dorești să înveți ceva, lucrul merge repede ; de aceea ucenicia mea n-a ținut mult. Trebuie însă spus că meseria asta nu este dintre cele care au nevoie de o mare îndemînare : cărbunar ajungi mai cu seamă printr-o lungă îndeletnicire, și prin destoinicie, cu care te deprinzi ușor dacă ai un dram de minte.

De fapt, să nu credeți că meseria ar fi tot atîta de neplăcută pe cît este de neagră ; nu trebuie să te iei după aparențe. Fără îndoială că mulți socotesc meseria de brutar mai bună ca fiind mai curată decît cea de cărbunar ; și totuși, cîtă deosebire ! Să fii închis în preajma unui cuptor unde e o căldură de iad, să nădușești și să gemi toată noaptea, încovoiat peste plămadă, să-ți pîrjolești fața cînd bagi în cuptor și să te duci la culcare la o oră cînd ceilalți se scoală, asta nu mai e o meserie frumoasă ! Alta e viața de cărbunar.

Îmi era pe plac meseria asta deoarece ești singur în pădure și trăiești liniștit acolo, fără să ai de-a face decît arareori cu oamenii. Sînt unii care au nevoie de tovărășia celorlalți, care vor să se amestece cu mulțimea, cărora le trebuie vecini, noutăți, schimbul de vorbe goale și bîrfelile ; mie mi se pare că e o pacoste să nu fii în

[1] *Qui croit sa femme et son curé*
Est en hasard d'être damné...

stare să trăiești singur. Oamenii strînși laolaltă prețuiesc mai puțin decît fiecare în parte. Din punct de vedere moral și fizic, marile aglomerări omenești sînt nesănătoase pentru minte și inimă, ca și pentru trup. Orășenii se pot făli cu felurite avantaje, ba cu una, ba cu alta, dar altfel, bieții oameni nu pot mai multe decît noi. De aceea, cînd îi aud lăudînd traiul lor de la oraș am simțămîntul că-mi deapănă cineva mărunțaiele pe o vîrtelniță din lemn de arțar, arbore pe care noi îl numim *azéraii*.

Așadar, ca să ne întoarcem la ale noastre, nu-mi era nimic mai pe plac decît munca asta sub cerul liber, să păzesc cuptoarele la lumina stelelor. Nu este o muncă care te împiedică să gîndești ; dimpotrivă, ai tot răgazul pentru așa ceva, și ai la ce gîndi. De cîte ori, ridicînd capul noaptea și văzînd pe albastrul întunecat al cerului strălucirea acelor puzderii de Sori pierduți în adîncurile fără sfîrșit, nu începeam să visez ! Și de cîte ori n-am privit îndelung aceste stele care se mișcă în nesfîrșitul fără margini și, aidoma unui orologiu fără greș, trec mereu prin același punct al întinderii nesfîrșite la ceasul cuvenit ! Tot cercetîndu-le mereu, ajunsesem să cunosc ora după locul lor pe cer la fel de bine ca și cu ajutorul unui ceasornic. Nu cunosc nimic mai frumos decît să privești luceafărul de seară, urcînd domol deasupra zării. Adesea, singur, în mijlocul pădurii, îi urmăream înălțarea minunată pe bolta înstelată, spunîndu-mi că, poate, pe acest astru vreun cărbunar își veghea cuptoarele într-o pădure Barade oarecare, privind cu încîntare Pămîntul, așa cum eu, pămîntean, îi priveam planeta lui.

Mi se va spune poate : „Toate astea sînt tare frumoase pe timp frumos ; dar cînd plouă ?..."

Ei bine, cînd ploua, mă așezam la adăpost în coliba mea ; și apoi aveam o piele bună de capră care mă apăra de ploaie. Puțină apă nu strică și, din cînd în cînd, chiar îmi plăcea.

Dar să mergem mai departe. Îmi plăcea de asemenea să iau seama la ce se petrece în jurul meu, să cunosc năravurile animalelor sălbatice și ale păsărilor. Pîndeam

ariciul vînînd şerpi ; veveriţa în căutarea jirului, vulpea adulmecînd urma unui iepure ; nevăstuica şi dihorul înşfăcînd păsările care-şi cloceau ouăle în cuib ; lupii ieşind din vizuina lor atunci cînd apar stelele şi întorcîndu-se dimineaţa, după ce mîncaseră vreun ciine rămas pe dinafară în preajma vreunui sat. Mi s-a întîmplat să zăbovesc multă vreme pîndind mişcările vreunui animal care nu mă vedea.

E un lucru foarte curios cum îşi fac păsările cuibul. Îndemînarea lor de a ţese muşchii, lîna, iarba, firele de păr este uimitoare, de-asemenea şi iuţeala cu care-şi duc lucrul la capăt. Cunoşteam toate cuiburile ; pe acel al ciocîrliei, care şi-l face pe pămînt în urma unei copite de bou şi îl ascunde atît de bine încît adesea secerătorul trece pe deasupra lui fără să-l vadă ; pe cel al grangurelui atîrnat în furca a două crăci ; pe cel al bourelului clădit în formă de bulgăre, avînd o mică gaură în loc de intrare ; pe cel al piţigoiului — pe care îl numim *Sanzille* — unde sînt înghesuiţi cincisprezece pînă la optsprezece pui, unul lîngă celălalt, într-o scorbură a castanului ; pe cel al turturelei, care e făcut din cîteva rămurele încrucişate şi nimic altceva. Numai văzînd un ou puteam să spun fără greş de la care pasăre este, cu toate că se găsesc foarte multe soiuri în regiunea noastră.

Aş fi vrut să ştiu şi cum li se spune acestor ierburi care cresc pe la noi ; spun numele lor din limba literară, deoarece în dialect cele mai multe dintre ele nu-l au de loc, spre marea mea mirare. Dar dacă nu ştiam numele tuturor, le cunoşteam pe multe dintre ele după forma lor, după timpul cînd înfloresc şi apoi prin însuşirile lor folositoare sau dăunătoare, ca de pildă : iarba pentru răni sau pătlagina ; iarba pisicilor, care le înnebuneşte ; iarbă pentru bătături ; iarba dracului pentru farmece ; iarba pentru degerături ; iarba de strănutat ; iarba pentru vindecarea frigurilor ; iarba nebunilor ; iarba care vindecă rîia ; iarba calicilor sau clematita ; iarba beţivilor : neghină sau în dialect *virajo ;* iarba hoţilor ; iarba lupilor, care este otrăvitoare ; iarba pentru îngrijirea scrofulelor ; iarba vrăjitorilor, care este mătrăguna ; iarba

lăptoasă pentru mamele care alăptează și care n-au lapte ; iarba sfîntului Fiacre sau supa albă ; iarba care ucide păduchii ; iarba care alungă puricii ; iarba care vindecă sugelul ; iarba sfîntului Roch, care se leagă la jug în ziua binecuvîntării vitelor de muncă ; iarba care combate chelbea sau brusturele ; iarba care înlătură negii ; în sfîrșit, pentru a termina, cele cinci ierburi ale sfîntului Ioan, din care se fac acele cruci bătute în cuie la ușa grajdurilor ; ierburi pe care nu trebuie să le uiți cînd vrei să izbutești într-un lucru însemnat.

Fără îndoială, n-o să mi se spună că viața mea în pădure nu era mai liberă, mai sănătoasă și mai înțeleaptă de o sută de ori decît cea a oamenilor de teapa mea de la oraș, care sînt priponiți și ținuți de scurt, au tot felul de boli necunoscute la noi și nu se pricep să facă deosebire nici măcar între secară și ovăz. Și chiar dacă mi s-ar spune asta, tot n-aș crede.

E lesne de presupus că, fiind mereu pe afară și în pădure, mă îndeletniceam și cu vînatul. Și, de fapt, eram tot atît de pătimaș, iar pușca era întotdeauna încărcată în casă, gata de treabă. Numai că nu trebuie să credeți că, atunci cînd ești la lucru și cuptoarele sînt aprinse, poți descărca arma atît de des cît ai vrea : asta se întîmplă numai în clipele de răgaz.

Cu toate astea, îmi pica citeodată vreo pleașcă, ca atunci cînd am descoperit un cuib întreg de pui de lupi, în pădure, înspre Cros-de-Mortier. Nevasta îi duse la Périgueux într-un coș, mari ca niște cățeluși de trei săptămîni și i se dădu premiul care ne-a prins bine că ne-am mai rostuit puțin locuința noastră săracă și i-am mai adăugat o cameră.

De atunci am mai ucis încă vreo cîțiva mistreți, la pîndă sau în treacăt, apoi alți trei lupi, în felul următor : în timpul cînd se vinează lupii, adică iarna, chemam lupii urlînd în sabotul meu, ca o lupoaică în călduri. Imitam atît de bine lupoaica încît într-o noapte, în locul unde eram ascuns, văzui apropiindu-se patru lupi, scoțînd urlete de răspuns și curînd începură să se învîrtească unii în jurul celorlalți mîrîind, cu părul zburlit, cum fac

ciinii cînd sînt geloşi. Îi împăcai pe toţi cu o împuşcătură care îl culcă pe unul dintre ei la pămînt.

Cei curioşi vor spune poate : „Ceva mai înainte vorbeai de nevasta dumitale ; şi ce făcea ea în timp ce dumneata erai în pădure la cărbuni ?“

Ei bine, eu nu eram din acei ce caută găinile de ou, care se ţin tot timpul de fustele nevestii. De bună seamă c-o iubeam mult, dar nu e nevoie să-ţi arăţi dragostea gîngurind-o tot timpul ; cînd trebuia, ne despărţeam fără mofturi. Este de asemenea foarte adevărat că eu nu eram ca acei *chabretaires* sau *menestreli*[1] care pretind că nu e casă mai rea decît a lor, fiind obişnuiţi să petreacă peste tot pe unde se duc ; dimpotrivă, mă întorceam totdeauna cu plăcere acasă.

Dar la început, pe cînd făceam cărbuni într-o pădure dinspre Lac-Viel, nevasta venea la mine şi rămîneam împreună două sau trei zile, apoi se întorcea acasă să vadă dacă nu s-a întîmplat ceva şi venea din nou după aceea, aducînd pîine sau cele ce erau de trebuinţă. În timpul zilei mă ajuta uneori să încarc cuptorul sau îşi torcea caierul cînd cuptorul era aprins. Apoi pregătea fiertura şi aţiţa focul sub oala care atîrna între trei pari cu vîrfurile reunite. După căderea serii surîdeam la lumina jărateculuí şi pe urmă ne culcam în colibă pe ferigi şi piei de oaie. Trebuia să mă scol uneori pentru a mă duce la cuptoare, dar îmi lăsam nevasta să se odihnească, păzită de cîinele culcat în pragul uşii : nu mă pot opri de a spune din nou că duceam acolo o viaţă frumoasă, liberă, sănătoasă şi activă.

Aşa făceam la începutul căsătoriei noastre ; dar cînd, nouă luni mai tîrziu, nevasta mea născu un copil, îl purta cu ea şi, după ce sugea în voie, îl culca în colibă unde dormea în tihnă. Cît timp nu a fost decît unul, toate au mers bine ; dar cînd veni pe lume şi al doilea, s-a zis cu hoinăreala. A trebuit să rămînă acasă şi să-l ţină în braţe pe ultimul născut, în timp ce celălalt încerca

[1] Chabretaires sau menestreli = poeţi şi muzicanţi medievali, care umblau din castel în castel, cîntînd şi recitînd versuri.

să meargă atîrnat de fusta ei, iar sărmanul Jacquou a fost nevoit să rămînă singur în mijlocul pădurii și să-și pregătească singur fiertura. Și pe măsură ce timpul trecea, la fiecare doi ani sau cam doi ani și jumătate, apărea un nou copil în casă, așa încît nevasta n-a mai putut părăsi de loc casa pînă cînd cel mai mare, avînd șapte sau opt ani, începu să-i păzească pe cei mai mici.

De altfel, eu nu lucram totdeauna prin împrejurimi, nici măcar în pădurea Barade, deși acolo fusese sălașul meu. Uneori eram departe, în pădurea din Vergt, sau în cea de la Masnègre, între Valjou și Tamniers, chiar pînă la Bessède, aproape pe Belvès ; și în pădurea de la Born începui să fac cărbuni îndeosebi pentru fierării. Astfel, siliți de împrejurări, nevasta și cu mine ne obișnuisem să fim uneori departe unul de altul ; dar asta nu ne împiedica să ne iubim la fel ca mai înainte. Dacă aș îndrăzni, aș spune chiar că aceste scurte despărțiri călesc dragostea, care încetează atunci cînd ești tot timpul împreună.

Nu mi se schimbase în vreun fel starea de la începutul căsătoriei. Nepotul lui Jean vînduse de mult casa de la Maurezies și peticul lui de pămînt și plecase înspre Salignac, astfel încît eram singurul cărbunar din regiune. Tocmisem un băiat, munca o cerea, dar asta nu înseamnă că ajunsesem bogați, căci era nevoie de pîine și încă multă pentru toți copiii care aveau mare poftă de mîncare, și-apoi mai era îmbrăcămintea. Deși pînă la vîrsta de douăzeci de ani ei au umblat cu capul și picioarele goale, afară de iarna cînd încălțau saboți, le trebuiau tot timpul pantaloni și o cămașă, iar cînd era frig, un surtuc. Este adevărat că pe măsură ce creșteau, hainele treceau la cel care venea la rînd, ca vîrstă, așa încît, ajungînd la ultimul, nu mai erau decît cîrpe pline de petice, dar totuși curate. Ceea ce îi dădea mai multă bătaie de cap nevestei mele era pînza pentru cămăși și cearșafuri : iarna ea lucra pînă tîrziu noaptea și torcea, atît cît putea, punînd prune uscate în gură ca să aibă salivă. Să îmbraci copiii și să-i hrănești — toate astea costau fără a mai ține seama că fusesem nevoiți să ne cumpărăm multe lucruri : un dulap în care să ne ținem lucrurile,

copaie şi un alt pat pentru toţi copiii, în care se culcau unii de-a lungul, alţii de-a latul, la cap şi la picioare.

Bătrînul preot cumsecade de la Fossemagne, cînd îi aduceam să-i botez, unul după celălalt, pe măsură ce veneau pe lume, spunea rîzînd :

— Ah, ah ! am fost norocos ! Am avut mînă bună !

Cît despre plată, era totdeauna aceeaşi : nimic.

Dar totuşi, cînd se ivea prilejul, nevastă-mea îi ducea sau îi trimitea cîte un iepure sau o pereche de porumbei la vremea plecării sau un coş plin cu ciuperci, roşcove, mănătîrci sau vreun mic dar, aşa, pentru a-i arăta recunoştinţa noastră.

Cu toate că nu eram bogaţi, eram cu toţii veseli şi mulţumiţi, mai mult decît dacă am fi avut o sută de mii de franci. Eram cu gîndul doar la nevastă, la copii şi la muncă. Şi gîndindu-mă la muncă, însemna că mă gîndesc tot la ai mei, deoarece munceam pentru a-i hrăni. Trecutul nu-l uitasem, dar el nu stăruia mereu în gîndul meu tot mai absorbit de grijile zilei de azi.

Totuşi, dacă unele împrejurări veneau să mi-l reamintească, se trezea viu, ducîndu-mă cu gîndul înapoi, la vremurile nenorocite ale copilăriei şi tinereţii mele. Amintindu-mi de cutare ticăloşie a contelui, simţeam încă clocotind ura în mine, ca un ciine care nu poate fi potolit. De asemenea, cînd treceam prin locurile unde o întîlneam pe Galiote şi-mi aduceam aminte de văpaia dragostei pe care mi-o stîrnise ea, îmi venea greu, liniştit acum şi plin de dragoste pentru nevasta mea, să-mi înţeleg sminteala de odinioară. Ea părăsise ţinutul cam în vremea cînd s-a născut copilul meu cel mai mare, căci fratele şi surorile ei, avînd nevoie de bani, vrură să vîndă moşioara unde locuia ea. Unde plecase ? sfîrşise prin a o lua pe căi greşite ca surorile ei ? N-am aflat-o niciodată ! Se poate să se fi întîmplat aşa, dar îmi place să cred că nu, întrucît ea preţuia mai mult decît ele.

Cît despre conte, se zvonea pe atunci prin meleagurile noastre că, după ce trăise un timp din pomeni, ca să zic aşa lingînd blide pe la castele sau la dom Enjalbert şi plimbîndu-şi peste tot sărăcia ruşinoasă, se refugiase

la Paris, la fiica lui cea mai mare, o desfrînată care „jumulea bine bărbaţii", şi în cele din urmă muri la spital.

Aşa cum spusese Cavalerul :

Un secol în belşug ai stat, un veac tragi targa pe uscat [1]...

La cîţiva ani după căsătoria noastră, vorbeam cu nevasta despre cele patru zile groaznice cînd lîncezisem în tainiţa de la Herm şi, deşi nu era pentru prima oară, ca întotdeauna cînd auzea povestea, îşi împreuna mîinile şi mă căina. Vru să cunoască locul şi într-o duminică ne-am dus la Herm, în plimbare.

Ajungînd în faţa ruinelor, locuite acum de bufniţe şi şobolani, un fior de mîndrie mă străbătu gîndindu-mă că, aşa sărac şi dispreţuit cum eram, îl biruisem pe contele de Nansac, puternic şi bine păzit. Cînd Bertrille văzu în duşumeaua închisorii lespedea de piatră şi gaura neagră prin care mă coboriseră în temniţa subterană, umedă, şi întunecoasă, se cutremură de groază şi se dădu înapoi.

— O, sărmanul meu bărbat ! Cum ai putut trăi patru zile şi patru nopţi acolo jos ?

Ieşind din incinta castelului, l-am întîlnit pe băiatul care stătuse la pîndă în noaptea focului. Era acum căsătorit în sat, şi stărui să intrăm, să bem cu el un păhărel. Acolo, tot ciocnind paharele, vorbeam de noaptea cînd ne-am răzbunat pe haita aceea de lupi :

— Nu înţeleg cum au putut îndura oamenii din ţinut toate mîrşăviile lor atîta vreme ! Să fiu al naibii, cred că fără tine şi astăzi am mai fi la cheremul acestor tîlhari !

— Pînă la urmă, fără îndoială, cineva tot ar fi scăpat regiunea de ei.

— Poate ! Dar pînă una alta, ai făcut-o tu ! Şi vei purta semnul pînă la moarte, adăugă el, privind cicatricele gloanţelor de pe obrazul meu.

[1] *Cent ans bannière, cent ans civière !*

Şi apoi, după ce am ciocnit o ultimă dată, m-am întors cu nevastă-mea acasă.

Altădată, mergînd împreună la tîrgul din 25 februarie de la Rouffignac, ca să cumpăr un purceluş — să ne fie iertat că-l numim aşa — i-am arătat ţiglăria unde trăisem clipele groaznice ale morţii mamei mele. Dar de atunci trecuseră mulţi ani, căpriorii şi acoperişul se prăbuşiseră, trăgînd după ele zidurile de chirpici, aşa încît casa nu mai era decît un morman de dărîmături, o grămadă de pămînt, pietre, resturi de ţigle, acoperite cu mărăcini şi buruieni, de unde ieşeau lemne putrezite pe jumătate, ca osemintele unui animal uriaş îngropat sub ruine.

Şi acolo i-am vorbit de spaima îngrozitoare pe care o încercasem, eu, un copil încă, cînd am văzut-o pe maică-mea ieşindu-şi din minţi şi murind în chinurile deznădejdii.

— Sărmanul de tine — zise ea — n-ai fost prea fericit în primii tăi ani.

— Nu, dar acum, de-o vrea Dumnezeu, zilele cele rele au trecut, dacă nu se va ivi ceva neaşteptat.

Ea n-a spus nimic şi ne-am urmat drumul.

Cînd fusesem ultima oară la Fanlac cu nevastă-mea, îl rugasem stăruitor pe bătrînul Cariol să-mi trimită vorbă dacă i s-ar întîmpla ceva Cavalerului. Priveam cu părere de rău şi chiar cu o sinceră ciudă faptul că nu fusesem la înmormîntarea bunei domnişoare Hermine, aşa cum am mai spus. Mi se părea, cu toate că n-aveam nici o vină, că nu-mi îndeplineam datoria faţă de ea şi nu voiam să se întîmple iarăşi la fel. Într-o dimineaţă sosi la noi un flăcăiaş din partea lui Cariol să ne vestească că murise Cavalerul. Pe vremea aceea aveam mai mulţi copii, aşa încît cel mai mare, fiind destul de măricel, nevastă-mea îl trimise prin preajma Fagnacului, unde lucram, să-mi dea de ştire. Lăsînd pe muncitorul meu la cuptoare, am venit repede acasă, m-am îmbrăcat cu veşmintele mele cele mai bune, am plecat la Fanlac şi am ajuns acolo chiar la înmormîntare.

Ce înseamnă să fii un om de omenie! Toată parohia era acolo: bătrîni, tineri, bărbaţi, femei, copii şi, în afară de aceştia, foarte mulţi nobili şi domni de la Mon-

tignac și de prin împrejurimi. Toți bărbații voiau să poarte sicriul la cimitir sau măcar să-l atingă. Parohul nu mai era cel care-l înlocuise pe Bonal. Oamenii îl urau atît de mult încît fusese nevoit să plece, așa cum v-am spus. Urmașul său trimis după vreo doi ani, rosti o predică frumoasă la mormîntul Cavalerului și îl lăudă așa cum se cuvenea. Cînd vești că răposatul lăsa prin testament toată averea sa săracilor din parohie, se auzi un lung murmur de binecuvîntări din partea tuturora, iar femeile își ștergeau ochii înlăcrimați. Din nefericire, ceea ce dăruia el nu era mare lucru, căci nu-i mai rămăsese mai nimic și bani peșin numai vreo douăzeci și cinci sau douăzeci și șase de mii de franci, după cît se pare, averea fiindu-i ipotecată. Dar nu din risipă sau nechibzuială își tocaseră averea Cavalerul și sora sa, ci din prea marea lor bunătate. El n-a refuzat niciodată să dea o sută de taleri împrumut unuia care avea mare nevoie ; și, încrezător ca un copil, și-a plasat de multe ori prost banii, sau a uitat să-și ia măsurile de prevedere. De asemenea, în ce privește săracii, fratele și sora dădeau în stînga și în dreapta fără să țină seama : așa încît își măcinau averea puțin cîte puțin și de mulți ani trăiau mai mult din capital decît din venit. De altfel, chiar și averile celor care sînt deosebit de chibzuiți se topesc, dacă nu le împrospătează vreo sursă nouă, ca industria, căsătoria sau o moștenire. Un mic nobil de țară cum era Cavalerul, care la începutul acestui secol era bogat cu un venit de două mii de taleri, treizeci de ani mai tîrziu se găsea la strîmtoare, iar astăzi ar fi un om sărac. Pe lîngă astea, dacă mai intervin și cîțiva ani cu recolte proaste, sau dacă au de făcut reparații mari, trebuie să se împrumute ; datoriile sporesc ca un bulgăre de zăpadă și ruina totală nu întîrzie.

La cîtva timp după înmormîntarea Cavalerului, plecasem din „Casa vîrstelor“ și mă duceam să văd o pădure tăiată pe lîngă La Bossenie cînd, pe potecă, la o sută de pași, văzui venind spre mine o bătrînă în zdrențe, cocîrjată, cu un toiag în mînă și o desagă de cerșit în spinare. Pe măsură ce se apropia, îmi spuneam : „Cine naiba o fi

și bătrîna asta ?“ Și deodată, deși era foarte schimbată, slabă ca un țîr, după nasul ascuțit, după ochii înroșiți, am recunoscut pe Mathive și ura mea pentru femeia asta ticăloasă se trezi iară. Apropiindu-se de mine, ridică puțin capul și, recunoscîndu-mă și ea, se opri.

— O, Jacquou, zise ea, sînt foarte nenorocită.

— Cu atît mai bine ! Nu vei fi niciodată atît pe cît aș vrea eu !

— Guilhem mi-a mîncat totul — urmă ea, ștergîndu-și ochii — iar acum îmi cerșesc pîinea...

— Bătrînă nemernică ! De la moartea sărmanei Lina mi-am dorit totdeauna să te văd crăpînd într-un șanț, cu sacul de cerșit în spinare și văd că așa ți se întîmplă; și nu te plîng deloc pentru asta.

Și-am trecut mai departe.

Am făcut rău, desigur, că nu mi-am amintit, cu acest prilej, poveștele părintelui Bonal, care predica fără încetare mila. Dar gîndul că această mamă ticăloasă o făcuse să sufere atît de mult și în cele din urmă aș putea spune, o omorise, pe propria ei fiică, cea mai blîndă și mai bună dintre ființe, mă răscolea și mă făcea să clocotesc de mînie. Și-apoi, fără îndoială, trebuie să fii îngăduitor, dar ai grijă că-i ușor să ierți, dar asta le dă nas mișeilor. Cei fără teamă de Dumnezeu și rușine de oameni au nevoie de judecata altora să le ție treze în minte greșelile și mîrșăviile. Mai mult, adînca silă ce-o răspîndesc în jur mișeii, le e dreaptă pedeapsă și slujește de amenințare celor ispitiți să le urmeze pilda. De altfel, ceea ce dorisem eu se întîmplă : într-o dimineață de iarnă am găsit-o pe Mathive moartă pe drumul dintre Martillat și Prisse, și pe jumătate mîncată de lupi.

Pentru că am pomenit de acest faimos Guilhem mai înainte, voi mai adăuga că, la puțină vreme după ce a murit Mathive, a fost condamnat la ocnă pe viață pentru uciderea și jefuirea unui negustor de porci din Thenon care venea de la bîlciul de la Le Douze pe drumul mare, de la Croix-de-Ruchard ; așa avea să-și găsească sfîrșitul.

Toate au rămas departe acum, cînd am nouăzeci de ani dar lucrurile astea, deși sînt învăluite în negura tre-

cutului, se ivesc uneori în mintea mea. Ca toți bătrînii, îmi place să povestesc întîmplări de demult și o fac desigur prea pe lung, cu atît mai mult cu cît ele nu sînt totdeauna vesele. Totuși, în satul Herm, unde locuiesc acum, oamenii găsesc că nu prea fac risipă de vorbe ; doar pentru că sînt obișnuiți să asculte povești fără sfîrșit în timpul serilor lungi de iarnă. Deși le povestesc totul de-a fir-a-păr, așa cum îmi amintesc, se mai află cîte unii care sînt de părere că tot nu le spun îndeajuns și mai întreabă ba una, ba alta ; ei ar vrea să știe ce culoare avea ciinele meu și ce vîrstă pisica noastră moartă.

Am avut treisprezece copii, băieți și fete. Se spune că numărul de treisprezece aduce nenoroc ; eu n-am avut niciodată prilejul să mă conving de așa ceva. Nu ne-a murit nici unul dintre ei, ceea ce este un lucru rar și aproape cu totul neobișnuit. Dar, născîndu-se voinici și trăind în mijlocul pădurii, într-o regiune sănătoasă, ei erau la adăpost de bolile care bîntuie orașele și tîrgurile unde oamenii trăiesc prea înghesuiți. Dacă spun că am avut atîția copii, n-o fac pentru a mă lăuda, n-aș avea de ce, căci nu bărbații îi poartă în pîntece : sărmanele femei îndură toate și se chinuiesc să-i crească. A mea avea douăzeci de ani cînd ne-am căsătorit. Și începînd de-atunci, pînă către vîrsta de cincizeci, ea nu încetă de a avea un prunc în brațe, pe care îl punea jos cînd venea pe lume celălalt. Voi spune cinstit că, spre sfîrșit, le pierdusem puțin socoteala, căci într-o seară de carnaval, pe cînd ne aflam la masă, mă desfătam numărîndu-i și nu găseam decît unsprezece.

— Dar Jeanette, care este măritată la Moustier, spuse nevasta, ea e din flori ?

— Pe legea mea, e adevărat. La ea nu m-am mai gîndit. Deși și cu ea tot nu sînt decît doisprezece.

Atunci ea se duse și luă din pat pe ultimul născut și mi-l înfățișă :

— Și pe ăsta, adică, nu-l cunoști ?

— Ah, sărmanul, uitasem de el.

Și, luînd pruncul care-mi zîmbea, l-am sărutat și l-am săltat de cîteva ori, după care i-am dat să soarbă un pic de vin din paharul meu.

Şi în acest timp ceilalţi copii, care erau în jurul mesei, rideau văzînd că tatăl lor nu-şi regăsea cei treisprezece copii.

Unii erau căsătoriţi, băieţi şi fete, alţii plecaţi la lucru departe de casă, aşa încît nu era de mirare să-l uiţi pe vreunul : da, numai că nevastă-mea spunea că pricina uitării era carnavalul.

Este adevărat că dacă bărbatul nu se chinuie să-i facă şi să-i crească, el trebuie să trudească ca să-i hrănească şi să-i îmbrace, ceea ce nu e puţin lucru, mai cu seamă cînd sînt atîţia. Mulţumesc lui Dumnezeu, am avut grijă să nu le lipsească pîinea, ceea ce nu era cu putinţă fără a munci într-una din greu : dar ce să mai zic, sîntem făcuţi pentru asta şi nu mă plîng.

Cu o droaie de copii, se-nţelege, nu puteam ajunge bogat şi niciodată n-am avut puşi deoparte cincizeci de taleri, dar am fost totuşi mulţumit că zi de zi am avut din ce să cumpărăm un sac de grîu. Moştenirea pe care o voi lăsa eu nu va fi prea mare : în totul şi pentru toţi va fi „Casa vîrstelor", cu trei palme de pămînt în jur : toate acestea cumpărate cu patruzeci de pistoli şi un ludovic de aur pe deasupra, plătiţi puţin cîte puţin în rate de cîte cincizeci de franci la sfîntul Ion şi de Crăciun.

Bogăţia mea nu sta deci în avere, ci numai în copii ; şi cînd mă gîndesc, găsesc că am avut partea cea mai bună în viaţă. Mai bine să las în urmă mulţi copii decît multe pămînturi sau mulţi bani. Mi se va spune că atunci cînd voi fi murit, la ce-mi va folosi : sînt de aceeaşi părere ! Pînă atunci mă bucur chiar de pe acum să văd foindu-se toţi aceşti nepoţi şi strănepoţi care se trag din mine. Eu le-am pierdut cu totul socoteala sau, ca să spun drept, n-am ştiut-o niciodată. Şi apoi, trebuie să mărturisesc că în treaba asta e un lucru pe care eu îl preţuiesc mult : mulţumirea de a-mi fi făcut datoria de om şi de bun cetăţean. E ceva la care nimeni nu se mai gîndeşte astăzi, din nenorocire. Dar am auzit povestindu-se că odinioară la unele popoare cel care n-avea copii era dispreţuit, iar cetăţeanul care avea cei mai mulţi trecea

înaintea celorlalți ; astăzi se spune despre un astfel de om că e un prost. Oamenii, mai ales cei înstăriți, sînt mai bucuroși să aibă un singur copil căruia să-i lase toată averea. Totuși, e un lucru știut : copiii oamenilor bogați nu prețuiesc prea mult. Nu e bine să intri în viață avînd tot ce-ți dorești : asta face să pierzi orice vlagă și orice ambiție sau te împiedică să le dobîndești. De aceea familiile celor bogați decad. Mai sînt fără îndoială și excepții, însă ele sînt rare.

Dar lungesc vorba, a sosit timpul să sfîrșesc. Au trecut zece ani de cînd a murit sărmana mea nevastă. Și de atunci eu am lăsat casa din pădure celui mai mare dintre copii, care se va înțelege cu frații și surorile lui, și am venit să locuiesc în Herm, la unul dintre băieții mei. A fost o lovitură nespus de grea despărțirea de aceea cu care conviețuisem atît de mult fără să cunosc un ceas de nemulțumire, căci era o femeie bună, devotată și harnică, mai mult decît s-ar putea spune ; dar cei buni ca și cei răi sînt muritori.

Mi s-a întîmplat în urmă o altă nenorocire : se vor împlini în august, de Sfînta Maria, doi ani de cînd am orbit, aproape dintr-o dată. Eu, care mai mergeam încă să păzesc capra de-a lungul drumurilor, nu mai sînt bun de nimic ; am nevoie de mîna nurorii mele sau de aceea a micuței Charlotte pentru a mă duce să mă așez într-un loc bun, la adăpost de vînt și să mă încălzesc la soarele de iarnă. Dacă n-ar fi asta, am încă mintea întreagă, iar picioarele mi-s încă bune. Cînd nepoțica mea îmi ține tovărășie, am destulă treabă cu răspunsurile, căci ea nu contenește cu întrebările despre unele și altele, așa-s copiii, vor să le știe pe toate. Uneori mă părăsește pentru a se duce la joacă cu alți copii din sat și atunci rămîn singur, dacă nu cumva vecina noastră cea mai apropiată, bătrîna Peyronne, nu vine să se așeze lîngă mine ; dar nu ne obosim cu vorba că ea e surdă de tot.

Cînd mă aflu astfel singur cuc la soare, sau vara la umbra unui nuc scofîlcit de bătrînețe, care dăinuie încă lîngă șanțul castelului, îmi depăn amintirile și îmi scrutez

conştiinţa. Mă gîndesc la tot ce-am făcut, la incendierea pădurii, la cea a castelului şi, după ce sucesc şi răsucesc lucrurile în toate chipurile, după ce cumpănesc bine toate împrejurările, găsesc că sînt de iertat, aşa cum au făcut domnii de omenie din juriu. Nu-mi pare rău decît de cei doi ciini ai contelui pe care i-am sugrumat cu laţurile mele, căci sărmanele animale n-aveau nici o vină. Pentru tot restul eu răspundeam la război cu război şi nu făceam decît să mă apăr pe mine, pe ai mei şi pe toţi împotriva fărădelegilor şi a mîrşăviilor contelui de Nansac; nu mă mustră de loc cugetul.

În sat şi pretutindeni toţi judecă la fel, fără îndoială, căci oamenii mă iubesc şi mă cinstesc ca fiind cel care i-a scăpat de o asuprire greu de îndurat. Fără să mă gîndesc, am făcut fericită întreaga regiune într-un alt chip: cînd pămîntul contelui a fost pus în vînzare de tribunal, speculanţii l-au cumpărat pentru a-l revinde pe parcele. Atunci oamenii din Herm, Prisse şi din alte sate din jur au scos banii ascunşi la ciorap sau în fundul sertarelor ferecate şi au cumpărat pămînturi, livezi, păduri, vii după cum aveau trebuinţă, plătind parte în bani peşin, parte în rate. Asta a schimbat întru totul înfăţişarea regiunii. La Herm şi la Prisse nu găseai odinioară decît doi sau trei mici proprietari; toţi ceilalţi erau dijmaşi, mărginaşi, zileri, trăind cu toţii prost, nicidecum liberi, niciodată siguri pe ziua de mîine, care depindeau de toanele rele ale contelui, de ticălosul de Laborie sau de alţii. Fiii şi nepoţii acestor sărmani care nu îndrăzneau nici să ridice capul, ca să spunem aşa, care erau fricoşi ca nişte nevăstuici, atît fuseseră de asupriţi de această blestemată familie, astăzi sînt oameni înstăriţi, stăpîni la ei acasă, nu le este teamă de nimic şi se simt cu adevărat oameni. Nu este un fapt mărunt şi trebuie să învăţăm din ceea ce a urmat că marea proprietate este prăpădul ţăranului şi ruina unor ţinuturi. Dar mai este o urmare cît se poate de însemnată care îşi trage obîrşia din faptul că pe lîngă bunăstare, încredere în ziua de mîine şi neatîrnare, plecarea contelui le-a dat oamenilor încredere în dreptate.

Înainte, cînd autorităţile şi slujbaşii nu ţineau seamă de ei şi îi lăsau pradă fărădelegilor şi tiraniei crunte ale acestui om, spuneau de obicei : „Nu poate fi dreptate pentru săraci !“ Dispărînd contele, ei au început s-o cunoască şi s-o respecte. Astăzi, datorită altora decît sărmanului Jacquou, ei ştiu că există dreptate pentru toţi şi păgubitul se pricepe să se folosească de ea. Sînt cîte unii care o folosesc chiar prea mult, căci se judecă pentru un nimic, pentru o oaie lovită, pentru o găină intrată în grădină. Cam asta e boala noastră, de altfel, cum spunea Cavalerul :

Evreii se ruinează de Paşte, maurii la nunţi, creştinii în procese [1].

Dar cel puţin oamenii noştri, de care vă vorbesc, nu mai sînt siliţi, cum eram noi, cei de odinioară, să-şi facă singuri dreptate, ceea ce este un lucru rău.

Punînd faţă în faţă trecutul cu prezentul învăţăm că oamenii nu se răzvrătesc decît cînd ajung să-şi piardă răbdarea de prea multă sărăcie şi nu mai nădăjduiesc să li se facă dreptate. De aceea, răscoalele mari ale ţăranilor, atît de dese odinioară, au devenit din ce în ce mai rare şi, în cele din urmă, au dispărut, acum cînd fiecare, cît de mic ar fi, se poate bizui pe lege care ne ocroteşte pe toţi. În ceea ce mă priveşte, eu am credinţa că poate sînt ultimul „Răzvrătit“ din Périgord.

O viaţă lungă nu micşorează necazurile, se spune ; totuşi, după cum se poate vedea, bătrîneţea mea este mai fericită decît tinereţea. Oamenii din Herm sînt aproape mîndri de mine ; şi cînd vin domni să viziteze ruinele castelului, dacă întreabă ceva în legătură cu ele, li se răspunde :

— Bătrînul Jacquou v-ar putea spune toate astea ; el cunoaşte mai bine decît oricine vechile întîmplări din

[1] Les juifs se ruinent en Pâques, les Maures en noces, les chrétiens en procès.

Herm și Pădurea Barade, căci el este cel mai bătrîn om din regiune și chiar acela care a dat foc castelului.

Și atunci, uneori, vin la mine și, așezați pe o piatră mare, în curtea plină de dărămături și năpădită de ierburi sălbatice, le povestesc viața mea. Unul din acești vizitatori care a venit anume de două sau trei ori, mi-a spus că el o va așterne pe hîrtie, așa cum i-am povestit-o eu. Nu știu dacă o va face, dar nu mă încălzește : după cum i-am spus, nu mai sînt la vîrsta cînd îți place să auzi vorbindu-se de tine.

Astfel mi se scurge încet viața, împăcat cu mine însumi, iubit de ai mei, cinstit de vecini, binevăzut de toată lumea. Și în deplină liniște sufletească, rămas ultimul din toți de pe vremea mea, sătul de zile precum felinarul morților din cimitirul de la Atur, rămîn singur în noapte și îmi aștept sfîrșitul.

EUGÈNE LE ROY, nume aproape necunoscut cititorului român, este un clasic al literaturii universale pentru tineret, datorită în special romanului său JACQUOU LE CROQUANT (1899). Protagonistul acestei cărți, Jacquou cel răzvrătit a devenit acum trei ani eroul unui popular serial al televiziunii franceze.

Scriitor de origine rurală, Eugène Le Roy (1836—1907) a creat o operă literară valoroasă prin realismul ei și prin deosebitul farmec poetic al evocării vieții țărănești din Perigordul acoperit de păduri seculare.

Într-o istorie a literaturii franceze, remarcabilul critic și istoric literar Henri Clouard sublinia această notă aparte a scriitorului :

„Deși anumite tipuri de roman rezumă expresia esențială a provinciei lor de baștină, precum MIREILLE de Mistral (...) sau JACQUOU de Le Roy, este limpede că atît un Mistral (...) cît și un Le Roy sparg tiparul regionalist și pătrund în literatura universală. Regionalistă este la dînșii doar temelia. Ei se situează în fruntea unui grup de autori de o admirabilă sinceritate, unii înarmați cu realism, alții înzestrați cu poezie, care, primind măgulitorul titlu de romancieri regionaliști, creează o adevărată geografie nu numai pitorească, ci și psihologică și morală, a Franței".

HISTOIRE DE LA LITTÉRATURE FRANÇAISE, vol. II, Editions Albin Michel, Paris, 1960 (p. 610).